

UNIWERSYTET W BIAŁYMSTOKU
WYDZIAŁ PRAWA

Urszula Topczewska

PRIVILEGIUM EXIGENDI
W RZYMSKIM PROCESIE FORMUŁKOWYM

Rozprawa doktorska napisana
pod kierunkiem naukowym
prof. dr hab. Piotra Niczyporuka

Białystok 2015

Spis treści

WYKAZ SKRÓTÓW	5
WSTĘP	8
1. Przedstawienie problemu badawczego	8
2. Zakres i układ pracy	12
3. Podstawa źródłowa	14
4. Omówienie literatury	15
5. Metody badawcze	20
ROZDZIAŁ I	22
PRZYWILEJE EGZEKUCYJNE	22
1.1. Ogólny rys procedury egzekucyjnej w prawie rzymskim	22
1.2. Przywilej egzekucyjny w prawie rzymskim	30
1.3. Źródła prawa rzymskiego o przywilejach	35
1.3.1. Przywileje egzekucyjne w źródłach juralnych	35
1.3.2. Rzymska literatura nieprawnicza a przywileje	43
1.4. Przywileje egzekucyjne w historycznym rozwoju	46
1.4.1. Przywileje egzekucyjne <i>sensu largo</i>	46
1.4.2. <i>Privilegium exigendi sensu stricto</i>	53
1.5. Wnioski	58
ROZDZIAŁ II	61
PRZYWILEJE EGZEKUCYJNE W PRAWIE PUBLICZNYM	61
2.1. Uprzywilejowanie należności państwowych	61
2.1.1. <i>Privilegium fisci</i> a <i>privilegium exigendi fisci</i>	61
2.1.2. Powstanie i zakres przywileju fiskusa	63
2.1.3. Prawne przesłanki zastosowania <i>privilegium fisci</i>	78

2.1.4. Podmioty uprawnione do przywileju egzekucyjnego fiskusa.....	88
2.2. Wnioski.....	93
ROZDZIAŁ III	95
PRZYWILEJE EGZEKUCYJNE W PRAWIE FAMILIJNYM I SPADKOWYM	95
3.1. Wierzytelności z tytułu zwrotu posagu przysługujące kobiecie	95
3.1.1. Geneza <i>privilegium exigendi dotis</i>	95
3.1.2. Prawne przesłanki realizacji roszczenia o zwrot posagu	103
3.1.3. Charakter prawny <i>privilegium exigendi dotis</i>	109
3.2. Wierzytelności pupila przeciwko opiekunowi oraz osoby poddanej kurateli wobec kuratora z tytułu sprawowania przez nich obowiązków	124
3.2.1. Podmioty uprawnione do przywileju egzekucyjnego względem opiekuna, kuratora z tytułu sprawowania opieki, kurateli.....	124
3.2.2. Prawne przesłanki udzielenia przywileju egzekucyjnego przysługującego pupilowi czy osobie, nad którą sprawowana była kuratela	133
3.3. Wierzytelności z tytułu dokonania pochówku.....	139
3.3.1. Znaczenie <i>privilegium funerarium</i>	139
3.3.2. Prawne przesłanki udzielenia przywileju z tytułu kosztów wyłożonych na pogrzeb.....	143
3.4. Wnioski.....	147
ROZDZIAŁ IV	149
PRZYWILEJE EGZEKUCYJNE W PRAWIE OBLIGACYJNYM	149
4.1. Wierzytelności z tytułu pożyczki	149
4.1.1. Pożyczka jako przykład kontraktu realnego	149
4.1.2. Przywilej egzekucyjny udzielony pożyczkodawcy	151
4.1.3. Przesłanki przywileju w zakresie pożyczki udzielonej celem poczynienia nakładów na okręt lub budynek	155
4.2. Wierzytelności bankierskie	157
4.2.1. Przywilej klientów w przypadku upadłości bankiera	157
4.2.2. Zakres przywileju egzekucyjnego klientów bankiera.....	164

4.2.3. Przesłanki udzielenia przywileju egzekucyjnego z tytułu zdeponowanych kwot u bankiera.....	167
4.3. Wnioski.....	175
ROZDZIAŁ V.....	177
ZBIEG UPRZYWILEJOWANYCH WIERZYTELNOŚCI.....	177
Zakończenie.....	186
Indeks źródeł.....	192
Bibliografia.....	206
I. Wydawnictwa źródłowe, słownikowe, encyklopedyczne.....	206
II. Literatura.....	207

WYKAZ SKRÓTÓW

- Annales UMC** - *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, Lublin 1946.
- ANRW** - *Ausstieg und Niedergang der Römischen Welt*, Berlin- New York 1972.
- ASAW** - *Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig*.
- B. Biondi, Scritti** - B. Biondi, *Scritti giuridici*, t. 1-4, Milano 1965.
- BIDR** - *Bullettino dell' Instituto di diritto romano*, Roma, od 1940 Milano.
- C.** - *Codex Instinianus*, ed. P. Krüger, Berolini 1963.
- CIL** - *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin.
- CLE** - F. Buecheler, *Antologia Latina* II, 1-3, *Carmina Latina Epigraphica* I-III, Teubner, Leipzig 1895-1928.
- CTh.** - *Codex Theodosianus*, (ed.) T. Mommsen, P. M. Meyer, Dublin-Zurich 1971.
- CPH** - *Czasopismo Prawo-Historyczne*, Poznań-Warszawa.
- CRL** - F. Schulz, *Classical Roman Law*, Oxford 1954.
- D.** - *Digesta*, ed. Th. Mommsen, P. Krüger, Dublino-Turici 1966.
- DS** - Ch. Daremberg – E. Sagilo, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris 1877-1919.
- ED** - *Enciclopedia del diritto*, Milano 1958-1995.
- EP** - O. Lenel, *Das Edictum Perpetuum*, Leipzig 1927 (wyd. Aalen 1956).
- Festschrift F. Schulz** - Festschrift Fritz Schulz, t. 1-2, Weimar 1951.
- FIRA** - *Fontes iuris Romani anteiustiniani*, ed. S. Riccobono, J. Baviera, C. Ferrini, J. Furlani, V. Arangio-Ruiz, *Pars prima-Leges. Pars altera-Auctores. Pars tertia-Negotia*, Florentiae 1940-1943.
- Fragm. Vat.** - *Fragmenta quae dicuntur vaticana*, FIRA.
- G.** - *Gai institutionum commentarii quattor*, FIRA.
- Hermes** - *Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie*, Wiesbaden 1953.
- I.** - *Institutiones*, ed. Th. Mommsen, P. Krüger, Dublino-Turici 1966.
- Index** – *Quaderini camerti di studi romanistici*, Napoli 1970.
- Iura** - *Rivista internazionale di diritto romano e antico*, Napoli 1950.
- JRS** - *Journal of Roman Studies*, London 1911.
- Labeo** - *Rassegna di diritto romano*, Napoli 1950-2004.
- MEFR** - *Mèlanges d'archèologie et d'bistoire de l'École français de Rome. Antiquité*, Roma 1971.

NNDI - *Novissimo Digesto Italiana*, Torino 1957.

Nov. - *Novellae*, ed. P. Schoel, G. Kroll, Berolini 1963.

OIR – *Orbis Iuris Romani. Journal of Ancient Roman Studies*, Brno – Bratislava – Trnava 1998.

PK – *Prawo Kanoniczne*, Warszawa.

PPRO - M. Zabłocka, *Przemiany prawa osobowego i rodzinnego w ustawodawstwie dynastii julijsko-klaudyjskiej*, Warszawa 1987.

Prudentia - *Prudentia, Journal Devoted to the Intellect. History of the Hellenistic and Roman Periods*. University d’Auckland.

PS. - *Sententiarum receptarum libri quinque, qui vulgo Julio Paulo adhuc tribuuntur*, FIRA.

RE - Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classichen Altertumswissenschaft*, Stuttgart 1894-1980.

RHD - *Revue Historique de droit français et étranger*, Paris 1855.

RIDA - *Revue internatinale des droits de l’antiquité*, Bruxelles 1948.

RISG - *Rivista italiana per le scienze giuridiche*, Torino, od 1947 Milano.

RPR - Kaser M., *Das Römische Privatrecht*, t. 1, München 1971; t. 2, München 1975.

RSR - *Recherches de science religieuse*, Paris.

RTK - *Roczniki Teologiczno – Kanoniczne*, Lublin.

SAWB - *Sitzungsberichte der deutschen Akademie der Wissenschaften*, Berlin.

S.C. - *Senatus Consultum*.

Scritti Ferrini - *Scritti in onore di Contardo Ferrini pubblicati in occasione della sua beatificazione*, t. 1-4, Milano 1947-1949.

SDHI - *Studia et documenta historiae et iuris*, Roma 1935.

S. Solazzi, Scritti - *Siro Solazzi, Scritti di diritto romano*, t. 1-4, Napoli 1955-1972.

STNL - *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*, Lwów.

Studi Albertoni - *Studi in memoria di Aldo Albertoni*, t. 1-2, Padova 1935-1938.

Studi Biondi - *Studi in onore di Biondo Biondi*, t. 1-4, Milano 1965.

Studi Donatutti - *Studi in onore di G. Donatutti*, t. 1-3, Milano 1973.

Studi Fadda - *Studi giuridici in onore di Carlo Fadda*, t. 1-6, Napoli 1906.

Studi Sanfilippo - *Studi in onore di Cesare Sanfilippo*, t. 1-5, Milano 1982-1984.

Studi Volterra - *Studi in onore di Edoardo Volterra*, t. 1-6, Milano 1971.

Syntelesia Arangio-Ruiz - *Syntelesia Vincenzo Arangio-Ruiz*, t. 1-2, Napoli 1964.

TAPA - *Transactions of the American Philological Association*, Baltimore 1869.

Ulp. - *Tituli ex corpore Ulpiani*, FIRA.

ZPE – *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Köln 1967.

ZR - *Zeitschrift für Rechtsgeschichte*, Weimar.

ZSS - *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, Wien
– Köln – Weimar, od 1880.

ZVR - *Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft*, Stuttgart.

WSTĘP

1. Przedstawienie problemu badawczego

Postępowanie egzekucyjne było w przeszłości i jest obecnie postępowaniem uciążliwym zarówno dla dłużnika, jak i dla wierzyciela. Biorąc pod uwagę znaczenie i funkcje wskazanej procedury w prawie rzymskim może budzić pewne zaskoczenie brak żywego nią zainteresowania. W szczególności chodzi o przywileje egzekucyjne występujące w rzymskim procesie formułkowym.

Cały rozwój prawa rzymskiego, w tym również jego recepcja oraz wpływ na nowożytne systemy prawne odnoszą się w szczególności do prawa prywatnego¹. Problematyką dotyczącą rzymskiego prawa prywatnego chętniej zajmowali się również polscy romanisci², a prawo publiczne interesowało w szczególności historyków starożytności.

---

¹ W. WOŁODKIEWICZ, *Rzymskie korzenie współczesnego prawa cywilnego*, Warszawa 1979, s. 5 – 11; TENŻE, *Tradycja prawa rzymskiego we współczesnym prawie cywilnym*, «Palestra» 10 (1987), s. 66-85; TENŻE, *Czy prawo rzymskie przestało istnieć?*, Zakamycze 2003, s. 131-136 i 192-199; TENŻE, *Europa i prawo rzymskie, Szkice z historii europejskiej kultury prawnej*, Warszawa 2009, s. 23 i n.; M. KURYŁOWICZ, M. ŻOŁNIERCZUK, J. KOSIORKIEWICZ, *Historia prawa państw antycznych (ze szczególnym uwzględnieniem prawa rzymskiego)*, Lublin 1980, s. 27 i n.; H. KUPISZEWSKI, *Prawo rzymskie a współczesność*, Warszawa 1988; M. KURYŁOWICZ, *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie*, Lublin 1994, s. 7 – 9; TENŻE, *Kilka uwag o tradycji i współczesności prawa rzymskiego*, «Forum Iuridicum» 1, 2002, s. 21-41; TENŻE, *Prawo rzymskie. Historia, tradycja, współczesność*, Lublin 2003, s. 22-31; TENŻE, *Prawa antyczne. Wykłady z historii najstarszych praw świata*, Lublin 2006, s. 163; W. DAJCZAK, *Poszukiwanie "nowego ładu" prawa prywatnego w okresie jego "dekodifikacji" i "instrumentalizacji". Uwagi z perspektywy tradycji romanistycznej*, [w:] *Jednostka a państwa na przestrzeni wieków*, pod red. J. RADWANOWICZ-WANCZEWSKA, P. NICZYPORUK, K. KUŹMICH, Białystok 2008, s. 83-95; TENŻE, *Tradycja romanistyczna a współczesna debata o zasadach prawa prywatnego. Uwagi na tle problemu niesłusznego wzbogacenia*, [w:] *Prawo rzymskie a kultura prawna Europy*, pod red. A. DĘBIŃSKI, M. JOŃCA, Lublin 2008, s. 128-142; K. AMIELAŃCZYK, *U podstaw prawa prywatnego: „rzymski proces cywilny” i jego zasady*, «Gdańskie Studia Prawnicze» 24 (2010), s. 157 i n.

² Por. W. DAJCZAK, *Die deutschen Erfahrungen und die romanistischen Tradition als Argumente in der polnischen Rechtsprechung zum BGB-Sachenrecht*, [w:] *Deutsches Sachenrecht in polnischer Gerichtspraxis*, Berlin 2005, s. 191-209; F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *Rechtsmissbrauch in der polnischen Rechtsprechung zum BGB-Sachenrecht aus der Perspektive der römisch-rechtlichen Tradition*, [w:] *Deutsches Sachenrecht in polnischer Gerichtspraxis*, Berlin 2005, s. 261-290; B. A. CZECH - JEZIERSKA, *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Lublin 2011, s. 231; Od lat osiemdziesiątych XX wieku polscy historycy prawa rzymskiego większą uwagę poświęcali zagadnieniom publicznoprawnym antycznego Rzymu, szczególnie dotyczyło to tematów z zakresu prawa i obyczajowości; Zob. M. KURYŁOWICZ, recenzja z: J. ZABŁOCKI, A. TARWACKA, *Publiczne prawo rzymskie. Skrypt wraz z wyborem źródeł*, Warszawa 2005, s. 181, «CPH» 57 (2005), z. 1, s. 408; Por. M. ZABŁOCKA, *Romanistyka polska od 1980 roku*, «PK» 37, nr 1-2, 1994, s. 213- 216; TEJŻE, *Romanistyka polska po II wojnie światowej*, Warszawa 2002, s. 135; TEJŻE, *Osiągnięcia polskich romanistów w ciągu ostatnich dwóch lat (2006/2007-2007/2008)*, «Zeszyty Prawnicze» 8.2 (2008), s. 20-24; TEJŻE, *Romanistyka polska w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku*, Warszawa 2013; W. DAJCZAK, *Problem „ponadczasowości” zasad prawa rzymskiego. Uwagi w dyskusji o „nowej europejskiej kulturze prawnej”*, «Zeszyty Prawnicze» 5.2 (2005), s. 7-22.

Właśnie w dziedzinie prawa prywatnego Rzymianie osiągnęli najwyższy kunszt i pozostawili trwałe dziedzictwo. Prawo rzymskie, w szczególności rzymskie prawo prywatne³, legło u podstaw wielu współczesnych rozwiązań i instytucji prawnych⁴.

W obrębie prawa prywatnego zagadnienia związane z przywilejami w szerokim znaczeniu zajmują wiele miejsca⁵. Tworzy to w rezultacie interesujący krąg zagadnień, związanych z rozwojem i zmiennymi losami prawa egzekucyjnego, zarówno w aspekcie historycznym (prawa rzymskiego), jak i przemian w prawie europejskim i prawie polskim. Przedstawiona rozprawa mieści się więc w aktualnych kierunkach naukowych badań nad prawem rzymskim i nad dalszymi etapami rozwoju prawa prywatnego⁶.

Tematyka pracy obejmuje zagadnienia związane z przywilejami egzekucyjnymi w rzymskim procesie formułkowym, które występują przy zasadach dotyczących postępowania przy egzekucji majątkowej. Sam termin *privilegium* w prawie rzymskim był rozumiany bardzo szeroko⁷. W prawie klasycznym przywilejami były nazywane szczególne normy dotyczące takich podmiotów, jak skarb państwa. Natomiast sformułowanie *privilegium exigendi* w starożytnym Rzymie oznaczało przywilej egzekucyjny przysługujący pewnym kategoriom wierzycieli polegający na pierwszeństwie w zaspokojeniu się z majątku dłużnika w przypadku egzekucji uniwersalnej⁸. Taka definicja przywileju egzekucyjnego jest jednak zbyt wąska, gdyż nie w każdym przypadku egzekucji uniwersalnej dochodziło do konieczności skorzystania przez wierzyciela uprzywilejowanego z przysługującego mu uprawnienia. Miało to miejsce wtedy, gdy majątek egzekwowanego dłużnika nie wystarczał na zaspokojenie wszystkich wierzycieli, czyli gdy pasywa przewyższały aktywa, dochodziło do kolizji praw wierzycieli, a w konsekwencji zachodziła konieczność wykorzystania uprzywilejowanej pozycji przez beneficjenta.

---

³ Zdaniem L. Garofalo prawo karne nie miało i nie ma takiego wpływu na prawo współczesne. Zob. L. GAROFALO, *Pojęcia i żywotność rzymskiego prawa karnego*, «Zeszyty Prawnicze» 3.1 (2003), s. 7-41.

⁴ W. OSUCHOWSKI, *Historyczny rozwój kompensacji w prawie rzymskim*, Warszawa 1970, s. 11 – 13; W. WOŁODKIEWICZ, *Tradycja prawa rzymskiego we współczesnym prawie cywilnym*, cit., s. 74 -78; E. GINTOWT, *Rzymskie prawo prywatne w epoce postępowania legisakcyjnego (od decemwiratu do „lex Aebutia”*, pod red. W. WOŁODKIEWICZ, Warszawa 2005, s. 4 i n.; W. DAJCZAK, T. GIARO, F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009, s. 584.

⁵ R. SOHM, *Instytucje, historia i system rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1925, s. 346 i n.

⁶ M. ZABŁOCKA, *Stan badań polskiej romanistyki*, [w:] *Materiały z Ogólnopolskiego Zjazdu Romanistów w Ostródzie 16 – 18 czerwca 2006 r.*, «Studia Prawnoustrojowe» nr 7 (2007), s. 15.

⁷ Zob. V. S. USSANI, *Privilegium exigendi e ideologia della citta negli anni di Marco Aurelio*, «Labeo» 29 (1983), s. 255-279; TENŽE, ED, XXXV (1986), s. 705-720, s.v. *privilegio*; TENŽE *Le forme del privilegio. Beneficia e privilegia tra Cesare e gli Antonini*, Napoli 1992.

⁸ A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953, s. 651, s.v. *privilegium exigendi*; W. LITEWSKI, *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, Kraków 1998, s. 212; J. SONDEL, *Słownik łacińsko – polski dla prawników i historyków*, Kraków 2009, s. 353 – 354, s.v. *privilegium exigendi*.

Rozważania w prezentowanej rozprawie nie dotyczą przebiegu postępowania egzekucyjnego. Badania odnośnie do sytuacji prawnej stron zostały zawężone do rozwiązań prawa procesowego przyznających wierzycielowi szczególny status, a mianowicie *privilegium exigendi*. A więc instytucja będąca przedmiotem badań niniejszej rozprawy ma charakter uprzywilejowania jednej ze stron postępowania egzekucyjnego, jakim jest wierzyciel.

Należy również zaznaczyć, iż instytucja w postaci *privilegium exigendi* nie wyczerpuje przywilejów egzekucyjnych w szerokim ujęciu. Podejście *sensu largo* do przywilejów egzekucyjnych wymagałoby analizy historycznej postępowania egzekucyjnego i jego ewolucji, poczynając od egzekucji osobistej, poprzez majątkową uniwersalną, a kończąc na egzekucji majątkowej syngularnej. W każdym bowiem przypadku wprowadzenia regulacji korzystniejszej, która ustanawiałaby rozwiązania korzystniejsze względem dotychczas obowiązujących, wykreowane w ten sposób instytucje prawne należałoby rozpatrywać pod kątem przywileju.

Instytucja będąca przedmiotem niniejszej rozprawy dotyczy egzekucji majątkowej uniwersalnej, a więc procesu formułkowego. Nie wiadomo, kiedy dokładnie pojawiła się możliwość sprzedaży majątku dłużnika. Nie ulega natomiast wątpliwości, iż uchwalona w 326 p. n. e. *Lex Poetelia Papiria de nexis*⁹ była wyjątkiem od przepisów zawartych w *lex duodecim tabularum*¹⁰, albowiem zabraniała zabijania dłużników oraz ich sprzedaży *trans Tiberim*¹¹. Jak również, dzięki działalności pretorów, którzy zezwalali na sięgnięcie do majątku dłużnika celem dokonania *venditio bonorum*¹², egzekucja majątkowa stawała się

---

⁹ Liv. *Ab urbe condita* 8, 28; Zob. G. ROTONDI, *Leges publicae populi Romani. Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi romani*, Milano 1912 (Nachdruck Hildesheim 1966), s. 230-231; A. POLLERA, *Un intervento di politica economica nel IV sec. a. C.: lex de creandis quinqueviris mensariis (352 a.C.)*, «Index» 12 (1983), s. 447; D. FLACH, *Die Gesetze der frühen römischen Republik. Text und Kommentar*. In Zusammenarbeit mit S. von der Lahr, Darmstadt 1994, s. 130 i n.; L. PEPPE, *Riflessioni intorno all'esecuzione personale in diritto romano*, «AUPA» 53 (2009), s. 130 i n.

¹⁰ Tabl. III. 1 = Gell. 20, 1, 46-47: *Erat autem ius interea paciscendi ac, si pacti forent, habebantur in vinculis dies sexaginta. Inter eos dies trinis nundinis continuis ad praetorem in comitium producebantur, quantaque pecuniae iudicati essent, praedicabatur. Tertiis autem nundinis capite poenas dabant, aut trans Tiberim peregre venum ibant.* Por. Gell. 20, 1, 19; Gell. 20, 1, 39 – 41; Szersze rozważania odnośnie konsekwencji niewypłacalności dłużnika zob. J. ZABŁOCKI, *Rozważania o procesie rzymskim w 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, Warszawa 1999, s. 108 – 109.

¹¹ Zob. E. VOLTERRA, *Istituzioni di diritto romano*, Roma 1961, s. 210; G. ROTONDI, op. cit., s. 230-231; G. MAC CORMAK, *The 'Jus Paciscendi' of Twelve Tables 3.5*, «The Juridical Review. The Law Journal of Scottish Universities», 1970, nr 3, s. 247 i n.; W. LITEWSKI, *Rzymski proces cywilny*, Warszawa-Kraków 1988, s. 31; G. PUGLIESE, *Istituzioni di diritto romano*, Torino 1991, s. 85; I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, [w:] *Quid leges sine moribus. Studia nad prawem rzymskim dedykowane Profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65 rocznicę urodzin oraz 40-lecie pracy naukowej*, Lublin 2009, s. 126..

¹² A. GUARINO, *Gai. 2,155 e il beneficium separationis dell' heres necessarius*, «SDHI» 10 (1944), s. 240-266.

coraz bardziej powszechna¹³. Poza tym należy wskazać, iż do egzekucji majątkowej uniwersalnej w okresie postępowania formułkowego dochodziło nie tylko wówczas, gdy dłużnik był niewypłacalny, lecz zawsze wtedy, gdy nie realizował dobrowolnie ciężących na nim zobowiązań, i to bez względu na to, czy jego majątek wystarczał na zaspokojenie wszystkich wierzycieli. Tego rodzaju działania polegające na utracie całego majątku i honoru przez dłużnika były wynikiem silnie ukształtowanej egzekucji osobistej¹⁴. Egzekucja na osobie dłużnika z czasem była coraz bardziej ograniczana i stała się jedynie środkiem ułatwiającym egzekucję majątkową¹⁵.

Ramy chronologiczne niniejszej pracy obejmują okres funkcjonowania postępowania formułkowego, a mianowicie okres od II w. p.n.e. do czasów cesarza Dioklecjana (lata 284-305 n.e.), kiedy to proces formułkowy był już wykorzystywany tylko posiłkowo. Nieliczne odwołania do czasów Dioklecjana będą stanowiły tło do szczegółowych rozważań nad rzymskim ustawodawstwem w okresie funkcjonowania *per formulas*. Ponadto incydentalnie, w celu uzasadnienia konstrukcji przywilejów, wykorzystane zostaną późniejsze źródła, a szczególnie te wydane przez cesarza Justyniana.

Pierwotnych źródeł przywilejów egzekucyjnych należy szukać w działalności pretora, a następnie w reskryptach cesarskich¹⁶. Z czasem materia ta stała się również przedmiotem zainteresowania jurysprudencji¹⁷.

Celem pracy jest kompleksowa analiza przywilejów egzekucyjnych w rzymskim procesie formułkowym, a podstawowym problemem badawczym jest próba zbadania istnienia mechanizmu zabezpieczenia wierzytelności w postaci przywilejów egzekucyjnych i określenie na ile zakres tej instytucji był różny od istniejącego w prawie rzymskim drugiego mechanizmu zabezpieczenia wierzytelności, czyli hipotek (zastawów) uprzywilejowanych.

Problematyka badawcza rozprawy koncentruje się w szczególności wokół charakteru prawnego i znaczenia przywilejów egzekucyjnych w prawie rzymskim z uwzględnieniem ich funkcjonowania w poszczególnych gałęziach prawa. Szczegółowego ustalenia wymaga więc kwestia istnienia w rzymskim procesie formułkowym przywilejów egzekucyjnych, a w konsekwencji wskazania sytuacji, w których były przyznawane *privilegia exigendi*.

---

¹³ O. CARRELLI, *Ancora sull' origine della bonorum venditio*, «SDHI» 10 (1944), s. 302-316.

¹⁴ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, München 1996, s. 388.

¹⁵ CTh. 9, 11, 1 – zgodnie ze wskazanym tekstem źródłowym wprowadzono nawet zakaz więzienia prywatnego za długi.

¹⁶ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 402; G. WESENBERG, *Privilegium*, [w:] «RE», Stuttgart 23, 1/1957, s. 24.

¹⁷ A. BISCARDI, *Il' dogma della collisione alla luce del diritto romano*, Città di Castello 1935, s. 16 i n.

Ważnym zagadnieniem jest również wskazanie kategorii roszczeń korzystających z przywileju egzekucyjnego.

Cenne byłoby wyjaśnienie w zakresie obranej tematyki następujących kwestii i odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jakim podmiotom przysługiwały poszczególne *privilegia exigendi*?
2. Czy przywileje egzekucyjne miały charakter wyjątkowych środków prawnych, przyznawanych w szczególnych sytuacjach? Czy przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim występowały jako instytucja prawna zawierająca pewne prawa uprzywilejowane, czy tylko jako korzystne uprawnienia przysługujące określonej osobie lub grupie osób, a stanowiące wyjątek w obowiązujących normach prawnych?
3. Analiza instytucji *privilegium exigendi* wskazuje również na potrzebę podjęcia badań pod kątem ustalenia dziedziczności poszczególnych przywilejów egzekucyjnych.

2. Zakres i układ pracy

Praca składa się ze wstępu, wykazu skrótów, pięciu rozdziałów, w których omówione są wierzytelności oraz kategorie wierzycieli, którym przysługiwało *privilegium exigendi* oraz zakończenia, a także indeksu źródeł oraz zestawienia wykorzystanej literatury przedmiotu.

Pierwszy rozdział poświęcony jest analizie terminologii używanej w źródłach prawa rzymskiego na określenie przywileju oraz *privilegium exigendi*, a następnie pokazane są przywileje występujące w źródłach prawa rzymskiego (prawniczych i nieprawniczych).

W kolejnych trzech rozdziałach przedstawione są roszczenia, które zgrupowane są według czterech gałęzi prawa: publicznego, familijnego i spadkowego oraz obligacyjnego. Celem takiego podziału jest w szczególności ułatwienie interpretacji i uporządkowanie źródeł prawa dotyczących przywilejów egzekucyjnych oraz wskazanie zasad wspólnych i wyodrębnienie różnic dla wskazanych regulacji. Okres funkcjonowania procesu formułkowego był to czas największego rozkwitu nie tylko gospodarczego, ale i politycznego państwa rzymskiego. Wyodrębnienie pierwszej z gałęzi prawa jest istotne chociażby z tego powodu, że właśnie w prawie publicznym należy szukać „korzeni” przywilejów. Ponadto państwo dążąc do zabezpieczenia własnych wierzytelności szukało rozwiązań, które by umożliwiły zaspokojenie się z majątku dłużnika w pierwszej kolejności przed innymi wierzycielami. Następnie w obrębie prawa prywatnego wyodrębniono tylko trzy gałęzie

prawa, w których występowały przywileje egzekucyjne. Stwierdzić można, że w prawie rodzinnym i spadkowym przyznanie *privilegium exigendi* miało wymiar nie tylko społeczny, ale leżało także w interesie państwa. Natomiast powodem przyznania przywileju egzekucyjnego w prawie obligacyjnym były prawdopodobnie uwarunkowania społeczne.

Rozdział drugi poświęcony jest przywilejom egzekucyjnym w prawie publicznym. W przedmiotowym rozdziale przedstawiona jest pierwsza kategoria wierzytelności, którym przysługiwał przywilej egzekucyjny, czyli wierzytelności publicznoprawne i przysługujące podmiotom publicznym z tytułu umów przypominających umowy prywatnoprawne. W początkowych rozważaniach została udzielona odpowiedź, co należy rozumieć pod pojęciem *privilegium fisci*. Badania prowadzone w tej kwestii koncentrują się również na przedstawieniu podmiotów uprawnionych do zastosowania przywileju egzekucyjnego oraz prawnych przesłanek zastosowania instytucji *privilegium exigendi*.

Z kolei w trzecim rozdziale omówione są przywileje egzekucyjne występujące w prawie rodzinnym i spadkowym. Przedstawione są trzy grupy wierzytelności. Pierwszą grupę stanowi przywilej egzekucyjny przysługujący wierzytelnościom z tytułu zwrotu posagu przysługującego kobiecie. W tym miejscu omówione są stany faktyczne dotyczące sytuacji, w których kobiecie przysługiwał przywilej egzekucyjny odnośnie do zwrotu posagu oraz omówiony jest charakter i zasadność *privilegium exigendi dotis*. Jako kolejny przywilej egzekucyjny występujący w prawie rodzinnym przedstawiony jest przywilej egzekucyjny pupila przeciwko opiekunowi oraz osoby poddanej kurateli wobec kuratora z tytułu sprawowania przez nich obowiązków. Przywołano wyjątki z dzieł jurystów, które są świadectwem przyznania *privilegium exigendi* odnośnie do roszczeń pupila czy osoby, nad którą sprawowana była kuratela. Omówione są również inne przypadki, a mianowicie wskazane inne podmioty, którym zgodnie z przekazami źródłowymi przysługiwał analogiczny przywilej egzekucyjny. Ostatnią grupą wierzytelności wskazaną w tym rozdziale jest wierzytelność z tytułu dokonania pochówku.

W czwartym rozdziale odzwierciedlone są wyniki badań nad przywilejami egzekucyjnymi występującymi w prawie obligacyjnym. W pierwszej kolejności zaprezentowany jest przywilej egzekucyjny odnośnie do wierzytelności z tytułu udzielenia przez wierzyciela pożyczki na dokonanie nakładów na rzecz stanowiącą własność innej osoby. Omówiony jest więc przywilej egzekucyjny pożyczkodawcy w stosunku do pożyczki udzielonej celem poczynienia nakładów na okręt lub też budynek. Ustalono również, czy na podstawie dostępnych źródeł można stwierdzić, iż w prawie obligacyjnym istniał jeszcze przywilej egzekucyjny względem wierzytelności z tytułu zdeponowanych kwot u bankiera.

W piątym, ostatnim rozdziale, omówione są kwestie zasad postępowania w przypadku zbiegu uprzywilejowanych wierzytelności w rzymskim procesie formułkowym.

3. Podstawa źródłowa

Bazę źródłową dla przeprowadzonych badań tworzą głównie dostępne źródła jurydyczne. Teksty literackie stanowią jedynie uzupełnienie tekstów prawnych, jak również służą lepszemu ich zrozumieniu lub wyjaśnieniu powstałych wątpliwości.

Specyfika tematu wymaga wnikliwych i szerokich studiów źródłowych. Podstawowymi źródłami są opinie jurystów rzymskich zebrane w Digestach justyniańskich oraz konstytucje cesarskie zawarte w Kodeksie justyniańskim. Poza tym teksty prawne umieszczone w ustawie XII tablic, Instytucjach Gaiusa, Sentencjach Paulusa, Regułach Ulpiana, a także w Instytucjach Justyniana.

Niektóre ze wskazanych dzieł nie pochodzą z omawianego okresu, to jednak juryści komentując obowiązujące regulacje niejednokrotnie w swych pismach omawiali pierwotne regulacje dotyczące przywilejów egzekucyjnych. Jak również warto podkreślić, iż źródła jurydyczne dotyczące omawianej problematyki nie stanowią zwartej całości i są rozproszone w licznych źródłach prawa. Pokonanie tej trudności, z jaką spotyka się badacz, było możliwe dzięki programowi *Biblioteca Iuris Romani Antiqui. Sistema informativo integrator sui diritti del'antiquita. Direzione Nicola Palazzo* (BIA).

Drugą grupę stanowią źródła nieprawnicze. Przywilejów dotyczą w szczególności fragmenty dzieła *De legibus* Cyncerona oraz jego mowy: *De Domo Sua, Pro Sestio*.

Dwudziesty rozdział dziesiątej księgi *Noctes Atticae* Aulusa Gelliusa dotyczy również terminologii związanej z rzymską legislacją. Aulus Gellius omówił terminy *lex*, *plebiscitum*, *privilegium* i *rogatio*, wskazując przy tym nieprawidłowości w stosowaniu ich w języku potocznym. Również w fragmentach utworów Pompejusza Festusa (*De verborum significatu*) oraz Izydora z Sewilli (18 tytuł księgi 5 *De privilegiis*) występują zagadnienia związane z przywilejami.

Niniejsza praca skupia się na problematyce prawniczej, co oczywiście zwiększa rangę analizy źródeł jurydycznych. Należy również dodać, iż rzymskie prawo prywatne, będące prawem prawników, było rozwijane i stosowane przez prawników z dużym praktycznym doświadczeniem.

Ponadto, przy okazji omawiania tekstów źródłowych dotyczących przywilejów egzekucyjnych, ujawni się jedna z najbardziej charakterystycznych cech prawa rzymskiego, a mianowicie rola, jaką odgrywała w nim interpretacja jurystów¹⁸.

W stosunku do źródeł prawa klasycznego, również do tych, które znane są z przekazów późniejszych, zastosowano zasadę domniemania autentyczności tekstów¹⁹. Jedynie w przypadku przekazów prawniczych, w których brak jest spójności odnośnie do interpretacji logicznej i gramatycznej założono, iż analizowany tekst źródłowy jest interpolowany.

4. Omówienie literatury

Problematyka dotycząca przywilejów egzekucyjnych jest jednym z mniej zbadanych zagadnień rzymskiego prawa prywatnego, co uzasadnia podjęcie badań w tym obszarze. Nie ma też ani w literaturze polskiej, ani obcojęzycznej osobnej monografii, która obejmowałaby wszystkie przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim.

Romanistyka światowa, jak również polscy badacze prawa prywatnego nie podjęli próby przedstawienia *privilegium exigendi* w rzymskim procesie formułkowym w zaproponowanym w niniejszej rozprawie kształcie. Prowadzone badania koncentrowały się zazwyczaj na przedstawieniu wybranego zakresu regulacji prawnej dotyczącego najczęściej jednego przywileju egzekucyjnego. Prowadzone dotychczas badania nie mogą stanowić zamknięcia badań nad *privilegium exigendi* istniejącymi w rzymskim procesie formułkowym. Z uwagi na powyższe zasadne jest zajęcie się przedstawioną problematyką, albowiem przyczyni się to wypełnieniu luki w literaturze.

W polskiej romanistyce postępowanie procesowe i egzekucyjne nie cieszyło się dotąd większym zainteresowaniem, tym bardziej wskazany kierunek badań wydaje się zasadny i obiecujący²⁰. Problematyka dotycząca przywilejów egzekucyjnych w rzymskim procesie formułkowym nie doczekała się jeszcze kompleksowego opracowania.

---

¹⁸ Por. szerzej na temat tej problematyki W. WOŁODKIEWICZ, *Ius et lex w rzymskiej tradycji prawnej*, «Ius et Lex», nr 1, 2002, s. 57 – 61; T. GIARO, *Wykłady bez kodeksu. Uwagi historyczne o normatywności interpretacji prawniczej*, [w:] *Teoria i praktyka wykładni prawa*, pod red. P. WINCZOREK, Warszawa 2005, s. 13 – 25.

¹⁹ M. KASER, *Zur Methodologie der römischen Rechtsquellenforschung*, Wien – Köln – Graz – Böhlau 1972; A. SOKALA, *Meretrix i jej pozycja w prawie rzymskim*, Toruń 1998, s. 6; W. BOJARSKI, *Remarks on Textual Reconstruction in Roman Law*, [w:] *Le droit romain et le monde contemporain. Mélanges à la mémoire de Henryk Kupiszewski*, pod red. W. WOŁODKIEWICZ, M. ZABŁOCKA, Varsovie 1996, s. 83-89.

²⁰ M. ZABŁOCKA, *Stan badań polskiej romanistyki*, cit., s. 15.

Istnieją wprawdzie obcojęzyczne monografie dotyczące niektórych, poszczególnych przywilejów egzekucyjnych, ale żadna z nich nie obejmuje całości przywilejów egzekucyjnych oraz zagadnień z nimi związanych. O przywileju egzekucyjnym względem wierzytelności z tytułu zwrotu posagu przysługującego kobiecie pisał w artykule L. M. R. Velasco²¹. Natomiast H. Wieling²² wskazuje na istnienie przywileju fiskusa, ale w jego pracy zwrot ten odnosi się w szczególności do ustawowego prawa zastawu na rzecz *fiscusa*, a nie do przywileju w postępowaniu egzekucyjnym.

Wśród polskich monografii możemy odnaleźć publikacje poświęcone beneficjom w prawie rzymskim autorstwa R. Świrgoń - Skok²³, w których można odnaleźć kwestie związane z klasyfikacją przywilejów, porównania przywilejów i beneficjów²⁴. Większym zainteresowaniem niż przywileje egzekucyjne cieszą się beneficja również w monografiach obcojęzycznych²⁵.

W polskiej literaturze romanistycznej zagadnienia związane z przywilejami egzekucyjnymi nie cieszyły się większym zainteresowaniem. Istnieją artykuły autorstwa I. Szpringer²⁶ poświęcone przywilejom, ale są to wąskie opracowania nie rozstrzygające wszystkich poruszonych powyżej problemów.

---

²¹ L. M. R. VELASCO, *El Reconocimiento de la Legitimación de la Mujer en el Derecho Romano: el privilegium exigendi dotis*, «Novos Estudos Jurídicos», 2005, s. 7-30.

²² H. WIELING, *Privilegium fisci, praediatura und Protopraxie*, «ZSS» 106 (1989), s. 404 - 433.

²³ R. ŚWIRGOŃ – SKOK, *Beneficjum (beneficium) w źródłach prawa rzymskiego, Materiały z Ogólnopolskiego Zjazdu Romanistów w Ostródzie 16 – 18 czerwca 2006 r.*, «Studia Prawnoustrojowe» nr 7 (2007), s. 229-239; TEJŻE, *Przywileje prywatnoprawne w państwie rzymskim (zagadnienia wybrane)*, [w:] *Spoleczeństwo a władza. Ustrój, prawo, idee*, pod red. J. PRZYGOCKI, M. J. PTAK, Kolonia Limited 2010; TEJŻE, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, Rzeszów 2011.

²⁴ W polskiej literaturze romanistycznej zagadnieniami związanymi z beneficjami spadkowymi zajmowali się: W. DAJCZAK, *Zapisy na rzecz żony w prawie rzymskim*, Toruń 1995; W. BOJARSKI, *Separatio bonorum*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku czci Profesora Leopolda Steckiego*, Toruń 1997, s. 603-613; F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *O elastyczności prawa spadkowego. Fideikomis uniwersalny w klasycznym prawie rzymskim*, Warszawa 2006. Zob. także F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *Z badań nad rzymskim prawem spadkowym: konstrukcja dogmatyczna fideikomisu uniwersalnego*, «Studia Iuridica» 34 (1997); TENŻE, *Fideikomis uniwersalny a swoboda dysponowania majątkiem na wypadek śmierci: zmiany zakresu podmiotowego w rzymskim prawie spadkowym*, «Studia Iuridica» 36 (1998); TENŻE, *Warunki, terminy i fideikomis uniwersalny w rzymskim prawie prywatnym*, «Studia Iuridica» 37 (1999).

²⁵ F. BONIFACIO, *Ricerche sulla Falcidia de legatis*, Napoli 1948; R. REGGI, *Ricerche intorno al beneficium inventarii*, Milano 1967; U. ZELGER, *Separatio bonorum. Zum Schulz der Gläubiger des Erblassers im römischen, österreichischen und italienischen Recht*, Innsbruck 2003.

²⁶ I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, [w:] *Salus rei publicae suprem lex. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, «Studia Prawnicze KUL» 2007, nr 2-3, s. 311-323; TEJŻE, *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*; [w:] *W kręgu historii i współczesności polskiego prawa. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Arturowi Korobowiczowi*, pod red. W. WITKOWSKI, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej, Lublin 2008, s. 259-270; TEJŻE, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 125-141.

Dodatkowo charakter prowadzonych badań wymusza korzystanie przy analizie każdej grupy przywilejów z odrębnej literatury. Nie oznacza to jednak, iż nie jest możliwe wskazanie istotnych prac, bez znajomości których nie dało się prowadzić badań nad rzymskim prawem prywatnym, w tym nad postępowaniem egzekucyjnym. W szczególności wskazać w tym miejscu należy następujących romanistów: B. Biondi²⁷, A. Biscardi²⁸, H. Dernburg²⁹, P. Frezza³⁰, A. Guarino³¹, A. Hägerström³², H. Heumann³³, M. Kaser³⁴, R. Orestano³⁵, L. Wenger³⁶, H. J. Wieling³⁷, M. Wlassak³⁸. Są to jednak w przeważającej części prace o charakterze ogólnym, stanowiące literaturę pomocniczą dla badań zasadniczych.

Pomocne przy identyfikacji przywilejów mogą się okazać opracowania odnoszące się do poszczególnych gałęzi prawa, w których zostały zgrupowane wierzytelności. I tak o zwrocie posagu traktują opracowania A. Stępkowskiej³⁹, E. Albertario⁴⁰, A. Söllnera⁴¹, M. Kasera⁴², S. Solazziego⁴³ czy J. H. Wolffa⁴⁴. W światowej literaturze romanistycznej istnieją również prace poruszające zagadnienia zmiany funkcji posagu⁴⁵. Natomiast zagadnienia

---

²⁷ B. BIONDI, *Istituzioni di diritto romano*, Milano 1965, s. 551 i n.

²⁸ A. BISCARDI, *Il dogma della collisione alla luce del diritto romano*, cit., s. 16 i n.

²⁹ H. DERNBURG, *Das Pfandrecht nach den Grundsätzen des heutigen römischen Rechts*, t. I, Leipzig 1860, s. 26 i n.

³⁰ P. FREZZA, *Le garanzie delle obbligazioni. Corso di diritto romano, Le Garanzie Personali*, t. I, Padova 1962, s. 9 i n.; TENŽE, *Le garanzie delle obbligazioni. Corso di diritto romano, Le Garanzie reali*, t. II, Padova 1963, s. 124 i n.

³¹ A. GUARINO, *Il beneficium separationis dell'heres necessarius*, cit., s. 185 i n.; TENŽE, *Diritto private romano*, Napoli 1981.

³² A. HÄGERSTRÖM, *Der römische Obligationsbegriff im Lichte der allgemeinen Römischen Rechtsanschauung*, Uppsala 1941.

³³ H. HEUMANN, E. SECKEL, *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Graz 1958.

³⁴ M. KASER, *Das Römische Privatrecht*, München 1971, s. 75-88, 230-280, 303 i n.; TENŽE, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 380 i n.

³⁵ R. ORESTANO, *Ius singulare e privilegium in dritto Romano*, Tolentino 1937, s. 108 i n.

³⁶ L. WENGER, *Institutes of the Roman law of civil Procedure*, New York 1940, s. 225 i n.

³⁷ H. WIELING, *Privilegium fisci, praediatura und Protopraxie*, cit., s. 404-433.

³⁸ M. WLASSAK, *Die Litiskontestation im Formulaprozess*, Leipzig 1889; TENŽE, *Römische Prozessgesetze*, Leipzig 1888, 1891; TENŽE, *Cessio bonorum*, «RE» 3.2 (1899), s. 1995 i n.

³⁹ A. STĘPKOWSKA, *De iure dotium. XII tytuł V księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie - komentarz*, «Zeszyty Prawnicze», 2.2 (2002), s. 169-202; TEJŽE, *O „actio rei uxoriae” przekształconej w „actio ex stipulatu” i o naturze nadanej posagom - 13 tytuł 5 księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie - komentarz*, «Zeszyty Prawnicze» 5.2 (2005), s. 243-280; TEJŽE, *Ustanowienie a ukonstytuowanie się posagu w prawie klasycznym*, «Zeszyty Prawnicze», 6.1 (2006), s. 195-217; TEJŽE, *„Dos receptica” i „dos aestimata” w świetle „Lex Iulia de fundo dotali”*, [w:] *Materiały z Ogólnopolskiego Zjazdu Romanistów w Ostródzie 16 – 18 czerwca 2006 r.*, «Studia Prawnoustrojowe» nr 7 (2007), s. 203-217; TEJŽE, *Ochrona majątku posagowego w kontekście manumissio servi dotalis*, «Zeszyty Prawnicze» 8.2 (2008), s. 61 – 79; TEJŽE, *Charakter zakazu alienacji nieruchomości posagowych w rzymskim prawie klasycznym*, «Zeszyty Prawnicze», 11.1 (2011), s. 295 – 316.

⁴⁰ E. ALBERTARIO, *Dos profecticia e dos adventicia*, «Studi di diritto romano», t. 1, Milano 1933, s. 282 i n.

⁴¹ A. SÖLLNER, *Zur Vorgeschichte und Funktion der actio rei uxoriae*, Köln - Wien 1969.

⁴² M. KASER, *Die Rechtsgrundlage der actio rei uxoriae*, «RIDA» 2 (1949), s. 544 i n.

⁴³ S. SOLAZZI, *La restituzione della dote nel diritto romano*, Castello 1899.

⁴⁴ J. H. WOLFF, *Dos und erneuerte Ehe*, «ZSS» 66 (1948), s. 31 - 41.

⁴⁵ J. GOODY, *Production and Reproduction: A Comparative Study of the Domestic Domain*, Cambridge 1976, s. 104 i n. Ponadto zob. P. E. CORBETT, *The Roman Law of Marriage*, Oxford 1930 (przedruk Aalen, Scientia,

związane z prawem obligacyjnym, w tym kwestie dotyczące działalności bankierskiej można znaleźć w pracach P. Niczyporuka⁴⁶ i A. Pietrucciego⁴⁷, a ponadto w opracowaniach W. Osuchowskiego⁴⁸, W. Rozwadowskiego⁴⁹, J. Sondla⁵⁰, J. Krzynówka⁵¹.

Tematyka dotycząca postępowania egzekucyjnego, w tym także przywilejów egzekucyjnych jest jedynie syntetycznie opisywana w ogólnych monografiach prawa rzymskiego⁵², czy podręcznikach i monografiach polskich romanistów⁵³.

1979), s. 147-204; A. WATSON, *The Law of Persons in the Later Roman Republic*, Oxford 1967, s. 57-76; M. KASER, RPR, t. 1, cit., s. 322 i n.; M. HUMBERT, *Remariage a Rome, Etudie d'histoire juridique et social*, Milano Giuffre 1972, s. 264 i n.; A. STĘPKOWSKA, *De iure dotium. XII tytuł V księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie - komentarz*, cit., s. 169-202; TEJŹE, *O „actio rei uxoriae” przekształconej w „actio ex stipulatu” i o naturze nadanej posagom - 13 tytuł 5 księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie - komentarz*, cit., s. 243-280; TEJŹE, „*Dos receptica*” i „*dos aestimata*” w świetle „*Lex Iulia de fundo dotali*”, cit., s. 203-217; TEJŹE, *Ochrona majątku posagowego w kontekście manumissio servi dotalis*, cit., s. 61 - 79; TEJŹE, *Charakter zakazu alienacji nieruchomości posagowych w rzymskim prawie klasycznym*, cit., s. 295 -316; A. R. JUREWICZ, *‘Mulier indotata’ - zarys problemu*, [w:] *Studia z dziejow starożytnego Rzymu*, Olsztyn 2007, s. 54-78.

⁴⁶ P. NICZYPORUK, *‘Mensarii’, bankers acting for public and private benefit*, *Studies in Logic*, «Grammar and Rhetoric» 24 [37] (2011), s. 105 - 115; TENŹE, *Aukcyjna sprzedaż majątków z udziałem bankierów w starożytnym Rzymie*, [w:] *Z zagadnień prawa rolnego, cywilnego i samorządu terytorialnego. Księga jubileuszowa profesora Stanisława Prutisa*, pod red. J. BIELUK, A. DOLIWA, A. MALAREWICZ - JAKUBÓW, T. MRÓZ, Białystok 2012, s. 596-605; TENŹE, *‘Mensarii’ - как банкиры*, «Miscellanea Historico - Iuridica», 11 (2012), s. 29 - 40; TENŹE, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, Białystok 2013; P. NICZYPORUK, A. TALECKA, *Czynności bankowe w starożytnym Rzymie a współczesne polskie prawo bankowe*, [w:] *Pieniądz i banki - wspólnota dziejów. Białoruś - Litwa - Łotwa - Polska - Ukraina. Materiały z V Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*, Warszawa 2002, s. 17-26; TYCHŹE, *Babiloński kupiec - bankier (tamkarum) a wojna*, [w:] *Pieniądz i wojna. Białoruś - Litwa - Łotwa - Polska - Słowacja - Ukraina. Materiały z VI Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*, Warszawa 2004, s. 15 - 23; TYCHŹE, *‘Nummularii’ jako strażnicy jakości monety w starożytnym Rzymie*, [w:] *Psucie pieniądza europie środkowo wschodniej od antyku po czasy współczesne. Białoruś - Litwa - Łotwa - Polska - Słowacja - Ukraina. Materiały z VII Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*, Warszawa 2006, s. 23 - 30; TYCHŹE, *Początki instytucji współczesnego prawa bankowego w starożytności*, [w:] *Podstawy materialne państwa. Zagadnienia prawno- historyczne*, pod red. D. BOGACZ, M. TKACZUK, Szczecin 2006, s. 337 - 352; TYCHŹE, *Rzymska antyczna bankowość wspólnym dziedzictwem Europy*, [w:] *Pieniądz - symbol - władza - wojna - wspólne dziedzictwo Europy, Białoruś - Estonia - Litwa - Łotwa - Polska - Rosja - Rumunia - Słowacja - Ukraina, Studia i materiały*, pod red. K. FILIPOW, Augustów - Warszawa 2010, s. 27-41.

⁴⁷ A. PETRUCCI, *In margine a Gai. 4,126a. Osservazioni sulla exceptio mercis non traditae e sulla praedictio ne aliter emptori res traderetur quam si pretium solverit in un’auctio argentaria*, [w:] *Iuris vincula. Studi in onore di Mario Talamanca*, Napoli 2001; TENŹE, *Qualche riflessione sulla possibile configurazione di un ‘diritto bancario’ romano nell’età commercial (età del III secolo a. C. - età del III secolo d. C.)*, «Studi Senesi» 15 (2005); TENŹE, *Rozważania o exceptio mercis non traditae oraz praedictio ne aliter emptori res traderetur quam si pretium solvevit przy auctio argentaria*, przek. L. KAZANA, «Miscellanea Historico-Iuridica» 4 (2006); TENŹE, *Resame del ruolo dei banchieri nelle auctiones private nel diritto clasico romano*, [w:] *Pistoi dia tèn technèn’. Bankers, loans and archives in the Ancient World. Studies in honour of Raymond Bogaert*, «Studia Hellenistica» 44 (2008).

⁴⁸ W. OSUCHOWSKI, *L’argentarius, son rôle dans les opérations commerciales a Rome et sa condition juridique dans la compensation à la lumire du rapport de Gaius (Gai IV 64-68)*, «Archivum Iuridicum Cracoviense» 1, 1968, s. 67 - 80; TENŹE, *Historyczny rozwój kompensacji w prawie rzymskim*, cit., s. 41 i n.

⁴⁹ W. ROZWADOWSKI, *Przelew wierzytelności w prawie rzymskim*, Poznań 1969, s. 90 i n.; TENŹE, *Reskrypt Marka Aureliusza o kompensacji w doktrynie romanistycznej i w źródłach. Cz. I. Przegląd krytyczny doktryny XIX i XX wieku*, «CPH» 26 (1974), z. 2, s. 4 i n.; TENŹE, *Reskrypt Marka Aureliusza o kompensacji w doktrynie romanistycznej i w źródłach. Cz. II. Źródła*, «CPH» 27 (1975), z. 1, s. 25 i n.

⁵⁰ J. SONDEL, *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego» CLIX, Prace Prawnicze, Zeszyt 30, Kraków 1967, s. 34 i n.

⁵¹ J. KRZYNÓWEK, *Odpowiedzialność przedsiębiorcy (exercitor) w prawie rzymskim*, Warszawa 2000, s. 184 i n.

Należy zaznaczyć, iż wskazana literatura przedmiotu nie może być traktowana jako wyczerpująca w zakresie przedmiotowej problematyki badawczej. Wymienieni autorzy koncentrowali się na różnych aspektach postępowania egzekucyjnego, nie dążąc do całościowej analizy przywilejów egzekucyjnych.

---

⁵² J. J. BACHOFEN J. J. , *Das römische Pfandrecht*, Basel 1847, s. 1033 i n.; L. MACKENZIE, *Studies in Roman Law*, Edinburgh - London 1862; T. MOMMSEN, *Römische Staatsrecht*, t. 3, Leipzig 1887, s. 428 i n.; B. F. PUCHTA, *Cursus der Institutionen*, Leipzig 1893; F. HOFMANN, *Die compilation der Digesten Justinians Kritische Studien*, 1900; O. KARLOWA, *Römische Rechtschichte*, Leipzig 1902, s. 54 i n.; F. KLEINEIDAM, *Personalexekution der Zwölf Tafeln*, Breslau 1904; H. LEWALD, *Zur Personalexekution im Recht der Papyri*, 1910; A. STEPHENSON, *A History of Roman Law With a Commentary on the Institutes of Gaius and Justinian*, Boston 1912; J. A. POKROWSKI, *Istoria rzymskiego prawa*, Moskwa 1917 (przedruk Sankt – Petersburg 1998), s. 461 i n.; E. COSTA, *Profilo storico del processo civile romano*, Roma 1918; R. SOHM, *Instytucje, historia i system rzymskiego prawa prywatnego*, cit., s. 346 i n.; S. PEROZZI, *Istituzioni di diritto romano*, Rome 1928; P. GIRARD, *Manuel élémentaire de droit Roman*, Paris 1929; H. F. JOLOWICZ, B. NICHOLAS, *Historical introduction to the study of Roman law*, Cambridge 1932; G. G. ARCHI, *Problemi in tema di falso*, Pavia 1941, obecnie [w:] *Scritti di diritto romano*, t. III, Milano 1981, s. 1487-1587; R. MONIER, *Manuel élémentaire de droit roman*, Paris 1947; L. WENGER, *Procedura civile romana*, Milano, 1948; F. SCHULZ, CRL, Oxford 1951, s. 89 – 120, 412 i n.; M. DAVID, H. L. W. NELSON, *Gai Institutionum commentarii IV. Mit philologischen Kommentar*, Kommentar I, Leiden 1954, s. 12 i n., wraz z cytowaną tam literaturą; P. VOCI, *Istituzioni di diritto romano*, Milano 1954; J. BLEICKEN, *Das Volkstribunat der klassischen Republik. Studien zur seiner Entwicklung zwischen 287 und 133 v. Chr.*, München 1955, s. 1 i n.; G. PUGLIESE, *L'onere della prova nel processo romano 'per formulas*, «RIDA» 3, 1956, ser. 3; TENŹE, *Il processo civile romano*, t. I. *Le 'legis actiones'*, Roma 1962; TENŹE, *Il processo civile romano*, t. II. *Il processo formulare*, Milano 1963; B. BIONDI, *Il diritto romano*, cit.; U. HALL, *Voting Procedure in Roman Assemblies*, «Historia» 1964, nr 13, s. 275 i n.; E. VOLTERRA, *Istituzioni di diritto romano*, cit., s. 210 i n.; A. BURDESE, *Manuale di diritto privato romano*, Torino 1964; F. GUIZZI, *Aspetti giuridici del sacerdozio romano. Il sacerdozio di Vesta*, Napoli 1968, s. 32 i nast.; M. KASER, RPR, t. 1, cit.; TENŹE, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit.; A. WATSON, *Roman private law and the leges regiae*, Oxford 1972; G. NICOSIA, *Il processo private romano*, t. I, *Le origini*, Torino 1986; TENŹE, *Il processo private romano*, t. II, *La regolamentazione decemvirale*, Torino 1986; TENŹE, *L'acquisto del possesso mediante i „potestate subiecti”*, Milano 1960; TENŹE, *Istitutiones: profili di Diritto Privato Romano*, Catania 1999; TENŹE, *Nuovi profili istituzionali essenziali di diritto romano*, Catania 2001; B. ALBANESE, 'Privilegia', 'maximus comitatus', 'iussum populi' (XII Tab. 9, 1–2, 12–5), «Labeo» 36 (1990), s. 19 i nast.; A. CORBINO, 'De capite civis nisi per maximum comitatum ferunto'. *Osservazioni su Cic. De leg. 3.4.11*, «Index» 26 (1998), s. 113 i nast.; G. CRIFÒ, *Lezioni di storia del diritto Romano*, Bologna 2000; J. GAUDEMET, *Droit privé romain*, Paris 2000; H. HONSELL, *Römisches Recht*, Berlin 2002; F. M. D'IPPOLITO, LUCREZI F., *Profilo storico istituzionale di diritto Romano*, Napoli 2003; L. FASCIONE, *Storia del diritto privato Romano*, Torino 2008; J. D. HARKE, *Römisches Recht: von der klassischen Zeit bis zu den modernen Kodifikationen*, München 2008; P. PICHONNAZ, *Les fondements romains du droit privé*, Zürich 2008; F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *Law of succession. Roman legal Framework and Comparative Law Perspective*, Warszawa 2011, s. 57 i n.

⁵³ S. WRÓBLEWSKI, *Zarys wykładu prawa rzymskiego. Historia stosunków wewnętrznych Rzymu i źródła prawa. Losy prawa rzymskiego po śmierci Justyniana. Nauki ogólne rzymskiego prawa prywatnego*, Kraków 1916; F. TERLIKOWSKI, *Życie publiczne, prywatne i umysłowe starożytnych Rzymian*, Lwów 1925; R. TAUBENSCHLAG, *Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych*, Warszawa 1955; W. LITEWSKI, *Wybrane zagadnienia rzymskiej apelacji w sprawach rzymskich*, Kraków 1967; TENŹE, *Studia nad rzymskim postępowaniemognicyjnym*, Kraków 1971; W. WOŁODKIEWICZ, *Obligaciones ex variis causamur figuris. Studia nad źródłami zobowiązań w rzymskim prawie klasycznym*, Warszawa 1968; R. TAUBENSCHLAG, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1969; W. OSUCHOWSKI, *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1971; M. ŻOŁNIERCZUK, *Rzymskie sądownictwo polubowne (okres przedklasyczny i klasyczny)*, Lublin 1978; M. KURYŁOWICZ, *Historia i współczesność prawa rzymskiego*, Lublin 1984; C. KUNDEREWICZ C., *Najstarsze prawa świata*, Łódź 1990; TENŹE, *Studia z rzymskiego prawa administracyjnego*, Łódź 1991; J. LINDERSKI, *Rzymskie zgromadzenia wyborcze od Sulli do Cezara*, Wrocław 1966, s. 8 i nast.; W. DAJČZAK, T. GIARO, F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, cit.; W. LITEWSKI, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2003.

W powyższych opracowaniach brak jest całościowej analizy przywilejów egzekucyjnych w prawie rzymskim. Zatem na podstawie istniejącego stanu literatury oraz wyników badań źródłowych wydaje się celowe podjęcie kompleksowego opracowania tej tematyki.

5. Metody badawcze

W zakresie metod badawczych wyróżnić można metodę historycznoprawną, która stanowi podstawową metodę badawczą przy analizie przedmiotowej problematyki. Taka metodologia pozwala wykazać ewolucję postępowania egzekucyjnego w prawie rzymskim i wskazać kierunki rozwoju przywilejów egzekucyjnych na przestrzeni czasu zakreślonego badaniami. Wybór metody, która uwzględni czynnik czasu i zmienność kultury, w zdecydowanym stopniu został zdeterminowany przez zachowane źródła oraz charakter prowadzonych badań.

Zastosowanie metody historycznej uzasadnione jest potrzebą uwzględnienia tła historycznego oraz przemian gospodarczo – społecznych zachodzących w państwie rzymskim. Prawo egzekucyjne, będące majątkowym działem prawa prywatnego, w pewien sposób odzwierciedla sytuację majątkową rodzin. Również analiza poszczególnych konstrukcji prawnych wymaga przedstawienia zagadnienia w aspekcie rozwojowym. Genezę powstania przywilejów egzekucyjnych oraz ewolucję instytucji *privilegium exigendi* należy rozpatrywać z uwzględnieniem obszarów prawa, z których pochodzą, a mianowicie: prawa obligacyjnego, prawa publicznego, prawa rodzinnego oraz spadkowego. Nie ulega wątpliwości również, iż różne są etapy uzyskiwania przez wierzyciela korzystającego z *privilegium exigendi* pierwszeństwa zaspokojenia z majątku dłużnika wobec wierzycieli nieuprzywilejowanych, np. uprzywilejowanie wierzytelności z tytułu zdeponowanych kwot u bankiera mogła się rozwinąć dopiero, gdy rozwój stosunków społeczno-ekonomicznych doprowadził do ustabilizowania funkcji wymiennej pieniądza jako powszechnego miernika wartości.

Analiza prawnego charakteru przywilejów egzekucyjnych prowadzona będzie jednocześnie z uwzględnieniem historycznego rozwoju instytucji rzymskiego prawa egzekucyjnego, głównie na podstawie źródeł prawniczych, w niewielkim stopniu uzupełniona źródłami nieprawniczymi. Metoda ta pozwoli ustalić, czy dane źródło uległo interpolacji, a jak tak, to w jakim zakresie. Pozwoli to na zweryfikowanie, czy dany przywilej powstał w

okresie w prawa klasycznego. Przy pomocy metody dogmatycznej będą prowadzone rozważania ściśle prawnicze, dotyczące analizy pojęcia *privilegium exigendi*, analizy konstrukcji poszczególnych przywilejów egzekucyjnych, procedury ich udzielania oraz skutków udzielenia poszczególnych *privilegium exigendi*.

ROZDZIAŁ I

PRZYWILEJE EGZEKUCYJNE

1.1. Ogólny rys procedury egzekucyjnej w prawie rzymskim

Najstarszym rodzajem postępowania sądowego był proces legisakcyjny (*per legis actiones*). W okresie ustawy XII tablic proces ten był jedynym rodzajem postępowania sądowego właściwym do rozstrzygnięcia sporów między obywatelami rzymskimi⁵⁴. Egzekucja w procesie legisakcyjnym opierała się na osobistej odpowiedzialności dłużnika. Wierzyciel miał więc prawo do jego osoby, nie zaś do jego majątku. Do egzekucji w okresie funkcjonowania procesu *per legis actiones* służyły dwa powództwa: *legis actio per manus iniectioem* oraz *legis actio per pignoris captionem*⁵⁵.

Po przeprowadzeniu postępowania dowodowego sędzia wydawał wyrok zasądający albo uwalniający pozwanego⁵⁶. Wydanie przez sędziego wyroku na korzyść pozwanego było równoznaczne z oddaleniem powództwa. W przypadku wydania wyroku na korzyść powoda, nie dochodziło jeszcze, z mocy prawa, do zaspokojenia jego roszczeń. Powód, po uzyskaniu *iudicatum*, mógł wyegzekwować zasądzoną należność poprzez wytoczenie nowego procesu za pomocą *legis actio per manus iniectioem*⁵⁷. Jednak ustawa XII tablic przewidywała dopuszczalność wszczęcia postępowania egzekucyjnego nie wcześniej niż po upływie 30 dni od dnia wydania wyroku lub też potwierdzenia przez urzędnika uznania roszczenia przez pozwanego (*confessio in iure*)⁵⁸. W tym czasie nie można było wszczynać przeciw pozwanemu żadnego postępowania, a prowadzone procesy były zawieszane⁵⁹. Przerwa ta, zwana *iustitium*, była przyznana przez Decemwirów w celu zdobycia należnej sumy i

⁵⁴ O. DILIBERTO, *Materiali per la paligenesi delle XII Tavole*, Cagliari 1992, s. 204 i n.

⁵⁵ J. ZABŁOCKI, *Postępowanie egzekucyjne w ustawie XII tablic*, [w:] *Czynić sprawiedliwość w miłości. Księga pamiątkowa od Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego dla Jego Eminencji Józefa Kardynała Glempa w dwudziestą rocznicę posługi Prymasowskiej*, zebrał i opracował W. CHROSTOWSKI, Warszawa 2001, s. 310-334; TENŹE, *Procedura esecutiva nella Legge delle XII Tavole*, [w:] *Studi in onore di Antonino Metro*, a cura di C. Russo Ruggeri, VI, Napoli 2010, s. 513-538.

⁵⁶ Szerzej na temat sytuacji, w których nie dochodziło do wydania wyroku zob. J. ZABŁOCKI, *Rozważania o procesie rzymskim w 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, cit., s. 107.

⁵⁷ L. PEPPE, *Studi sull'esecuzione personale*. t. I. *Debiti e debitori nei primi due secoli della Repubblica romana*, Milano 1981, s. 126 i n.; D. FLACH, op. cit., s. 124 i n., wraz z dalszą cytowaną tam literaturą.

⁵⁸ Tabl. III. 1. ; Por. B. ALBANESE, *Il processo privato Romano delle 'legis actiones'*, Palermo 1987, s. 36 i n.

⁵⁹ M. i J. ZABŁOCCY, *Ustawa XII tablic. Tekst – tłumaczenie – objaśnienia*, Warszawa 2003, s. 24-25; Por. L. WENGER, *Zur Lehre von der 'actio iudicati'*. *Eine rechtshistorische Studie*, Graz 1901, s. 242.

uniknięcia dalszego procesu egzekucyjnego⁶⁰. Po bezskutecznym upływie wskazanego terminu powód był uprawniony do wszczęcia procesu egzekucyjnego⁶¹. Świadczenie było więc nie tylko ustalone i określone, ale także należne i wymagalne⁶². W takiej sytuacji strony musiały jeszcze raz stawić się przed pretorem, który badał dopuszczalność wszczęcia egzekucji. Powód dokonywał nowej *in ius vocatio*, kładł rękę na pozwanym (*manus iniectio*), co symbolizowało objęcie nad nim władzy⁶³. *Manus iniectio* dokonywano według ściśle ustalonego sposobu, przy użyciu gestów i wypowiedzeniu określonych formułek⁶⁴. Jednak dłużnik, jeśli chciał zakwestionować roszczenie, nie mógł samodzielnie dokonać odtrącenia ręki (*manum depellere*)⁶⁵. Z pomocą mogła przyjść mu jedynie osoba trzecia (*vindex*)⁶⁶. Osoba ta odtrącając rękę doprowadzała do ponownego procesu w tej sprawie⁶⁷ albo sama spełniała roszczenie, na które został zasądzony dłużnik⁶⁸. Od tego momentu spór toczył się między vindeksem, a tym który dochodził roszczeń⁶⁹.

W przypadku, gdy nie znalazł się *vindex*, pretor dokonywał *addictio*⁷⁰, która potwierdzała, że *inectio* została dokonana zgodnie z prawem oraz zezwalała na zabranie ze sobą dłużnika⁷¹. W sytuacji więc, gdy nie nastąpiło odtrącenie ręki wierzyciel mógł przetrzymywać u siebie dłużnika, ale nie dłużej niż przez 60 dni⁷². Był to czas przeznaczony na kompromisowe załatwienie sprawy między zasądzonym a wierzycielem⁷³. Jediną szansą uniknięcia przez dłużnika dalszych skutków egzekucji było zawarcie we wskazanym terminie *pactum*⁷⁴. W tym czasie wierzyciel zobowiązany był również doprowadzić dłużnika w kolejne trzy dni targowe do miejsca, gdzie odbywały się zgromadzenia ludowe (*comitia*), celem

---

⁶⁰ J. ZABŁOCKI, *Rozważania o procesie rzymskim w 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, cit., s. 112; TENŽE, *Procedura esecutiva nella Legge delle XII Tavole*, cit., s. 513-538.

⁶¹ Tabl. III. 2.

⁶² Zob. J. ZABŁOCKI, *Rozważania o procesie rzymskim w 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, cit., s. 107; Por. B. ALBANESE, *Il processo privato Romano delle 'legis actiones'*, cit., s. 36 i n.

⁶³ Por. B. ALBANESE, *Il processo privato Romano delle 'legis actiones'*, cit., s. 37 i n.

⁶⁴ Por. G. 4, 21. W. ROZWADOWSKI, *Gai Institutiones*, Poznań 2003, s. 156; Zob. G. PUGLIESE *Il processo civile romano*, t. I. *Le 'legis actiones'*, cit., s. 303 i n.; B. ALBANESE, *Il processo privato Romano delle 'legis actiones'*, cit., s. 35 i n.

⁶⁵ Zob. G. 4, 21. Por. B. ALBANESE, *Il processo privato Romano delle 'legis actiones'*, cit., s. 46 i n.

⁶⁶ Tabl. I. 4. Ustawa XII tablic nakazywała, aby windeksem dla bogatego dłużnika była osoba bogata, a dla biednego każdy, kto chciał.

⁶⁷ We wskazanej sytuacji *vindex* występował w roli dłużnika i zasądzenie w tym przypadku opiewało na podwójną wartość kwestionowanego roszczenia (*in duplum*).

⁶⁸ B. ALBANESE, *Il processo privato Romano delle 'legis actiones'*, cit., s. 46 i n.; Por. J. ZABŁOCKI, *Rozważania o procesie rzymskim w 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, cit., s. 116-17, wraz z dalszą cytowaną tam literaturą.

⁶⁹ G. PUGLIESE, *Istituzioni di diritto romano*, cit., s. 76.

⁷⁰ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 138, wraz z dalszą cytowaną tam literaturą.

⁷¹ D. FLACH, op. cit., s. 124 i n.

⁷² Tabl. III. 3-4. Ustawa XII tablic określała normę wyżywienia takiego więźnia oraz wagę kajdan.

⁷³ Por. A. HÄGERSTRÖM, op. cit., s. 349.

⁷⁴ Szerzej na temat możliwości zawarcia *pactum* zob. J. ZABŁOCKI, *Rozważania o procesie rzymskim w 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, cit., s. 118, wraz z dalszą cytowaną tam literaturą.

ogłoszenia przez pretora wysokości długu⁷⁵. Po dokonaniu tych czynności i bezskutecznym upłynięciu terminu wierzyciel zyskiwał pełną swobodę działania, łącznie ze sprzedażą takiego dłużnika w niewolę, ale nie na terytorium państwa rzymskiego⁷⁶. Alternatywą dla *venditio trans Tiberim* była *poena capitis*⁷⁷. Mogła być ona rozumiana dwojako, jako utrata wolności (tzn. dłużnik był pozbawiony wszelkich praw) lub jako kara śmierci⁷⁸. Dłużnik mógł także pozostawać w faktycznej niewoli u wierzyciela, aż do czasu odpracowania długu⁷⁹. Był więc w sytuacji podobnej do *nexum*⁸⁰ lub będącego *in mancipio*⁸¹, czy też *fur manifestus*⁸².

Tryb postępowania przy *legis actio per pignoris capionem* jest najmniej znany⁸³. Skarga ta nie opierała się, jak pozostałe *legis actiones*, jedynie na ustawach, ale mogła wynikać także ze zwyczaju czy zarządzeń magistratury. Postępowanie to polegało na zajęciu przedmiotów należących do dłużnika w celu zmuszenia go do spełnienia żądanego świadczenia. Zajęcia dokonywano przy użyciu ściśle oznaczonych słów⁸⁴. Skargę tę stosowano m.in. w egzekucji roszczeń z zakresu prawa publicznego, sakralnego, na podstawie zarządzeń cenzorskich dotyczących dzierżaw gruntów publicznych (*lex censoria*)⁸⁵, jak również w przypadkach dochodzenia należności związanych z zapłatą żołdu, a także przeciwko osobie, która kupiła zwierzę ofiarne i nie zapłaciła ustalonej ceny⁸⁶.

Powstała w postępowaniu legisakcyjnym *legis actio per pignoris capionem* była już przywilejem⁸⁷, natomiast sam rozwój przywilejów egzekucyjnych nastąpił w prawie klasycznym, w okresie funkcjonowania procesu formułkowego⁸⁸. O funkcjonowaniu zarówno

---

⁷⁵ G. PUGLIESE, *Istituzioni di diritto romano*, cit., s. 77 i n.

⁷⁶ W 326 r. p.n.e. doszło do złagodzenia tej egzekucji w *lex Poetelia*, w nieznanym bliżej zakresie. Zredukowano wymóg interwencji *videxa*, poszerzając dopuszczalność obrony własnej dłużnika, np. dłużnik sam mógł dokonać odtrącenia ręki, ale narażając się na podwójną wartość pierwotnego świadczenia w przypadku przegrania kolejnego sporu. Normalnym skutkiem stało się więzienie i korzystanie z pracy dłużnika. Zob. W. LITEWSKI, *Rzymski proces cywilny*, cit., s. 31 i n. Por. G. PUGLIESE, *Istituzioni di diritto romano*, cit., s. 85 i n.

⁷⁷ Por. A. SALOMONE, *Iudicati vel obligatio. Storia di un dovere giuridico*, Napoli 2007, s. 122.

⁷⁸ Szersze rozważania na temat rozumienia terminu *poena capitis* zob. J. ZABŁOCKI, *Rozważania o procesie rzymskim w 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, cit., s. 122, wraz z dalszą cytowaną tam literaturą. Na temat znaczenia terminu *caput* por. M. TALAMANCA, *Istituzioni di diritto romano*, Milano 1990, s. 78 i n.

⁷⁹ Szersze rozważania odnośnie konsekwencji egzekucji majątkowej zob. J. ZABŁOCKI, *Rozważania o procesie rzymskim w 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, cit., s. 122, wraz z dalszą cytowaną tam literaturą.

⁸⁰ A. HÄGERSTRÖM, op. cit., s. 351.

⁸¹ F. SERRAO, *Diritto private economia e societa nella storia di Roma*, Napoli 1984, s. 259 i n.

⁸² J. ZABŁOCKI, *Rozważania o procesie rzymskim w 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, cit., s. 124; Por. B. ALBANESE, *Il processo privato Romano delle 'legis actiones'*, cit., s. 47 i n.

⁸³ Zob. G. 4, 26-29.

⁸⁴ G. 4, 29.

⁸⁵ Szersze rozważania na temat *lex censoria* zob. A. TARWACKA, *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2012, s. 270 i n.

⁸⁶ Tabl. XII. 1.

⁸⁷ Por. O. CARRELLI, *Ancora sull' origine della bonorum venditio*, cit., s. 305 i n.

⁸⁸ Szerzej na temat początków procesu formułkowego zob. M. WLASSAK, *Römische Prozessgesetze: ein Beitrag zur Geschichte des Formularverfahrens*, t. I, Leipzig 1888, t. 2, Leipzig 1891, passim; O. CARRELLI, *La genesi del procedimento formulare*, Milano 1946; G. PUGLIESE, *Il processo civile romano*, t. II. *Il processo*

procesu formułkowego najwięcej informacji dostarczyły odkryte w 1816 r. *Institutiones Gaiusa*⁸⁹.

G. 4, 30: *Sed istae omnes legis actiones paulatim in odium uenerunt. namque ex nimia subtilitate ueterum, qui tunc iura condiderunt, eo res perducta est, ut uel qui minimum errasset, litem perderet; itaque per legem Aebutiam et duas Iulias sublatae sunt istae legis actiones, effectumque est, ut per concepta uerba, id est per formulas, litigaremus.*

Od Gaiusa dowiadujemy się, że *legis actiones* zostały stopniowo znienawidzone z powodu przesadzonych wymogów formalnych. Dochodziło do sytuacji, że choćby ktoś pomylił się w stopniu minimalnym, przegrywał proces. Z przekazu jurysty wynika, że proces formułkowy został zalegalizowany z mocy ustawy *lex Aebutia*. Jak stwierdza Gaius spowodowało to, że procesujemy się za pomocą ułożonych słów, czyli z zastosowaniem formułek.

Formułka nowego procesu nie była taka sztywna jak schemat legisakcji, w której minimalna zmiana przesądzała o wyniku procesu. Ponadto możliwe były (początkowo drobne) odchylenia od takiego brzmienia formułki, jakiego by wymagało prawo doznające ochrony według *ius civile*⁹⁰. Jak również pretor ostatecznie udzielał zwyczajną ochronę w przypadkach, gdy *ius civile* jej nie przewidywało, przygotowując proces, w którym posługiwano się formułką zwaną *in factum*. Formułka ta wymagała od sędziego tylko stwierdzenia zaistnienia jakiegoś faktu, nie zaś istnienia prawa uznanego przez *ius civile*, jako podstawy jego orzeczenia (wyroku)⁹¹.

Odnosnie do *lex Aebutia* sporna jest zarówno data jej uchwalenia⁹², jak również sama treść⁹³. Inaczej jest w przypadku *leges Iuliae*, gdyż istnieje w zasadzie zgodność w literaturze, że chodzi o dwie ustawy wydane w 17 r. p.n.e. (zwane także *leges Iuliae iudicariae*)⁹⁴.

---

formulare, cit., s. 19 i n.; A. BISCARDI, *Lezioni sul processo romano antico e classico*, Torino 1968, s. 121 i n.; W. SELB, *Zu den Anfängen des Formularverfahrens*, [w:] *Festschrift für Werner Flume zum 70. Geburtstag*, pod red. H. H. JAKOBS, B. KNOBBE-KEUK, E. PICKER, J. WILHELM, t. I, Köln 1978, s. 191 i n.; M. TALAMANCA, *Le origini della procedura formulare e l'editto del pretore*, [w:] *Lineamenti di storia del diritto romano*, pod red. M. TALAMANCA, Milano 1979, s. 157 i n.

⁸⁹ W. ROZWADOWSKI, B. WALCZAK, *Rzymski proces formułkowy czy formularny?*, «Gdańskie Studia Prawnicze» 25 (2011), s. 633-640.

⁹⁰ E. GINTOWT, op. cit., s. 123-124.

⁹¹ Ibidem, s. 124.

⁹² G. ROTONDI, op. cit., s. 304, wskazuje, iż ustawę tę uchwalono między 149 a 125 r. p. n.e.; W tej samej cezurze czasowej umieszcza *Lex Aebutiae* M. ELSTER, *Die Gesetze der mittleren römischen Republik. Text und Kommentar*, Darmstadt 2003, s. 454 i n.; Por. G. LONGO, s.v. *lex Aebutia*, «NNDI» 9 (1961); Zdaniem E. VOLTERRA, *Istituzioni di diritto romano*, cit., s. 212 nastąpiło to ok. 120-106 r. p.n.e.; W. DAJCZAK, T. GIARO, F. LONGCHAMPS DE BÈRIER, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, cit., wskazali, iż właściwe są lata między 169 a 149 r. p.n.e.; Por. W. LITEWSKI, *Rzymskie prawo prywatne*, cit., s. 368; A. DEBIŃSKI, *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, Warszawa 2011, s. 88, 101; M. KURYŁOWICZ, A. WILIŃSKI, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 2013, s. 68.

Proces formułkowy został więc zalegalizowany w połowie II w. p.n.e. przez *lex Aebutia*, która uznała go za równorzędny z procesem legisakcyjnym. Natomiast proces legisakcyjny z wyjątkiem kilku wypadków został zniesiony w 17 r. p.n.e. przez ustawę cesarza Augusta o postępowaniu sądowym. Był to punkt zwrotny w rozwoju rzymskiego prawa prywatnego⁹⁵.

Lex Aebutia umożliwiła więc posługiwanie się procesem formułkowym, który prawdopodobnie ukształtował się w praktyce pretora dla peregrynów⁹⁶. W zakresie postępowania formułkowego (jak również wcześniej funkcjonującego procesu legisakcyjnego) należy wskazać na dwufazowość oraz pojawienie się nowego procesu, które stanowiło postępowanie egzekucyjne w formie procesu przed urzędnikiem⁹⁷.

W pierwszej fazie pretor instruował tok postępowania⁹⁸. Należy podkreślić, iż mimo, że ogół czynności procesu formułkowego miały charakter ustny, to sama formułka procesowa miała postać pisemną. Urzędnik układający formułkę spisywał ją najczęściej na tabliczkach woskowych. Pretor (lub inna magistratura jurysdykcyjna) w pierwszej fazie postępowania (*in iure*) układał treść samej formułki. Przy czym przy układaniu formułki mógł opierać się na fikcji, zezwalając sędziemu na stosowanie analogii w rozstrzygnięciach sądowych⁹⁹. Dzięki formułom z przedstawionymi podmiotami możliwe było zastępstwo procesowe oraz pociągnięcie do odpowiedzialności osób niebędących stroną stosunku prawnego, jeśli wymagały tego względy społeczne. W obu fazach postępowania obowiązywała zasada bezpośredniości¹⁰⁰. Ponadto postępowanie sądowe nie było obciążone kosztami¹⁰¹. Katalog spraw objętych postępowaniem formułkowym był w znacznym stopniu płynny, z uwagi na umożliwienie udzielenia ochrony procesowej na podstawie arbitralnej decyzji pretora. Z czasem edykt pretorski obejmował dość bogaty wykaz nowych powództw (formuł).

Przywileje egzekucyjne w rzymskim procesie formułkowym wstępowały w ramach wszczęcia w stosunku do dłużnika egzekucji majątkowej uniwersalnej za pomocą *actio*

---

⁹³ Zob. M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 114, wraz z dalszą cytowaną tam literaturą.

⁹⁴ Chodzi o ustawę odnoszącą się do procesu legisakcyjnego i formułkowego, zwaną *lex Iulia iudiciorum privatorum*. Druga ustawa regulowała postępowanie w sprawach publicznych (*lex Iulia iudiciorum publicorum*). Zob. W. ROZWADOWSKI, B. WALCZAK, op. cit., s. 634; Por. E. VOLTERRA, *Istituzioni di diritto romano*, cit., s. 212; Por. F. BERTOLDI, *La lex Iulia iudiciorum privatorum*, Torino 2003, passim.

⁹⁵ E. GINTOWT, op. cit., s. 15 i n.

⁹⁶ W. ROZWADOWSKI, B. WALCZAK, op. cit., s. 634.

⁹⁷ A. BÜRGE, *Römisches Privatrecht. Rechtsdenken und gesellschaftliche Verankerung. Eine Einführung*, Darmstadt 1999, s. 65.

⁹⁸ Gaius określił, to jako procesowanie się *per concepta uerba id est per formulas*: G. 4, 30.

⁹⁹ W. ROZWADOWSKI, B. WALCZAK, op. cit., s. 635.

¹⁰⁰ W. LITEWSKI, *Rzymski proces cywilny*, cit., s. 11.

¹⁰¹ Ibidem, s. 635.

iudicati. W procesie formułkowym nadal obowiązywała egzekucja osobista, ale obok niej pojawiać się zaczęła egzekucja majątkowa¹⁰². Egzekucja nadal była przeprowadzana przez stronę pod nadzorem urzędnika.

W okresie postępowania *per formulas* zmienił się więc tryb przeprowadzania egzekucji¹⁰³. Odbywała się ona w drodze nowego postępowania w oparciu o *actio iudicati*.

Dłużnik miał 30 dni od wydania wyroku na dobrowolne spełnienie świadczenia. Dopiero jeśli to nie nastąpiło, wierzyciel występował do pretora ze specjalną skargą (*actio iudicati*), na podstawie której pretor wprowadzał go w posiadanie całego majątku dłużnika (z czasem była możliwa egzekucja syngularna, czyli istniała możliwość wprowadzenia wierzyciela w posiadanie poszczególnych składników majątku dłużnika)¹⁰⁴. W kolejnym etapie następowała publiczna sprzedaż majątku dłużnika, zaś uzyskana kwota dzielona była między wierzycieli stosownie do wielkości wierzytelności. I właśnie na tym etapie stosowano przywileje egzekucyjne, które umożliwiły pewnym kategoriom wierzycieli zaspokoić swoje roszczenia w pierwszej kolejności przed innymi wierzycielami.

Egzekucja majątkowa odbywała się więc zazwyczaj w formie konkursu, a kończyła się licytacyjną sprzedażą całego majątku upadłego dłużnika. Uzupełnienie tej nowości nie było już dziełem pretora. Na życzenie pierwszego *princepsa* zostały wprowadzone zmiany w formie ustawy. *Lex Julia de cessione bonorum*¹⁰⁵ zagwarantowała tylko obywatelowi, któremu groziła egzekucja, możliwość uniknięcia jej na swojej osobie. Warunki jakie dłużnik musiał spełnić, aby mógł z niej skorzystać, to uzyskanie u pretora prawa dobrowolnego odstąpienia wierzycielowi swojego majątku (*cessio bonorum*)¹⁰⁶ oraz niewypłacalność dłużnika musiała być niezawiniona¹⁰⁷.

W przypadku istniejącej do tej pory *venditio bonorum*¹⁰⁸ dochodziło do sprzedaży licytacyjnej całego majątku dłużnika wraz z rzeczami osobistymi¹⁰⁹. Natomiast w przypadku

---

¹⁰² A. BÜRGE, *Römisches Privatrecht. Rechtsdenken und gesellschaftliche Verankerung. Eine Einführung*, cit., s. 78.

¹⁰³ J. ZABŁOCKI, *Postępowanie egzekucyjne w ustawie XII tablic*, cit., s. 310-334; TENŽE, *Procedura esecutiva nella Legge delle XII Tavole*, cit., s. 513-538.

¹⁰⁴ W. LITEWSKI, *Rzymski proces cywilny*, cit., s. 65-66.

¹⁰⁵ Była to jedna z ustaw julijskich wydana za panowania Cezara lub Augusta; Zob. V. GIUFFRÈ, *La c. d. "lex Julia" de bonis cedendis*, cit., s. 173-191.

¹⁰⁶ F. VON WOESS, *Personalexekution und cessio bonorum im römischen Reichsrecht*, «Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung», nr 43 (1922), s. 485-529; L. GUENOUN, *La cessio bonorum*, Paris 1920, s. 101; B. SITEK, *The infamy of the consequences of insolvency of the debtor in Roman law and the consequences of announcing bankruptcy by the insolvent entity in modern legal systems*, [w:] *Au-delà des frontières: Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*, pod red. M. ZABŁOCKA, J. KRZYNÓWEK, J. URBANIK, Z. SŁUŻEWSKA, t. II, Warszawa 2000, s. 841-857.

¹⁰⁷ S. SOLAZZI, *Il concorso dei creditori nel diritto romano*, Napoli 1943, s. 4 i n.

¹⁰⁸ A. GUARINO, *Gai. 2,155 e il beneficium separationis dell' heres necessarius*, cit., s. 240-266; B. BISCOTTI, *Curare bona. Tutela del credito e custodia del patrimonio tra creditori e debitore. Aspetti generali*,

upadłości zasądzenie następowało jedynie w granicach możliwości dłużnika, tak by nie doprowadzić do jego niedostatku¹¹⁰. Zasądzenie było możliwe jedynie na tyle, na ile pozwalał majątek dłużnika w czasie wyrokowania. Konieczne było pozostawienie dłużnikowi pewnego minimum do życia.

Egzekucja – *venditio bonorum* rozpoczynała się od wprowadzenia wierzyciela/i w cały majątek dłużnika¹¹¹, niezależnie od tego, jak wysokie były ich pretensje¹¹². Często dłużnik tracił w wyniku tego procesu cały swój majątek, a wierzyciele nie mieli żadnych zobowiązań wobec niego¹¹³. Czynność polegająca na wprowadzeniu wierzycieli w majątek dłużnika określana była jako *missio in bona*¹¹⁴ i wiązała się z podaniem tego faktu do publicznej wiadomości (*proscriptio bonorum*)¹¹⁵. Celem *proscriptio bonorum*, która trwała 30 lub 15 dni, było powiadomienie pozostałych wierzycieli o postępowaniu egzekucyjnym i umożliwieniu im przystąpienia do tego postępowania. Jednak *proscriptio* miała niekorzystny dla dłużnika skutek w postaci infamii¹¹⁶. Następnie wierzyciele wybierali ze swojego grona osobę, którą nazywano *magister bonorum*¹¹⁷. W celu przywrócenia umniejszonego majątku upadłego dłużnika *magister bonorum* mógł zwrócić się do pretora o udzielenie *restitutio in integrum* lub *interdictum fraudatorium*. Były to środki ochrony pozaprosesowej, które miały na celu zabezpieczenie skuteczności czynności dłużnika zmierzających do pokrzywdzenia wierzycieli. Następnie *magister bonorum* przeprowadzał sprzedaż całego majątku dłużnika w drodze publicznej licytacji¹¹⁸. Nabywca majątku dłużnika (*bonorum emptor*) był traktowany jako uniwersalny następca dłużnika. Z tego też powodu odpowiadał wobec wierzycieli upadłego dłużnika do wysokości kwoty ustalonej podczas licytacji. *Bonorum emptor* mógł dochodzić wierzytelności upadłego dłużnika stosując, jeśli dłużnik żył *actio Rutiliana* z przedstawionymi podmiotami w formułce (tzn. w *intentio* nazwisko dłużnika, w *condemnatio* nazwisko nabywcy majątku dłużnika). Natomiast w przypadku śmierci dłużnika i nie pozostawieniu przez niego spadkobierców *actio Serviana* z zastosowaniem fikcji.

Milano 2008, s. 210; Por. O. CARRELLI, *Ancora sull' origine della bonorum venditio*, cit., s. 302-316; G. PUGLIESE, *Istituzioni di diritto romano*, t. II. *Il processo formulare*, cit., s. 333.

¹⁰⁹ D. EYQUEM, *De la venditio bonorum en droit romain: De la condition du failli aux différentes époques de la faillite en droit français*, 1880, s. 9 i n.

¹¹⁰ D. 50, 17, 173.

¹¹¹ O. CARRELLI, *Ancora sull' origine della bonorum venditio*, cit., s. 302-316.

¹¹² F. BETANCOURT, *El Concurso de Acreedores en el Derecho Romano Clásico*, [w:] *Estudios Sobre la Ley Concursal. Libro Homenaje a Manuel Olivencia*, t. I., Madrid, Barcelona 2005, s. 97 – 124.

¹¹³ E. GINTOWT, op. cit., s. 15 i n.

¹¹⁴ M. TALAMANCA, *Istituzioni di diritto romano*, cit., s. 700.

¹¹⁵ F. BETANCOURT, *Derecho romano clásico*, Sevilla 2007, s. 239 i n.

¹¹⁶ A. GUARINO, *Gai. 2,155 e il beneficium separationis dell' heres necessarius*, «SDHI» 10 (1944), s. 240-266; G. PUGLIESE, *Istituzioni di diritto romano*, t. II. *Il processo formulare*, cit., s. 333.

¹¹⁷ O. CARRELLI, *Ancora sull' origine della bonorum venditio*, cit., s. 312.

¹¹⁸ G. PUGLIESE, *Istituzioni di diritto romano*, t. II. *Il processo formulare*, cit., s. 333.

Egzekucja w postępowaniu formułkowym dotyczyła całego majątku, miała więc charakter generalny. Dłużnik mógł uniknąć osobistych skutków egzekucji – infamii, jeśli wydał dobrowolnie cały swój majątek wierzycielom (*cessio bonorum*)¹¹⁹. *Cessio bonorum* polegała na odstąpieniu przez dłużnika wierzycielom całego swojego majątku. Mogło to nastąpić jedynie za zgodą urzędnika wyposażonego w jurysdykcję, udzielaną w wypadku niezawinionej niewypłacalności dłużnika. Dłużnik, który dokonał *cessio bonorum* był traktowany przez prawo (i wierzycieli tym samym) łagodnie. Przeciwno takiemu dłużnikowi nie można było wdrożyć egzekucji osobistej. Ponadto wierzyciele musieli pozostawić mu minimum środków utrzymania na rok (*beneficium competentiae*)¹²⁰. Dłużnik unikał również umniejszenia czci (*infamia*)¹²¹.

W II w. n.e. pojawiła się także egzekucja syngularna, polegająca na sprzedaży poszczególnych przedmiotów z majątku dłużnika, aż do momentu zaspokojenia wierzycieli (*distractio bonorum*). W postępowaniu formułkowym ta forma egzekucji była traktowana jako rodzaj dobrodziejstwa dla dłużnika. Wyrok w postępowaniu formułkowym powinien opiewać na pieniądze, dlatego też niedopuszczalne było przeprowadzenie egzekucji konkretnej rzeczy.

Najistotniejszą nowością procesu formułkowego w porównaniu z procesem legisakcyjnym było odformalizowanie postępowania *in iure*. W zakresie postępowania legisakcyjnego i formułkowego wskazać należy na dwufazowość właściwego procesu oraz nowe postępowanie, które stanowiło postępowanie egzekucyjne prowadzone w obu przypadkach w formie procesu przed urzędnikiem. Odnośnie procedury egzekucyjnej w procesie legisakcyjnym opierała się ona generalnie na osobistej odpowiedzialności dłużnika, co oznaczało, że przedmiotem egzekucji mogła być tylko osoba dłużnika. W procesie formułkowym nadal obowiązywała egzekucja osobista, ale obok niej pojawiać się zaczęła egzekucja majątkowa – początkowo jedynie uniwersalna, a następnie syngularna. Egzekucja majątkowa uniwersalna umożliwiała wprowadzenie wierzyciela w posiadanie całego majątku dłużnika w celu sprzedaży go. Egzekucja majątkowa syngularna dokonywana była jedynie na poszczególnych składnikach majątku dłużnika. Do egzekucji w okresie funkcjonowania procesu *per legis actiones* służyły dwa powództwa: *legis actio per manus iniunctionem* oraz *legis actio per pignoris capionem*. Natomiast w okresie postępowania formułkowego

---

¹¹⁹ V. BARTOLETTI, *Un papiro inedito in tema di "cessio bonorum" (a cura di Arnaldo Biscardi)*, [w:] *Antologia giuridica romanistica ed antiquaria*, t. I, Milano 1968, s. 259 – 267; V. GIUFFRÈ, *Sulla cessio bonorum ex decreto Caesaris*, «Labeo» 30 (1984), s. 90 – 93.

¹²⁰ G. PUGLIESE, *Istituzioni di diritto romano*, t. II. *Il processo formulare*, cit., s. 577.

¹²¹ B. SITEK, *Infamia w ustawodawstwie cesarzy rzymskich*, Olsztyn 2003, s. 125-126.

egzekucja wyroków odbywała się w drodze nowego postępowania w oparciu o *actio iudicata*. Ponadto w okresie postępowania formułkowego dłużnik, który dokonał *cessio bonorum* był traktowany przez prawo łagodnie, w szczególności przeciwko takiemu dłużnikowi nie można było wszcząć egzekucji osobistej oraz wierzyciele musieli pozostawić mu minimum środków utrzymania na rok. W okresie postępowania formułkowego nastąpiło więc złagodzenie prowadzonej przeciw dłużnikom egzekucji.

1.2. Przywilej egzekucyjny w prawie rzymskim

Rozumienie w prawie rzymskim terminu przywilej było bardzo szerokie. Aulus Gellius w dwudziestym rozdziale dziesiątej księgi *Noctes Atticae* dotyczącym terminologii związanej z rzymską legislacją wskazuje, że słowo *lex* było stosowane nieprawidłowo na określenie aktów prawnych, które jego zdaniem należałoby raczej uznać za *privilegia*¹²². Wskazuje, iż *lex* musiała mieć charakter generalny, natomiast inne uchwały zgromadzeń dotyczące spraw jednostkowych powinny być określane jako *privilegia*¹²³.

Termin *privilegium exigendi* jest również terminem źródłowym¹²⁴. Wyraz *exigendi* pochodzi od słowa *exigo*¹²⁵. Zgodnie z definicjami zawartymi w słownikach encyklopedycznych prawa rzymskiego *exigo* oznacza żądanie, domaganie się (*exigere*

---

¹²² Gell. 10, 20, 1 - 4: *Quid sit "rogatio", quid "lex", quid "plebiscitum", quid "privilegium"; et quantum ista omnia differant. 1. Quaeri audio, quid "lex" sit, quid "plebiscitum", quid "rogatio", quid "privilegium". 2. Ateius Capito, publici privatique iuris peritissimus, quid "lex" esset, hisce verbis definivit: "Lex" inquit "est generale iussum populi aut plebis rogante magistratu." 3. Ea definitio si probe facta est, neque de imperio Cn. Pompei neque de reditu M. Ciceronis neque de caede P. Clodi quaestio neque alia id genus populi plebisve iussa "leges" vocari possunt. 4. Non sunt enim generalia iussa neque de universis civibus, sed de singulis concepta; quocirca "privilegia" potius vocari debent, quia veteres "priva" dixerunt, quae nos "singula" dicimus. Quo verbo Lucilius in primo satirarum libro usus est: abdomina thynni advenientibus priva dabo cephalaeaque acarnae.;* Zob. J. ZABŁOCKI, *Kompetencje 'pater familias' i zgromadzeń ludowych w świetle 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, Warszawa 1990, s. 40 – 47. Szersze rozważania na s. 43-44.

¹²³ A. TARWACKA, *Czym jest wniosek, czym ustawa, czym plebiscyt, czym przywilej. Aulus Gellius, Noce Attyckie 10, 20 Tekst – Tłumaczenie – Komentarz, «Zeszyty Prawnicze» 10.1 (2010)*, s. 329.

¹²⁴ *Vocabularium iurisprudentiae Romanae iussu Instituti Savignani compositum*, t. I–V, Berlin 1894–1964, s. 1148 – 1149, s.v. *privilegium exigendi*; Por. także T. DYDYŃSKI, *Historia źródeł prawa rzymskiego*, Warszawa 1904; J. ZIELONACKI, *Pandekta czyli wykład prawa prywatnego rzymskiego, o ile jest ono podstawa prawodawstw nowszych. Część pierwsza obejmująca Ogólne zasady prawne i naukę o stosunkach rzeczowych*, Kraków 1862, s. 87.

¹²⁵ T. DYDYŃSKI, *Słownik łacińsko – polski do źródeł prawa rzymskiego*, Warszawa 1883, s. 229-230, s.v. *exigo*. Tłumaczenie wyrazu *exigere*, w tym wskazane rozumienie *privilegium exigendi* – pierwszeństwo względem zaspokojenia należności swoich przed innymi wierzycielami (D. 12, 1; D. 17, 2; D. 42, 3; D. 42, 5); F. BOBROWSKI, *Słownik łacińsko – polski*, t. 1, Wilno 1905, s. 1359, s.v. *exigo*; *Słownik łacińsko – polski*, pod red. B. KRUCZKIEWICZ, Warszawa 1925, s. 312, s.v. *exigo*.

debitorem – domagać się zapłaty od dłużnika), pobieranie, egzekwowanie, ściąganie (*vectigalia exigere* – ściągać podatki), a nawet pozywanie, obejmowanie, zarządzanie¹²⁶.

Instytucja przywilejów egzekucyjnych w rzymskim procesie formułkowym wykształciła się z *pignus legale*¹²⁷. Natomiast pierwotnych źródeł powstania przywilejów należy wywodzić z działalności pretora, jak również z reskryptów cesarskich¹²⁸. Później z kolei instytucja ta stała się przedmiotem zainteresowania jurysprudencji¹²⁹.

W słownikach encyklopedycznych prawa rzymskiego termin *privilegium* oznaczał przywilej, ale także pierwszeństwo, prawo wyjątkowe¹³⁰.

Słownikowo¹³¹ termin *privilegium* oznacza przywilej (*concedere privilegium* – nadać przywilej), pierwszeństwo, prawo wyjątkowe (pierwotnie wyjątkowe ustawy uchwalane przez zgromadzenia ludowe dla poszczególnych osób, w okresie klasycznym pewne szczególne normy dotyczące takich podmiotów prawa, jak żołnierze, czy *fiscus*)¹³². Ponadto leksykony wyróżniają przywilej egzekucyjny (*privilegium exigendi: deductionis* lub *inter personales actiones*), przywilej żołnierzy w dziedzinie prawa prywatnego (*privilegium militum*, np. dotyczące *testamentum militis*), przywilej zakazujący osiedlania się w danym mieście

¹²⁶ CH. T. LEWIS, CH. SHORT, *A Latin Dictionary*, cit., s. 686, s.v. *exigo*; *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, pod red. M. PLEZIA, t. III, z. 9 (27), Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974, s. 1407 – 1408, s.v. *exigo*.

¹²⁷ O *pignus legale* zob. M. KASER, RPR, t. 1, cit., s. 466, wraz z dalszą cytowaną tam literaturą. Por. J. A. AYBLINGER, *Commentarius ad quinquaginta libros Digestorum seu Pandectarum*, 1746, s. 553 – 554.

¹²⁸ WESENBERG, op. cit., s. 24; M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 402.

¹²⁹ A. BISCARDI, *Il dogma della collisione alla luce del diritto romano*, cit., s. 16 i n.

¹³⁰ G. WESENBERG, op. cit., s. 17 i n.; CH. T. LEWIS, CH. SHORT, *Latin Dictionary*, Oxford 1879, s. 1447, s.v. *privilegium*; G. MELILLO, *Privilegio*, «NNDI» 13, s. 977 i n.; H. HEUMMAN, E. SECKEL, *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Graz 1958, s. 459, s.v. *privilegium*.

¹³¹ *Privilegium* rozumiane jest jako zarządzenie dotyczące pojedynczej osoby, specjalne prawo, wyjątkowe prawo, przywilej, a wyróżniono *privilegium causa* – przywilej w odniesieniu do pewnych spraw, *privilegium est beneficium personale, et extinguitur cum persona* – przywilej jest dobrodziejstwem osobistym i wygasa wraz ze śmiercią uprzywilejowanego, *privilegium fori* – przywilej sądowy lub wyłączenie członków stanu duchownego spod jurysdykcji sądów świeckich, *privilegium immunitatis* – przywilej immunitetu, nietykalności, *inter personales actiones* – pierwszeństwo zaspokojenia przyznane niektórym spośród wierzycieli osobistych, *privilegium odiosum* – przywilej wyjątkowo niekorzystny, *privilegium personae* – przywilej w odniesieniu do pewnych osób, *privilegium personale personam sequitur, et extinguitur cum persona* – przywilej osobisty należy do osoby i wygasa wraz z jej śmiercią, *privilegium rei* – przywilej w odniesieniu do określonej rzeczy, *privilegium sensu stricto* – przywilej w dosłownym znaczeniu, *privilegia fisci* – uprzywilejowane stanowisko skarbu (fiskusa) państwa (w sprawach majątkowych), *non ex tempore aestimantur sed* – przywileje klasyfikuje się nie według czasu, lecz według jakości wiarygodności; J. PIENKOS, *Słownik łacińsko – polski*, Warszawa 1996, s. 335, s.v. *privilegium*.

¹³² W średniowieczu termin *privilegium* odnosił się również do szeroko pojętych „dokumentów”. J. SONDEL wskazuje także, iż w średniowieczu rozróżniano także następujące rodzaje przywilejów: *privilegium cohonestationis* (nadanie przez panującego miejskim dzieciom nieślubnym stanowiska dzieci prawnych), *privilegium de non appellando* (udzielony przez cesarza przywilej o wyłączeniu apelacji od sądu dworskiego księcia do sądów cesarskich), *privilegium fori* (przywilej polegający na tym, że pewne osoby podlegały specjalnym sądom; drugie znaczenie polega na wyłączeniu członków stanu duchownego spod jurysdykcji sądów świeckich), *privilegium fundationis* (przywilej fundacyjny), *privilegium illimitatum* (przywilej zakazujący apelacji z danego terytorium do Sądu Kameralnego Rzeszy), *privilegium immunitatis* (wolność podatkowa), *privilegium maius* (sfalszowany przez książąt austriackich przywilej, nadający im tytuł arcyksiążąt); J. SONDEL, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, cit., s. 787-788, s.v. *privilegium*.

(*privilegium exclusionis*), prawo pierwszeństwa w uzyskaniu z majątku upadłego dłużnika zwrotu kosztów jego pogrzebu przed innymi wierzycielami (*privilegium funerarium*), a także określony jako *privilegium odiosum* – przepis wyjątkowo niekorzystny dla kogoś.

W języku prawniczym termin ten oznacza przywilej rozumiany jako korzystny wyjątek w stosowaniu ogólnie obowiązujących norm prawnych w odniesieniu do poszczególnych osób (*privilegium personae*) lub spraw (*privilegium causa*)¹³³. Jednak w prawie rzymskim rozróżniano także przywileje przynoszące korzyści, będące dobrodziejstwem prawa (*privilegium favorabile*) oraz przywileje uciążliwe (*privilegium odiosum*)¹³⁴. Rozwój tych przywilejów przypada na okres klasyczny¹³⁵. W owym czasie były to pewne szczególne normy dotyczące takich podmiotów prawa, jak chociażby fiskusa, czy żołnierzy. Pierwotnie natomiast były to wyjątkowe ustawy uchwalane przez zgromadzenia ludowe dla poszczególnych osób¹³⁶.

Jednakże z przekazu zamieszczonego w *Noctes Atticae* można odnieść inne wrażenie. Gellius, komentując definicję *lex* podaną przez Capitona, stwierdza, że decyzji wydanych przez *populus* i *plebs*, dotyczących poszczególnych osób, jak np. *lex de imperio Cn. Pompei*, nie można nazwać *leges*¹³⁷. Są to bowiem akty dotyczące poszczególnych osób i należałoby je nazwać raczej *privilegia*¹³⁸. Jak wskazuje J. Zabłocki „być może definicja *lex* określana przez Capitona jako *generale iussum* była nowatorska, skoro żyjący kilkanaście lat wcześniej Sallustius, o którym powiadał Gellius, że słyszał z precyzji wypowiedzi, na oznaczenie *lex Cornelia de reditu Cn. Pompei* posługiwał się jeszcze słowem *lex*”¹³⁹.

Podstawowymi terminami wykorzystywanymi na określenie przywileju w rzymskim procesie formułkowym były zwroty *privilegium* i *beneficium*. Pojęcie *beneficium* rozumiane było jako prawo lub korzyści prawne, które były przyznawane określonej osobie lub grupie osób¹⁴⁰. Słowniki wskazują na różne definicje *beneficium*¹⁴¹ oraz na różne ich rodzaje¹⁴².

¹³³ W prawie polskim zob. W. LITEWSKI, *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, cit., s. 212, s.v. *privilegium*; H. HEUMMAN, E. SECKEL, op. cit., s. 177, s.v. *privilegium*; *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, pod red. W. WOŁODKIEWICZ, Warszawa 1986, s. 124, s.v. *privilegium*.

¹³⁴ G. CRIFÒ, op. cit., s. 126-127.

¹³⁵ C. VENTURINI, *I privilegia da Cicerone ai romanisti*, «SDHI» 56 (1990), s. 155-196

¹³⁶ A. TARWACKA, *Czym jest wniosek, czym ustawa, czym plebiscyt, czym przywilej*, cit., s. 329.

¹³⁷ Gell. 10, 20, 3; Zob. J. ZABŁOCKI, *Uchwały rzymskich zgromadzeń ludowych*, [w:] *‘Regnare, gubernare, administrare’*. *Prawo i władza na przestrzeni wieków. Prace dedykowane profesorowi Jerzemu Malcowi z okazji 40-lecia pracy naukowej*, pod red. S. GRODZISKI, A. DZIADZIO, Kraków 2012, s. 14.

¹³⁸ Gell. 10, 20, 4.

¹³⁹ J. ZABŁOCKI, *Uchwały rzymskich zgromadzeń ludowych*, cit., s. 14.

¹⁴⁰ *Beneficium*, «DS», t. 1, s. 688; *Beneficium*, «RE», t. 3, 1, s. 272 i n.; CH. T. LEWIS, CH. SHORT, op. cit., s. 231 i n., s.v. *beneficium*; G. FERRARI, *Beneficia*, «NNDI» 1, s. 312; H. HEUMMAN, E. SECKEL, op. cit., s. 47, s.v. *beneficium*.

¹⁴¹ *Beneficium* było rozumiane jako dobrodziejstwo, łaska, sprzyjanie, przysługa, pomoc, opieka, ochrona, jak również jako korzyść, pierwszeństwo, nadanie gruntu, wyróżnienie, awans oraz rozróżnia kilka rodzajów

Najczęściej *beneficium* rozumiane było jako pewne uprawnienia lub korzyści prawne, które zostały przyznane przez przepisy prawa, magistratury lub cesarza określonym osobom, grupom osób oraz osobom prawnym, jak również mogły być przyznane całym prowincjom¹⁴³. W celu prawidłowego zrozumienia znaczenia terminów *beneficium* i *privilegium* jako przywileju należy sięgnąć do przedmiotowego podziału prawa rzymskiego na *ius singulare* i *ius commune*¹⁴⁴, albowiem przywileje pozostawały w ścisłym związku z prawem szczególnym¹⁴⁵ (*ius singulare*)¹⁴⁶. Prawem szczególnym określano wyjątek od prawa powszechnie obowiązującego, czyli od *ius commune*, które dotyczyło jednej osoby lub ściśle oznaczonej grupy osób lub było związane z konkretnym zdarzeniem¹⁴⁷.

Natomiast w okresie prawa klasycznego, w szczególności w rzymskim procesie formułkowym, przywileje występowały w znaczeniu dobrodziejstw prawa, a więc w znaczeniu korzystnych wyjątków w stosowaniu obowiązujących norm prawnych oraz wydawane były w stosunku do poszczególnych spraw i osób¹⁴⁸. Właśnie w przedstawionym znaczeniu określenia *privilegium* występowało *privilegium exigendi*.

W okresie prawa klasycznego w podobnym znaczeniu pojmowano termin *beneficium*¹⁴⁹. Z beneficjów wynikały uprawnienia lub prawa nadane pojedynczym osobom lub grupom osób¹⁵⁰, jak również mogły one mieć charakter ogólny, tworząc instytucje prawne¹⁵¹.

---

beneficjów, np.: *beneficium abstinendi*, *beneficium competentiae*, *beneficium divisionis*, *beneficium inventarii*.; J. SONDEL, *Słownik łacińsko – polski*, cit., s. 105-106, s.v. *beneficium*. Szerzej na temat terminu i znaczenia *beneficium* w prawie rzymskim zob. R. ŚWIRGOŃ - SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, cit., s. 23 i n.

¹⁴² Zob. G. FRANCIOSI, *Lex Falcidia, SC Pegasianum e disposizioni a scopo di culto*, «Studi Dantuti», t. 1, Milano 1973, s. 401 i n.; M. J. GARCIA GARRIDO, *Derecho Privado Romano*, Madrid 2007, s. 392, 398.

¹⁴³ G. FERRARI, op. cit., s. 313; W. LITEWSKI, *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, cit., s. 28, s.v. *beneficium*; R. ŚWIRGOŃ – SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, cit., s. 24.

¹⁴⁴ M. J. GARCIA GARRIDO, *Derecho Privado Romano*, cit., s. 126.

¹⁴⁵ M. TALAMANCA, *Instituzioni di diritto romano*, cit., s. 65.

¹⁴⁶ D. 1, 3, 16 (*Paulus libro singulari de iure singulari*): *Ius singulare est, quod contra tenorem rationis propter aliquam utilitatem auctoritate constituentium introductum est.*

¹⁴⁷ R. ŚWIRGOŃ – SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, cit., s. 41. Szersze rozważania na s. 50-52.

¹⁴⁸ D. 50, 17, 196.

¹⁴⁹ R. ŚWIRGOŃ – SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, cit., s. 43.

¹⁵⁰ Beneficja, które nadawały tylko pewne prawa pojedynczym osobom lub grupom osób występowały m.in. w następujących przypadkach: *beneficium immunitatis* (przywilej zwolnienia z ciężarów publicznych), *beneficium bonorum possessionum* (przywilej wprowadzenia dziedzica prawa pretorskiego w posiadanie majątku spadkowego przez pretora); Zob. A. GUARINO, *Gai. 2,155 e il beneficium separationis dell' heres necessarius*, cit., s. 240-266.

¹⁵¹ Zob. R. ŚWIRGOŃ – SKOK, *Beneficium (beneficium) w źródłach prawa rzymskiego*, cit., s. 229 i n.; Por. A. GUARINO, *Gai. 2,155 e il beneficium separationis dell' heres necessarius*, cit., t. 10, s. 240 i n.; H. LEVY – BRUHL, *Heres*, «RIDA» 1949, t. 3, s. 167 i n.; M. BRETONE, *Gai. 2,187 – 189*, «Labeo» 4 (1958), s. 301 i n.; G. SCHERILLO, *Separazione*, «NNDI» 9 (1963), s. 8 i n.; H. ANKUM, *La classicite de la separatio bonorum de l' heres neccessarius en droit roman*, [w:] «Studi Grosio», t. 2, Torino 1968, s. 365 i n.; B. ASTOLFI, *Separazione dei beni del defunto da quelli dell' erede*, «NNDI» 17 (1970), s. 1 i n.

Wskazane znaczenie *beneficium* w okresie prawa klasycznego w rzymskim procesie formułkowym pokrywało się zasadniczo z terminem *privilegium*, a w szczególności dotyczyło to *privilegium favorabile*, czyli przywilejów korzystnych, stanowiących pewne dobrodziejstwo prawa¹⁵². Istnieje duże prawdopodobieństwo, iż zarówno prawnicy klasyczni, jak i ich śladem kompilatorzy justyniańscy¹⁵³ zamiennie stosowali terminy *privilegium* i *beneficium*¹⁵⁴, o czym świadczą fragmenty tekstów źródłowych autorstwa Ulpiana¹⁵⁵ oraz wypowiedzi Paulusa¹⁵⁶ i Modestyna¹⁵⁷.

Na oznaczenie przywileju w źródłach juralnych i literaturze romanistycznej są stosowane także określenia *commodum* oraz *praecipuum*¹⁵⁸.

Termin *commodum*¹⁵⁹ oznaczał pożytek, korzyść (zwłaszcza wpływającą z przywileju lub dobrodziejstwa prawa), wygodę, interes (*repraesentationis* – korzyść wierzyciela w przypadku, gdy dłużnik płacił dług przed terminem), zapłatę, dochód, przywilej, dogodność¹⁶⁰.

Ostatnim określeniem, jakie można odnaleźć w źródłach juralnych oraz jakie stosuje się w literaturze romanistycznej na oznaczenie przywileju, jest termin *praecipuum* (*ius praecipuum*)¹⁶¹. Oznacza on rzecz najważniejszą, prerogatywę, przywilej, wyprzedanie¹⁶².

---

¹⁵² R. ORESTANO, op. cit., s. 108 i n.

¹⁵³ W okresie poklasycznym termin *privilegium* występował głównie w znaczeniu prerogatywy, a więc przywileju i uprawnień wynikających z zajmowanego stanowiska lub urzędu. Natomiast w prawie justyniańskim beneficja miały zastosowanie do wszystkich osób, które znalazły się w sytuacji prawnej wskazanej w przywileju, a stanowiącej korzystny wyjątek w stosowaniu ogólnie obowiązujących norm prawnych (czyli w znaczeniu prawa podmiotowego). Zob. R. ŚWIRGOŃ - SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, cit., s. 23 i n.

¹⁵⁴ C. VENTURINI, op. cit., s. 155-159; R. ŚWIRGOŃ - SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, cit., s. 45.

¹⁵⁵ D. 4, 6, 38 pr. (*Ulpianus libro sexto ad legem Iuliam et Papian*): *Si cui in provincia sua princeps adsidere speciali beneficio permiserit, puto eum rei publicae causa abesse: quod si non ex permissu hoc fecerit, consequenter dicemus, cum crimen admisit, non habere eum privilegia eorum, qui rei publicae causa absunt.*

¹⁵⁶ D. 50, 17, 68. Szersze omówienie na s. 39.

¹⁵⁷ D. 50, 17, 196. Szersze omówienie na s. 39.

¹⁵⁸ R. ŚWIRGOŃ - SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, cit., s. 23 i n.

¹⁵⁹ G. 2, 255; C. 2, 3, 30, C. 3, 31, 10; C. 6, 50, 18, 1; D. 10, 2, 7; D. 29, 2, 63; D. 29, 4, 19; D. 30, 11; D. 37, 6, 1, 2; I. 2, 19, 1; A. GUARINO, *Gai. 2,155 e il beneficium separationis dell' heres necessarius*, «SDHI» 10 (1944), s. 240-266; A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 399 – 400, s.v. *commodum*.

¹⁶⁰ CH. T. LEWIS, CH. SHORT, op. cit., s. 381 i n., s.v. *commodum*. Szersze rozważania na temat *commodum* zob. R. ŚWIRGOŃ - SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, cit., s. 25 – 26.

¹⁶¹ G. 2, 217; D. 36, 1, 56; D. 40, 5, 23, 2; D. 48, 5, 23, 1; I. 2, 23, 7.

¹⁶² A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 641, s.v. *praecipuum*; J. SONDEL, *Słownik łacińsko-polski*, cit., s. 769, s.v. *praecipuum*. Szersze omówienie *praecipuum* zob. R. ŚWIRGOŃ - SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, cit., s. 25 – 26.

1.3. Źródła prawa rzymskiego o przywilejach

1.3.1. Przywileje egzekucyjne w źródłach jurydycznych

W źródłach jurydycznych prawa rzymskiego można odnaleźć przywileje, które określane są terminem *privilegium* i *privilegium exigendi*.

Przywileje występowały już od czasów archaicznych. Pojęcie *privilegium* w źródłach jurydycznych pojawiło się już w ustawie XII tablic (Tabl. IX. 1 - 2)¹⁶³. Rekonstrukcja ustawy w tej części możliwa była dzięki przekazowi Cycerona.

Tabl. IX. 1 = Cic. *De leg.* 3, 4, 11: *Privilegia ne inroganto. De capite civis nisi per maximum comitiatum – ne ferunt.*

W pierwszym zdaniu ustawa zakazywała uchwalania przywilejów¹⁶⁴. W kolejnym stwierdza się, że na karę śmierci obywatel rzymski mógł być skazany tylko na najwyższym zgromadzeniu ludowym¹⁶⁵.

Ze wskazanym powyżej tekstem koresponduje także drugi fragment ustawy XII tablic.

Tabl. IX. 2 = Cic. *De leg.* 3, 19, 44: *Leges praeclarissimae de XII tabulis tralatae duae, quarum altera privilegia tollit, altera de capite civis rogari nisi maximo comitiatu vetat.*

Zgodnie z przekazaną za pośrednictwem *De legibus* wypowiedzią dwa „przesławne” przepisy z ustawy XII tablic zostały przejęte, z których jeden znosi przywileje, drugi natomiast zabrania stawiania wniosku o karze śmierci obywatela inaczej, jak tylko na najwyższym zgromadzeniu ludowym (prawdopodobnie *comitia centuriata*)¹⁶⁶.

Łączna analiza tych fragmentów prowadzi do wniosku, że ustawa XII tablic zakazywała wydawania przywilejów dla poszczególnych osób. Natomiast na karę śmierci obywatel rzymski nie mógł być skazany przez urzędnika bez zgody najwyższego zgromadzenia ludowego¹⁶⁷.

Cyceron dość szeroko zajął się problematyką przywilejów, co był związane z jego wygnaniem. Największym wrogiem Cycerona był Publius Clodius Pulcher, który pragnąc

---

¹⁶³ Por. M. J. GARCIA GARRIDO, *Derecho Privado Romano*, cit., s. 126-127.

¹⁶⁴ M. i J. ZABŁOCCY, *Ustawa XII tablic. Tekst – tłumaczenie – objaśnienia*, cit., s. 64-65; Por. G. CRIFÒ, op. cit., s. 126-127.

¹⁶⁵ Ciceron wywodził tego rodzaju twierdzenia także w mowach *De Domo Sua* (Cic. *Dom.* 17, 43) oraz w mowie *Pro Sestio* (Cic. *Sest.* 30, 65).

¹⁶⁶ Por. Ł. J. KORPOROWICZ, *Zgromadzenia ludowe – rozwój i kompetencje*, «Wiedza Prawnicza» 2009, nr 2, s. 38-54; J. ZABŁOCKI, *Uchwały rzymskich zgromadzeń ludowych*, cit., s. 3-15.

¹⁶⁷ M. i J. ZABŁOCCY, *Ustawa XII tablic. Tekst – tłumaczenie – objaśnienia*, cit., s. 64.

zemsty za publiczne karcenie swoich występków, przeprowadził jako trybun ludowy w 58 r. p.n.e. uchwałę ludu ustanawiającą karę wygnania na tego, kto obywatela rzymskiego zgładził bez sądu¹⁶⁸. Uchwała ta była wymierzona w Cyncerona, który doprowadził do stracenia Katylinarczyków bez wyroku sądu właściwego¹⁶⁹. Dlatego też zdecydował się opuścić Rzym i udać się dobrowolnie na wygnanie. Publius Clodius Pulcher przeprowadził drugą uchwałę skazującą Cyncerona imiennie na wygnanie i skonfiskował mu majątek¹⁷⁰. Zwolennicy Cyncerona doprowadzili do zniesienia wyroku wygnania i ostatecznie w sierpniu 57 r. p.n.e. przeprowadzili uchwałę ludu odwołującą Cyncerona z wygnania.

Cynceron pisał o zakazie wydawania przywilejów także w dziełach: *De legibus*, *De Domo Sua*, *Pro Sestio*¹⁷¹.

Cic. *De leg.* 3, 4, 11: *Privilegia ne inroganto. De capite civis nisi per maximum comitiatum ollosque quos censores in partibus populi locassint ne ferunto.*

Cynceron stwierdza, iż nie należy zgłaszać wniosków w sprawie przywilejów¹⁷². Wnioski dotyczące pozbawienia życia kogoś z obywateli można było zgłaszać tylko na zgromadzeniu ludowym¹⁷³, składającym się z osób umieszczonych przez cenzorów na listach obywateli¹⁷⁴.

Z wcześniejszą wypowiedzią koresponduje kolejny fragment pochodzący z dzieła *De legibus*.

Cic. *De leg.* 3, 19, 44: *Tum leges praeclarissimae de duodecim tabulis tralatae duae, quarum altera privilegia tollit, altera de capite civis rogari nisi maximo comitiatu vetat. Et nondum inventis seditiosis tribunis plebis, ne cogitatis quidem, admirandum tantum maioris in posterum providisse. In privatos homines leges ferri noluerunt, id est enim privilegium: quo quid est iniustius, cum legis haec vis sit, ut sit scitum et iussum in omnis? Ferri de singulis nisi centuriatis comitiis noluerunt. Discriptus enim populus censu ordinibus aetatibus plus adhibet ad suffragium consilii quam fuse in tribus convocatus.*

Cynceron wyjaśnia, iż są dwa „przesławne” postanowienia zaczerpnięte z ustawy XII tablic. Jedno z nich znosi przywileje, a drugie nakazuje zgłaszanie spraw, dotyczących

¹⁶⁸ J. SZCZEPAŃSKI, *Cycero. Wybór mów*, III, Łwów – Warszawa 1923, s. 11.

¹⁶⁹ K. KUMANIECKI, *Cyceron i jego współcześni*, Warszawa 1989, s. 268.

¹⁷⁰ J. SZCZEPAŃSKI, op. cit., s. 12.

¹⁷¹ C. VENTURINI, op. cit., s. 155 i n.; A. GUARINO, *I privilegia dai romanisti a Cicerone*, [w:] *Ars boni et aequi, Festschrift für W. Waldstein zum 65. Geburtstag*, Stuttgart 1993, s. 123 i n.

¹⁷² G. CRIFÓ, op. cit., s. 126-127.

¹⁷³ Zob. E. TASSI SCANDONE, *Leges Valeriae de provocatione. Repressione criminale e garanzie costituzionali nella Roma repubblica*, Napoli 2008.

¹⁷⁴ Marcus Tullius Cicero, *O państwie, o prawach, o powinnościach*, przeł. W. KORNATOWSKI, komentarzem opatrzył K. LEŚNIAK, Warszawa 1960, s. 290.

pozbawienia życia kogoś z obywateli, tylko na zgromadzeniach ludowych. W dalszej części mówca stwierdza, że podziwu godne jest, jak bardzo przewidujący okazali się przodkowie już wtedy, kiedy nie powołano jeszcze „wichrzących” trybunów ludowych, ani nawet nie myślano o nich. Ciceron podkreślił, iż nie chcieli oni, by stanowiono jakieś osobne prawa dla jednostek prywatnych, albowiem był to przywilej. Jednocześnie zadał pytanie, co może być niesprawiedliwszego od przywileju, skoro istota ustawy polegała na tym, że uchwalana i ustanawiana była dla wszystkich? Odpowiadając stwierdza, że nie chciano także, by o poszczególnych osobach orzekano, gdzie indziej niż na zgromadzeniach centurialnych, ponieważ lud podzielony wedle majątku, stanu i wieku wykazuje w głosowaniu więcej rozważań niż zwołany luźno wedle okręgów (*tribus*)¹⁷⁵.

Fragmenty z kolejnych dzieł Cicerona są potwierdzeniem zakazu wydawania przywilejów na niekorzyść poszczególnych osób.

Cic. *De Dom.* 17, 43: (...) *Vetant leges sacratae, vetant xii tabulae leges privatis hominibus inrogari; id est enim privilegium. Nemo umquam tulit; nihil est crudelius, nihil perniciosius, nihil quod minus haec civitas ferre possit (...).*

W mowie *De Domo Sua* mówca informuje, iż świętym prawem znanym z ustawy XII tablic jest zakaz wydawania przywilejów jedynie na niekorzyść poszczególnych osób.

Cic. *Pro Ses.* 30, 65: (...) *cum et sacratis legibus et duodecim tabulis sanctum esset ut ne cui privilegium inrogari liceret neve de capite nisi comitiis centuriatis rogari, nulla vox est audita consulum, constitutumque est illo anno, quantum in illis duabus huius imperii pestibus fuit, iure posse per operas concitatas quemvis civem nominatim tribuni plebis concilio ex civitate exturbari?*

Najważniejszym stwierdzeniem z analizy fragmentów z dzieł Cicerona jest fakt, że przywilejem jest to, co dotyczy indywidualnych osób, a to co w ustawie jest niesprawiedliwie zapisane obowiązuje wszystkich. Przedstawiony został zakaz wydawania przywilejów na niekorzyść poszczególnych osób. Jak również autor we wskazanych dziełach powołuje się na zapisy ustawy XII tablic podając, że o karze śmierci człowieka wolnego może decydować jedynie zgromadzenie ludowe.

Przedstawione fragmenty są dowodem na to, że pierwsze regulacje dotyczące przywilejów pojawiły się w *ius publicum* i właściwe wydaje się uznanie, iż to w prawie publicznym należy upatrywać korzeni *privilegium*¹⁷⁶.

---

¹⁷⁵ Marcus Tullius Cicero, *O państwie, o prawach, o powinnościach*, cit., s. 311.

¹⁷⁶ Por. J. ZABŁOCKI, *Rozważania o procesie rzymskim w 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, cit.; TENŻE, 'Leges de plebiscitis', «PK» 35, 1992 nr 1-2, s. 237-246.

Przywileje znane ustawie XII tablic były przedmiotem analizy romanistów. R. Orestano określił niekorzystny przywilej jako *privilegium odiosum*. Jednak zaproponowany przez niego termin nie miał odzwierciedlenia w źródłach prawa rzymskiego¹⁷⁷.

Termin *privilegium* w źródłach prawa klasycznego występował również jako *privilegium militum*¹⁷⁸. Przywilej ten dotyczył żołnierzy, ale jedynie w sferze prawa prywatnego. Tego rodzaju przywileje żołnierzy dotyczyły w szczególności sporządzania testamentu żołnierskiego (*testamentum militis*¹⁷⁹) oraz *peculium castrense*¹⁸⁰. Przywilej sporządzenia *testamentum militis*¹⁸¹ przysługiwał żołnierzowi do chwili zwolnienia go ze służby (i zachowywał ważność przez rok od odejścia ze służby)¹⁸². Taki sam przywilej posiadały także osoby towarzyszące wojsku, narażone na niebezpieczeństwo lub umierające na terenie nieprzyjaciela¹⁸³. Natomiast *peculium castrense*¹⁸⁴ zaliczane również do

¹⁷⁷ R. ORESTANO, op. cit., s. 108 i n.

¹⁷⁸ Zob. R. ŚWIRGOŃ - SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, cit., s. 30-31. O takim przywileju informował Papinian w szóstej księdze swoich *Responsa*: D. 26, 7, 40. Fragment autorstwa Papiniana kompilatorzy justyniańscy umieścili w księdze dwudziestej szóstej w tytule siódmym „*De administratione et periculo tutorum et curatorum qui gesserint vel non et de agentibus vel conveniendis uno vel pluribus*” („*O wykonaniu funkcji i odpowiedzialności opiekunów i kuratorów, którzy prowadzili sprawę lub ich nie prowadzili, jak również o pozywaniu lub byciu pozwanym przez jednego lub wielu z nich*”). Jurysta wskazał, iż centurion ustanowił w testamencie kuratora dla niedojrzałego syna. Jeśli następnie pretor nie zatwierdził tego, a ustanowiony kurator nie podjął się tej funkcji, nie zostanie on obciążony odpowiedzialnością za nieporządkowanie się obowiązkowi prawnemu czy zaniedbanie. Następnie Papinian stwierdza, że przywileju przysługującego żołnierzom nie powinno się bowiem rozszerzać z pokrzywdzeniem innych, a w odniesieniu do rozporządzeń ostatniej woli nie pokazuje się pobłażania braku doświadczenia i znajomości prawa w innych sprawach niż dotyczących ich majątku. Opieka zaś nad synem jest powierzana na podstawie uprawnień władzy ojcowskiej, a nie przywileju dla wojskowych. Jurysta omówił przywilej żołnierski w związku z rozpatrywaniem kwestii dotyczących zarządzania majątkiem i odpowiedzialności kuratorów.

¹⁷⁹ *Testamentum militis* było to skuteczne prawnie na podstawie przywileju Trajana, wolne od formalności każde oświadczenie ostatniej woli żołnierza, za Justyniana – tylko *in expeditione*, tj. w czasie wyprawy wojennej; *Testamentum militis* był to osobisty przywilej udzielany żołnierzowi, o czy świadczy fragment autorstwa Florentinususa (D. 29, 1, 24). Inne teksty źródłowe traktujące o *testamentum militis* to m.in. C. 3, 28, 24; C. 6, 21, 6; D. 28, 3, 6, 7; D. 28, 3, 6, 13; D. 29, 1, 3; D. 29, 1, 35; I. 2, 11, 3-5. Por. także V. S. USSANI, *Il "testamentum militis" nell'eta di Nerva e Traiano*, «Atti Accademica», Napoli 1983, t. 94; A. GUARINO, *Sull' origine del testamento dei militari nel diritto Romano*, [w:] *Pagine di diritto Romano*, t. 6, Napoli 1996.

¹⁸⁰ *Peculium castrense* był to majątek nabyty przez syna rodziny w służbie wojskowej, pozostający w jego swobodnej dyspozycji. Zob. A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., 624, s.v. *peculium castrense*.

¹⁸¹ H. FITTING, *Soldatentestament*, Halle 1866, s. 12; V. ARANGIO – RUIZ, *L'origine del "testamentum militis" e la sua posizione nel diritto romano classico*, «BIDR» 18 (1906), s. 157 – 159; M. JOŃCA, *Forma i czas obowiązywania „testamentum in procinctu” w prawie rzymskim*, «Prawo – Administracja – Kościół» 2002, t. 5, nr 4, s. 35; A. SPINA, *Ricerche sulla successione testamentaria nei Responsa di Cervidio Scevola*, Milano 2012, s. 545 i n.

¹⁸² M. TALAMANCA, *Instituzioni di diritto romano*, cit., s. 66. *Testamentum militis* traktowany jako przywilej stracił swój osobisty charakter za Justyniana, który udzielał go uczestniczącym w wyprawie wojennej lub bitwach, którzy nie mogli skorzystać ze zwyczajnej formy testamentu.

¹⁸³ R. ŚWIRGOŃ - SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, cit., s. 30-31; Z przedmiotowego testamentu korzystali głównie synowie rodziny w stosunku do swojego *peculium castrense* (C. 6, 21; D. 29, 1).

¹⁸⁴ Szerzej na temat instytucji *peculium castrense* zob. F. LA ROSA, *I peculi speciali in diritto Romano*, Milano 1953, s. 19 i n.

privilegium militum było specjalnym majątkiem syna rodziny w związku ze służbą wojskową, które po śmierci syna (w przypadku niepozostawienia przez niego testamentu) wracało do ojca rodziny¹⁸⁵.

Prawo klasyczne rozróżnia przywileje wydawane w odniesieniu do poszczególnych spraw (*privilegium causae*) oraz poszczególnych osób (*privilegium personae*)¹⁸⁶. Wskazuje na to Paulus w następującym fragmencie.

D. 50, 17, 68 (*Paulus libro singulari de dotis repetitione*): *In omnibus causis id observatur, ut, ubi personae condicio locum facit beneficio, ibi deficiente ea beneficium quoque deficiat, ubi vero genus actionis id desiderat, ibi ad quemvis persecutio eius devenerit, non deficiat ratio auxilii.*

Jednakże dla właściwego zrozumienia przywilejów wskazanych przez Paulusa należałoby omówić go łącznie z fragmentem autorstwa Modestyna z ósmej księgi Reguł, które to teksty kompilatorzy justyniańscy umieścili w pięćdziesiątej księdze siedemnastego tytułu Digestów¹⁸⁷.

D. 50, 17, 196 (*Modestinus libro octavo regularum*): *Privilegia quaedam causae sunt, quaedam personae. et ideo quaedam ad heredem transmittuntur, quae causae sunt: quae personae sunt, ad heredem non transeunt.*

Łączna analiza przedstawionych źródeł (D. 50, 17, 68 i powyższego fragmentu autorstwa Modestyna) prowadzi do stwierdzenia, że przywileje dzieliły się na te, które są związane z pozycją prawną pewnych osób (lub grup zawodowych) i jako związane z ich cechami nie były dziedziczne (np. żołnierzy). Drugi rodzaj przywilejów dotyczył treści pewnych spraw i jako, że łączyły się z treścią stosunku prawnego, przechodziły na dziedziców (chodzi tu np. o skargi sądowe)¹⁸⁸. Jednakże Paulus na określenie przywileju używał terminu *beneficium*, natomiast Modestyn sformułowania *privilegium*.

W źródłach jurystycznych można odnaleźć nieliczne przywileje, które są określane bezpośrednio w rzymskim procesie formułkowym terminem *privilegium exigendi*, co utrudnia ich kwalifikację i identyfikację. Występują one w znaczeniu wyjątkowych środków prawnych przyznawanych na wniosek, jeżeli istniała podstawa do zastosowania takiego środka.

¹⁸⁵ Na temat *peculium castrense* zob. m.in. następujące fragmenty źródłowe: C. 1, 3, 49 pr.; C. 3, 28, 37, 1-2; D. 4, 4, 3, 10; D. 35, 2, 18 pr.; D. 37, 6, 1, 22.

¹⁸⁶ M. TALAMANCA, *Instituzioni di diritto romano*, cit., s. 66.

¹⁸⁷ Zob. T. PALMIRSKI, *O różnych regulach dawnego prawa – 17 tytuł 50 księgi Digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, «Zeszyty Prawnicze» 6.2 (2006), s. 221–326; TENŻE, *O różnych regulach dawnego prawa – 17 tytuł 50 księgi Digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, «Zeszyty Prawnicze» 7.1 (2007), s. 311–373; TENŻE, *O różnych regulach dawnego prawa – 17 tytuł 50 księgi Digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, «Zeszyty Prawnicze» 7.2 (2007), s. 297–345.

¹⁸⁸ R. ORESTANO, op. cit., s. 179 i n.

Nadawały one korzystne prawa lub uprawnienia pojedynczym osobom lub określonym grupom osób.

Zatem w zakres *privilegium exigendi* wchodziły roszczenia, które korzystają z przywileju egzekucyjnego¹⁸⁹, a mianowicie:

1. wierzytelności publicznoprawne i przysługujące podmiotom publicznym z tytułu umów przypominających umowy prywatnoprawne¹⁹⁰;
2. wierzytelności z tytułu zwrotu posagu przysługujące kobiecie¹⁹¹;
3. wierzytelności z tytułu dokonania pochówku¹⁹²;
4. wierzytelności pupila przeciwko opiekunowi oraz osoby poddanej kuratelii wobec kuratora z tytułu sprawowania przez nich obowiązków¹⁹³;
5. wierzytelności z tytułu udzielenia przez wierzyciela pożyczki na dokonanie nakładów na rzecz stanowiącą własność innej osoby¹⁹⁴;
6. wierzytelności z tytułu zdeponowanych kwot u bankiera¹⁹⁵.

Jednak należy zaznaczyć, iż nie wszystkie wskazane powyżej grupy roszczeń, z którymi związane było *privilegium exigendi* posiadały w prawie rzymskim oryginalne nazwy, które określały i oznaczały przysługujący im przywilej.

W źródłach prawa rzymskiego możemy odnaleźć *privilegium funerarium*¹⁹⁶, które polegało na pierwszeństwie w uzyskaniu z majątku upadłego dłużnika zwrotu kosztów jego pogrzebu przed innymi wierzycielami. Informację o takim przywileju przekazuje Scaevola w fragmencie, który został zamieszczony przez kompilatorów justyniańskich z jedenastej

---

¹⁸⁹ A. BISCARDI, *Il' dogma della collisione alla luce del diritto romano*, cit., s. 16 i n.; G. WESENBERG, op. cit., s. 24; I. SZPRINGER, *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*, cit., s. 259 i n.; TEJŽE, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 125 i n.

¹⁹⁰ PS. 5, 12, 10; D. 42, 5, 38, 1; D. 49, 14, 6 pr.; D. 50, 1, 10; Zob. także szerzej na temat prerogatyw fiskusa w prawie rzymskim: P. FREZZA, *Le garanzie delle obbligazioni. Corso di diritto romano, Le Garanzie reali*, cit., s. 124 i n.; H. WAGNER, *Die Entwicklung der Legalthypotheken am Schuldnervermögen im römischen Recht (bis zur Diokletians)*, Köln 1974, s. 15 i n.; H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., t. 106, s. 404 i n.; I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, Lublin 2006, s. 114 i n.; TEJŽE, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 311 i n.

¹⁹¹ C. 5, 12, 9; C. 7, 74, 1; D. 42, 5, 17, 1; D. 42, 5, 19 pr.; Zob. G. WESENBERG, op. cit., s. 14 i n.; M. KASER, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 380 i n.

¹⁹² PS. 1, 21, 15; D. 11, 7, 14, 1; D. 11, 7, 45; D. 11, 7, 46, 2; D. 42, 5, 17; Zob. G. WESENBERG, op. cit., s. 14 i n.; M. KASER, K. HACKL, *Das Römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 402 i n.

¹⁹³ D. 27, 10, 15, 1; D. 42, 5, 19, 1; D. 42, 5, 20; D. 42, 5, 21; D. 42, 5, 22, 1; D. 42, 5, 23; D. 42, 5, 24; Zob. S. WRÓBLEWSKI, *Zarys wykładu prawa rzymskiego. Historia stosunków wewnętrznych Rzymu i źródeł prawa. Losy prawa rzymskiego po śmierci Justyniana. Nauki ogólne rzymskiego prawa prywatnego*, Kraków 1916, s. 163 i n.; G. WESENBERG, op. cit., s. 14 i n.; H. HEUMMAN, E. SECKEL, op. cit., s. 402 i n.

¹⁹⁴ D. 12, 1, 25; D. 17, 2, 52, 10; D. 42, 3, 1; D. 42, 5, 24, 1; D. 42, 5, 26; D. 42, 5, 34; Zob. G. WESENBERG, op. cit., s. 14 i n.; M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., 402 i n.

¹⁹⁵ D. 16, 3, 7, 2; D. 42, 5, 24, 2-3; Zob. G. WESENBERG, op. cit., s. 14 i n.

¹⁹⁶ H. HEUMMAN, E. SECKEL, op. cit., s. 460; G. DONATUTI, *Actio funeraria*, «SDHI» 8 (1942), s. 48 i n.

księdze Digestów w tytule siódmym: „*De religiosis et sumptibus funerum et ut funus ducere licea*” („*O miejscach poświęconych bóstwom związanym z kultem zmarłych, kosztach pogrzebu i jak należy go przeprowadzić*”).

D. 11, 7, 46, 2 (*Scaevola libro secundo quaestionum*): *Ei, cui vestimenta legantur, si in funus erogata sint, utilem actionem in heredem dandam placuit et privilegium funerarium.*

Zgodnie ze słowami jurysty prawidłowym działaniem jest przyznanie skargi analogicznej (*actio utilis*) i przywileju pogrzebowego temu, kto otrzymał legat w postaci ubrań spadkodawcy, jeżeli zostały wykorzystane podczas pogrzebu¹⁹⁷. W sposób jednoznaczny Scaevola wskazał na istnienie *privilegium* w stosunku do osoby, która poniosła koszty związane z pogrzebem.

Również wiele fragmentów odnaleźć można odnośnie do *privilegium fisci*¹⁹⁸. Wszelkiego rodzaju wierzytelności fiskusa były traktowane jako należności publicznoprawne (były to zarówno należności powstałe z danin publicznoprawnych, jak i z tytułu zawartych umów przypominających umowy prywatnoprawne)¹⁹⁹. Jednak analizując teksty źródłowe dotyczące *privilegium fisci* należy zbadać, czy chodzi o przywilej w postępowaniu egzekucyjnym, czy przywilej związany z prawem zastawu.

Określenie *privilegium* występuje więc jako *privilegium exigendi*²⁰⁰. Właśnie termin *privilegium exigendi* posiada podstawę źródłową. Wyrażeniem *privilegium exigendi* posługiwał się Ulpian. Pierwszy fragment został umieszczony przez kompilatorów justyniańskich w tytule pierwszym „*De rebus creditis si certum petetur et de condictione*” („*O rzeczach powierzonych na podstawie umowy z obowiązkiem zwrotu, jeśli dochodzi się sumy pieniędzy oznaczonej rzeczy, oraz o skardze osobowej z tego tytułu*”) księgi dwunastej Digestów²⁰¹. Z przekazu jurysty wynika, że wierzycielowi, który udzielił pożyczki na remont budynku, będzie przysługiwał przywilej polegający na pierwszeństwie zaspokojenia roszczeń przed innymi wierzycielami. W kolejnym fragmencie²⁰² będący komentarzem Ulpiana do edyktu jurysta używa bardzo ogólnego stwierdzenia, iż pożyczkodawcy, który pożyczył

¹⁹⁷ *Digesta Justyniańskie – tekst i przekład*, Kraków 2013, t. II, Księgi 5-11, pod red. T. PALMIRSKI, s. 491: „Zostało przyjęte, że należy udzielić skargi analogicznej przeciw spadkobiercy i przywileju pierwszeństwa w odzyskaniu kosztów pogrzebu temu, komu zapisane są szaty, jeśli zostały wydane na cele pogrzebu”.

¹⁹⁸ C. 7, 73, 2; C. 10, 13, 1, 1; CTh. 10, 11, 1; PS. 5, 12, 10; D. 1, 2, 32, 2.

¹⁹⁹ I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 315 i 316.

²⁰⁰ V. S. USSANI, *Privilegium exigendi e ideologia della città negli anni di Marco Aurelio*, cit., s. 255 i n.; H. WIELING, *Privilegium exigendi*, «TR» 56 (1988), s. 279; I. SZPRINGER, *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*, cit., s. 259 i n.; TEJŹE, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 125 i n.

²⁰¹ D. 12, 1, 25; szersze rozważania na s. 152.

²⁰² D. 42, 3, 1; szersze rozważania na s. 153.

środki na nakłady w postaci remontu, odnowienia budynków, przysługuje przywilej egzekucyjny. Natomiast zgodnie z trzecim przekazem Ulpiana²⁰³ *privilegium exigendi* zostało przyznane wierzycielowi udzielającemu pożyczki na remont, czy odnowienie budynku²⁰⁴. Przy czym jurysta stwierdza, iż za pieniądze pożyczone uważa się także pieniądze wypłacone przez wierzyciela, który zgodnie ze zleceniem właściciela dostarcza pieniądze robotnikom tytułem wynagrodzenia²⁰⁵.

Podkreślić należy fakt, że sam termin *privilegium exigendi* w źródłach prawa rzymskiego jest określeniem używanym sporadycznie. Ulpian użył tego terminu trzykrotnie (D. 12, 1, 25; D. 42, 3, 1; D. 42, 5, 24 pr. - 1)²⁰⁶, ale podczas omawiania przywileju dla tej samej wierzytelności, a mianowicie dla wierzytelności o zwrot pożyczki udzielonej celem dokonania nakładów w interesie pożyczkobiorcy²⁰⁷. Przepuszczalnie przyznanie *privilegium exigendi* dla tej wierzytelności miało społeczne uwarunkowania i było na tyle istotne, że Ulpian poświęcił im uwagę²⁰⁸.

Mając na uwadze przeprowadzoną analizę źródeł jurydycznych²⁰⁹ przyjąć należy, iż *privilegium* występowało w źródłach jurydycznych, jako wyjątkowy środek prawny, który był

---

²⁰³ D. 42, 5, 24, 1; szersze rozważania na s. 153-154.

²⁰⁴ V. S. USSANI, *Privilegium exigendi e ideologia della città negli anni di Marco Aurelio*, cit., s. 261 i n.

²⁰⁵ G. WESENBERG, op. cit., s. 25; M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., przyp. 7, s. 402.

²⁰⁶ V. S. USSANI, *Privilegium exigendi e ideologia della città negli anni di Marco Aurelio*, cit., s. 261 i n.

²⁰⁷ Szersze rozważania odnośnie do roszczeń o zwrot pożyczki udzielonej celem dokonania nakładów w interesie pożyczkobiorcy zostały omówione w odrębnym podrozdziale.

²⁰⁸ Fragmety: D. 12, 1, 25; D. 42, 3, 1; D. 42, 5, 24 pr. 1 zostaną szerzej omówione w podrozdziale dotyczącym wierzytelności o zwrot pożyczki udzielonej celem dokonania nakładów w interesie pożyczkobiorcy.

²⁰⁹ W okresie poklasycznym cesarze w swych konstytucjach nadawali przywileje, które należy zaliczyć do *privilegium*. Dekurioni otrzymali przywileje w konstytucjach Teodozjusza i Walentyniana, Zenona czy Anastazjusza, które dotyczyły sądownictwa: C. 10, 32, 64, 1; C. 10, 32, 66 pr. *Privilegium fori* (przywileje dotyczące sądownictwa) – określenie to pochodzi z okresu późniejszego i nie jest źródłowym terminem prawa rzymskiego. Przywileje te dotyczyły m.in. kwestii religijnych, majątkowych. Zob. W. LITEWSKI, *Rzymskie prawo prywatne*, cit., s. 73 i n. Przywileje uzyskali także adwokaci i obrońcy sądowi: C. 2, 7, 7; C. 12, 5, 2 pr.; C. 12, 1, 17, 2; C. 2, 7, 12; C. 2, 7, 23, 6; C. 2, 7, 25, 4; C. 2, 7, 26, 2. Nadany został także przywilej sądu (*privilegium fori*), dzięki któremu określona grupom osób odpowiadała przed specjalnymi sądami. Tymi grupami byli m.in. duchowni. Szersze omówienie zob. A. SADOWSKI, *Privilegium fori duchowieństwa w konstytucjach cesarskich IV w. n.e.*, [w:] *Salus rei publicae suprema lex. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, pod red. A. DĘBIŃSKI, H. KOWALSKI, M. KURYŁOWICZ, Lublin 2007, s. 261 i n. Wskazany przywilej nie pojawił się bezpośrednio w źródłach prawa rzymskiego, ale został utworzony na podstawie tych źródeł. Omawiany przywilej (*privilegium fori*), a raczej jego nazwa, pochodzi z okresu późniejszego i nie posiada oryginalnej nazwy rzymskiej. Jednak z uwagi na charakter wydaje się, że znaczeniowo odpowiada prawu rzymskiemu. Por. R. ŚWIRGOŃ-SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, cit., s. 39. Przez cesarzy był również nadawany przywilej – *privilegium dignitatis* osobom sprawującym urząd, z którymi wiązał się należny szacunek i godność (m.in. konstytucje Walentyniana, Konstantyna, Zenona): C. 8, 11, 7; C. 10, 32, 64, 1; C. 11, 8, 1. Wśród przywilejów nie mogło zabraknąć także przywilejów odnoszących się do religii. Są to przywileje dotyczące nie tylko, tak istotnej sfery jaka jest sfera majątkowa, ale również przywileje dzięki, którym duchowieństwo odpowiadało przed specjalnymi sądami: C. 1, 5, 1; C. 1, 2, 10 pr. Ostatnią grupą przywilejów, jaką można odnaleźć w źródłach prawa poklasycznego, są przywileje nadawane niektórym miastom: C. 11, 15. *De privilegiis corporatorum urbis romae*. C. 11, 15, 1 pr.; C. 11, 15, 1, 1; C. 11, 21, 0. *De privilegiis urbis constantinopolitanae*.; C. 11, 21, 1.

przyznawany na wniosek, jeżeli zaistniała podstawa do zastosowania takiego środka. Z jednej strony przywilej nadawał korzystne prawa lub uprawnienia pojedynczym osobom lub określonym grupom osób, z drugiej strony mogły one występować jako ogólnie obowiązujące pewne korzystne wyjątki w stosowaniu norm prawnych. Ponadto przeprowadzone badania wykazały, że termin *privilegium* w źródłach juralnych występuje bardzo często. Natomiast odnośnie do określenia *privilegium exigendi* był to zwrot używany bardzo sporadycznie.

1.3.2. Rzymska literatura nieprawnicza a przywileje

W tekstach nieprawniczych również można odnaleźć przywileje, które określane są terminem *privilegium*. Najwięcej uwagi w źródłach nieprawniczych poświęcili przywilejom Aulus Gellius oraz Ciceron²¹⁰.

Aulus Gellius w dwudziestym rozdziale dziesiątej księgi *Noctes Atticae* pisał o charakterze przywilejów²¹¹:

Gell. 10, 20, 1 - 4: *Quid sit "rogatio", quid "lex", quid "plebiscitum", quid "privilegium"; et quantum ista omnia differant. 1. Quaeri audio, quid "lex" sit, quid "plebiscitum", quid "rogatio", quid "privilegium". 2. Ateius Capito, publici privatique iuris peritissimus, quid "lex" esset, hisce verbis definivit: "Lex" inquit "est generale iussum populi aut plebis rogante magistratu." 3. Ea definitio si probe facta est, neque de imperio Cn. Pompei neque de reditu M. Ciceronis neque de caede P. Clodi quaestio neque alia id genus populi plebisve iussa "leges" vocari possunt. 4. Non sunt enim generalia iussa neque de universis civibus, sed de singulis concepta; quocirca "privilegia" potius vocari debent, quia veteres "priva" dixerunt, quae nos "singula" dicimus. Quo verbo Lucilius in primo satirarum libro usus est: abdomina thynni advenientibus priva dabo cephalaeaque acarnae.*

Zgodnie z przytoczonym fragmentem Gelliusa termin *privilegium* pochodzi od określenia *priva*, oznaczającego coś szczególnego, pojedynczego²¹². Autor dokonuje rozróżnienia pomiędzy *privilegium* a *lex*²¹³. Antykwarysta na początku swoich rozważań

²¹⁰ R. ŚWIRGOŃ-SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, cit., s. 33.

²¹¹ We wskazanym fragmencie zostały omówione nieprawidłowości w stosowaniu w języku potocznym terminów *lex*, *plebiscitum*, *privilegium* oraz *rogatio*. Tekst ten został omówiony również przez J. ZABŁOCKIEGO, *Kompetencje 'pater familias' i zgromadzeń ludowych w świetle 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, cit., s. 40 – 47, a przetłumaczony przez A. TARWACKĄ, *Czym jest wniosek, czym ustawa, czym plebiscyt, czym przywilej. Aulus Gellius, Noce Attyckie 10, 20 Tekst – Tłumaczenie – Komentarz*, cit., s. 325 – 330.

²¹² Przy opisie użycia tego terminu Gellius odwołał się do Lucyliusza (satyryk z drugiej połowy II w. p.n.e.). Zacytowany fragment satyry przedstawia naradę bogów dotyczącą przyszłości Rzymu.

²¹³ C. VENTURINI, op. cit., s. 157.

przywołał definicję Ateiusa Capitora²¹⁴, która określała *lex* jako *generale iussum populi aut plebis*, czyli ogólny nakaz ludu lub plebsu²¹⁵. Drugi element definicji stanowi wniosek urzędnika (*rogante magistratu*). Zatem zdaniem Capitora, *lex* to nie tylko uchwała ludu, ale ale też i plebsu, gdyż w pojęciu ogólnym *lex* mieściło się też pojęcie *plebiscitum*. *Plebiscitum* miało węższy zakres. To różne pochodzenie *lex* i *plebiscitum* dobitnie akcentował zwłaszcza Gaius²¹⁶. Aulus Gellius wskazał na zaproponowane także przez Capitora rozróżnienie *populus*, który składał się z patrycjuszy i plebejuszy, od plebsu, w skład którego nie wchodziły rody patrycjuszowskie²¹⁷.

Zdaniem Gelliusa ustawy dotyczące poszczególnych osób należy określać terminem *privilegium*, w żadnym wypadku nie są to *leges* mające charakter generalny (*generale iussum*). We fragmencie dzieła Gelliusa zostały przedstawione trzy przykłady uchwał, które należałoby uznać za przywileje: *lex Manilia de imperio Cn. Pompei* z 66 r. p. n. e.²¹⁸ (dotycząca powierzenia Pompejuszowi dowództwa w wojnie z królem Pontu Mitydatesem IV Eupatorem²¹⁹), *lex Cornelia Caecilia de revocando Cicerone* z 57 r. p. n. e.²²⁰ (dotyczyła odwołania z wygnania Cycerona²²¹), *lex Pompeia de vi* z 52 r. p. n. e.²²² (na mocy tego aktu powołano *quaestio*, która miała sędzić uczestników potyczki na *Via Appia*)²²³.

---

²¹⁴ Słynny prawnik z czasów Augusta.

²¹⁵ A. TARWACKA, *Czym jest wniosek, czym ustawa, czym plebiscyt, czym przywilej*. Aulus Gellius, *Noce Attyckie 10, 20 Tekst – Tłumaczenie – Komentarz*, cit., s. 328, wskazuje, że termin *lex* określony jako nakaz ludu lub plebsu budzi wątpliwości. Poza tym w dalszym ciągu nakazem plebsu nazywa się plebiscyt. Autorka w swych rozważaniach stwierdza, że jednak należy przyjąć, że termin *lex* nabrał po uchwaleniu *lex Hortensia* w 287 r. p.n.e. znaczenia ogólnego: *sensu stricto* nadal oznacza ustawę, czyli uchwałę ludu, *sensu largo* zaczął desygnować każdy akt uchwalony na zgromadzeniu ludowym lub plebejskim.

²¹⁶ G. 1, 3: *Lex est, quod populus iubet atque constitui*. Zob. J. ZABŁOCKI, *Uchwały rzymskich zgromadzeń ludowych*, cit., s. 10.

²¹⁷ J. ZABŁOCKI, 'Leges de plebiscitis'. *Equiparazione i 'plebiscita' ai 'leges'*, [w:] *Forum Romanum*. Dokłady III międzynarodowej konferencji. 'Rimskoe czastnoe i publicznoe prawo, Moskwa 2003, s. 15-18.

²¹⁸ Zob. H. KOWALSKI, *Leges per vim contra auspicia latae. Religia, polityka i prawo karne w Rzymie w okresie schyłku Republiki*, [w:] *Salus rei publicae suprema lex: ochrona interesów państwa w prawie karnym Starożytnej Grecji i Rzymu*, pod red. A. DEBIŃSKI, H. KOWALSKI, M. KURYŁOWICZ, Lublin 2007, s. 103 - 114; Por. R. E. SMITH, *The Lex Plotia agraria and Pompey Spanish Veterans*, «Classical Quarterly», 2, 1957, s. 82-85; K. KUMANIECKI, op. cit., s. 140-144; M. JACZYŃSKA, *Dzieje Imperium Romanum*, Warszawa 1995, s. 150-154.

²¹⁹ *Lex Manilia de imperio Cn. Pompei* została uchwalona na wniosek trybuna plebejskiego Gaiusa Maniliusa, a mowę popierającą ten wniosek wygłosił Cecero (*Pro lege Manilia*).

²²⁰ O *lex Cornelia Caecilia de revocando Cicerone* patrz: G. ROTONDI, op. cit., s. 403.

²²¹ Cyceron wyjechał z Rzymu oskarżony przez Klodiusza o bezprawne skazanie na śmierć członków spisku Katyliny. W dalszej kolejności na wniosek Klodiusza został ukarany *interdictio aquae et ignis*. Wnioskodawcami *lex Cornelia Caecilia de revocando Cicerone* byli konsulowie P. *Cornelius Lentulus Spinther* i Q. *Caecilius Metellus Nepos*. Za wnioskiem opowiedział się także Pompejusz. Ponadto senat, aby niedopuszczyć do ewentualnych prób uniemożliwienia zwołania zgromadzenia, uchwalił *senatusconsultum*.

²²² W wyniku tej potyczki Klodiusz został zabity przez Milona, którego następnie bronił Cyceron.

²²³ Zob. A. TARWACKA, *Czym jest wniosek, czym ustawa, czym plebiscyt, czym przywilej*, cit., s. 329 – 330. Szersze rozważania w polskiej literaturze zob. E. LOSKA, *Obowiązek niewolników obrony swojego właściciela*, «Zeszyty Prawnicze» 4.1 (2004), s. 45-56; TEJŻE, *Zbrodnicze zamiary a obrona konieczna*, «Zeszyty Prawnicze» 5.1 (2005), s. 61-82; TEJŻE, *Insidiatore iure interfici posse*. *Kontratypy jako sposób obrony w*

Fragment ten potwierdza, że oprócz generalnych aktów *populus* czy *plebs*, na zgromadzeniach uchwalano również akty dotyczące poszczególnych osób czy spraw, które także zwano *leges*. Takie rozumienie terminu *lex* znalazło się w definicji Aeliusa Gallusa przekazanej przez antykwarystę Pompeiusa Festusa²²⁴. Termin *privilegium* starożytni wywodzili od słowa *priva*, natomiast współcześni Gelliusowi nazywali słowem *singula*²²⁵. Wydaje się prawdopodobne, że definicja *lex* określona przez Capitona jako *generale iussum* była nowatorska²²⁶.

W dalszej części cytowanego powyżej fragmentu dwudziestego rozdziału dziesiątej księgi *Noctes Atticae* Gellius wskazuje:

Gell. 10, 20, 10: *Sallustius quoque proprietatum in verbis retinentissimus consuetudini concessit et privilegium, quod de Cn. Pompei reditu ferebatur, "legem" appellavit. Verba ex secunda eius historia haec sunt: "Nam Sullam consulem de reditu eius legem ferentem ex conposito tr. pl. C. Herennius prohibuerat"*.

Gellius omawiając terminy *lex*, *plebiscitum*²²⁷, *privilegium*, *rogatio* wskazuje na nieprawidłowości w stosowaniu ich w języku potocznym²²⁸. W przytoczonym tekście autor przywołał także fragment Historii Sallustiusza, jako przykład kolejnego przypadku pisania o *privilegium* jako o *lex*²²⁹. Przypadek ten dotyczył *lex Cornelia de reditu Cn. Pompei* uchwalonej na wniosek konsula Sulli w 80 r. p.n.e., która zezwalała Pompejuszowi oraz armii powrócić z Afryki i odbyć triumf²³⁰. Zgodnie z przekazem antykwarysty termin *rogatio* miał najszersze znaczenie, ponieważ przywilej, ustawa oraz plebiscyt mogły trafić na zgromadzenie jedynie na mocy wniosku urzędnika²³¹.

---

procesie – ‘Pro Milone’ Cicerona, «Zeszyty Prawnicze» 8.1 (2008), s. 63-80; Por. K. AMIELAŃCZYK, Czy kontratyp obrony koniecznej ma rzymską tradycję? W poszukiwaniu przesłanek dopuszczalności prawa do samoobrony w rzymskim prawie karnym, [w:] *Quid leges sine moribus? Studia nad prawem rzymskim dedykowane Profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65. rocznicę urodzin oraz 40-lecie pracy naukowej*, pod red. K. AMIELAŃCZYK, Lublin 2009, s. 51-72.

²²⁴ Fest. L. 326.

²²⁵ J. ZABŁOCKI, *Uchwały rzymskich zgromadzeń ludowych*, cit., s. 14.

²²⁶ Zob. J. BLEICKEN, ‘*Lex publica*’. *Gesetz und Recht in der römischen Republic*, Berlin–New York 1975, s. 201 i n.

²²⁷ Zob. więcej o ustawach zrównujących *plebiscitia* z *leges*: A. GUARINO, *L’ ‘exaequatio legibus’ dei ‘plebiscita’*, *Festschrift Schulz*, I, Weimar 1951, s. 458 i nast.; A. BISCARDI, ‘*Auctoritas patrum*’. *Problemi di storia del diritto pubblico romano*, Napoli 1987, s. 75 i nast.; J. ZABŁOCKI, ‘*Leges de plebiscitis*’, cit., s. s. 237 i nast., wraz z dalszą cytowaną tam literaturą.

²²⁸ J. ZABŁOCKI, *Kompetencje ‘pater familias’ i zgromadzeń ludowych w świetle ‘Noctes Atticae’ Aulusa Gelliusa*, cit., s. 40 – 47.

²²⁹ A. TARWACKA, *Czym jest wniosek, czym ustawa, czym plebiscyt, czym przywilej*, cit., s. 329.

²³⁰ *Ibidem*, s. 330.

²³¹ J. ZABŁOCKI, *Kompetencje ‘pater familias’ i zgromadzeń ludowych w świetle ‘Noctes Atticae’ Aulusa Gelliusa*, cit., s. 40 – 47.

Dowodem na okoliczność, że termin *privilegium* był kojarzony przez starożytnych Rzymian z ustawą może być fragment dzieła Izydora z Sewilli.

Isid. *Etym.* 5, 18: *Privilegia autem sunt leges privatorum, quasi privatae leges. Nam privilegium inde dictum, quod in privato feratur.*

Izydor w swoich *Etymologiarum sive originum libri* wskazuje, że ustawy prywatne – *privatae leges* określane są terminem *privilegium*.

O zakazie wydawania przywilejów pisał już wcześniej Cynceron w swoich dziełach: *De legibus, De Domo Sua, Pro Sestio*²³².

W źródłach nieprawniczych na określenie przywileju używano również zwrotu *singula*²³³. Określenie to funkcjonowało już w I wieku przed naszą erą, o czym informuje Festus w *De verborum significatu*.

Fest. M. 226 L. 262: *Privos privasque antiqui dicebant, pro signulis. Ob quam causa et privata dicuntur, quae uniuscuiusque sint, hinc et privilegium et privatus, dicimus tamen et privatum cui quis est adeptum.*

Zdaniem Pompejusza Festusa termin *singula* dotyczył rzeczy prywatnych, pojedynczych. Gramatyk stwierdza także, iż w przypadku nabycia konkretnego uprawnienia, z czasem zaczęto używać zwrotów *privilegium*, czyli przywilej oraz *privatus*, czyli dotyczący pojedynczych osób.

1.4. Przywileje egzekucyjne w historycznym rozwoju

1.4.1. Przywileje egzekucyjne *sensu largo*

Każdą sytuację ustanowienia regulacji prawnej, która wprowadzałaby rozwiązania korzystniejsze wobec dotychczas obowiązujących, można badać pod kątem przywileju. Stworzone w ten sposób instytucje prawne wymagają szczegółowej analizy.

Przywileje egzekucyjne w szerokim znaczeniu należałoby rozpatrywać na tle ewolucji historycznej postępowania egzekucyjnego w prawie rzymskim, rozpoczynając od egzekucji osobistej, poprzez egzekucję uniwersalną, aż do egzekucji syngularnej.

Podjęcie *sensu largo* odnośnie do przywilejów w prawie rzymskim prowadzi w konsekwencji do sytuacji, gdy za przywilej dla dłużnika należałoby uznać uregulowania

---

²³² Szczegółowe omówienie na s. 36-37.

²³³ J. ZABŁOCKI, A. TARWACKA, *Publiczne prawo rzymskie*, Warszawa 2011, s. 65; R. ŚWIRGOŃ-SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, cit., s. 34.

prawne wprowadzone ustawą z 326 r. p.n.e. *Lex Poetelia Papiria de nexis*²³⁴. Jednakże już ustawa XII tablic zezwalała na nieograniczoną egzekucję na osobie dłużnika²³⁵. Natomiast *Lex Poetelia* była wyjątkiem od ogólnie obowiązujących regulacji²³⁶, bowiem ustawa zakazywała zabijania dłużników oraz sprzedaży dłużników poza Tyber²³⁷. Zatem łagodziła w pewien sposób postanowienia *lex duodecim tabularum*²³⁸. *Lex Poetelia*²³⁹ dopuszczała jednak więzienie dłużników przez ich wierzycieli i to w celu przymuszenia zasądzonych do realizacji zobowiązań przez *solutio*²⁴⁰.

Egzekucja osobista z czasem wypierana była przez egzekucję majątkową²⁴¹. Przyczyną takiego stanu rzeczy był fakt, że egzekucja osobista nie wywierała skutku majątkowego i z tego też powodu stała się mniej atrakcyjna dla wierzycieli. Na podstawie dostępnych źródeł i literatury nie jest możliwe dokładne określenie, kiedy pojawiła się możliwość sprzedaży majątku dłużnika.

Dzięki działalności pretorów było możliwe sięgnięcie do majątku dłużnika celem dokonania *venditio bonorum*²⁴². Pierwotnie pretor uprawniał do sprzedaży majątku dłużnika przyznawał w ramach postępowania *legis actio per manus iniunctionem*²⁴³. Szczególne zasady

---

²³⁴ L. WENGER, *Institutes of the Roman law of civil Procedure*, cit., s. 225; *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, pod red. W. WOŁODKIEWICZ, cit., s. 93 i 159; CH. GABRIELLI, *Moneta e finanza a Roma in età repubblicana*, Roma 2012, s. 33 – 43; Por. G. ROTONDI, op. cit., s. 230-231; A. POLLERA, op. cit., s. 447; D. FLACH, op. cit., s. 130 i n.; L. PEPPE, *Riflessioni intorno all'esecuzione personale in diritto romano*, cit., s. 130 i n.

²³⁵ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 387; J. ZABŁOCKI, *Postępowanie egzekucyjne w ustawie XII tablic*, cit., s. 310-334; TENŽE, *Procedura esecutiva nella Legge delle XII Tavole*, cit., s. 513-538.

²³⁶ C. AUSIELLO, *La lex poetelia*, Roma 1927, s. 30; G. MAC CORMACK, *The "lex Poetelia"*, «Labeo» 19 (1973), s. 306 - 317; M. DI PAOLO, *Alle origini della "lex Poetelia Papiria de nexis"*, «Index» 24 (1996), s. 275-288.

²³⁷ G. MAC CORMACK, *The 'Jus Paciscendi' of Twelve Tables 3.5*, cit., s. 250; J. ZABŁOCKI, *Procedura esecutiva nella Legge delle XII Tavole*, cit., s. 526; L. PEPPE, *Studi sull'esecuzione personale. t. I. Debiti e debitori nei primi due secoli della Repubblica romana*, cit., s. 164 i n.

²³⁸ Por. M. TALAMANCA, *Per la storia della giurisprudenza romana*, «BIDR» 80 (1977), s. 278; F. CASAVOLA, *Gellio, Favorino, Sesto Cecilio*, [w:] «Juristi Adrianei», Napoli 1980, s. 77-105; L. PEPPE, *Studi sull'esecuzione personale. t. I. Debiti e debitori nei primi due secoli della Repubblica romana*, cit.; CH. BUZZACCHI, *Studi sull'actio iudicati nel processo romano classico*, Milano 1996; V. GIUFFRÈ, *Studi sul debito. Tra esperienza romana e ordinamenti moderni*, Napoli 1997; A. MANZO, *Dall'esecuzione personale all'esecuzione reale. La riforma di Publio Rutilio Rufo*, [w:] *Studi Franciosi*, t. III, Napoli 2007, s. 1611; A. SALOMONE, *Iudicati vel obligatio. Storia di un dovere giuridico*, Napoli 2007;

²³⁹ Liv. *Ab urbe condita* 8, 28.

²⁴⁰ W. MIKLASZEWSKI, *Wykład postępowania cywilnego rzymskiego w zarysie*, Warszawa 1885, s. 321; M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 387.

²⁴¹ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 389-390.

²⁴² O. CARRELLI, *Ancora sull' origine della bonorum venditio*, cit., s. 302-316; J. ZABŁOCKI, *Procedura esecutiva nella legge delle XII tavole*, [w:] *VIII Colloquio dei romanisti dell'Europa Centro-Orientale e d'Italia, «Le persone nel sistema del diritto romano. La difesa dei debitori. Lo studio e l'insegnamento del diritto romano»*, Vladivostok, 3-7 ottobre 2000, Vladivostok 2000, s. 1-27; B. BISCOTTI, *Curare bona. Tutela del credito e custodia del patrimonio tra creditori e debitore. Aspetti generali*, Milano 2008, s. 210.

²⁴³ Zob. E. GINTOWT, op. cit., s. 4 i n.; A. SALOMONE, op. cit., s. 122.

realizacji roszczeń były oparte na sposobie *sectio bonorum* majątku dzierżawców gruntów i dochodów publicznych na podstawie *ius preadiatorum*²⁴⁴.

Kolejną sytuacją ustanowienia korzystniejszej regulacji od dotychczas obowiązującej, którą należałoby przeanalizować pod kątem przywileju egzekucyjnego, była egzekucja syngularna w postaci *distractio bonorum*. Na początku z egzekucji syngularnej mogły skorzystać jedynie osoby stanu senatorskiego²⁴⁵, o czym informuje Gaius w komentarzu do edyktu prowincjonalnego, który kompilatorzy justyniańscy umieścili w dwudziestej siódmej księdze tytułu dziesiątego „*De curatoribus furioso et aliis extra minores dandis*”.

D. 27, 10, 5 (*Gaius libro nono ad edictum provinciale*): *Curator ex senatus consulto constituitur, cum clara persona, veluti senatoris vel uxoris eius, in ea causa sit, ut eius bona venire debeant: nam ut honestius ex bonis eius quantum potest creditoribus solveretur, curator constituitur distrahendorum bonorum gratia vel a praetore vel in provinciis a praeside.*

Gaius stwierdził, że *curator* jest ustanawiany na mocy uchwały senatu, gdy jakaś znakomita osoba, na przykład senator lub jego żona, jest w takiej sytuacji, że jej majątek powinien być sprzedany. Mianowicie - aby jak najbardziej właściwie (z zachowaniem czci należnej tego typu osobom), ze środków tej osoby, zapłacono wierzycielom możliwie wysoką kwotę - albo pretor, albo w prowincjach namiestnik, ustanawiali kuratora celem przeprowadzenia sprzedaży majątku.

Analiza fragmentu może sugerować, że regulacja przedstawiona przez jurystę odnosiła się do stosunków panujących na prowincji. Jednakże, uboga podstawa źródłowa nie udziela odpowiedzi, czy powyższa regulacja nie mogła być stosowana również w Rzymie. Co więcej, ujęcie fragmentu autorstwa Gaiusa przez kompilatorów justyniańskich w Digestach, może sugerować, iż powyższy przywilej był powszechną praktyką.

Od okresu klasycznego, a mianowicie od II w. n.e. egzekucja syngularna stała się ogólnie dostępna²⁴⁶.

Rozumienie przywilejów egzekucyjnych *sensu largo* pozwala na uznanie postanowień jednej z ustaw julijskich wydanych za panowania Cezara lub Augusta: *lex Julia de cessione bonorum*²⁴⁷ za przywilej egzekucyjny. Ustawa ta chroniła pozycję dłużnika w

---

²⁴⁴ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 389-390.

²⁴⁵ J. A. CROOK, *Law and life of Rome, 90 B. C. – A. D. 212*, Ithaca, New York 1967, s. 177-178.

²⁴⁶ G. WESENER, *Distractio bonorum*, «RE», *Supplementband IX*, Stuttgart 1962, s. 30 in.

²⁴⁷ M. WLASSAK, *Cessio bonorum*, «RE» 3.2 (1899), s. 1995; G. ROTONDI, op. cit., s. 451 i n.; M. KASER, K. HACKL *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 405; V. GIUFFRÈ, *La c. d. “lex Julia” de bonis cedendis*,

sytuacji, gdy jego niewypłacalność była niezawiniona²⁴⁸. Jeżeli dochodziło do *cessio bonorum* zasądzenie następowało jedynie w granicach możliwości dłużnika, nie można było doprowadzić do ubóstwa dłużnika.

D. 50, 17, 173 pr. (*Paulus libro sexto ad Plautium*): *In condemnatione personarum, quae in id quod facere possunt damnantur, non totum quod habent extorquendum est, sed et ipsarum ratio habenda est, ne egeant.*

Zgodnie z wypowiedzią Paulusa pochodzącą z szóstej księgi *ad Plautium*, a umieszczoną w pięćdziesiątej księdze Digestów zasądzenie, z uwagi na zastrzeżenia w *condemnatio* formułki, nie mogło dotyczyć całego majątku dłużnika, aby w ten sposób nie doprowadzić do jego niedostatku. Wymogiem koniecznym było pozostawienie dłużnikowi minimum środków do życia.

Paulus nie wspomina o postępowaniu egzekucyjnym, ani też nie ma dowodów, że fragment ten dotyczy tylko tego postępowania. Jednak wypowiedź Ulpiana z komentarza do edyktu, zamieszczona przez kompilatorów justyniańskich w czterdziestej drugiej księdze tytułu trzeciego Digestów, może sugerować, iż dotyczy także postępowania egzekucyjnego²⁴⁹.

D. 42, 3, 4 pr. (*Ulpianus libro quinquagesimo nono ad dictum*): *Is qui bonis cessit si quid postea adquisierit, in quantum facere potest convenitur.*

Zgodnie z przekazem jurysty zasądzenie było możliwe jedynie do wysokości *quod facere potest*, co znaczy, jedynie na tyle, na ile pozwalał majątek dłużnika w czasie wydania wyroku²⁵⁰.

Uprzywilejowana pozycja dłużnika, która wynikała z *lex Julia de cessione bonorum*, mogła być rozpatrywana w trzech aspektach. Po pierwsze nie była prowadzona egzekucja osobista. Drugi aspekt był związany z dobrowolnym poddaniem się przez dłużnika egzekucji, co nie pociągało za sobą infamii²⁵¹. Po trzecie we wskazanej sytuacji dłużnikowi przysługiwało *beneficium competentiae*²⁵².

«Labeo» 18 (1972), s. 175; M. ELSTER, *Studien zur gesetzgebung der frühen römischen Republik – Gesetzesanhäufungen und – Wiederholungen*, Frankfurt am Main 1976; TENŽE, *Die Gesetze der mittleren römischen Republik. Text und Kommentar*, cit.; D. FLACH, op. cit., s. 130 i n.; E. GINTOWT, op. cit., s. 127.

²⁴⁸ M. WLASSAK, *Cessio bonorum*, cit., s. 1995-1996; M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., 405 i n.

²⁴⁹ J. GILDEMEISTER, *Das "Beneficium competentiae" im klassischem Römischen Recht*, Göttingen 1986, s. 34.

²⁵⁰ *Ibidem*, s. 34.

²⁵¹ A. GUARINO, *Gai. 2,155 e il beneficium separationis dell' heres necessarius*, «SDHI» 10 (1944), s. 240-266.

²⁵² W. LITEWSKI, *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, cit., s. 29.

Ujmując przywilej w tak szerokim kontekście, za uprzywilejowaną pozycję dłużnika uznać należy także inne sytuacje niż *cessio bonorum*, w przypadku zaistnienia których, osoba podlegająca egzekucji mogła skorzystać z *beneficium competentiae*²⁵³.

Beneficium competentiae było to uprawnienie do pozostawienia dłużnikowi koniecznych środków do życia²⁵⁴. Przywilej ten na początku był stosowany przy *cessio bonorum*, w sytuacji, gdy pozostawiano dłużnikowi niezbędne środki do przeżycia²⁵⁵. Później *beneficium competentiae* jako przywilej został rozszerzony na inne kategorie osób. Z uprzywilejowania korzystały więc takie kategorie osób jak²⁵⁶: żołnierz w sytuacji wytoczenia przeciwko niemu powództwa, dłużnik będący patronem, współnik w spółce cywilnej w przypadku wytoczenia powództwa z tytułu rozliczeń, ascendent wobec descendenta, mąż w sytuacji wytoczenia przeciwko niemu powództwa o zwrot posagu²⁵⁷. Użycie *beneficium competentiae* umożliwiało treść formułki procesowej, w której pretor umieszczał nakaz *condemnatio cum taxatione*²⁵⁸. Należy wskazać, iż zwrot *beneficium competentiae* nie był używany w tekstach źródłowych²⁵⁹, albowiem pochodzi on dopiero z XVI wieku²⁶⁰.

Zakres pojęciowy terminu *privilegium exigendi*, tak jak ogólnego terminu *privilegium*, w szerokim znaczeniu należy powiązać z prawem szczególnym (*ius singulare*)²⁶¹. Z punktu widzenia dalszy rozważań należy przedstawić wypowiedź Paulusa, którą kompilatorzy justyniańscy umieścili w księdze pierwszej Digestów w tytule trzecim „*De legibus senatusque consultis et longa consuetudine*” („*O ustawach, uchwałach senatu i długotrwałym zwyczaju*”).

D. 1, 3, 16 (*Paulus libro singulari de iure singulari*): *Ius singulare est, quod contra tenorem rationis propter aliquam utilitatem auctoritate constituentium introductum est.*

Jurysta w księdze jedynej monografii „*O prawie szczególnym*” informuje, iż prawem szczególnym jest to prawo, które zostało wprowadzone przez powagę stanowiących prawo wbrew treści podstawowej zasady prawa, ze względu na wynikającą stąd jakąś korzyść.

Paulus, który zdefiniował znaczenie zwrotu *ius singulare*, wskazał, że prawo szczególne to takie, które zostało wprowadzone z powodu użyteczności (*propter aliquam*

²⁵³ L. WENGER, *Institutes of the Roman law of civil Procedure*, cit., s. 238.

²⁵⁴ L. FASCIONE, *Storia del diritto privato Romano*, cit., s. 264-265.

²⁵⁵ I. 4, 6, 40.

²⁵⁶ G. 2, 155; D. 42, 3, 6; D. 42, 3, 8.

²⁵⁷ L. WENGER, *Institutes of the Roman law of civil Procedure*, cit., s. 238; A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 372-373, s.v. *beneficium competentiae*; W. LITEWSKI, *Pignus in causa iudicata captum*, Warszawa - Kraków 1975, s. 42, przyp. 42; J. GILDEMEISTER, op. cit., s. 3 i n.

²⁵⁸ D. 50, 17, 173 pr.

²⁵⁹ G. 4, 51-52; R. ŚWIRGOŃ – SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, cit., s. 39.

²⁶⁰ K. KOLAŃCZYK, *Prawo rzymskie*, Warszawa 2001, s. 159, przypis 107.

²⁶¹ M. J. GARCIA GARRIDO, *Derecho Privado Romano*, cit., s. 126 – 127.

utilitatem) przez organy tworzące prawo²⁶², jako wyjątek od ogólnych przepisów prawnych²⁶³. Jurysta wskazuje na trzy elementy mieszczące się w pojęciu *ius singulare*²⁶⁴, a mianowicie na rozporządzenie o charakterze wyjątku od ogólnej normy, które posiadało jakąś użyteczność uzasadniającą to odstępstwo, a ponadto rozporządzenie, które musiało być wprowadzone przez organy stanowiące prawo²⁶⁵.

Ius commune jako prawo obowiązujące wszystkich i z tego też powodu traktowane było jako prawo powszechne i pospolite²⁶⁶. *Ius singulare*²⁶⁷ było więc prawem wyjątkowym będącym odstępstwem od ogólnie obowiązującego prawa *ius commune* (prawa powszechnego). O jego utworzeniu decydowały względy, słuszności, moralności, a także interesu publicznego²⁶⁸. *Ius singulare* odnosiło się do jednej osoby, ściśle określonej grupy osób lub pojedynczego zdarzenia²⁶⁹.

Ponadto Papinian zwrócił uwagę, iż postanowień *ius singulare* nie należy rozszerzać na inne przypadki niż te, które zostały zawarte w szczegółowych postanowieniach.

D. 40, 5, 23, 3 pr. (*Papinianus libro nono responsorium*): *Fideicommissaria libertas praetextu compilatae hereditatis aut rationis gestae non differtur: Etiam fideicommissaria libertas a filio post certam aetatem eius data, si ad eam puer non pervenit, ab herede filii praestituta die reddatur: quam sententiam iure singulari receptam ad cetera fideicommissa relicta porrigi non placuit.*

Opinia jurysty pochodząca z księgi dziewiątej jego *Responsa* została umieszczona przez kompilatorów justyniańskich w księdze czterdziestej tytułu piątego Digestów. Papinian odniósł się do *ius singulare* omawiając instytucje fideikomisu²⁷⁰. Jurysta podsumowując

---

²⁶² M. TALAMANCA, *Instituzioni di diritto romano*, cit., s. 65.

²⁶³ G. LONGO, *Ius singular*, [w:] *Etudes J. Macqueron*, Aix – en – Provence 1970, s. 451 i n.; F. WUBBE, op. cit., s. 451 i n.; G. MELILLO, op. cit., t. 10, s. 389 i n.

²⁶⁴ W. LITEWSKI, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001, s. 55.

²⁶⁵ R. ŚWIRGOŃ - SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, cit, s. 40 - 41.

²⁶⁶ A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 527, s.v. *ius commune*; J. ZIELONACKI, op. cit., s. 10.

²⁶⁷ M. J. GARCIA GARRIDO, *Derecho Privado Romano*, cit., s. 126 – 127.

²⁶⁸ A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 527, s.v. *ius singulare*; D. 1, 3, 15 (*Julianus libro vicensimo septo digestorum*): *In his, quae contra rationem iuris constituta sunt, non possumus sequi regulam iuris.*

²⁶⁹ M. TALAMANCA, *Instituzioni di diritto romano*, cit., s. 65.

²⁷⁰ Więcej o instytucji fideikomisu zob. J. IMBERT, *De la sociologie au droit: la „Fides” romaine*, [w:] *Mélanges Lévy-Bruhl*, Paris 1959, s. 407-415; M. KURYŁOWICZ, *Heres fiduciarius. Bemerkungen zum römischen Erbrecht in den lateinischen Grabinschriften*, «ZPE» 60 (1985), s. 191-193; F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *Il fedecomesso universale nel diritto romano classico*, wyd. 1, Warszawa 1997, [=O elastyczności prawa spadkowego. Fideikomis uniwersalny w klasycznym prawie rzymskim, wyd. 2, pierwsze polskie, Warszawa 2006]; TENŹE, *Z badań nad rzymskim prawem spadkowym: konstrukcja dogmatyczna fideikomisu uniwersalnego*, cit., s. 107-147; TENŹE, *Fideikomis uniwersalny a swoboda dysponowania majątkiem na wypadek śmierci: zmiany zakresu podmiotowego w rzymskim prawie spadkowym*, cit., s. 137-158; TENŹE, *Fideicommissum hereditatis w źródłach rzymskiego prawa klasycznego*, «Prawo Kanoniczne» 41/1998, z. 1-2, s.

swoją wypowiedź jednoznacznie stwierdził, iż zasady *ius singulare* nie mogły rozciągać się na osoby trzecie.

Istnieją także inne fragmenty źródłowe potwierdzające słuszność i zasadność takiego rozróżnienia. Ponadto romaniści często nawiązują do tych rozwiązań²⁷¹.

Zakres wskazanych powyżej terminów pokrywał się często z podziałem na *ius generale* i *ius speciale*. Określenie *ius generale* było prawem kierowanym do ogółu podmiotów prawa, natomiast *ius speciale* był prawem wydawanym na korzyść podmiotów konkretnie wymienionych w danej normie prawnej²⁷². W wskazanym rozróżnieniu istotny był adresat danej normy. Należy zaznaczyć, iż termin *privilegium*, używany był na oznaczenie regulacji *ius singulare*. Nie jest to więc tożsame z regulacją korzystną dla podmiotu prawa, czyli z *ius speciale*²⁷³.

Ujęcie przywilejów *sensu largo* wymaga wskazania, iż różnymi kwestiami związanymi z przywilejami zajmowali się wspomniani już wcześniej juryści. Pompejusz Festus w dziele *De verborum significatu* stwierdza, iż terminem *singulis* określane było wszystko, co dotyczy spraw prywatnych i pojedynczych²⁷⁴. Aulus Gellius w *Noctes Atticae* w fragmencie Gell. 10, 20, 1 - 4²⁷⁵ wskazał, iż terminem jakiego należy użyć na oznaczenie tych ustaw jest *privilegium* pochodzące od *priva*, a określanego w I wieku przed naszą erą jako *singula*²⁷⁶. Następnie wyrażen *privilegium* oraz *privatus* używano, w sytuacji gdy nabywano konkretne uprawnienie. O przywilejach pisał Izydor w piątej księdze *Etymologiarum sive originum*²⁷⁷, który stwierdził, że prywatne ustawy – *private leges* są zaliczane do przywilejów z powodu ich uchwalania na korzyść pojedynczych osób. Natomiast Modestyn stwierdził, że przywileje mogą być przyznane w stosunku do poszczególnych osób (*privilegium personae*),

---

223-238; TENŽE, *Il rispetto per la volontà del de cuius sull'esempio dei fedecommissi romani*, «Revue Internationale des Droits de l'Antiquité» 45/1998, s. 479-500 [=Szacunek dla woli zmarłego na przykładzie rzymskich fideikomisów, [w:] *Profesorowi Janowi Kodrębskiemu in memoriam*, Łódź 2000, s. 209-219]; TENŽE, *Warunki, terminy i fideikomis uniwersalny w rzymskim prawie prywatnym*, cit., s. 95-122; TENŽE, *Rzymski fideikomis uniwersalny a zasada prawa spadkowego nemo pro parte testatus pro parte intestatus decedere potest*, [w:] *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane K. Sójce-Zielińskiej*, Warszawa 2000, s. 155-172.

²⁷¹ G. 3, 114; D. 9, 2, 51; D. 29, 7, 2, 2; D. 40, 5, 23, 3; Gell. 10, 20, 2-4.

²⁷² F. ZOLL, *Rzymskie prawo prywatne (Pandekta)*, t. II. A. Część ogólna, Warszawa – Kraków 1920, s. 8.

²⁷³ I. SZPRINGER, *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*, cit., s. 260.

²⁷⁴ Fest. M. 226 L. 262: *Privos privasque antiqui dicebant, pro singulis. Ob quam causa et privata dicuntur, quae uniuscuiusque sint, hinc et privilegium et privatus, dicimus tamen et privatum cui quis est adeptum.*

²⁷⁵ Gell. 10, 20, 1-4. Gellius pisał na temat definicji *lex* autorstwa Capitona. W swojej wypowiedzi wskazuje, iż na zgromadzeniach ludowych i plebejskich były uchwalane ustawy ogólne, a także ustawy dotyczące poszczególnych osób lub spraw. Gellius zgadza się z definicją Capitona, ale wskazuje jednocześnie na wyjątek, iż nie należy nazywać *leges (generale iussum)* ustaw dotyczących poszczególnych osób.

²⁷⁶ J. ZABŁOCKI, A. TARWACKA, op. cit., s. 65.

²⁷⁷ Isid. *Etym.* 5, 18: *Privilegia autem sunt leges privatorum, quasi privatae leges. Nam privilegium inde dictum, quod in privato feratur.*

a także do poszczególnych spraw (*privilegium causae*)²⁷⁸. Przywileje dotyczące treści pewnych spraw (*privilegium causae*) są dziedziczne, a przywileje związane z pozycją prawną pewnych osób, grup zawodowych (*privilegium personae*) nie są dziedziczne²⁷⁹.

Dopiero w okresie poklasycznym uległ zmianie charakter terminów *privilegium* i *beneficium* używanych zamiennie w okresie klasycznym. Określenie *privilegium* stosowane było w znaczeniu prerogatywy, czyli przywileju lub uprawnienia wynikającego z zajmowanego stanowiska lub urzędu²⁸⁰. Przywileje nadawane przez cesarzy poklasycznych wpływały na pozycję prawną osób uprawnionych i stanowiły wyjątek od ogólnie przyjętych norm *ius commune*²⁸¹.

1.4.2. *Privilegium exigendi sensu stricto*

Przywilej, w ścisłym tego słowa znaczeniu, należy rozumieć jako regulację, która nadaje szczególne uprawnienia adresatom danej normy prawnej z uwagi na ich kwalifikacje przedmiotowe lub podmiotowe²⁸². Znaczenie przywileju *sensu stricte* w postępowaniu egzekucyjnym w rzymskim procesie formułkowym, można zawęzić do dwóch instytucji rzymskiego prawa procesowego.

Pierwsza z uprzywilejowanych sytuacji dotyczy wyłączenia niektórych składników znajdujących się w majątku dłużnika. Ograniczenia te wynikały albo z ustanowienia na poszczególnych składnikach majątku dłużnika prawa zastawu, albo wykluczały prowadzenie egzekucji z określonych składników majątku dłużnika²⁸³.

Drugi przypadek uprzywilejowania dotyczy pierwszeństwa zaspokojenia przez wierzycieli z majątku dłużnika, w sytuacji gdy majątek dłużnika nie wystarczał na zaspokojenie wszystkich wierzycieli.

---

²⁷⁸ D. 50, 17, 196 (*Modestinus libro octavo regularum*): *Privilegia quaedam causae sunt, quaedam personae. et ideo quaedam ad heredem transmittuntur, quae causae sunt: quae personae sunt, ad heredem non transeunt.* Zob. R. ORESTANO, op. cit., s. 179.

²⁷⁹ R. ORESTANO, op. cit., s. 179 i n.; Zob. także S. WRÓBLEWSKI, op. cit., s. 219; Ponadto F. ZOLL, *Rzymskie prawo prywatne (Pandekta)*, cit., s. 8, wyróżnia trzy grupy przywilejów: odnoszące się do pewnych kategorii osób – *privilegia personae*, do pewnych rzeczy – *privilegia rei*, do pewnych stosunków – *privilegia causa*. Podobny charakter miały przywileje: *privilegium funerarium* oraz *privilegium exigendi*. *Privilegium funerarium* umożliwiał uzyskanie z majątku upadłego dłużnika zwrotu kosztów jego pogrzebu przed innymi wierzycielami. Przywilej egzekucyjny gwarantował określonej kategorii wierzycieli pierwszeństwo w zaspokojeniu przed innymi wierzycielami z majątku dłużnika poddanego egzekucji generalnej.

²⁸⁰ R. ORESTANO, op. cit., s. 141 i n.; H. HEUMMAN, E. SECKEL, op. cit., s. 449 i 459, s.v. *privilegium*; M. BIANCHINI, *Otium agree ed evectiones. Privilegi degli alti funzionari nel tardi impero*, [w:] *Mèlanges F. Sturm*, t. 1, 1999, s. 25 i n.

²⁸¹ G. FERRARI, op. cit., s. 312; R. ŚWIRGOŃ – SKOK, *Przywileje prywatnoprawne w państwie rzymskim (zagadnienia wybrane)*, cit., s. 161 i n.

²⁸² R. ORESTANO, op. cit., s. 130.

²⁸³ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 128.

Egzekucja majątkowa uniwersalna w okresie postępowania formułkowego miała miejsce zarówno w sytuacji, gdy dłużnik był niewypłacalny oraz w przypadku nierealizowania dobrowolnie ciążących na nim zobowiązań. Nie miało tu znaczenia, czy majątek wystarczał na zaspokojenie wszystkich wierzycieli, gdyż egzekucja uniwersalna występująca w postaci *venditio bonorum* nie oznaczała wcale wielości wierzycieli²⁸⁴, ale miała na względzie przedmiot egzekucji, którym był cały majątek dłużnika²⁸⁵.

Egzekucja majątkowa mogła dotyczyć całego majątku dłużnika (egzekucja uniwersalna) lub poszczególnych składników majątku dłużnika (egzekucja syngularna)²⁸⁶. W rozwoju rzymskiego postępowania egzekucyjnego pojawiły się pewne wyłączenia składników znajdujących się w majątku dłużnika. Ograniczenia te można podzielić na te, które wykluczały prowadzenie egzekucji z określonych składników majątku dłużnika oraz takie, które wynikały z ustanowienia na poszczególnych składnikach majątku dłużnika ograniczonego prawa rzeczowego w formie zastawu.

Wyłączenia dotyczące składników majątku dłużnika miały zasadniczo charakter wyłączeń przedmiotowych²⁸⁷. Wyłączenia te pojawiły się jednak w okresie późniejszym, nie objętym ramami chronologicznymi rozprawy²⁸⁸, w związku z czym nie będą stanowiły

---

²⁸⁴ Por. O. CARRELLI, *Ancora sull' origine della bonorum venditio*, cit., s. 302-316

²⁸⁵ W. W. BUCKLAND, *A Manual of Roman Private Law*, New York 1939, s. 114, 126; G. MOUSOURAKIS, *A Legal History of Rome*, New York 2007, s. 73-74.

²⁸⁶ W. LITEWSKI, *Pignus in causa iudicata captum*, cit., s. 8.

²⁸⁷ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 130.

²⁸⁸ Wyłączenia rzeczy wchodzących w skład majątku dłużnika pojawiły się w konstytucji Konstantyna Wielkiego z 315 r. n. e.: CTh. 2, 30, 1: IMP. CONSTANTINUS A. A UNIVERSOS PROVINCIALS. *Intercessores a rectoribus provinciarum dati ad exigenda debita ea, quae civiliter poscuntur, servos aratores aut boves aratorios pignoris causa de possessionibus abstrahunt, ex quo tributorum inlatio retardatur. Si quis igitur intercessor aut creditor vel praefectus pacis vel decurio in hac re fuerit detectus, a rectoribus provinciarum capitali sententia subiugetur.* DAT. IV. NON. IUN. SIRMIO CONSTANTINO A. IV ET LICINIO CONS. Zgodnie z fragmentem źródłowym namiestnik prowincji (konstytucja obowiązywała jedynie na terenie prowincji) ma prawo ingerować w dwóch sytuacjach. Pierwsza miałaby miejsce, gdy egzekucja byłaby skierowana wobec niewolników na roli (*servos aratores*) albo byłaby pracującego na roli (*boves aratorios*). Zob. I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 130. Ponadto interpelowaną treść konstytucji odnaleźć można w Kodeksie Justyniańskim: C. 8, 16, 7 pr.: IMPERATOR CONSTANTINUS. *Executores a quocumque iudice dati ad exigenda debita ea, quae civiliter poscuntur, servos aratores aut boves aratorios aut instrumentum aratorium pignoris causa de possessionibus abstrahunt, ex quo tributorum illatio retardatur.* CONST. A. AD UNIVERSOS PROVINCIALES. <A 315 D. III NON. IUN. SIRMI CONSTANTINO A. III ET LICINIO III CONSS.>. Pośród przedmiotów wyłączonych spod egzekucji wymieniono także inwentarz rolny (*instrumentum aratorium*). Poza tym treść konstytucji Konstantyna uległa „zmianie” w kwestii zasięgu oddziaływania, dzięki czemu konstytucja obowiązywała na terytorium całego imperium rzymskiego. Zob. W. LITEWSKI, *Pignus in causa iudicata captum*, cit., s. 49-50, przyp. 37. Z kolei cesarz Honoriusz i Teodozjusz w swoim reskrypcie z 414 r. n. e. stwierdzają, iż *aliquid quod ad culturam agri pertinet*, co oznacza, że wszystko co dotyczy uprawy roli jest wyłączone spod egzekucji: C. 8, 16, 8: IMPERATORES HONORIUS, THEODOSIUS. *Pignorum gratia aliquid quod ad culturam agri pertinet auferri non convenit.* HONOR. ET THEODOS. AA. PROBO COM. SACR. LARG. <A 414 D. III ID. IUN. CONSTANTE ET CONSTANTIO CONSS.>.

przedmiotu badań. Natomiast cesarz Hadrian²⁸⁹ w konstytucji z 216 r. wskazuje również na wyłączenie o charakterze podmiotowo-przedmiotowym.

C. 7, 53, 4: IMPERATOR ANTONINUS. *Stipendia retineri propterea, quod condemnatus es, non patietur praeses provinciae, cum rem iudicatam possit aliis rationibus exsequi.* ANT. A. MARCELLO MIL. <A 216 PP. III NON. IUN. SABINO II ET ANULLINO CONSS.>.

Zgodnie z treścią konstytucji wyłączenie przysługiwało żołnierzom względem żołdu (wynagrodzenie za służbę wojskową). Namiestnik prowincji nie mógł pozwolić, aby przeciwko temu, kto został zasądzony została przeprowadzona egzekucja z żołdu²⁹⁰. Wyrok ten można wykonać innymi sposobami²⁹¹. Przy czym to żołnierz miał obowiązek ponoszenia kosztów naprawy uzbrojenia²⁹², a żołnierze oddziałów pomocniczych, którzy stanowili najliczniejszą grupę, mieli bardzo niski żołd²⁹³.

Drugi rodzaj ograniczeń wynikał z ustanowienia na poszczególnych składnikach majątku dłużnika ograniczonego prawa rzeczowego, którym był zastaw. Istotne znaczenie ma tu wypowiedź Ulpiana zamieszczona w czterdziestej drugiej księdze tytułu pierwszego Digestów justyniańskich.

D. 42, 1, 15, 5 (*Ulpianus libro tertio de officio consulis*): *Quod si res sit pignerata, quae pignori capta est, videndum est, an sic distrahi possit, ut dimisso creditore superfluum in causam iudicati convertatur. Et quamquam non cogatur creditor rem, quam pignori accepit, distrahere: tamen in iudicati executione servatur, ut, si emptorem invenerit res quae capta est, qui dimisso priore creditore superfluum solvere sit paratus, admittenda sit huius*

---

²⁸⁹ Zob. K. AMIELAŃCZYK, *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006.

²⁹⁰ Na sfinansowanie działań wojennych, w szczególności wypłatę żołdu był pobierany od obywateli podatek *tributum ex censu*. Szerzej: A. PIKULSKA – RADOWSKA, *Rzymskie tributum ex censu jako instrument finansowy*, [w:] *Krytyka prawa. Niezależne studia nad prawem, t. V, Przedsiębiorczość aspekty prawne*, Warszawa 2013, s. 507 – 520.

²⁹¹ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 131.

²⁹² Ibidem, s. 131.

²⁹³ Zob. E. DĄBROWA, *Rozwój i organizacja armii rzymskiej (od początku III w. n. e.)*, «Filomata» 1990, nr 3, Kraków 1990, s. 389-391. Więcej na temat armii w starożytnym Rzymie por. P. NICZYPORUK, *Reformy armii rzymskiej oraz ich wpływ na siłę państwa w starożytnym Rzymie* [w:] *Silne państwo*, pod red. M. SZYSZKOWSKA, Białystok 1999, s. 203-217; R. WOJCIECHOWSKI, *Organizacja legionu i jej przemiany*, [w:] *W kręgu dziejów sił zbrojnych i prawa wojskowego. Materiały IV konferencji historyków państwa i prawa, Polanica 4-6 września 2000*, Wrocław 2001, s. 13-25; I. A. ŁUĆ, 'Boni et mali milites'. *Relacje między żołnierzami wojsk rzymskich na przykładzie gwardii pretoriańskiej*, [w:] *Contra leges et bonos mores. Przestępstwa obyczajowe w starożytnej Grecji i Rzymie*, pod red. H. KOWALSKI, M. KURYŁOWICZ, Lublin 2005, s. 229-241; TENŽE, *The 'praefecti praetorio' of the Julio-Claudian dynasty*, «Res Historia» 29, 2010, s. 95-108; A. GRACZKOWSKI, *Armia rzymska w okresie schyłku republiki: organizacja, uzbrojenie, taktyka*, Toruń 2009; A. TARWACKA, 'Incensus', czyli co groziło Rzymianom uchylającym się od płacenia podatków i służby w armii, «Kwartalnik Prawa Publicznego» 10.3, 2010, s. 173-185.

quoque rei distractio. Nec videtur deterior condicio creditoris fieri suum consecuturi nec prius ius pignoris dimissuri, quam si ei fuerit satisfactum.

Zgodnie z przekazem jurysty w drodze *pignus in causa iudicati captum*²⁹⁴ istniała możliwość zajęcia oraz sprzedaży rzeczy zastawionej, ale tylko przez organ egzekucyjny²⁹⁵. Taki przypadek miał miejsce jedynie w sytuacji, gdy rzecz zastawiona podczas *iudicati exsecutione* znalazła nabywcę²⁹⁶. Ulpian podkreślił, że sprzedaż rzeczy obciążonej zastawem była możliwa pod warunkiem, że po całkowitym zaspokojeniu zastawnika pozostawała nadwyżka, która następnie była wypłacana egzekwującemu wierzycielowi zamiast dłużnikowi²⁹⁷. Powodem sprzedaży rzeczy obciążonej była konieczność uczynienia zadość roszczeniom wierzyciela, przy jednoczesnym zastrzeżeniu respektowania pierwszego zastawnika²⁹⁸. Z kolei, gdyby sprzedaż nie przyniosła nadwyżki, zaistniałaby konieczność zwolnienia rzeczy zastawionej spod zajęcia. Z cytowanego fragmentu ponadto wynika, że istniał obowiązek oszacowania rzeczy przed jej sprzedażą²⁹⁹. W zależności od efektów oszacowania organ egzekucyjny podejmował decyzję o sprzedaży albo zwolnieniu rzeczy zajętej, a wcześniej zastawionej³⁰⁰.

Wskazany fragment pochodzi z dzieła Ulpiana *De officio consulis*, który dotyczył postępowania w przedmiocie *pignus in causa iudicati captum*³⁰¹. W literaturze panuje pogląd, że analogiczne postępowanie jak w przypadku zastawu obowiązywało podczas *venditio bonorum*³⁰².

Kolejny przypadek dotyczący ograniczeń z uwagi na ustanowienie ograniczonego prawa rzeczowego na poszczególnych składnikach majątku dłużnika odnaleźć można dopiero w konstytucji cesarzy. Co prawda regulacje te odnosiły się do postępowania kognicyjnego, ale prawdopodobnie zostały wykorzystane rozwiązania funkcjonujące w okresie postępowania formułkowego.

²⁹⁴ L. PEPPE, *Riflessioni intorno all'esecuzione personale in diritto romano*, cit., s. 145.

²⁹⁵ Wskazany fragment tekstu źródłowego wchodzi w skład obszernego wyjątku zamieszczonego w D. 42, 1, 15, który pochodzi z księgi III dzieła Ulpiana *De officio consulis* dotyczącego postępowania w przedmiocie *pignus in causa iudicati captum*; *Palingenesia* II, frg. 2072, s. 956-958.

²⁹⁶ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., przyp. 5, s. 402.

²⁹⁷ W. LITEWSKI, *Pignus in causa iudicata captum*, cit., s. 61-62.

²⁹⁸ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., przyp. 5, s. 402; W. LITEWSKI, *Pignus in causa iudicata captum*, cit., s. 61-62.

²⁹⁹ W. R. VON DER FECHT, *Die Forderungspfändung im römischen Recht*, Köln-Weimar-Wien 1999, s. 98 i n.; I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 136-137.

³⁰⁰ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 129.

³⁰¹ O. LENEL, *Palingenesia iuris civilis*, t. 2, Leipzig 1889, frg. 2072, s. 956-958; I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, s. 129.

³⁰² O. CARRELLI, *Ancora sull' origine della bonorum venditio*, cit., s. 302-316; M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 402.

C. 7, 72, 6 pr. - 1: IMPERATORES DIOCLETIANUS, MAXIMIANUS. *Pro debito creditores addici sibi bona debitoris non iure postulant. unde si quidem debitoris tui ceteri creditores pignori res acceperunt, potiores eos quam te chirographarium creditorem haberi non ambigitur. 1. Quod si specialiter vel generaliter nemini probentur obligatae ac sine successore communis debitor vel heres eius decessit, non dominii rerum vindicatione, sed possessione bonorum itemque venditione aequali portione pro rata debiti quantitate omnibus creditoribus consuli potest.* * DIOCL. ET MAXIM. AA. ET CC. AGATHEMERO. *

Konstytucja cesarza Dioklecjana i Maksymiana wskazywała, iż wierzyciele, których prawa powstały w wyniku wpisu do skryptu dłużnego, bezprawnie żądają wydania na ich rzecz dóbr dłużnika. Ponadto tego rodzaju żądanie przysługiwało zastawnikom. W omawianym przypadku odnośnie do wierzycieli stwierdzono, że prawidłowym działaniem jest występowanie przez nich z żądaniem udzielenia *bonorum possessio* i dokonanie sprzedaży rzeczy, a nie występowanie z żądaniem wydania rzeczy z majątku dłużnika³⁰³. Skutkiem tego był fakt, że to na przeprowadzającym egzekucję ciążył obowiązek rozdzielnia ceny uzyskanej ze sprzedaży rzeczy³⁰⁴.

C. 8, 17, 9: IMPERATORES DIOCLETIANUS, MAXIMIANUS. *Eos qui acceperunt pignora, cum in rem habeant actionem, privilegiis omnibus, quae personalibus actionibus competunt, praeferrunt constituit.* diocl. ET MAXIM. AA. ET CC. ASCLEPIODOTO. <A 294 S. IIII NON. DEC. CC. CONSS.>.

Cesarz Dioklecjan i Maksymian stwierdzają także, iż wiarygodność wierzycieli zastawnych korzystała z przywilejów, które służyły powództwom rzeczowym. Jeżeli do majątku dłużnika wchodziły rzeczy obciążone zastawem, zastawnik mógł żądać zwolnienia przedmiotu zastawu spod egzekucji.

W ograniczeniach egzekucji nie została omówiona kwestia powództw osób trzecich o zwolnienie spod egzekucji rzeczy znajdujących się w majątku dłużnika, lecz co do których dłużnikowi nie przysługiwało prawo własności. Jest to celowe działanie, gdyż właściciel rzeczy realizował swoje uprawnienie przez *rei vindicatio*, kierując skargę przeciwko nabywcy majątku lub względem *curator bonorum*³⁰⁵.

Druga instytucja, traktowana jako przywilej w ścisłym tego słowa znaczeniu, która będzie przedmiotem niniejszej rozprawy to tzw. przywileje egzekucyjne – *privilegium*

³⁰³ Por. O. CARRELLI, *Ancora sull' origine della bonorum venditio*, cit., s. 303.

³⁰⁴ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 128.

³⁰⁵ Ibidem, s. 401-402.

*exigendi*³⁰⁶. Termin ten jest terminem źródłowym, ale w prawie rzymskim niektóre grupy wierzycieli korzystały z przywileju egzekucyjnego. Polegał on na pierwszeństwie zaspokojenia z majątku dłużnika w przypadku egzekucji uniwersalnej, w sytuacji gdy majątek dłużnika nie wystarczał na zaspokojenie wszystkich wierzycieli. Z *privilegium exigendi* uprawnione były korzystać następujące kategorie wierzycieli:

1. *aerarium* i *fiscus Caesaris* w stosunku do należności publicznoprawnych³⁰⁷,
2. *civitas* w stosunku do należności publicznoprawnych³⁰⁸,
3. kobieta o zwrot posagu³⁰⁹,
4. wierzyciel o zwrot kosztów przeznaczonych na pogrzeb³¹⁰,
5. pupila czy osoby poddanej kurateli odnośnie do wierzytelności względem opiekuna czy kuratora z tytułu wykonywania przez nich obowiązków³¹¹,
6. pożyczkodawca w stosunku do pożyczki udzielonej celem poczynienia nakładów na okręt lub też budynek³¹²,
7. depozytariusz wobec bankiera³¹³.

1.5. Wnioski

W procesie formułkowym w przypadku konieczności zastosowania procedury egzekucyjnej nadal obowiązywała egzekucja osobista, ale obok niej pojawiać się zaczęła egzekucja majątkowa – początkowo jedynie uniwersalna, a następnie syngularna. Jak również do egzekucji w okresie funkcjonowania procesu *per legis actiones* służyły dwa powództwa: *legis actio per manus iniectioem* oraz *legis actio per pignoris capionem*. Natomiast w okresie postępowania formułkowego egzekucja wyroków odbywała się w drodze nowego

³⁰⁶ *Vocabularium Iurisprudentiae Romanae*, t. 4/1 Berlin – Nowy Jork 1914-1936-1985, s. 1148-1149.

³⁰⁷ PS. 5, 12, 10; D. 42, 5, 38, 1; D. 49, 14, 6 pr.; Zob. także: H. WIELING, *Privilegium fisci, Praedictura und Protopraxie*, cit., t. 106; Por. I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit.; TEJŹE, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności*, cit.

³⁰⁸ D. 50, 1, 10; P. FREZZA, *Le garanzie delle obbligazioni. Corso di diritto romano, Le Garanzie reali*, t. II, cit., s. 124, 271; H. WAGNER, *Die Entwicklung der Legalhypotheken am Schuldnervermögen im römischen Recht (bis zur Diokletians)*, cit., s. 191 – 192.

³⁰⁹ C. 5, 12, 9; C. 7, 74, 1; D. 42, 5, 17, 1; D. 42, 5, 19 pr.; Zob. G. WESENBERG, op. cit., s. 24; M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 402 i n.

³¹⁰ PS.: 1, 21, 15; D. 11, 7, 14, 1; D. 11, 7, 45; D. 11, 7, 46, 2; D. 42, 5, 17; Zob. G. WESENBERG, op. cit., s. 24; M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 402 i n.

³¹¹ D. 27, 10, 15, 1; D. 42, 5, 19, 1; D. 42, 5, 20; D. 42, 5, 21; D. 42, 5, 22, 1; D. 42, 5, 23; D. 42, 5, 24; Zob. S. WRÓBLEWSKI, *Zarys wykładu prawa rzymskiego*, cit.; G. WESENBERG, op. cit., s. 24.

³¹² D. 42, 3, 1; D. 42, 5, 24, 1; D. 17, 2, 52, 10; D. 12, 1, 25; D. 42, 5, 26; D. 42, 5, 34; G. WESENBERG, op. cit., s. 24; M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 402 i n.

³¹³ D. 16, 3, 7, 2; D. 42, 5, 24, 2-3; G. WESENBERG, op. cit., s. 24.

postępowania w oparciu o *actio iudicata*. Ponadto w okresie postępowania formułkowego nastąpiło złagodzenie prowadzonej przeciw dłużnikom egzekucji, czego dowodem mogą być przywileje egzekucyjne.

W źródłach prawa rzymskiego, jak również w rzymskiej literaturze nieprawniczej stosowano różnorodną terminologię na oznaczenie przywileju: *privilegium* (przywilej, prawo wyjątkowe, pierwszeństwo), *beneficium* (dobrodziejstwo, przysługa, przywilej, korzyść, awans, pierwszeństwo), *commodum* (pożytek, korzyść, dobrodziejstwo prawa, przywilej, dogodność), *praecipuum* lub *ius praecipuum* (prerogatywa, przywilej). Jednak najczęściej używane były określenia *privilegium* i *beneficium*. Wyjaśnienie terminu *privilegium* miało podstawowe znaczenie dla dalszych rozważań związanych z *privilegium exigendi*.

Na podstawie analizowanych fragmentów jurystycznych i nieprawniczych należy stwierdzić, iż termin *privilegium* w prawie klasycznym oznaczał korzystny wyjątek w stosowaniu powszechnie obowiązujących norm prawnych w stosunku do poszczególnych osób lub spraw, stanowiące niejako wyjątek w ogólnych normach prawnych.

W grupie przywilejów w źródłach prawa rzymskiego wyodrębnić można te, które dotyczą postępowania egzekucyjnego w rzymskim procesie formułkowym, a mianowicie przywileje egzekucyjne (*privilegium exigendi*), których to idea wykształciła się z kolei z instytucji *pignus legale*.

Termin *privilegium exigendi* jest terminem źródłowym. Natomiast odnośnie do wierzytelności, którym przysługiwał w rzymskim procesie formułkowym przywilej egzekucyjny, nie każda posiadała własną oryginalną nazwę, co znacznie utrudnia ich kwalifikację jako wierzytelność uprzywilejowaną.

Przywilej egzekucyjny przysługiwał pewnym kategoriom wierzycieli i polegał na pierwszeństwie w zaspokojeniu się z majątku dłużnika w przypadku egzekucji uniwersalnej. Przedstawiona definicja *privilegium exigendi* jest bardzo wąska. Zaznaczyć należy, iż nie w każdym przypadku egzekucji uniwersalnej dochodziło do konieczności skorzystania przez wierzyciela uprzywilejowanego z przysługującego mu uprawnienia. Sytuacja taka miała miejsce, gdy majątek egzekwowanego dłużnika nie wystarczałby na zaspokojenie wszystkich wierzycieli, a więc pasywa przewyższały aktywa. Poza tym dochodziło do kolizji praw wierzycieli, co w konsekwencji prowadziło do konieczności wykorzystania uprzywilejowanej pozycji wierzyciela.

Badania przeprowadzone odnośnie do instytucji *privilegium* wykazały, jak istotne funkcje spełniały przywileje egzekucyjne. Nie bez znaczenia jest też wiarygodność tekstów źródłowych traktujących o przedmiotowej instytucji prawnej oraz brak systematyczności

tekstów prawniczych, czy też prawnych dotyczących poszczególnych przywilejów egzekucyjnych w rzymskim procesie formułkowym. Mimo tych istotnych zastrzeżeń na gruncie zachowanego materiału źródłowego należy stwierdzić, iż zagadnienia związane z poszczególnymi wierzytelnościami korzystającymi z przywileju egzekucyjnego trzeba kojarzyć w szczególności z dziedziną prawa, do której przynależą, a mianowicie z prawem publicznym, rodzinnym i zobowiązaniowym.

Przeprowadzone rozważania nad *privilegium exigendi* pozwalają na stwierdzenie, iż w źródłach prawa rzymskiego nie dla wszystkich wskazanych w rozprawie wierzytelności został wprost nadany przywilej egzekucyjny. Dopiero dogłębna analiza źródeł pozwoliła ocenić, czy właśnie ten środek prawny został przyznany wyróżnionym w rozprawie kategoriom wierzycieli. Znamienne jest więc brak precyzyjnych informacji odnośnie do zakwalifikowania danego przywileju do *privilegium exigendi*.

Bezsporne jest znaczenie przywilejów egzekucyjnych w rzymskim procesie formułkowym i nie chodzi tylko o funkcje, jakie spełniała przedmiotowa instytucja. W regulacjach dotyczących uprzywilejowania egzekucyjnego odnaleźć można korzenie powstania instytucji polegającej na uprzywilejowaniu wierzyciela z tytułu zastawu. Stany faktyczne odnoszące się do *privilegium exigendi*, przedstawione w źródłach jurystycznych dowodzą, iż są one zbieżne ze stanami faktycznymi, w których został przyznany zastaw uprzywilejowany.

ROZDZIAŁ II

PRZYWILEJE EGZEKUCYJNE W PRAWIE PUBLICZNYM

2.1. Uprzywilejowanie należności państwowych

2.1.1. *Privilegium fisci* a *privilegium exigendi fisci*

W źródłach jurydycznych *privilegium fisci*³¹⁴ występuje kilkakrotnie, w tym odnaleźć można fragmenty odnoszące się do przywileju egzekucyjnego fiskusa – *privilegium exigendi fisci*³¹⁵.

W słownikach encyklopedycznych prawa rzymskiego można odnaleźć terminy *privilegium*, *privilegium exigendi*, *privilegium fisci*³¹⁶. Brak natomiast wyjaśnienia pojęcia *privilegium exigendi fisci*³¹⁷. W słownikach encyklopedycznych prawa rzymskiego³¹⁸ przy terminie *privilegium fisci* (*ius fisci*)³¹⁹ wskazuje się, iż jest to przywilej polegający m.in. na uprzywilejowaniu skarbu państwa jako wierzyciela wobec niewypłacalnego dłużnika. Natomiast słownikowo³²⁰ wyróżnia się *privilegium exigendi* (*deductionis* lub *inter personales actiones*) i wskazuje się, iż jest to przywilej egzekucyjny przysługujący niektórym wierzycielom do zaspokojenia ich pretensji, zwłaszcza fiskusowi, przed innymi wierzycielami. Szersza analiza źródeł pozwoli na wnikliwą analizę przywilejów egzekucyjnych w rzymskim prawie publicznym.

Zagadnienia związane z ochroną interesów państwa i gmin w prawie rzymskim, w tym problematyka związana z formami zabezpieczenia wierzytelności publicznoprawnych, mają bardzo szerokie odzwierciedlenie w rzymskim procesie formułkowym. W prawie klasycznym kształtowały się przywileje na rzecz pewnych kategorii wierzycieli w postępowaniu egzekucyjnym, przez co m.in. *fiscus* uzyskał pierwszeństwo zaspokojenia przed

³¹⁴ CTh. 10, 11, 1; PS. 5, 12, 10; C. 7, 73, 2; C. 10, 13, 1, 1; D. 1, 2, 32, 2. Przy czym należy zaznaczyć, iż zwrot ten częściej pojawia się w źródłach poklasycznych.

³¹⁵ PS. 5, 12, 10; C. 5, 12, 9; D. 42, 5, 34; D. 42, 5, 38, 1; D. 49, 14, 6 pr.

³¹⁶ CH. T. LEWIS, CH. SHORT, op. cit., s. 1447, s.v. *privilegium*, *privilegium exigendi*, *privilegium fisci*; A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 651, s.v. *privilegium*, *privilegium exigendi*, *privilegium fisci*; H. HEUMMAN, E. SECKEL, *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, cit., s. 459, s.v. *privilegium*, *privilegium exigendi*, *privilegium fisci*.

³¹⁷ A. BISCARDI, *Il dogma della collisione alla luce del diritto romano*, cit., s. 16 i n.; M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 402 i n.

³¹⁸ A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 528 i 651, s.v. *ius fisci*, *privilegium fisci*.

³¹⁹ C. 7, 73 – *De privilegio fisci*; C. 10, 1 – *De iure fisci*; C. 10, 5 – *Ne fiscus rem quam vendidit evincat*; C. 10, 9 – *De sententiis adversus fiscum latis retractandis*.

³²⁰ J. SONDEL, *Słownik łacińsko-polski*, cit., s. 787, s.v. *privilegium*.

innymi wierzycielami w postępowaniu konkursowym³²¹. *Privilegium fisci* w rzymskim procesie formułkowym należy zaliczyć do jednej z form zabezpieczenia wierzytelności publicznoprawnych. Przy czym wyrażenie *privilegium fisci* jest wieloznaczne, w szczególności gdy ograniczymy je do takich przywilejów, które istnieją w związku z dochodzeniem i zabezpieczeniem roszczenia³²². Analizując fragmenty źródłowe³²³ dotyczące *privilegium fisci* w pierwszej kolejności należy zbadać, czy chodzi o przywilej w postępowaniu egzekucyjnym, czy przywilej związany z prawem zastawu.

Należy pamiętać, iż realizacja celów publicznych, zarówno dziś, jak i w prawie rzymskim, przedkłada interes publiczny, nad indywidualny. Uprzywilejowanie swego rodzaju wierzytelności publicznych w rzymskim procesie formułkowym, zarówno poprzez zastaw uprzywilejowany lub *privilegium exigendi*, było istotne z punktu widzenia interesu państwa³²⁴. Podobnie ma się rzecz z rodzajem wierzytelności publicznych, które miałyby korzystać z przymiotu pierwszeństwa³²⁵. Środki publiczne wydatkowane są z reguły w interesie publicznym, a więc uzasadnienia dla uprzywilejowania wierzytelności publicznych należy poszukiwać w funkcji państwa³²⁶.

Roszczenie fiskusa może być uprzywilejowane po pierwsze z tego powodu, że zgodnie z ustawą ustanowiono prawo zastawu. Zapewnia ono wierzycielowi zaspokojenie się z przedmiotów zastawu w pierwszej kolejności przed wierzycielami niezabezpieczonymi prawem rzeczowym, przez co wierzyciel nie bierze udziału w postępowaniu egzekucyjnym. Przywilej ten może być prawem w sytuacji nabycia dla wierzytelności prawa zastawu uprzywilejowanego umownie lub ustawowo, a więc z pierwszeństwem przed starszymi, już istniejącymi prawami zastawu³²⁷. Zabezpieczenie wskazanych wierzytelności w sytuacji nadania im pierwszeństwa zaspokojenia w przypadku egzekucji było skuteczne tylko, gdy dochodziło do postępowania konkursowego³²⁸. Należności publicznoprawne mogły zostać zabezpieczone rzeczowo z mocy samego prawa, co stanowiło gwarancję ich uzyskania od dłużnika, ale jednak pod warunkiem, że wskazany przedmiot nie był obciążony na rzecz

---

³²¹ A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 651, s.v. *privilegium fisci*; M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 402.

³²² H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatūra und Protopraxie*, cit., s. 404.

³²³ CTh. 10, 11, 1; PS. 5, 12, 10; C. 4, 46, 1; C. 7, 73, 2; C. 8, 14, 1; C. 10, 13, 1, 1; D. 1, 2, 32, 2.

³²⁴ I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 132.

³²⁵ P. FREZZA, *Le garanzie delle obbligazioni. Corso di diritto romano, Le Garanzie reali*, t. II, cit., s. 254 i 271.

³²⁶ I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 131 – 132.

³²⁷ H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatūra und Protopraxie*, cit., s. 404.

³²⁸ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 401 i n.

innych wierzycieli lub wartość zabezpieczenia wystarczałaby na zaspokojenie wszystkich wierzycieli³²⁹.

Przywilej ten może oznaczać także przywilej w postępowaniu egzekucyjnym (*privilegium exigendi*)³³⁰. W takiej sytuacji z pierwszeństwa zaspokojenia w razie egzekucji korzystali wierzyciele, którym przysługiwał przywilej egzekucyjny. Ograniczało to także uprawnienia zastawnika w przypadku wszczęcia postępowania, albowiem musiał on ustąpić prawom zastawników uprzywilejowanych egzekucyjnie, którzy korzystali z pierwszeństwa zaspokojenia swoich roszczeń. Ponadto uprawnienie swe zastawnicy uprzywilejowani mogli realizować względem każdego przedmiotu wchodzącego w skład majątku dłużnika.

Jak wynika z powyższego, gdy w źródłach³³¹ mowa jest o *privilegium fisci*, należy zbadać, o który rodzaj przywileju chodzi. W żaden sposób niedopuszczalne jest rozumienie terminu *privilegium fisci* jako *privilegium exigendi*, czyli przywileju w postępowaniu egzekucyjnym, jak to niekiedy się zdarza³³².

2.1.2. Powstanie i zakres przywileju fiskusa

Z uwagi na realizację funkcji publicznych oraz ochronę interesów państwa w stosunku do wierzytelności, którymi dysponowały podmioty publiczne, w prawie rzymskim rozwijały się instytucje służące zabezpieczeniu wydatkowania środków publicznych i wzmocnieniu interesów państwa rzymskiego. W prawie rzymskim, m.in. w przypadku egzekucji uniwersalnej, pewne kategorie wierzycieli korzystały z przywileju polegającego na pierwszeństwie zaspokojenia z majątku dłużnika. Taka sytuacja miała miejsce, gdy majątek dłużnika nie wystarczał na zaspokojenie wszystkich wierzycieli³³³.

Problematyka dotycząca przywileju egzekucyjnego fiskusa zostanie przedstawiona w odniesieniu do źródeł³³⁴, na podstawie których powstawały roszczenia publicznoprawne, formy zabezpieczenia oraz możliwości i sposobów dochodzenia wierzytelności publicznoprawnych.

Prawdopodobnie w VI w. p.n.e. *populus Romanus* oraz gminy dokonywały dzierżawy poboru danin publicznych³³⁵ oraz zbywały ziemię publiczną³³⁶. W celu

---

³²⁹ I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 132.

³³⁰ Zob. H. WIELING, *Privilegium exigendi*, «TR» 1988, t. 56, s. 279.

³³¹ CTh. 10, 11, 1; PS. 5, 12, 10; C. 7, 73, 2; C. 10, 13, 1, 1; D. 1, 2, 32, 2.

³³² H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., s. 404.

³³³ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 402.

³³⁴ CTh. 10, 11, 1; PS. 5, 12, 10; C. 4, 46, 1; C. 7, 73, 2; C. 8, 14, 1; C. 10, 13, 1, 1; D. 1, 2, 32, 2.

³³⁵ I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 312.

zapewnienia zwrotu w całości środków publicznych strona publiczna żądała od podmiotu prywatnego zabezpieczenia o wartości adekwatnej do wysokości wierzytelności publicznoprawnej³³⁷. Wymóg takiego zabezpieczenia był jednak dla podmiotu prywatnego warunkiem rzadko możliwym do spełnienia³³⁸. Doprowadziło to w konsekwencji do sytuacji, iż do licytacji usług publicznych stawały stowarzyszenia osób prywatnych³³⁹. Wykonawca wyłoniony w drodze takiej czynności, celem zabezpieczenia należytego wykonania zobowiązania publicznego, ustanawiał na rzecz państwa: z jednej strony poręczycieli – *praedes*, z drugiej natomiast zabezpieczenie rzeczowe w postaci gruntów – *praedia*³⁴⁰. Odpowiednio dotyczyło to również rzymskich *municipia*³⁴¹. Zatem *praedia*³⁴², czy nieruchomości gruntowe³⁴³, były oddawane państwu w zastaw.

W celu zabezpieczenia należności publicznoprawnych na gruntach ustanawiane były zabezpieczenia rzeczowe. Odbywało się to poprzez spisywanie gruntów stanowiących własność dzierżawcy danin, czy usług publicznych albo też gruntów należących do poręczycieli. Spisu gruntów dokonywano w rejestrze urzędowym (*subsignare*), którego treść była zamieszczona i podana do publicznej wiadomości w *tabulae publicae*³⁴⁴, ewentualnie (w przypadku *municipia*) w *tabulae communes*³⁴⁵. Spisu można było dokonać także poprzez ustne oświadczenie dłużnika lub poręczycieli (*subdere*)³⁴⁶. Dopiero wtedy grunty można było oszacować i spisać w odrębny dokument, który przedkładano do podpisu dzierżawcy lub jego

---

³³⁶ S. WRÓBLEWSKI, *Zarys wykładu prawa rzymskiego. Historia stosunków wewnętrznych Rzymu i źródeł prawa. Losy prawa rzymskiego po śmierci Justyniana*, cit., s. 163.

³³⁷ F. ZOLL, *Pandekta, czyli nauka rzymskiego prawa prywatnego*, t. II, *Prawo rzeczowe*, Kraków 1913, s. 248; S. WRÓBLEWSKI, *Zarys wykładu prawa rzymskiego*, cit., s. 163; M. KASER, *RPR*, cit., t. 1, s. 456.

³³⁸ I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 312.

³³⁹ Zob. T. DYDYŃSKI, *Rzecz o różnicy między zastawem a hipoteką według prawa rzymskiego*, Warszawa 1866, s. 7.

³⁴⁰ K. J. MARQUARDT, *Römische Staatsverwaltung*, t. II, Leipzig 1884, s. 300; O. KARLOWA, op. cit., s. 54; H. DERNBURG, op. cit. s. 26.

³⁴¹ A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 590, s.v. *municipia*; J. ZABŁOCKI, A. TARWACKA, *Publiczne prawo rzymskie*, cit., s. 168. *Municipium* to miasto municypalne, którego mieszkańcy utracili niezawisłość wskutek podboju, a które od czasów Cezara (w pewnych przypadkach również wcześniej) miało własnych urzędników, własną ustawę i rządziło się według prawa rzymskiego lub łatyńskiego.

³⁴² Wskazać trzeba, iż etymologia słowa *praedia* nie jest do końca jasna. Więcej na temat znaczenia słowa *praedia*: H. DERNBURG, op. cit., s. 27; I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 312.

³⁴³ A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 641, s.v. *praedia*; *Praedia* to grunty, parcele razem ze znajdującymi się na nich budynkami (np. *praedia fiscalia* – grunty należące do skarbu państwa).

³⁴⁴ Ibidem, s. 729, *tabulae publicae*: dokumenty publiczne związane z administrowaniem państwem i działalnością poszczególnych magistratur; spiżowe tablice, na których publikowano ogłoszenia władz państwowych.

³⁴⁵ Ibidem, s. 728, *tabulae communes*: dokumenty związane z administracją *municipium*, a także kontrakty zawierane przez nią z osobami prywatnymi.

³⁴⁶ S. TYLBOR, *Rozwój historyczny zastawu (pignus) w prawie rzymskim*, Warszawa 1922, s. 73; I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 313.

poręczycielom. Sporządzony w przedstawiony sposób dokument deponowano w archiwum skarbu (*deferre ad aerarium*)³⁴⁷.

Treść powstałego węzła obligacyjnego tłumaczono w interesie podmiotu publicznego³⁴⁸, o czym świadczy fragment pochodzący ze zbioru praw, które obowiązywały w mieście Malaga pod koniec I w. n.e.³⁴⁹.

Lex Malacitana 63: *Quasque locationes fecerit quasque dixerit, quanta quit locatum sit et (qui) praedes cepit sint quaeque predia subdita subsignata obligatare sint in tabules communes [...] referantur facito*³⁵⁰.

Postanowienia zawarte w umowach dzierżawy i dołączone do tych umów klauzule dotyczące ceny, za którą można zbyć nieruchomość, uznawano za dzierżawy bez względu na udzielone poręczenia i zastawy. Ponadto grunty musiały zostać wpisane do dokumentów administracji municypalnej. W ten sposób powstał stosunek obligacyjny prywatny, jednak z prymatem podmiotu publicznego³⁵¹. Kolejny fragment ustawy *Leges Malacitana* stanowi kontynuację rozważań nad uprzywilejowaniem podmiotu publicznego.

Lex Malacitana 64: *Quicumque (...) praedes facti sunt, (...) ii omnes et quae cuiusque eorum tum fuerunt erunt, cum praes (...) factus est erit, quaeque postea esse, cum ii obligati esse coeperunt coeperint, (...) in commune municipum eius municipii obligati obligataque sunt*.

Przywołany fragment świadczy o tym, że powoływani *praedes*³⁵² - poręczyciele ręczyli państwu nie tylko osobiście, ale cały ich majątek obecny i przyszły służył im jako zastaw.

---

³⁴⁷ T. DYDYŃSKI, *Rzecz o różnicy między zastawem a hipoteką według prawa rzymskiego*, cit., s. 7; Por. E. LOSKA, *Aerarium' i przechowywanie aktów prawnych*, «Zeszyty Prawnicze» 13.2 (2013), s. 27 i n; TEJŹE, *Kilka uwag na temat 'aerarium Saturni'*, «Studia Prawnicze KUL» 56.4 (2013), s. 37-41.

³⁴⁸ P. FREZZA, *Le garanzie delle obbligazioni. Corso di diritto romano, Le Garanzie Personali*, t. 1, cit., s. 9 – 10; M. KASER, RPR, t. 1, cit., s. 457 i 459.

³⁴⁹ Zob. I. ALIBRANDI, *Dissertatio ad legem unicam codicis de solutionibus et liberationibus debitorum civitatis*, [w:] *Opere giuridiche*, Roma 1896, s. 501; L. MITTEIS, *Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians (Systematisches Handbuch der Deutschen Rechtswissenschaft)*, t. I, Leipzig 1908, 380-381; S. SOLAZZI, *Di alcuni punti controversi nella dottrina romana dell'acquisto del possesso per mezzo di rappresentanti*, [w:] *Scritti di diritto romano*, t. I, Napoli 1955, s. 335; T. SPITZL, *Lex Municipii Malacitani* [w:] *Vestigia Beiträge zur Alten Geschichte*, Band 36, Munchen 1984, s. 83 i n.; A. FERNÁNDEZ DE BUJÁN, *De regimen juridico de las concesiones administrativas en el derecho romano*, Madrid 1996, s. 161.

³⁵⁰ Lex Malacitana, c. 63, Bruns, t. 1, s. 153; Por. B. SITEK, *Ustawy municypalne (samorządowe) antycznego Rzymu: Lex colonie Genetivae Iuliae seu Ursonensis, lex Irnitana, (lex Malacitana). Tekst, tłumaczenie i komentarz*, Olsztyn 2008, s. 238; TENŹE, *Prawo municypalne (samorządowe) antycznego Rzymu*, [w:] *Funkcjonowanie samorządu terytorialnego w wybranych krajach UE*, pod red. B. SITEK, D. BARAŃSKA, K. NAUMOWICZ, Olsztyn 2011, s. 13-41.

³⁵¹ Zob. I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 313.

³⁵² A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 641, s.v. *praedes*; *Praedes* oznaczało rękojmię, poręczenie, poręczyciela.

Sextus Pompeius Festus również potwierdził powstanie stosunku obligacyjnego prywatnego, ale z pierwszeństwem, czy nawet można stwierdzić uprzywilejowaniem, podmiotu publicznego³⁵³.

Fest. L. 137, *Manceps dictus, quod „manu capitur”*. – *Manceps dicitur, qui quid a populo emit conductive, quia manu sublata significant se auctorem emptionis esse; qui “idem praes” dicitur, qui tam debet “paestare” populo, quod promisit, quam is, qui pro eo praes factus est.*

W pierwszej kolejności gramatyk wyjaśnia termin *manceps*³⁵⁴ i wskazuje, że podmiot określony jest w ten sposób ponieważ „w rękę jest trzymany”³⁵⁵. Następnie wskazuje, iż *manceps*em nazywa się osobę, która od państwa nabywa lub dzierżawi. Festus również wskazał, iż ten kto nazwany jest poręczycielem powinien, w sposób analogiczny, świadczyć państwu, jak ten, kto za niego został uczyniony poręczycielem. Fragment ten jest również potwierdzeniem powstania stosunku obligacyjnego, ale z prymatem podmiotu publicznego.

W sytuacji niewywiązywania się przez dzierżawcę w terminie z zobowiązania, podmiot publiczny był uprawniony do sprzedaży gruntów bez względu w czyim posiadaniu były w chwili realizacji uprawnień z tytułu zabezpieczenia³⁵⁶. Grunty będące przedmiotem zabezpieczenia sprzedawało państwo lub *municipium* za pośrednictwem swoich służb bez potrzeby prowadzenia procesu i uzyskania wyroku³⁵⁷.

Zasady procedury stosowanej przy „przejęciu” przez państwo, czy *municipium*, nie są znane. Jak również brak podstawy źródłowej nie pozwala odnaleźć różnic w odniesieniu do prywatnoprawnych zastawów³⁵⁸. Ponadto pierwszeństwo realizacji zastawu miało już miejsce w *legis actio per pignoris capionem*³⁵⁹. Jeżeli więc zabezpieczenie podmiotu publicznoprawnego następowało poprzez sprzedaż nieruchomości procedura w tym zakresie przebiegała dwustopniowo: pierwszym etapem była sprzedaż gruntu *ex lege praediatoria* – pierwszy termin licytacji, a w przypadku braku nabywców zarządzano drugi termin sprzedaży

---

³⁵³ I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 313.

³⁵⁴ *Manceps* – dzierżawca publicznych danin w Rzymie, poborca podatkowy. Zob. J. SONDEL, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, cit., s. 602, s.v. *manceps*.

³⁵⁵ I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 313.

³⁵⁶ S. TYLBOR, op. cit., s. 74 - 75.

³⁵⁷ I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 314.

³⁵⁸ O. KARLOWA, op. cit., s. 55; F. SCHULZ, CRL, cit., s. 412; H. DERNBURG, op. cit., s. 33; H. WAGNER, *Die Entwicklung der Legalthypotheken am Schuldnervermögen im römischen Recht (bis zur Diokletians)*, cit., s. 15.

³⁵⁹ A. SALOMONE, op. cit., s. 122.

– sprzedaż *in vacuum*³⁶⁰. W sytuacji, gdy znalazł się zainteresowany kupnem gruntu *ex lege praediatoria*, nabywał on własność kwirytarną, natomiast faktycznie gruntem władał nadal dłużnik główny lub poręczyciel. Dopiero w przypadku zapłaty długu przez dłużnika lub jego poręczyciela na ręce nabywcy, przenosił on zwrotnie własność gruntu na wykonującego zobowiązanie. Natomiast w sytuacji braku zainteresowanych nabyciem gruntów następowała sprzedaż *in vacuum*. W tym przypadku nabywca zyskiwał wierzytelność wraz z zabezpieczeniem w postaci własności gruntu z jego posiadaniem³⁶¹.

Faktu, że zastaw ustanowiony na rzecz państwa miał przywilej pierwszeństwa, tj. był na pierwszym miejscu przed wcześniej ustanowionymi zastawami, nie można poprzec dowodami³⁶². Zastaw na rzecz państwa uprawniał państwo do spieniężenia przedmiotów poprzez ich sprzedaż³⁶³. Prawo zabezpieczeń nie obejmowało przedmiotów wniesionych w posagu³⁶⁴. Spieniężenie nie wymagało uprzedniego przeprowadzenia postępowania sądowego³⁶⁵.

Natomiast pogląd, że instytucja pod nazwą *praedatura* stanowiła jedynie przywilej w postępowaniu egzekucyjnym (*privilegium exigendi*) wydaje się niesłuszny, ponadto nie ma oparcia w źródłach³⁶⁶. Nie można również uzasadnić, dlaczego państwo rzymskie miałoby zadowolić się tylko *privilegium exigendi*. Stwierdzenie, że przywilej zastawu odnośnie do wierzytelności państwa powstał dopiero za dynastii Sewerów, jest także wątpliwe³⁶⁷. Dowody na ustanowienie zabezpieczeń odnośnie do wierzytelności państwa można odnaleźć dopiero od drugiego wieku p. n.e. oraz do czasów panowania Flawiuszów³⁶⁸. Zdarzają się poglądy, że taki rodzaj zabezpieczenia państwowych roszczeń został przejęty z prawa greckiego³⁶⁹, jednak brak na to dowodów³⁷⁰.

---

³⁶⁰ I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 314.

³⁶¹ Por. D. 27, 9, 3, 1; D. 42, 1, 15, 2; Zob. S. TYLBOR, op. cit., s. 75 - 76.

³⁶² H. WIELING, *Privilegium fisci, Praedatura und Protopraxie*, cit., s. 406.

³⁶³ Ibidem, s. 406.

³⁶⁴ F. KNIEP, *Societas publicanorum*, t. I, Jena 1896, s. 206; O. KARLOWA, op. cit., s. 56; D. 23, 3, 54 (*Gaius libro ad edictum praetoris titulo de praediatoribus*): *Res, quae ex dotali pecunia comparatae sunt, dotales esse videntur*.

³⁶⁵ H. DERNBURG, op. cit., s. 28; F. KNIEP, op. cit., s. 205; L. MITTEIS, *Römisches Privatrecht*, t. I, Leipzig 1908, s. 369; M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., § 57.

³⁶⁶ F. KNIEP, op. cit., s. 206; K. SETHE, J. PARTSCH, *Demotische Urkunden*, Leipzig 1920, s. 661; H. WIELING, *Privilegium fisci, Praedatura und Protopraxie*, cit., s. 407.

³⁶⁷ H. WIELING, *Privilegium fisci, Praedatura und Protopraxie*, cit., s. 407.

³⁶⁸ F. SCHULZ, CRL, cit., s. 413; H. WIELING, *Privilegium fisci, Praedatura und Protopraxie*, cit., s. 407.

³⁶⁹ K. SETHE, J. PARTSCH, op. cit., s. 659.

³⁷⁰ H. WIELING, *Privilegium fisci, Praedatura und Protopraxie*, cit., s. 407.

W I stuleciu n.e. powstała w rzymskim Egipcie instytucja prawna określana jako *πρωτοπραξία*³⁷¹. Później zarówno prawo greckie, jak i hellenistyczne znało szybki, nieformalny i rygorystyczny dostęp do dłużników państwa i ich majątków, który był zabezpieczony rzekomo poprzez przywilej egzekucyjny³⁷². Luka w zabezpieczeniu państwa według wielu opinii polegała na tym, że w przypadku sprzedaży rzeczy przez dłużnika przestawały one należeć do jego majątku, co uniemożliwiało państwu dostęp do tych rzeczy³⁷³. Z tego też powodu wykształciła się instytucja *protopraxia*, dzięki której obecny majątek dłużnika był zabezpieczony na rzecz państwa w ten sposób, że państwo mogło sięgać po sprzedane rzeczy znajdujące się u osób trzecich. Prawo to przysługiwało cesarskiemu fiskusowi w Egipcie oraz gminom egipskim, o ile zostało ono im nadane przez cesarza³⁷⁴. Ponadto przysługiwało w Egipcie zamężnym kobietom odnośnie do posagu podarowanego małżonkowi³⁷⁵.

H. Wieling wskazuje, iż instytucję *protopraxia* spotyka się po raz pierwszy w edykcji *praefectus Aegypti* Aleksandra Tyberiusza z 68 n.e.³⁷⁶. Celem regulacji prefekta Egiptu było zapobieganie nadużyciom korzystania z prawa zajęcia w przyszłości. Nadużyć takich dokonywali urzędnicy cesarscy wobec osób trzecich, w przypadku gdy otrzymywali coś od dłużników państwa. Narażonymi na oszustwa byli kupcy, którzy kupili coś od dłużników fiskusa, czy wierzycieli, którzy otrzymali kwotę długu lub zastaw. Urzędnicy odbierali im z powrotem to, co oni uzyskali od dłużników państwa. Takie zastosowanie *protopraxia* jest generalnie niedopuszczalne, ponieważ można je stosować jedynie w określonych przypadkach. Prawo to powinno być stosowane jedynie w sytuacjach, gdy zajęcie majątku dłużnika przez państwo zostało podane do publicznej wiadomości, a więc osoby trzecie zostały powiadomione. Publikacja następowała poprzez wpis na listę dłużników, publiczne podanie do wiadomości lub wpis do księgi wieczystej (*ἀεἰεὲδ'θήκη ἐγκτήσεων*). Ponadto, zdaniem H. Wielinga, posag kobiet zamężnych nie podlegał zajęciu

---

³⁷¹ F. WIEACKER, *Protopraxie und ius pignoris im klassischen Fiskalrechts*. Festschrift Koschaker I, Weimar 1939, s. 219; G. WESENBERG, *Protopraxie*, «RE» XXIII 1, s. 987.

³⁷² F. WIEACKER, op. cit., s. 219.

³⁷³ H. KUPISZEWSKI, *Wpływ prawa prowincjalnego w Egipcie na prawo rzymskie powszechne*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego» 34/1961, s. 77; F. WIEACKER, op. cit., s. 219.

³⁷⁴ H. KUPISZEWSKI, *Wpływ prawa prowincjalnego w Egipcie na prawo rzymskie powszechne*, cit., s. 78.

³⁷⁵ H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., s. 408.

³⁷⁶ G. WESENBERG, *Protopraxie*, cit., s. 78; H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., s. 408.

przez państwo w postępowaniu wobec ich małżonków. Wprost przeciwnie, kobietom powinno przysługiwać również prawo *protopraxia*³⁷⁷.

Klasyfikacja instytucji zajęcia pod kątem prawnym jest dyskusyjna, ponieważ jest ona umieszczana w opozycji zarówno do przywileju w postępowaniu egzekucyjnym, jak i do prawa zastawu. Jedni twierdzą, że nie stanowi ona przywileju w postępowaniu egzekucyjnym, ponieważ stosuje się ją do osób trzecich³⁷⁸, inni zaś uważają, że powinno się ją stosować wyłącznie wobec osób trzecich, a nie wobec dłużnika³⁷⁹. Z drugiej strony nie jest to również prawo zastawu, ponieważ powstaje nie poprzez ustanowienie zastawu, ale przez zajęcie, *κατοχή*, oraz prawo zastawu w prawie greckim prowadziłyby do zakazu zbycia³⁸⁰. Natomiast inni autorzy uważają wprost przeciwnie, że *protopraxia* stanowi przywilej w postępowaniu egzekucyjnym³⁸¹. A jeszcze inni romaniści z kolei twierdzą, że *protopraxia* na korzyść fiskusa ma wprawdzie zastosowanie wobec osób trzecich, jednak na korzyść kobiet zamężnych kończy się w przywileju w postępowaniu egzekucyjnym³⁸². W każdym bądź razie wątpliwe jest, czy pod jednym pojęciem nie kryją się różne instytucje prawne³⁸³. Znane są również trudności wynikające z porównywania greckich form prawnych z rzymskimi lub współczesnymi. Mimo to, istnienie *protopraxia* w prawie rzymskim nie powinno budzić żadnych wątpliwości³⁸⁴. Majątek dłużnika (*manceps, praes*) służył jako zastaw rzeczowy na rzecz państwa. Można było dochodzić odpowiedzialności wobec osób trzecich, dążyć do upublicznienia ich wierzytelności. Natomiast wskazać należy, iż przedmioty posagowe nie mogły być przedmiotem poręczenia. Odpowiedzialność rzeczowa za poszczególne przedmioty wygasła, jeżeli w ramach należytego zarządu zostały one sprzedane. Odpowiedzialność rzeczowa istniała nadal w przypadku, gdy dochodziło do zbycia *in fraudem creditoris*³⁸⁵. A taka sytuacja miała miejsce zawsze wtedy, gdy dłużnik stał się niewiarygodny i wskutek tego *κατοχή*, zajęcie jego majątku, zostało podane do publicznej wiadomości. Prawo *protopraxia* w powyżej zarysowanej formie rozwinęło się dopiero w

---

³⁷⁷ H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., s. 408.

³⁷⁸ E. WEISS, *Pfandrechliche Untersuchungen. Beiträge zum römischen und hellenischen Pfandrecht enthaltend*, Weimar 1909, s. 89.

³⁷⁹ F. WIEACKER, op. cit., s. 231.

³⁸⁰ E. WEISS, op. cit., s. 89; F. WIEACKER, op. cit., s. 232; H. KUPISZEWSKI, *Wpływ prawa prowincjalnego w Egipcie na prawo rzymskie powszechne*, cit., s. 78.

³⁸¹ F. KNIEP, op. cit., s. 216; P. FREZZA, *Le garanzie delle obbligazioni. Corso di diritto romano, Le Garanzie reali*, t. II, cit., s. 227.

³⁸² E. WEISS, op. cit., s. 89.

³⁸³ H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., s. 409.

³⁸⁴ K. SETHE, J. PARTSCH, cit., s. 659.

³⁸⁵ H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., s. 409.

pierwszym stuleciu n.e. Bardzo prawdopodobny jest wpływ prawa rzymskiego na tę instytucję prawną praktycznie realizowany przez rzymskich urzędników w Egipcie³⁸⁶.

Dodatkowo możliwe jest, żeby takie „prawo zajęcia” zasłużyło sobie na miano prawa zabezpieczeń. W takiej sytuacji, jaki pożytek miałby wierzyciel z tego, że mógł on, korzystając z prawa *protopraxia*, zajmować rzeczy od osób trzecich i wносить je do majątku dłużnika, gdyż rzeczy te nie należałyby do niego, ale łącznie do wszystkich wierzycieli³⁸⁷. Nie do pomyślenia jest sztuczne rozerwanie obu funkcji prawa zabezpieczeń – w postępowaniu egzekucyjnym dłużnika i wobec osób trzecich³⁸⁸. *Protopraxia* ma zastosowanie wobec osób trzecich i również w przypadku egzekucji dłużnika³⁸⁹. Nie do końca przekonuje stwierdzenie, że nie mogła ona być związana z prawem zastawu ponieważ powstawała przez zajęcie κατοχή, zajęcie. Ów termin grecki nie jest nie znajduje synonimów w prawie rzymskim. Prawdopodobnie oznaczał utworzenie prawa zastawu³⁹⁰.

Równie mało przekonujący jest argument, że *protopraxia* nie mogła być prawem zastawu, ponieważ greckie prawo zastawu prowadzi do zakazu rozporządzania. Jednak nie ma dowodu na to, że bazuje ona na prawie greckim³⁹¹. Greckie prawo zastawu polegało na przeniesieniu wszelkich praw (majątku) i oznacza raczej przeniesienie na zabezpieczenie niż zastaw³⁹². Zatem Rzymianie wprowadzili nową instytucję prawną, gdyż greckie regulacje nie znalazły uznania w obrocie prawnym.

W rzeczywistości *pignus* i *protopraxia* tak są do siebie podobne³⁹³, że można przyjąć, że we wszystkich przypadkach może chodzić o prawo zastawu³⁹⁴. *Protopraxia* wskazuje na wszystkie cechy, jakimi charakteryzuje się prawo zastawu³⁹⁵, a mianowicie daje możliwość spieniężenia, działa wobec osób trzecich oraz zapewnia pierwszeństwo, uprzywilejowanie³⁹⁶. Ta ostatnia funkcja w przypadku przywileju w postępowaniu egzekucyjnym lub „prawie zajęcia” nie mogła mieć miejsca. Pierwszeństwo prawa *protopraxia* odnosi się do momentu jego powstania, a więc do momentu powstania długu

---

³⁸⁶ H O. KARLOWA, op. cit., s. 55.

³⁸⁷ F. MILLAR, *Rome, the Greek World, and the East: Government, Society, and Culture in the Roman Eempire*, London 2004, s. 56 i n.

³⁸⁸ E. WEISS, op. cit., s. 89 - 93.

³⁸⁹ H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., s. 410.

³⁹⁰ Ibidem, s. 410.

³⁹¹ Ibidem, s. 410.

³⁹² H. F. HITZIG, *Das griechische Pfandrecht*, München 1895, s. 73

³⁹³ S. TYLBOR, op. cit., s. 74 – 75.

³⁹⁴ H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., s. 410.

³⁹⁵ M. BRAUKMANN, *Pignus: das Pfandrecht unter dem Einfluss der vorklassischen und klassischen Tradition der römischen Rechtswissenschaft*, Göttingen 2008, s. 27.

³⁹⁶ F. WIEACKER, op. cit., s. 244.

wobec fiskusa³⁹⁷. Zabezpieczenia rzeczowe, które powstały wcześniej, muszą być respektowane. Fakt, że nabywcy byli chronieni przed upublicznieniem długu, odnosi się jedynie do tych, którzy dokonali nabycia przed powstaniem długu. Fiskus nie ma zatem przywileju, jego prawo zabezpieczenia odnosi się, jak każde prawo zastawu, do czasu powstania³⁹⁸. Jednakże wydaje się, że w praktyce czasami przyznawano pierwszeństwo fiskusowi lub dopuszczano postępowanie wobec osób trzecich już przed upublicznieniem długu³⁹⁹.

Zatem fiskus zabezpieczał się w podobny sposób jak republikańskie *aerarium*⁴⁰⁰. Jednakże fiskus – w odróżnieniu od *aerarium* – postępuje w oparciu o prawo prywatne⁴⁰¹, wobec tego *praedes* i *praedia* jako zabezpieczenie ustanawia *fideiussores* i *pignora*. Fakt, że zastaw, który jest ustanawiany regularnie, ostatecznie zostaje uznany za istniejący również wtedy, gdy jego ustanowienie nie zostało wyraźnie uzgodnione, w przypadku zastawu na rzecz fiskusa nie jest niczym szczególnym. Podobne postępowanie można odnaleźć również w przypadku zastawu na rzecz dzierżawcy⁴⁰². *Tacita conventio*⁴⁰³ staje się w końcu prawem zastawu zgodnie z prawem zwyczajowym⁴⁰⁴.

Wydana za Augustusa *lex Julia de vicesima hereditatum* z roku 6 n.e.⁴⁰⁵ o podatku od spadków⁴⁰⁶ określała, że dobra obecne i przyszłe osób, za które należy się podatek, stanowią gwarancję na rzecz fiskusa podobnie jak zastaw⁴⁰⁷. Gwarancja ta następowała z

³⁹⁷ F. WIEACKER, op. cit., s. 236, 244; H. KUPISZEWSKI, *Wpływ prawa prowincjonalnego w Egipcie na prawo rzymskie powszechne*, cit., s. 78.

³⁹⁸ H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., s. 411.

³⁹⁹ F. WIEACKER, op. cit., s. 236.

⁴⁰⁰ D. 39, 4, 16, 12; D. 46, 1, 68, 1; D. 50, 6, 6, 10.

⁴⁰¹ F. KNIEP, op. cit., s. 214; S. BOLLA, *Die Entwicklung des Fiskus zum Privatrechtssubjekt mit Beiträgen zur Lehre von aerarium. Eine rechtsgeschichtliche Untersuchung*, Prag 1938, s. 78; H. WAGNER, *Die Entwicklung der Legalthypotheken am Schuldnervermögen im römischen Recht (bis zur Diokletians)*, cit., s. 15.

⁴⁰² H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., s. 411.

⁴⁰³ *Tacita conventio* lub *pactio* tłumaczone jest jako milczące porozumienie.

⁴⁰⁴ J. J. BACHOFEN, *Das römische Pfandrecht*, Basel 1847, s. 236; H. WAGNER, *Die Entwicklung der Legalthypotheken am Schuldnervermögen im römischen Recht (bis zur Diokletians)*, cit., s. 15.

⁴⁰⁵ L. LANGE, *Römische Alterthümer*, t. 2, Berlin 1862, s. 614.

⁴⁰⁶ W polskiej literaturze zob. M. KURYŁOWICZ, *Vicesima hereditatum. Z historii podatku od spadków*, [w:] *W kręgu prawa podatkowego i finansów publicznych. Księga dedykowana Profesorowi Cezaremu Kosikowskiemu w 40-lecie pracy naukowej*, pod red. H. DZWONKOWSKI i in., Lublin 2005, s. 217–223; A. PIKULSKA – RADOMSKA, *Uwagi o rzymskim fiskalizmie epoki wczesnego cesarstwa*, «Studia Iuridica Toruniensia», *Studia monograficzne ofiarowane Prof. Ryszardowi Łaszewskiemu*, pod red. A. MOSZYŃSKA, Toruń 2012, s. 37 – 49. W dawniejszej literaturze w szczególności: R. CAGNAT, *Etude historique sur les Impôts Indirects Chez les Romains Jusqu'aux Invasions des Barbares: D'Après les Documents Littéraires et Epigraphiques*, Paris 1882, s. 175–226; G. WESENER, *Vicesima hereditatum*, «RE» VIII A. 2, 1958, s. 2471–2477; I. LUZZATO, *Vicesima hereditatum et manumissionum*, «NNDI» 20 (1975), s. 809–810.

⁴⁰⁷ Podatek miał tę szczególną cechę, że obciążał tylko obywateli rzymskich. Dostarczał najpewniej sporych i stałych dochodów, co pozwala opowiedzieć się za dość powszechnie for mułowanym poglądem, że decyzja cesarza Karakalli o nadaniu w 212 roku n.e. obywatelstwa praktycznie wszystkim wolnym mieszkańcom *imperium* była podyktowana właśnie względami fiskalnymi. Zob. J. MÉLEZE -MODRZEJEWSKI, *L'Édit de*

mocy ustawy, a zatem ustanowienie zastawu zatem nie było konieczne i celowe⁴⁰⁸. Ustawa stanowi znaczący dowód na potwierdzenie tendencji, że państwu należą się zabezpieczenia w zamian za jego wierzytelności nawet bez konkretnej umowy. Nie można stwierdzić, czy rozwój ten zakończył się w pierwszym w. n.e., nie można również tego wykluczyć⁴⁰⁹.

Najpóźniej od II w. n.e. jako *privilegium* fiskusa uznaje się to, że jego wierzytelności bez zastrzeżeń zabezpieczane są prawem zastawu na majątku dłużnika. Pliniusz relacjonuje w 111 r. n.e. z Bitynii i Pontu cesarzowi Trajanowi⁴¹⁰, że większość dotychczasowych prokonsuli przyznała tamtejszym gminom prawo *protopraxia*, ustawowe prawo zastawu w zamian za ich wierzytelności. Cesarz potwierdził ten przywilej⁴¹¹. Zatem nieprawdopodobne jest, żeby cesarz sam dla własnego fiskusa nie stosował prawa pierwszeństwa, które uznał na rzecz bityńskich i pontyjskich gmin. Potwierdzenie istnienia tego przywileju odnajdujemy w fragmencie autorstwa Ulpiana będącym komentarzem do edyktu⁴¹², który został umieszczony przez kompilatorów justyniańskich w czterdziestej dziewiątej księdze tytułu czternastego Digestów (D. 49, 14, 6 pr.). Zgodnie z przekazem jurysty fiskusowi odnośnie do należności publicznoprawnych podmiotów prywatnych przysługuje przywilej, a mianowicie jego wierzytelności zabezpieczone zostały prawem zastawu na majątku dłużnika⁴¹³.

Ustawowe prawo zastawu na rzecz fiskusa rozwinęło się zatem w II w. n.e.⁴¹⁴. O tym, że już w tym okresie ustawowe prawo zastawu fiskusa zostało uznane, pokazuje również Scaevola, który rozważa zbieg uprawnień fiskusa z tytułu udzielonej pożyczki⁴¹⁵.

D. 20, 4, 21 pr. - 1 (*Scaevola libro vicesimo septimo digestorum*): *pr. Titius Seiae ob summam, qua ex tutela ei condemnatus erat, obligavit pignori omnia bona sua quae habebat quaeque habiturus esset: postea mutuatus a fisco pecuniam pignori ei res suas omnes obligavit: et intulit Seiae partem debiti et reliquam summam novatione facta eidem promisit, in qua obligatione similiter ut supra de pignore convenit. Quaesitum est, an Seia praeferenda sit fisco et in illis rebus, quas Titius tempore prioris obligationis habuit, item in his rebus, quas post priorem obligationem adquisiit, donec universum debitum suum consequatur. Respondit nihil proponi. Cur non sit praeferenda. 1. Negotiatori marmorum creditur sub*

Laracalla de 212: la mesure de l'universalisme romain, [w:] Droit et justice dans le monde grec et hellénistique (The Journal of Juristic Papyrology Supplements 10), Warszawa 2011, s. 475–496.

⁴⁰⁸ M. TALAMANCA, *Instituzioni di diritto romano*, cit., s. 698.

⁴⁰⁹ H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., s. 412.

⁴¹⁰ Plinius X, 108.

⁴¹¹ H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., s. 412.

⁴¹² F. WIEACKER, op. cit., s. 249.

⁴¹³ Szersza analiza przekazu Ulpiana na s. 83-84.

⁴¹⁴ S. TYLBOR, op. cit., s. 20 i n.

⁴¹⁵ I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 142.

pignore lapidum, quorum pretia venditores ex pecunia creditoris acceperant: idem debitor conductor horreorum Caesaris fuit, ob quorum pensiones aliquot annis non solutas procurator exactioni praepositus ad lapidum venditionem officium suum extendit: quaesitum est, an iure pignoris eos creditor retinere possit. Respondit secundum ea quae proponerentur posse.

Jurysta rozważa przypadek Tycjusza, który zaciągając pożyczkę od skarbu państwa, jednocześnie ustanowił zabezpieczenie wierzytelności. Wcześniej ustanowił jednak na majątku, zarówno obecnym i przyszłym, zastaw na rzecz Sei, z uwagi na jej roszczenia z tytułu sprawowania nad nią opieki. Po udzieleniu pożyczki przez fiskusa Tycjusz częściowo spłacił dług wobec Sei. Odnośnie do pozostałej części długu strony dokonały nowacji pierwotnego zobowiązania z zastrzeżeniem dalszego zabezpieczenia wierzytelności w pierwotnym zakresie. Scaevola rozstrzyga, iż po dokonanej nowacji Seia ma pierwszeństwo zaspokojenia swojej wierzytelności, gdyż nie znajduje powodu, dla którego nie miałaby być uprzywilejowana⁴¹⁶.

Pierwsza opisana przez jurystę sytuacja dotyczyła więc nowacji. Jednak, co należy podkreślić, wierzytelność fiskusa powstała na drugim miejscu i pozostała na nim w hierarchii zastawów bez względu na dokonaną nowację.

W drugim opisanym przez Scaevolę przypadku, handlarz marmurami zaciąga kredyt na zakup marmurów i zastawił je jako zabezpieczenie na rzecz pożyczkodawcy. Za pieniądze z kredytu kupił kamienie. Handlarz ten był dzierżawcą cesarskiej szopy do składowania kamieni i od kilku lat zalegał z zapłatą czynszu. Pożyczkodawca prowadzi spór z fiskusem o prawo do spieniężenia kamieni, tj. o to, czyj zastaw ma wyższą rangę, czy zarządca majątku cesarskiego może zarządzić sprzedaż płyt marmurowych, czy wierzyciel ma prawo do ich zatrzymania. W konsekwencji jurysta przyznaje pożyczkodawcy prawo zastawu o wyższej randze niż ma fiskus⁴¹⁷. Chodzi więc o przypadek *verso in rem*, a więc sytuację, gdy pożyczkodawca udziela środków celem zakupu przedmiotów zastawu, a następnie powstaje na jego rzecz zastaw uprzywilejowany⁴¹⁸.

---

⁴¹⁶ Zob. M. TALAMANCA, *Instituzioni di diritto romano*, cit., s. 670 i n.; Por. I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 143.

⁴¹⁷ H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., s. 412 i 413.

⁴¹⁸ I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 143. Opisane w D. 20. 4, 21 pr. – 1 sytuacje prowadzą jeszcze do wniosku, iż zastaw fiskusa z tytułu wierzytelności kontraktowych znajduje miejsce zgodne z czasem jego ustanowienia, a *verso in rem* prywatnego wierzyciela powoduje zajęcie przez niego pierwszego miejsca w hierarchii zastawów.

Czy można interpretować to stanowisko w ten sposób, że pożyczkodawca ma pierwszeństwo, ponieważ fiskusowi w ogóle nie przysługuje prawo zastawu⁴¹⁹? Czyżby może ustawowe prawo zastawu fiskusa w drugim stuleciu mogło być jeszcze nieznanne? Jednak w takim przypadku zapytanie pożyczkodawcy, czy może on dokonać spieniężenia zastawu, byłoby niezrozumiałe. Fakt, że niezabezpieczony wierzyciel nie może przeszkodzić zastawnikowi w spieniężeniu swojego zastawu, nie budzi żadnych wątpliwości, ponieważ właśnie na tym polega prawo zastawu⁴²⁰.

W sytuacji, gdyby ustawowe prawo zastawu fiskusa było znane w prawie klasycznym to raczej stosowano je jako *privilegium*, a nie umownie ustanowiony zastaw⁴²¹. Źródła wyraźnie wskazują na *obligatio veluti pignoris iure*⁴²² lub *vice pignorum*⁴²³, lub również o *ius extraordinarium* fiskusa⁴²⁴. Nie zmienia to faktu, że pod względem treści chodzi tu o zwyczajne *pignora*, i tak też z drugiej strony źródła mówią również o *ius pignoris*⁴²⁵. Mimo że zastaw powstaje również bez umowy, zdarza się jednak, że fiskus nakazuje swoim dłużnikom ustanawiać zastaw umowny⁴²⁶. Nie upoważnia to jednak do konkluzji, że tak długo, jak ustanawiane są zastawy umowne, nie może być mowy o ustawowym prawie zastawu⁴²⁷. Nie znajduje więc potwierdzenia fakt, że *privilegium fisci* powstało dopiero w prawie poklasycznym⁴²⁸.

Źródła z jednej strony mówią o *ius pignoris*, albo *vice pignorum* albo *velut pignoris ius*, z drugiej strony również o *privilegium fisci*⁴²⁹ – oprócz tego dowolnie również o *ius fisci*⁴³⁰. Na tej podstawie można wnioskować, iż w prawie rzymskim istniały dwa *privilegia* na rzecz fiskusa: po pierwsze powinien on mieć przywilej w postępowaniu egzekucyjnym,

---

⁴¹⁹ H. DERNBURG, op. cit., s. 436.

⁴²⁰ H. WIELING, *Privilegium fisci*, cit., s. 413.

⁴²¹ F. WIEACKER, op. cit., s. 254; H. DERNBURG, op. cit., s. 339.

⁴²² C. 8, 14, 2: IMPERATOR ANTONINUS. *Certum est eius qui cum fisco contrahit bona veluti pignoris titulo obligari, quamvis specialiter id non exprimitur.* ANT. A. PROCULO. <A 214 D. VI K. MART. MESSALA ET SABINO CONSS.>.

⁴²³ C. 8, 14, 1: IMPERATOR ANTONINUS. *Universa bona eorum qui censentur vice pignorum tributis obligata sunt.* ANT. A. SPERATO. <A 213 PP. K. IUN. ANTONINO A. IIII ET BALBINO CONSS.>.

⁴²⁴ C. 7, 73, 5: IMPERATOR ALEXANDER SEVERUS. *Pecunia, quam creditor a debitore suo recepit, si postea ex iusta causa fisco restituenda erit, sine usuris debetur, quia non fenus contractum, sed suum recuperatum extraordinario iure aufertur.* ALEX. A. MAGNAE. <A 225 PP. XV K. IUN. FUSCO ET DEXTRO CONSS.>.

⁴²⁵ D. 27, 9, 2; D. 40, 1, 10; D. 49, 14, 46, 3; D. 50, 15, 5, 2.

⁴²⁶ C. 8, 14, 2; D. 20, 1, 25; D. 20, 4, 21 pr.

⁴²⁷ F. WIEACKER, op. cit., s. 251.

⁴²⁸ F. KNIEP, op. cit., s. 224.

⁴²⁹ D. 42, 5, 34; D. 49, 14, 37; D. 49, 14, 6 pr. oraz cała księga 7 tytuł 73: C. 7, 73 *De privilegio fisci*.

⁴³⁰ D. 49, 14, 21; C. 7, 73, 2.

privilegium exigendi, ponadto dalsze prawo działające wobec osób trzecich, ustawowe prawo zastawu⁴³¹, lub prawo zajęcia zgodnie z *protopraxia*⁴³².

Istnieją jednak stanowiska w literaturze⁴³³, iż fiskus ma tylko jeden przywilej, a *privilegium fisci* oznacza jego ustawowe prawo zastawu. Zdaniem H. Wielinga w przypadku istnienia tego prawa zastawu przywilej w postępowaniu egzekucyjnym nie miałby sensu, ponieważ nie mógłby gwarantować fiskusowi lepszego zabezpieczenia niż zawarte w prawie zastawu. Jego zdaniem tezy o rzekomym przywileju w postępowaniu egzekucyjnym nie można również bronić stwierdzeniem, że zastaw fiskalny powstał dopiero za czasów panowania Sewerów, i że wcześniej fiskusowi przysługiwał tylko przywilej egzekucyjny. Zastaw fiskalny istnieje już od połowy drugiego stulecia, natomiast odniesienia do *privilegium fisci* pochodzą z czasów Sewerów, w których przywilej w upadłości obok uznawanego prawa zastawu nie miałby uzasadnienia. H. Wieling wskazuje, iż wspomniane przez Trajana *privilegium, quo ceteris creditoribus antepnantur*, nie oznacza przywileju egzekucyjnego, lecz działającą również wobec osób trzecich *protopraxia*⁴³⁴.

Z uwagi na nieliczne fragmenty koncepcja, że zastaw fiskalny powstał z egipskiej *protopraxia*, pozostaje jedynie hipotezą. Trudno udowodnić jej egipskie⁴³⁵, czy hellenistyczne pochodzenie⁴³⁶. Zatem wielce prawdopodobne jest powiązanie tego prawa z prawem zastawu fiskalnego⁴³⁷. Rzymianie dysponowali takim środkiem zabezpieczenia, jakim jest *pignus*, który odpowiadał wymaganiom fiskusa. W jakim celu mieliby wprowadzać nowy środek, jakim jest prawo zajęcia, i nazywać go mylnie *ius pignoris*? Bardziej prawdopodobne jest, że juryści uznali, że znane prawo zastawu przysługuje również bez umowy fiskusowi, jak to zrobiono wcześniej odnośnie do skarbu państwa (*aerarium*). W jakim celu mieliby oni łączyć prawo zajęcia, które działa wyłącznie wobec osób trzecich z przywilejem egzekucyjnym, jeśli nie osiągnęliby przez to więcej niż przez znane wcześniej *pignus*?

Prawo fiskusa powstaje w chwili powstania wierzytelności fiskalnych⁴³⁸. Nie ma żadnego powodu, żeby to prawo zastawu fiskusa sztucznie dzielić na dwie części: pierwszą – prawo zajęcia działające wyłącznie wobec osób trzecich oraz drugą – przywilej w postępowaniu egzekucyjnym dłużnika. *Pignus* daje prawo wydzielenia i pierwszeństwa,

---

⁴³¹ S. BOLLA, op. cit., s. 81.

⁴³² F. WIEACKER, op. cit., s. 216.

⁴³³ H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., s. 414 i 415.

⁴³⁴ *Ibidem*, s. 414-415.

⁴³⁵ R. CAGNAT, op. cit., s. 227.

⁴³⁶ F. WIEACKER, op. cit., s. 238.

⁴³⁷ H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., s. 415.

⁴³⁸ F. WIEACKER, op. cit., s. 244 i 246; S. BOLLA, op. cit., s. 81.

obojętne, gdzie znajduje się rzecz – u dłużnika, czy u osoby trzeciej⁴³⁹. Niemniej jednak uważa się, że ślad takiego podziału można znaleźć u Ulpiana⁴⁴⁰ w sześćdziesiątej księdze jego komentarza do edyktu (D. 49, 14, 6 pr.). Jurysta wskazuje na *privilegium fisci*. Podczas, gdy prawo zajęcia powstaje z chwilą powstania wierzytelności fiskusa i od tej pory ma pierwszeństwo, przywilej egzekucyjny odnosi się do chwili wpisania do księgi długów, *relatio inter nomina debitorum*⁴⁴¹. Jednak to widocznie nie znajduje zastosowania, ponieważ przywilej egzekucyjny nie posiada pierwszeństwa, które mogłaby wynikać z momentu powstania wierzytelności. W przypadku przywileju egzekucyjnego fiskusa całkowicie obojętne jest, kiedy on powstaje, ponieważ istnieje on jedynie w chwili postępowania egzekucyjnego.

Ulpian opisując powyższy przypadek nie daje jednoznacznej odpowiedzi, że chodzi o przywilej egzekucyjny⁴⁴². Jednak z treści wynika, że nie chodzi w badanej sytuacji o *privilegium exigendi fisci*.

Dowód na to, że w prawie rzymskim obowiązywała powyższa zasada, odnajdujemy u Paulusa w jego *Regulach*⁴⁴³. Jurysta zaznacza, iż przywileje egzekucyjne należy oceniać według przyczyny ich powstania, a nie według czasu ich powstania. Jurysta wskazuje, iż *privilegia exigendi*, które powstały w związku z ochroną takiej samej sprawy (wierzytelności) są równe, pomimo tego, że powstały w różnym czasie.

Przywilej fiskusa zostaje powiązany z prawem zastawu, o czym informują cesarze Sever i Antonius⁴⁴⁴. Pomimo, że takowe regulacje dotyczyły już procesu kognicyjnego, jednakże z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że były znane w okresie postępowania formułkowego.

C. 8, 18, 2 pr. – 1: IMPERATOR ANTONINUS. *Cum pro patre, in cuius potestate non eras, pecuniam fisco intuleris, et iure privilegio eius successisti et eius locum eui pecuniam numerasti consociatus es, nec hi creditores patris tui, qui personalem habuerunt actionem vel cum eo postea sub pignoribus contraxerunt, pignora tua te ignorante distrahendo iuri tuo aliquid derogaverunt. 1. Unde intellegis, si quid tuo nomine te absente ab*

⁴³⁹ S. TYLBOR, op. cit., s. 74 – 75.

⁴⁴⁰ H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., s. 416.

⁴⁴¹ F. WIEACKER, op. cit., s. 246.

⁴⁴² G. WESENBERG, op. cit., 26.

⁴⁴³ D. 42, 5, 32 (*Paulus libro singulari regularum*): *Privilegia non ex tempore aestimantur, sed ex causa, et si eiusdem tituli fuerunt, concurrunt, licet diversitates temporis in his fuerint*. Omowione szerzej na s. 56.

⁴⁴⁴ Por. C. 7, 8, 2: IMPERATORES SEVERUS, ANTONINUS. *Libertas a debitore fisci servo data, qui pignori non est ex conventionem speciali, sed tantum privilegio fisci obligatus, non aliter infirmatur, quam si hoc fraudis consilio effectum detegatur.* * SEV. ET ANT. AA. ABASCANTO.*

actoribus tuis solutum est, ut indebitum numeratum restitui pignoraque tibi nexa persequi te posse. <A 216 PP. K. OCT. ROMAE SABINO II ET ANULLINO CONSS.>

Wyemancypowany syn spłacił dług ojca wobec fiskusa i wskutek tego przeniósł jego wierzytelności wobec ojca łącznie z *privilegium*. Cesarz w pierwszej kolejności stwierdza, że prawa zastawu ustanowione później, tj. po powstaniu *privilegium*, a więc po powstaniu wierzytelności fiskusa, mają niższą rangę niż przywilej syna. Takie zastosowanie zasady pierwszeństwa byłoby w przypadku przywileju egzekucyjnego niemożliwe⁴⁴⁵. Zgodnie ze wskazanym fragmentem cesarz określa *privilegium fisci*, które zostało przeniesione na syna, jako *pignora*. Taki stan rzeczy znajduje potwierdzenie w źródłach⁴⁴⁶. *Protopraxia* więc - to instytucja, można nawet stwierdzić, że przywilej⁴⁴⁷ ustanawiający pierwszeństwo egzekucyjne *pòleis* w prowincjach wschodnich⁴⁴⁸. *Protopraxia* polegała więc na tym, że podmiot wchodzący w stosunki prywatne z skarbem państwa w chwili zawarcia zobowiązania był traktowany jako niewypłacalny⁴⁴⁹. Z tego też powodu strona uprzywilejowana mogła zająć dobra dłużnika z pierwszeństwem zaspokojenia się z nich⁴⁵⁰. Zajęciu podlegały rzeczy nie tylko wchodzące w skład jego majątku w chwili zawarcia zobowiązania, lecz również nabyte po tym momencie⁴⁵¹.

Powstanie instytucji *protopraxia* wynikało z faktu, iż żadne z dotychczasowych uprzywilejowań należności publicznoprawnych w postaci *privilegium exigendi*, *cautio*

⁴⁴⁵ H. WIELING, *Privilegium fisci, Praediatura und Protopraxie*, cit., s. 417.

⁴⁴⁶ F. WIEACKER, op. cit., s. 241; D. 46, 1, 68, 1 (*Paulus libro tertio decretorum*): *Pro Aurelio Romulo conductore vectigalis centum annua Petronius Thallus et alii fideiusserant: bona Romuli fiscus ut obligata sibi occupaverat et conveniebat fideiussores tam in sortem quam in usuras: qui deprecabantur. Lecta subscriptione fideiussionis, quoniam in sola centum annua se obligaverant, non in omnem conductionem, decrevit fideiussores in usuras non teneri, sed quidquid ex bonis fuisset redactum, prius in usuras cedere, reliquum in sortem, et ita in id quod defuisset fideiussores conveniendos exemplo pignorum a creditore distractorum.*

⁴⁴⁷ Nawet w źródłach nieprawniczych odnaleźć można przypadek świadczący o uprzywilejowaniu należności publicznoprawnych: Plin. *Epist.*, X, 109: *Quo iure uti debent Bithynicae vel Ponticae civitates in iis pecuniis quae ex quaque causa rei publicae debebantur, ex lege cuiusque animadvertendum est. Nam, sive non habent privilegium, quo ceteris creditoribus anteponantur, custodiendum est, sive non habent, in iniuriam prvatorum id dari a me non oportebit.* W przedstawionym liście Pliniusz próbuje odpowiedzieć na pytanie, z jakiego prawa powinny korzystać miasta w Bitynii i Poncie w odniesieniu do wierzytelności charakterze publicznoprawnym. Kiedy miasta posiadają przywilej wydedukowany z prawa każdego z tych miast, należy go uwzględnić przed prawami innych wierzycieli, w przeciwnym razie nie powinny korzystać z uprzywilejowania z krzywdą dla osób prywatnych. H. WIELING, *Privilegium fisci*, cit., s. 412 i przyp. 47, s. 415.

⁴⁴⁸ R. TAUBENSCHLAG, *Die kaiserlichen Privilegien in Recht der Papyri*, «ZSS» 70 (1953), s. 282; F. WIEACKER, op. cit., s. 237-238; P. FREZZA, *Le garanzie delle obbligazioni. Corso di diritto romano, Le Garanzie reali*, t. II, cit., s. 255-256; A. BISCARDI, *Appunti sulle garanzie reali in diritto romano*, Milano 1976, s. 238.

⁴⁴⁹ I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 134.

⁴⁵⁰ H. KUPISZEWSKI, *Wpływ prawa prowincjalnego w Egipcie na prawo rzymskie powszechne*, cit., s. 47. Przy czym wskazać należy, iż zajęciu podlegały rzeczy nie tylko wchodzące w skład majątku w momencie zawarcia zobowiązania, lecz również nabyte po tym momencie.

⁴⁵¹ Ibidem, s. 47.

*praedibus prediisque*⁴⁵², czy tryb egzekwowania podatków od dzierżawców na Sycylii⁴⁵³ nie chroniły dostatecznie interesów państwa⁴⁵⁴. Jak wskazuje I. Szpringer⁴⁵⁵, w sytuacji gdy dłużnik fiskalny miał zobowiązania względem innych wierzycieli, mogli oni zaspokoić swoje należności z jego majątku, przed powstaniem roszczenia publicznoprawnego albo po jego powstaniu z pominięciem trybu egzekucyjnego, czyli poprzez prywatną sprzedaż rzeczy.

Uprzywilejowanie fiskusa pod względem pierwszeństwa w prawie rzymskim nie budzi wątpliwości. Państwo rzymskie starało się zapewnić, jak najskuteczniejszą ochronę i gwarancję wyegzekwowania należności publicznoprawnych. Z tego też powodu w prawie rzymskim rozwijały się instytucje służące zabezpieczeniu wydatkowania środków publicznych i uprzywilejowania należności publicznoprawnych. Niemniej przywileje te w rzeczywistości są do siebie na tyle podobne, że często na dowód istnienia ich w prawie rzymskim przytaczane są te same teksty źródłowe odnośnie do dwóch różnych przywilejów, m.in. fragmenty *Pauli Sententiae*⁴⁵⁶ oraz tekst autorstwa Paulusa zawarty w D. 42, 5, 38, 1⁴⁵⁷. Z fragmentów tych niektórzy rzymscy wywodzą istnienie *protopraxie*⁴⁵⁸, inni natomiast istnienie przywileju egzekucyjnego w prawie rzymskim⁴⁵⁹. W każdym bądź razie przeprowadzona analiza potwierdza także po raz kolejny, że źródła powstania samych przywilejów należy upatrywać w prawie publicznym. Warto podkreślić, iż Rzymianie pomimo, że poszukiwali inspiracji oraz różnych rozwiązań w zakresie zarządzania państwem, nie udało się im stworzyć zintegrowanego systemu egzekwowania należności publicznoprawnych.

2.1.3. Prawne przesłanki zastosowania *privilegium fisci*

Dotychczasowe rozważania wykazały, iż w okresie prawa klasycznego przywileje występowały w znaczeniu dobrodziejstw prawa, czyli korzystnych wyjątków w stosowaniu

---

⁴⁵² I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 134.

⁴⁵³ Na temat *Lex Heronica* zob. F. DE MARTINO, *Storia della costituzione Romana*, t. II, Napoli 1973, s. 287 i n.; G. DULCKEIT, F. SCHWARZ, W. WALDSTEIN, *Juristische Kurz-Lehrbücher*, München 1995, s. 222.

⁴⁵⁴ H. KUPISZEWSKI, *Wpływ prawa prowincjalnego w Egipcie na prawo rzymskie powszechne*, cit., s. 46.

⁴⁵⁵ I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 134.

⁴⁵⁶ PS. 5, 12, 10: *Privilegium fisci est inter omnes creditores Primus locum retinere*.

⁴⁵⁷ D. 42, 5, 38, 1 (*Paulus libro primo sententiarum*): *Res publica creditrix omnibus chirographariis creditoribus praefertur*.

⁴⁵⁸ P. FREZZA, *Le garanzie delle obbligazioni. Corso di diritto romano, Le Garanzie reali*, t. II, cit., s. 270; H. WIELING, *Privilegium fisci, praediatura und Protopraxie*, cit., s. 425.

⁴⁵⁹ I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 316.

ogólnie obowiązujących norm prawnych⁴⁶⁰. Nadawane one były poszczególnym osobom (*privilegium personae*)⁴⁶¹ albo wydawane w odniesieniu do spraw (*privilegium causae*)⁴⁶². Takie też znaczenie terminu *privilegium* występuje również przy *privilegium exigendi*⁴⁶³, który to przywilej dawał pewnej kategorii wierzycieli pierwszeństwo w zaspokojeniu przed innymi wierzycielami z majątku dłużnika poddanego egzekucji generalnej.

W okresie postępowania formułkowego państwo chroniło swoje interesy w szczególności poprzez ustanawianie zabezpieczeń dla swoich wierzytelności. Fakt, że państwo tak czyniło, jest tym bardziej oczywisty z punktu widzenia interesu publicznego.

Znajdujący się w „ręku” cesarza skarb państwa rzymskiego (*fiscus*⁴⁶⁴), w realizacji swych roszczeń zmienił drogę administracyjną na drogę procesu cywilnego. Prawdopodobnie zaczęto traktować go jako osobę prawną, wyposażoną jednak w cały szereg przywilejów w stosunku do zwykłych podmiotów prawa (tzw. *privilegia fisci*)⁴⁶⁵.

W antycznym Rzymie pojęcie „skarb państwa” określano dwoma terminami⁴⁶⁶. Starsze określenie to *aerarium populi Romani* lub *aerarium Saturni*, młodsza nazwa to *fiscus Caesaris* lub *fiskus Augusti*⁴⁶⁷. *Aerarium* oznacza skarb i pochodzi etymologicznie od rzeczownika *aes*⁴⁶⁸. Drugi łaciński rzeczownik *fiskus* oznaczający skarb państwa pierwotnie oznaczał koszt na śmieci, a w dalszej kolejności koszt na pieniądze⁴⁶⁹. Synonimem do *fiskus*

---

⁴⁶⁰ R. ŚWIRGOŃ – SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, Rzeszów 2011, s. 42.

⁴⁶¹ R. ŚWIRGOŃ – SKOK, *Przywileje prywatnorawne w państwie rzymskim (zagadnienia wybrane)* cit., s. 162.

⁴⁶² R. ORESTANO, op. cit., s. 51 i n. Szersze rozważania na s. 39.

⁴⁶³ R. ŚWIRGOŃ – SKOK, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, cit., s. 43

⁴⁶⁴ A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 473, s.v. *fiscus*; *Fiscus* – skarb cesarski (później skarb państwa w przeciwieństwie do prywatnego majątku cesarza); *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, cit., s. 63: *Fiscus* – termin oznaczający w okresie republikańskim skarb państwa; od czasów Augusta tak nazywano majątek państwowy, pozostający w dyspozycji cesarza jako jego prywatna kasa. *Fiskus* oraz majątek narodu rzymskiego (*aerarium*) łączyły się i tworzyły skarb państwa jako podmiot prywatnoprawny wyposażony w liczne przywileje.

⁴⁶⁵ Zob. H. WAGNER, *Die Entwicklung der Legalthypothen am Schuldnervermogen im romischen Recht (bis zur Diokletians)*, cit., s. 124 i n. oraz 198 i n.; G. DULCKEIT, F. SCHWARZ, W. WALDSTEIN, op. cit., 221-223; Por. M. MYCIELSKI, *De juris offerendi origine*, Berolini 1848; M. SARGENTI, *Il diritto privato nella legislazione di Costantino*, Milano 1938; M. KURYŁOWICZ, *Vicesima hereditatum. Z historii podatku od spadków*, cit., s. 217-223.

⁴⁶⁶ I. ŻEBER, *O pojęciu skarbu państwa w starożytnym Rzymie*, [w:] *Z dziejów Skarbowości*, pod red. R. WOJCIECHOWSKI, Wrocław 2009, s. 101.

⁴⁶⁷ Literatura na temat rzymskiego skarbu państwa zob. U. COLI, <<NNDI>> 7, s.v. *fiscus*; Szersze rozważania zob. T. MOMMSEN, *Römische Staatsrecht*, Leipzig 1877, t. 2, s. 428 i n.; O. KARŁOWA, op. cit., s. 255 i n.; O. HIRSCHFELD, *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian*, Berlin 1905, s. 19 i n.; F. SCHULZ, CRL, cit., s. 89 i n. U. VON LÜBTOW, *Das römische Volk*, Frankfurt 1965, s. 198, 904; M. KASER, RPR, cit., s. 303. W literaturze polskiej o skarbie państw zob. F. ZOLL, *Historia prawodawstwa rzymskiego*, Kraków 1902, cz. 1, s. 129 i n.; W. LITEWSKI, *Historia źródeł prawa rzymskiego*, Kraków 1989, s. 79 i n.; K. KOLAŃCZYK, op. cit., s. 203 i n.; J. ZABŁOCKI, A. TARWACKA, op. cit., s. 55 i n.; E. LOSKA, *Aerarium' i przechowywanie aktów prawnych*, cit., s. 27-43.

⁴⁶⁸ I. ŻEBER, op. cit., s. 101- 102. Na temat rzymskiej terminologii fiskalnej zob. J. FRANCE, *Les catégories du vocabulaire de la fi scalité dans le monde romain*, [w:] *Vocabulaire et expression de l'économie dans le monde antique*, pod red. J. ANDREAU, V. CHANKOWSKI, Bordeaux 2007, s. 333–368.

⁴⁶⁹ I. ŻEBER, op. cit., s. 101- 102.

był rzeczownik *fiscina*⁴⁷⁰. Termin *aerarium Saturni* pojawił się z uwagi na fakt, że skarb państwa znajdował się w świątyni Saturna⁴⁷¹. *Aerarium Saturni*, czy *aerarium populi Romani* stanowiło skarb ludu rzymskiego i znajdowało się w dyspozycji senatu⁴⁷². *Aerarium populi Romani* funkcjonujące w okresie republiki miało podmiotowość prawną⁴⁷³.

Koncepcja skarbu państwa zmieniła się w pryncypacie, ponieważ obok skarbu państwa – *aerarium populi Romani* pojawił się *fiscus* – skarb cesarski (*fiscus Caesaris* czy *fiscus Augusti*)⁴⁷⁴. Z czasem *fiscus* przejął całość dochodów państwa kosztem dawnego *aerarium*⁴⁷⁵.

Fiscus w okresie republiki i na początku pryncypatu, zgodnie z dosłownym tego słowa znaczeniem, oznaczał koszt, w którym składano dużą ilość pieniędzy⁴⁷⁶. Na początku cesarstwa terminów *aerarium* i *fiscus* używano zamiennie, choć powoli następowało rozróżnienie między majątkiem cesarskim a skarbem państwa. Przy czym *fiscus* jako skarb państwa przypadł kolejnemu cesarzowi, a majątek cesarski (*patrimonium Caesaris*) przechodził na spadkobierców z uwagi na stosowanie do niego zasad prawa prywatnego⁴⁷⁷. W okresie cesarstwa *fiscus* szybko stał się majątkiem cesarza i zastępował *aerarium* by następnie stać się jedynym skarbem państwa⁴⁷⁸.

Reasumując, należy zaznaczyć, iż za czasów Augusta zmieniła się organizacja finansowa państwa rzymskiego. Została przeprowadzona reforma, która doprowadziła do wykształcenia obok istniejącego i będącego w zarządzie senatu skarbu państwa – *aerarium Populi Romani*, majątku cesarskiego zarządzanego przez cesarza – *Fiscus Caesaris*⁴⁷⁹.

---

⁴⁷⁰ O etymologii antycznej zob. A. ERMONT, A. MEILLET, *Dictionnaire etymologique de la langue Latine*, Paris 1959, s. v. *fiscus, fiscina*; A. WALDE, J. B. HOFMAN, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1938, s. v. *fiscus, fiscina*.

⁴⁷¹ Zob. I. ŻEBER, op. cit., s. 102; E. LOSKA, *Kilka uwag na temat 'aerarium Saturni'*, cit., s. 37-41.

⁴⁷² Por. J. FRANCE, *Les catégories du vocabulaire de la fi scalité dans le monde romain*, [w:] *Vocabulaire et expression de l'économie dans le monde antique*, pod red. J. ANDREAU, V. CHANKOWSKI, Bordeaux 2007, s. 333-368.

⁴⁷³ Posługując się współczesną terminologią skarb państwa w postaci *aerarium* był osobą prawną. Zob. F. SCHULZ, CRL, cit., s. 89. Rzymska osoba prawna nie stanowiła osoby prawnej w dzisiejszym rozumieniu, gdyż nie była samodzielny podmiotem prawnym niezależnym od tworzących ją członków. Wypowiedź Ulpiana dowodzi oderwania abstrakcyjnej osoby prawnej od osób i majątków jej uczestników: D. 3, 4, 7, 1 (*Ulpianus libro decimo ad edictum*): *Si quid universitati debetur, singulis non debetur: nec quod debet universitas singuli debent*. Więcej na temat pojęcia osób prawnych w prawie rzymskim: I. ŻEBER, op. cit., s. 102-104.

⁴⁷⁴ I. ŻEBER, op. cit., s. 107.

⁴⁷⁵ A. GUARINO, *Profilo del diritto romano*, Napoli 1994, s. 86 i n.; W. LITEWSKI, *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, cit., s.v. *Aerarium*; I. ŻEBER, op. cit., s. 107.

⁴⁷⁶ I. ŻEBER, op. cit., s. 107; N. G. L. HAMMOND, H. H. SCULLARD, *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford 1970, s. v. *Aerarium*.

⁴⁷⁷ I. ŻEBER, op. cit., s. 107.

⁴⁷⁸ *Ibidem*, s. 107.

⁴⁷⁹ Jednak czas pojawienia się *fiscus Caesaris* jest sporny w literaturze. Obecnie przyjmuje się, że potwierdzeniem tego rodzaju instytucji jako instytucji państwowej jest powołanie przez Hadriana urzędu o nazwie *advocatus fisci*, czyli reprezentantów *fiscus Caesaris*.

Charakteryzująca się silnym centralizmem reforma finansów stworzyła podwaliny pod fiskalizm okresu wczesnego cesarstwa⁴⁸⁰. Uznaje się natomiast, iż dualizm finansów publicznych polegający na rozdziale środków będących w zarządzie senatu i cesarza został ugruntowany za rządów cesarza Hadriana w związku z ustanowieniem urzędu, którym był *advocatus fisci* – reprezentantów skarbu cesarskiego⁴⁸¹. Z czasem *fiscus* – skarb cesarski przejmuje dochody, które wpływały do *aerarium*⁴⁸². W konsekwencji powoduje to, że centralną kasą obejmującą funkcje dystrybucyjne środków finansowych staje się skarb cesarski⁴⁸³. Natomiast *aerarium Populi Romani* spada do funkcji kasy miasta Rzymu⁴⁸⁴.

Należnościami publicznoprawnymi były te powstałe z tytułu należnych danin publicznych, ogólnie z „zobowiązań podatkowych” i z tytułu zawartych umów przypominających umowy prywatnoprawne (umowami tymi były kontrakt pożyczki i najmu)⁴⁸⁵. Wierzytelności wynikające z kontraktów, zawieranych pomiędzy fiskusem a podmiotami prywatnymi, odnoszą się w szczególności do należności publicznoprawnych powstałych na skutek udzielanych przez fiskusa pożyczek, czy dzierżawy przez osoby prywatne dóbr fiskalnych⁴⁸⁶. Wobec wskazanych przypadków fiskusowi przysługiwało *privilegium exigendi fisci*⁴⁸⁷.

Z fragmentu Paulusa⁴⁸⁸ pochodzącego z jego *Sententiae* wywodzone jest pierwszeństwo należności publicznoprawnych powstałych z zobowiązań podatkowych i kontraktowych. Jurysta stwierdził, że przywilej fiskusa zajmuje pierwsze miejsce w stosunku do wszystkich wierzycieli⁴⁸⁹. Należy wskazać, iż uznaje się wobec użytego ogólnego

---

⁴⁸⁰ A. PIKULSKA – RADOMSKA, *Uwagi o rzymskim fiskalizmie epoki wczesnego cesarstwa*, cit., s. 40.

⁴⁸¹ J. ZABŁOCKI, A. TARWACKA, op. cit., s. 97.

⁴⁸² Więcej na temat wpływów na rzecz cesarskiego fiskusa zob. I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 132.

⁴⁸³ I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 315. Por. F. MILLAR, *The Fiscus in the First Two Centuries*, «JRS» 53 (1963), cz. 1, 2, s. 29–42; P. KRAJEWSKI, *Finanse publiczne*, [w:] *Rzymskie prawo publiczne*, pod red. B. SITEK, P. KRAJEWSKI, Olsztyn 2004, s. 121-122.

⁴⁸⁴ J. ZABŁOCKI, A. TARWACKA, op. cit., s. 99.

⁴⁸⁵ I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 315, 316.

⁴⁸⁶ M. CARY, H. SCULLARD, *Dzieje Rzymu*, t. II, Warszawa 1992, s. 217.

⁴⁸⁷ A. BISCARDI, *Il dogma della collisione alla luce del diritto romano*, cit., s. 16 i n.; M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 402 i n.; I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., nr 2-3, s. 315, 316; TEJŽE, *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*, cit., s. 261.

⁴⁸⁸ PS. 5, 12, 10.

⁴⁸⁹ H. WIELING, *Privilegium fisci, praediatura und Protopraxie*, cit., s. 414, 425; M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., przyp. 9, s. 402.

stwierdzenia „*inter omnes creditores*”, iż nie chodzi w tym tekście o zabezpieczenie rzeczowe, lecz o przywilej egzekucyjny⁴⁹⁰.

Podobna sytuacja została przedstawiona w urywku tekstu innego dzieła autorstwa Paulusa, który kompilatorzy justyniańscy zamieścili w czterdziestej drugiej księdze tytułu piątego Digestów.

D. 42, 5, 38, 1 (*Paulus libro primo sententiarum*): *Res publica creditorum omnibus chirographariis creditoribus praefertur.*

W fragmencie tym nie został wyraźnie uwypuklony przywilej pierwszeństwa. Jurysta mówi jedynie ogólnie o przywileju względem wierzycieli. Paulus stwierdza, iż państwo jako wierzyciel jest przedkładany nad wszystkich (własnoręcznie podpisanych) wierzycieli. Można stwierdzić, iż *fiscus* posiadał przywilej egzekucyjny wobec innych wierzycieli.

Oba fragmenty autorstwa Paulusa (PS. 5, 12, 10 oraz D. 42, 5, 38, 1) stanowią dowód priorytetu egzekucyjnego fiskusa.

W romanistyce istnieje pogląd, że fiskusowi przysługuje przywilej egzekucyjny odnośnie do jego wierzytelności⁴⁹¹. Jednak, jak wiadomo, niebezpiecznie jest brać dosłownie tak ogólne wypowiedzi, w związku z czym poniżej zaprezentowane zostaną rozstrzygnięcia w konkretnych przypadkach.

Potwierdzenie istnienia przywileju egzekucyjnego przysługującego fiskusowi odnaleźć można u Marcjanusa w jego księdze Reguł, który to fragment kompilatorzy justyniańscy umieścili w czterdziestej drugiej księdze tytułu piątego Digestów.

D. 42, 5, 34 (*Marcianus libro quinto regularum*): *Quod quis navis fabricandae vel emendae vel armandae vel instruendae causa vel quoquo modo crediderit vel ob navem venditam petat, habet privilegium post fiscum.*

Jurysta wspomina o uprzywilejowanej pozycji *fiscusa* w postępowaniu egzekucyjnym podczas omawiania przywileju egzekucyjnego na rzecz pożyczkodawcy odnośnie do pożyczki udzielonej celem czynienia nakładów na budynek lub okręt⁴⁹². Zgodnie z wywodem Marcjanusa ten, kto pożyczył pieniądze na zbudowanie, zakup, uzbrojenie,

---

⁴⁹⁰ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., przyp. 7, s. 402; P. FREZZA, *Le garanzie delle obbligazioni. Corso di diritto romano, La Garanzie reali*, t. II, cit., s. 270.

⁴⁹¹ Zob. A. BISCARDI, *Il dogma della collisione alla luce del diritto romano*, cit., s. 16 i n.; H. WAGNER, *Die Entwicklung der Legalhypotheke am Schuldnervermögen im römischen Recht (bis zur Diokletians)*, cit., s. 135; H. WIELING, *Privilegium fisci, praedictura und Protopraxie*, cit., s. 425; I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 137.

⁴⁹² G. WESENBERG, *Privilegium*, cit., s. 25.

wyposażenie okrętu lub z jakiejś innej przyczyny, a także gdy dochodził należności po sprzedaży okrętu, posiada przywilej, który może realizować po *fiscusie*⁴⁹³.

Fragment autorstwa Marcjanusa pochodzący z piątej księgi Reguł, a umieszczony przez kompilatorów justyniańskich w pięćdziesiątej księdze tytułu pierwszego Digestów wskazuje również, iż tego rodzaju uprzywilejowanie, dla innych niż państwowe należności publicznoprawne, mogło również dotyczyć takiego podmiotu jak *civitas*⁴⁹⁴.

D. 50, 1, 10 (*Marcianus libro singulari de delatoribus*): *Simile privilegium fisco nulla civitas habet in bonis debitoris nisi nominatim id a principe datum sit.*

Zgodnie z przekazem jurysty żadne miasto nie ma przywileju podobnego jak skarb państwa (*fiscus*), jeśli chodzi o majątek dłużnika, jeśli to nie zostałyby przyznane wyraźnie (imiennie) przez władzę-cesarza. Warunkiem uzyskania przez miasto przywileju w postępowaniu egzekucyjnym, było więc wyraźne jego nadanie przez cesarza⁴⁹⁵.

Kolejny fragment autorstwa wcześniejszego jurysty Ulpiana został zamieszczony przez kompilatorów justyniańskich w księdze czterdziestej dziewiątej tytułu czternastego Digestów.

D. 49, 14, 6 pr. - 1 (*Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum*): *Fiscus cum in privati ius succedit, privati iure pro anterioribus suae successionis temporibus utitur: ceterum posteaquam successit, habebit privilegium suum. sed utrum statim atque coepit ad eum pertinere nomen, an vero posteaquam convenit debitorem, an posteaquam relatam est inter nomina debitorum, quaeritur. et quidem usuras exinde petit fiscales, etis breviores debeantur, ex quo convenit certum debitorem et confitentem at in privilegio varie rescriptum est: puto tamen exinde privilegio esse locum, ex quo inter nomina debitorum relatam nomen est. 1. Quodcumque privilegii fisco competit, hoc idem et Caesaris ratio et Augustae habere solet.*

Zgodnie z opinią jurysty, kiedy fiskus wszedł w prawa majątkowe osoby prywatnej, korzystał z prawa osoby prywatnej stosownie do dawniejszych okoliczności swojego wstąpienia we wszystkie prawa majątkowe. Następnie Ulpian stwierdził, że skoro fiskus wszedł na mocy dziedziczenia w całokształt praw majątkowych, będzie miał swój przywilej. Jurysta zadaje też pytanie, czy natychmiast fiskus wszedł w prawa osoby prywatnej, czy kiedy rzeczywiście osoba ta stała się dłużnikiem, czy kiedy (jego imię) zostało wciągnięte

---

⁴⁹³ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., przyp. 9, s. 402.

⁴⁹⁴ H. WIELING, *Privilegium fisci, praediatura und Protopraxie*, cit., s. 432; G. WESENBERG, *Privilegium*, cit., s. 23.

⁴⁹⁵ P. FREZZA, *Le garanzie delle obbligazioni. Corso di diritto romano, Le Garanzie Personali*, t. I, cit., s. 124, 271; H. WAGNER, *Die Entwicklung der Legalthypothen am Schuldnervermögen im römischen Recht (bis zur Diokletians)*, cit., s. 191 – 192.

(wpisane) do imion (spisu imion) dłużników (zostało wymienione wśród imion dłużników). Ulpian kontynuując stwierdza, iż owszem z tego powodu fiskus domaga się korzyści fiskalnych, chociaż należą się zbyt krótkotrwanie, wobec tego zgadza się na pewnego dłużnika i przyznającego się do winy. Jurysta uważa jednak, że z tego powodu ma zastosowanie ten przywilej, skoro imię osoby prywatnej zostało wymienione wśród imion dłużników. Jak również, niezależnie, jaki przywilej należy się fiskusowi, to również taki sam należy się *fiscus Caesaris*.

Reasumując, Ulpian opisał przypadek, w którym fiskus wszedł w prawa osoby prywatnej, a przez to wszedł w uprawnienia osoby, które nabyła ona przed zbyciem wierzytelności. Jurysta kontynuując stwierdza również, że fiskus ma i tak własny przywilej odnośnie do nabytej wierzytelności. Najważniejsza jest jednak końcowa konkluzja, iż niezależnie od tego, jaki przywilej należny był fiskusowi, analogiczny przysługuje na rzecz *fiscus Caesaris*⁴⁹⁶.

Ważną kwestią przy omawianiu przywileju egzekucyjnego fiskusa jest wskazanie pierwszeństwa przywileju egzekucyjnego w stosunku do innych praw. Takim prawem jest wskazany już wcześniej zastaw⁴⁹⁷. Ulpian w siódmej księdze swoich *Disputationes* wskazuje, iż prawa rzeczowe ustanowione wcześniej mają pierwszeństwo przed fiskusem.

D. 20, 4, 8 (*Ulpianus libro septimo disputationum*): *Si pignus specialiter res publica acceperit, dicendum est praeferri eam fisco debere, si postea fisco debitor obligatus est, quia et privati praeferuntur.*

Przekaz jurysty kompilatorzy justyniańscy umieścili w księdze dwudziestej tytułu czwartego „*Qui potiores in pignore vel hypotheca habeantur et de his qui in priorum creditorum locum succedunt*” („*Kto ma pierwszeństwo w realizacji zastawu lub hipoteki oraz o tych, którzy wstępują w miejsce poprzedzających ich wierzycieli*”). Ulpian wskazał, iż w sytuacji, gdy na rzecz gminy miejskiej został ustanowiony zastaw na konkretnej rzeczy, to należy stwierdzić, że powinno się mu udzielić pierwszeństwa względem generalnego prawa zastawu przysługującego skarbowi cesarskiemu, jeżeli zobowiązanie dłużnika na rzecz skarbu cesarskiego powstało później, ponieważ w tym przypadku pierwszeństwo mają także wierzyciele prywatni.

Zgodnie z opinią jurysty w przypadku, gdy fiskus jest następcą prawnym wierzyciela zastawu o niższej randze, posiada on niższą rangę niż wierzyciel, którego prawo powstało wcześniej. O tym informował także jurysta Callistratus.

⁴⁹⁶ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 133.

⁴⁹⁷ S. TYLBOR, op. cit., s. 74 – 75.

D. 49, 14, 3, 7 (*Callistratus libro tertio de iure fisci*): *Si posteriori creditori fiscus successerit, eo iure utitur, quo is usurus erat, cui successit.*

Przekaz jurysty pochodzi z trzeciej księgi *De iure fisci*, który kompilatorzy justyniańscy umieścili w tytule czternastym czterdziestej dziewiątej księgi Digestów. Natomiast kolejny fragment z konstytucji Karakali z 213 r. rozstrzyga, czy fiskus ma pierwszeństwo przed wszystkimi prawami, które powstały później niż jego wierzytelność.

C. 7, 73, 2: IMPERATOR ANTONINUS. *Quamvis ex causa dotis vir quondam tuus tibi sit condemnatus, tamen si prius, quam res eius tibi obligarentur, cum fisco contraxit, ius fisci causam tuam praevenit. quod si post bonorum eius obligationem rationibus meis coepit esse obligatus, in eius bona cessat privilegium fisci.* * ANT. A. VALERIANAE. * <A 213 PP. XIII K. NOV. ANTONINO A. IIII ET BALBINO CONSS.>

Przedmiotowe rozporządzenie dotyczyło stanu faktycznego, w którym były mąż był zobowiązany względem byłej żony z tytułu ustanowienia posagu. Jednak przed obciążeniem dóbr męża z tytułu zwrotu byłej żonie posagu podpisał on kontrakt z podmiotem publicznym, jakim był *fiscus*. Mimo tego, żądanie fiskusa, będzie ustępowało przed żądaniem żony. Natomiast w sytuacji, gdy mąż stał się dłużny, ale zanim małżonka uzyskała prawo zatrzymania z powodu swojego żądania, prawo fiskusa będzie wyprzedzało prawo byłej żony dłużnika. Ponadto konstytucja ta jest uznawana za dowód zastawu ustawowego *fiscusa*, z uwagi na brak umowy o ustanowieniu zastawu, a jedynie mowa jest o zawarciu kontraktu z podmiotem publicznoprawnym. Rozporządzenie to rozstrzyga więc kwestię zbiegu zastawu zabezpieczającego należności prywatnoprawne i publicznoprawne⁴⁹⁸, w konstytucji nie ma mowy o uprzywilejowaniu zastawu pod względem pierwszeństwa⁴⁹⁹. Przedstawiona sytuacja wskazuje, iż po powstaniu wierzytelności publicznoprawnej powstaje zastaw na rzecz fiskusa, a majątek prywatnego kontrahenta stanowi zabezpieczenie należytego wykonania zobowiązania⁵⁰⁰.

W prawie rzymskim ujawnia się tendencję, zgodnie z którą fiskusowi przyznawane są prawa szczególne⁵⁰¹, mimo tego, nie zawsze rozstrzygano na korzyść *fiscusa*, o czym świadczy fragment autorstwa Scaevoli.

---

⁴⁹⁸ H. WAGNER, *Die Entwicklung der Legallhypotheken am Schuldnervermögen im römischen Recht (bis zur Diokletians)*, cit., s. 157.

⁴⁹⁹ E. WEISS, op. cit., s. 107, uznaje jednak omawiany przypadek za dowód uprzywilejowania zastawu fiskusa niezależnie od czasu ustanowienia zastawu.

⁵⁰⁰ I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 320.

⁵⁰¹ H. WIELING, *Privilegium fisci, praediatura und Protopraxie*, cit., s. 426.

D. 20, 4, 21 pr. (*Scaevola libro vicesimo septimo digestorum*): *Titius Seiae ob summam, qua ex tutela ei condemnatus erat, obligavit pignori omnia bona sua quae habebat quaeque habiturus esset: postea mutuatus a fisco pecuniam pignori ei res suas omnes obligavit: et intulit seiae partem debiti et reliquam summam novatione facta eidem promisit, in qua obligatione similiter ut supra de pignore convenit. quaesitum est, an seia praeferenda sit fisco et in illis rebus, quas titius tempore prioris obligationis habuit, item in his rebus, quas post priorem obligationem adquisiit, donec universum debitum suum consequatur. respondit nihil proponi. cur non sit praeferenda.*

Jurysta opisuje następujący stan faktyczny. Titius obciążył zastawem na rzecz Seii cały swój obecny i przyszły majątek z tytułu kwoty, na którą został zasądzony na jej rzecz w związku ze sprawowaniem nad nią opieką. Następnie pożyczył pieniądze ze skarbu cesarskiego i zastawił cały swój majątek. Zapłacił Seii część długu, a pozostałą kwotę przyrzekł jej stypulacyjnie, dokonując nowacji i uzgadniając dla nowego zobowiązania treść zastawu taką jak poprzednio. Zadano pytanie, czy Seia powinna być uprzywilejowana w stosunku do skarbu cesarskiego zarówno względem tych rzeczy, które Titius posiadał w czasie, gdy ustanowił pierwszy zastaw, jak i tych, które nabył po jego ustanowieniu, dopóki nie otrzyma w całości swojego długu. Scaevola udzielił odpowiedzi, że w tym, co przedstawiono, nie ma nic, co sprzeciwiałoby się jej uprzywilejowanej pozycji.

Zgodnie z przedstawioną opinią jurysty zastaw fiskusa powstaje równocześnie z prawem zastawu osoby prywatnej, ponieważ zastawca na rzecz obu podmiotów zastawił również swój majątek przyszły. Powyższy fragment przedstawia jednak przypadek, który nie odnosi się do przywileju egzekucyjnego fiskusa, a do prawa zastawu fiskusa. Jednocześnie analizując powyższy tekst źródłowy nasuwa się pytanie: Czy z chwilą nabycia rzeczy powstają oba prawa zastawu i jaki mają stosunek względem siebie?

W danym przypadku istnieją dwie możliwości: zgodnie z zasadą uprzywilejowania oba zastawy mają taką samą rangę, ponieważ powstały równocześnie. Prowadzi to do budzącego wątpliwości skutku, że odnośnie do istniejących rzeczy pierwszy wierzyciel ma pierwszeństwo, a odnośnie rzeczy przyszłych już nie. Druga możliwość polega na tym, żeby przyznać pierwszeństwo zawsze tej osobie, z którą została zawarta umowa zastawu w pierwszej kolejności. Tak rozstrzyga też tę sprawę Scaevola: Seia ma pierwszeństwo przed fiskusem, ponieważ jego rzeczy przyszłe zostały zastawione w pierwszej kolejności.

Jednakże w okresie prawa klasycznego zaczynają dominować interesy fiskusa i Papinian wydaje rozstrzygnięcie na jego korzyść⁵⁰². Informuje o tym Ulpian w trzeciej księdze swoich *Disputationes*.

D. 49, 14, 28 (*Ulpianus libro tertio disputationum*): *Si qui mihi obligaverat quae habet habiturusque esset cum fisco contraxerit, sciendum est in re postea adquisita fiscum potioem esse debere Papinianum respondisse: quod et constitutum est. praevenit enim causam pignoris fiscus.*

Jurysta przedstawia sytuację, gdy dłużnik ustanowił zastaw na rzecz wierzyciela, a w dalszej kolejności na rzecz skarbu państwa na przedmiotach, które dopiero ma nabyć. Ulpian przywołuje następnie rozstrzygnięcie Papiniana, że wobec rzeczy, która zostanie nabyta w przyszłości, fiskus będzie miał pierwszeństwo⁵⁰³. We wskazanym przypadku chodzi o hipotekę generalną, a więc o zabezpieczenie obejmujące majątek teraźniejszy i przyszły dłużnika⁵⁰⁴. Rozstrzygnięcie zawarte w cytowanym tekście źródłowym dotyczy więc pierwszeństwa zastawu fiskusa z tytułu wierzytelności kontraktowych, nie ma tu mowy o przywileju egzekucyjnym fiskusa.

Tendencję przyznawania praw szczególnych fiskusowi widać również u Dioklecjana⁵⁰⁵. Należy wskazać, iż zdaniem H. J. Wielinga na podstawie twierdzenia *praevenit causam pignoris fiscus* nie należy jednak formułować ogólnej zasady przywileju pierwszeństwa, sprawa dotyczy jedynie powyższego przypadku szczególnego – równoczesnego powstania praw⁵⁰⁶.

Ze względu na ochronę interesów państwa i gmin w odniesieniu do wierzytelności, którymi dysponował skarb państwa, w prawie rzymskim w szczególny sposób rozwijały się więc instytucje służące wzmocnieniu interesów państwa i gmin. Uwagę należy zwrócić więc na kształtujące się od czasów prawa klasycznego przywileje w postępowaniu egzekucyjnym.

Odpowiednia realizacja funkcji publicznych opiera się na dobrze zorganizowanym aparacie administracyjnym. Nie zawsze jest on w stanie zrealizować wszystkie obowiązki ciążące na podmiocie publicznym. Z tego też powodu konieczne było przekazanie niektórych

---

⁵⁰² I. ŽEBER, op. cit., s. 107.

⁵⁰³ M. KASER, RPR, t. II, cit., s. 230 i przyp. 18.

⁵⁰⁴ E. WEISS, op. cit., s. 143-144; H. WAGNER, *Voraussetzungen Vorstufen und Anfänge der römischen Generalverpfändung*, Magdeburg 1968, s. 95.

⁵⁰⁵ C. 4, 8, 1: IMPERATORES DIOCLETIANUS, MAXIMIANUS. *Praeses provinciae, sciens furti quidem actione singulos quosque in solidum teneri, conditionis vero nummorum furtim subtractorum electionem esse ac tum demum, si ab uno satisfactum fuerit, ceteros liberari, iure proferre sententiam curabit.* DIOCL. ET MAXIM. AA. ET CC. HERMOGENI. <A 294 S. VI K. MAI. CC. CONSS.>

⁵⁰⁶ H. WIELING, *Privilegium fisci, praediatura und Protopraxie*, cit., s. 426 i 427.

obowiązków osobom prywatnym⁵⁰⁷. Jednak skutkiem takich działań był wymóg właściwego zabezpieczenia ich wykonywania, a przez to wydatkowania środków publicznych. Dzięki czemu fiskus oraz gminy stawały się także wierzycielami wobec osób prywatnych. Pomimo prywatnoprawnego charakteru źródeł wskazanych zobowiązań pozycja podmiotu publicznego była jednak nadrzędna⁵⁰⁸. Wynikało to z faktu, iż podmiot wchodzący w stosunki obligacyjne z podmiotem publicznym był jednak traktowany jako dłużnik publiczny zobowiązany do zwrotu środków publicznych⁵⁰⁹.

Pozycja fiskusa z uwagi na jego charakter jako wierzyciela uprzywilejowanego umożliwiała więc zaspokojenie należności publicznoprawnych bez względu na wartość majątku dłużnika, czy też rzeczy należących do niego bez względu na wysokość wierzytelności pozostałych wierzycieli uczestniczących w postępowaniu egzekucyjnym i wysokość ich wierzytelności wobec dłużnika.

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, iż w źródłach prawa rzymskiego dotyczących rzymskiego procesu formułkowego zwrot *privilegium fisci* był używany na oznaczenie różnych instytucji, w tym przywileju egzekucyjnego. Jak również przez różnych romanistów był rozumiany odmiennie. Konkluzja sprowadza się do stwierdzenia, iż przywilej egzekucyjny przysługiwał fiskusowi odnośnie do jego wierzytelności.

2.1.4. Podmioty uprawnione do przywileju egzekucyjnego fiskusa

Pierwszymi kategoriami wierzycieli korzystającymi z *privilegium exigendi* był *fiscus* i *fiscus Caesaris* odnośnie do należności publicznoprawnych. Miał więc on pierwsze miejsce względem pozostałych wierzycieli. Odnośnie do fiskusa fragmenty źródłowe przedstawione w podrozdziale trzecim w sposób jednoznaczny przedstawiają przysługujący mu przywilej egzekucyjny.

Fiscus Caesaris korzystał również z przywilejów analogicznych jak *fiscus*, o czym świadczy cytowany już wcześniej fragment autorstwa Ulpiana (D. 49, 14, 6 pr. – 1)⁵¹⁰.

Ulpian opisał przypadek, w którym fiskus wszedł w prawa osoby prywatnej, a przez to wszedł w uprawnienia osoby, które nabyła ona przed zbyciem wierzytelności. Jurysta

---

⁵⁰⁷ Często bywało tak, że do licytacji usług publicznych stawał nie jednostkowy podmiot a stowarzyszenia osób prywatnych. Zob. F. ZOLL, *Pandekta, czyli nauka rzymskiego prawa prywatnego*, t. II, *Prawo rzeczowe*, Kraków 1913, s. 248.

⁵⁰⁸ M. CARY, H. SCULLARD, op. cit., s. 217.

⁵⁰⁹ I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 318.

⁵¹⁰ Szersza analiza przekazu Ulpiana na s. 83-84.

kontynuując stwierdza również, że fiskus ma i tak własny przywilej odnośnie do nabytej wierzytelności. Najważniejsza jest jednak końcowa konkluzja, iż niezależnie od tego, jaki przywilej należny był fiskusowi, analogiczny przysługuje na rzecz *fiskus Caesaris*⁵¹¹.

Zauważyć należy również, iż *privilegium fisci* przysługuje cesarskiemu fiskusowi odnośnie do jego wierzytelności, wyjątkiem od tego są kary prywatne. W takim przypadku odpada nie tylko prawo zastawu fiskusa. Wierzytelność ta w przypadku postępowania egzekucyjnego zostaje zaspokojona dopiero po innych wierzycielach, o czym informuje uczeń Ulpiana - Modestyn⁵¹².

D. 49, 14, 17 (*Modestinus libro secundo de poenis*): *In summa sciendum est omnium fiscalium poenarum petitionem creditoribus postponi.*

Kolejny fragment odzwierciedla pogląd i jest dowodem, że *privilegium fisci* stosuje się w przypadku długów kontraktowych i podatkowych.

C. 10, 7, 1: IMPERATOR ALEXANDER SEVERUS. *Rem suam persequentibus poenae exactio postponitur. Sicut itaque in sortis quantitate fisci persecutio potior est, ita in triplo quod poenae nomine adiectum est propria forma ferenda est.* ALEX. A. MARCELLO.
* <A 224 PP.K.IUL.IULIANO ET CRISPINO CONSS.>

Z powodu skargi odszkodowawczej fiskus ma pierwszeństwo przed innymi wierzycielami na podstawie *privilegium*. Sporną jest kwestia, czy fiskusowi przysługuje *privilegium fisci* jedynie wtedy, gdy chodzi o niezapłacone wierzytelności, czy również wobec własnych urzędników, w przypadku, gdy zarządzają oni majątkiem publicznym i dochodzi do powstania deficytu⁵¹³. W rachubę wchodzi w szczególności *primipili*, zarządcy prowiantem i płatnościami w legionie⁵¹⁴, o czym czytamy w konstytucji Dioklecjana i Maksymiana.

C. 12, 62, 3 – 4: DIOKLECJAN I MAKSYMIAN. *Utilitas publica praeferenda est privatorum contractibus. Et ideo si constiterit fisco satisfactum esse ob causam primipili, poteris obligatam tibi possessionem dotis titulo petere, ut satis doti fieri potest* 4. *Cum ex sola primipili causa liberos, etiam si patribus heredes non existant, teneri divus aurelianus sanxerit, si neque successistis patri vestro nec quicquam ex bonis eius tenetis, consequens est a paternis creditoribus vos non conveniri.* * DIOCL. ET MAXIM. AA. DIONYSIO. *

W pierwszej części swej konstytucji cesarze wychodzą z założenia, że kobieta, która po rozwiązaniu małżeństwa domaga się oddania swojego *dos*, posiada prawo zastawu na

⁵¹¹ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 133.

⁵¹² Szersze omówienie s. 179-180.

⁵¹³ J. J. BACHOFEN, op. cit., s. 238; H. WIELING, *Privilegium fisci, praediatura und Protopraxie*, cit., s. 430.

⁵¹⁴ C. 7, 73, 1; C. 8, 14, 4.

składnikach majątku byłego męża, jeżeli prawo to zostało ustanowione wobec męża umownie lub ustawowo. Kobieta mogła dochodzić prawa zastawu dopiero wówczas, gdy zostały spłacone długi *primipili* wobec fiskusa. Ponieważ ani wierzyciele zwyczajni, ani posiadacze prawa przywileju w upadłości nie mogli przeszkodzić w spieniężeniu zastawu, trzeba założyć, że chodzi tu o ustawowe prawo zastawu fiskusa na majątku *primipili*⁵¹⁵.

W dalszej części fragmentu, który zawiera, wydaje się, wysoce niesprawiedliwą decyzję cesarza Aureliana: dzieci *primipili* powinny były ponosić odpowiedzialność za długi swoich ojców również wtedy, gdy nie są ich spadkobiercami. Dopiero dalsze wyjaśnienia pokazują, co kryło się za tym stwierdzeniem. Dzieci nie ponosiły odpowiedzialności w przypadku, gdy nie posiadały żadnych przedmiotów z majątku ojca. W przypadku, gdy posiadały te przedmioty, wtedy ponosiły odpowiedzialność, nawet gdy nie były spadkobiercami. Odpowiedzialność ta może być wyjaśniona jedynie jako poręczenie za zastaw odnośnie do rzeczy, które są w posiadaniu dzieci⁵¹⁶. W przedstawionym fragmencie również chodzi o pierwszeństwo prawa zastawu, a nie uprzywilejowania z uwagi na przywilej egzekucyjny.

Zatem fiskusowi przysługuje prawo zastawu na majątku *primipili*, który istnieje na początku sprawowania urzędu i który pokrywa ewentualne wierzytelności wobec niego. Ukazuje to również Dioklecjan⁵¹⁷, według którego fiskus na podstawie swojego prawa zastawu na majątku *primipili* dochodzi swoich wierzytelności wobec dłużnika i nawet upomina o płatności przed dniem wymagalności⁵¹⁸.

W podobny sposób *fiscus* posiada prawo zastawu na majątku *Caesariani*, którzy zajmują się zarządzaniem finansami. Mogą oni przenieść nieobciążone przedmioty swojego majątku jedynie wówczas, gdy po zakończeniu sprawowania urzędu spłacą wszelkie zobowiązania wobec fiskusa⁵¹⁹.

W kolejnym fragmencie autorstwa wcześniejszego Ulpiana, umieszczonym przez kompilatorów justyniańskich w księdze czterdziestej dziewiątej tytułu czternastego, jurysta informuje o kolejnych podmiotach, którym przysługiwało *privilegium fisci*.

---

⁵¹⁵ H. WAGNER, *Die Entwicklung der Legalthypothen am Schuldnervermögen im römischen Recht (bis zur Diokletians)*, cit., s. 180.

⁵¹⁶ H. WIELING, *Privilegium fisci, praediatura und Protopraxie*, cit., s. 430.

⁵¹⁷ C. 4, 9, 1: IMPERATORES DIOCLETIANUS, MAXIMIANUS. *Licet ante tempus debita exigi non possunt, tamen si te ex primipilo debitorem fisci constitutum ac patrimonium tuum exhaustum praeses provinciae compererit, ut ad solutionis securitatem solum fenebris pecuniae subsidium superesse videatur, commonebit debitorem tuum, si saltem ipse solvendo sit, ut ante definitum tempus debita tibi repraesentet, ut fisco, cuius ob necessitates publicas causam potiore esse oportet, debita pecunia exsolvatur.* DIOCL. ET MAXIM. AA. ET CC. ULPIO. <A 294 S. XIII K. AUG. SIRMI CC. CONSS.>.

⁵¹⁸ H. WIELING, *Privilegium fisci, praediatura und Protopraxie*, cit., s. 430 – 431.

⁵¹⁹ Por. CTh. 9, 42, 1, 4.

D. 49, 14, 6, 1 (*Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum*): *Quodcumque privilegii fisco competit, hoc idem et Caesaris ratio et Augustae habere solet.*

Ulpian w komentarzu do edyktu stwierdza, że przywilej fiskusa przysługuje również cesarzowi i cesarzowej (władcy kraju i jego małżonce) odnośnie do dóbr cesarskich i prywatnego majątku cesarskiego.

Taki sam przywilej mógł zostać przyznany przez cesarza poszczególnym gminom, *civitates, rei publicae*⁵²⁰, o czym czytamy u Marcjanusa⁵²¹. Marcjanus stwierdził, iż żadne miasto nie ma przywileju podobnego, jak fiskus, jeśli chodzi o majątek dłużnika, jeśli to nie zostałyby przyznane wyraźnie (imiennie) przez władzę-cesarza. Jurysta więc w jednoznaczny sposób wskazuje na kolejną kategorię wierzycieli korzystających z *privilegium exigendi*, czyli *civitas* odnośnie do należności publicznoprawnych. Warunkiem uzyskania przez *civitas* przywileju w postępowaniu egzekucyjnym, było więc wyraźne jego nadanie przez cesarza. Omawiany przypadek z fragmentu z I księgi *De delatoribus* Marcjana przypomina fragment listu X Pliniusza, który dotyczył ewentualnych przywilejów miast w prowincjach wschodnich.

Plin. *Epist.* X, 109 (110): *Quo iure uti debent Bithynicae vel Ponticae civitates in iis pecuniis quae ex quaque causa rei publicae debebantur, ex lege cuiusque animadvertendum est. Nam, sive non habent privilegium, quo ceteris creditoribus anteponantur, custodiendum est, sive non habent, in iniuriam prvatorum id dari a me non oportebit*⁵²².

Pliniusz analizuje, z jakiego prawa powinny korzystać miasta w Bitynii i Poncie w odniesieniu do wierzytelności o charakterze publicznoprawnym. Stwierdza, iż jeśli miastom przysługuje przywilej wynikający z ustawy i należy go respektować przed prawami innych wierzycieli⁵²³. Natomiast w przeciwnym wypadku miasta nie powinny korzystać z uprzywilejowania z krzywdą dla osób prywatnych⁵²⁴.

Przywilej egzekucyjny przysługiwał gminom, na takich samych zasadach, jak fiskusowi, o czym czytamy w fragmencie umieszczonym przez kompilatorów justyniańskich księdze dwudziestej tytułu szóstego „*Quibus modis pignus vel hypotheca solvitur*” („*W jaki sposób wygasa zastaw lub hipoteka*”).

D. 20, 6, 12 pr. (*Paulus libro quinto responsorum*): *Paulus respondit Sempronium antiquiorem creditorem consentientem, cum debitor eandem rem tertio creditori obligaret, ius*

---

⁵²⁰ L. MITTEIS, *Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians (Systematisches Handbuch der Deutschen Rechtswissenschaft)*, t. I, cit., s. 371.

⁵²¹ D. 50, 1, 10.

⁵²² Plini Caecilii Secundi.

⁵²³ I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 134.

⁵²⁴ H. WIELING, *Privilegium fisci, praediatura und Protopraxie*, cit., s. 412 i przyp. 47, s. 415.

suum pignoris remisisse videri, non etiam tertium in locum eius successisse, et ideo medii creditoris meliorem causam effectam. Idem observandum est et si res publica tertio loco crediderit.

Paulus udzielił jednoznacznej odpowiedzi. Zdaniem jurysty należy przyjąć, iż Sempronius, pierwszy z wierzycieli, zgadzając się by dłużnik tę samą rzecz obciążył hipoteką na rzecz trzeciego wierzyciela, zrezygnował ze swojego prawa zastawu. I dlatego lepsza staje się sytuacja środkowego (drugiego) wierzyciela. Paulus jednocześnie podkreśla, że taką samą zasadę należy stosować także wtedy, gdy trzecim z wierzycieli byłaby gmina miejska.

Privilegium fisci może więc przysługiwać również osobom prywatnym, jeżeli stały się one następcami prawnymi fiskusa lub uprzywilejowanej gminy. W przypadku, gdy osoba trzecia spłaci dług dłużnika fiskalnego, może ona drogą sądową przenieść wierzytelność fiskusa wobec dłużnika, razem z zastawem fiskalnym, co znajduje odzwierciedlenie w konstytucji cesarza Valerianusa z 259 r. n.e.

C. 7, 73, 7: VALERIANUS. *Si in te ius fisci, cum solveres reliqua debitoris pro quo satisfaciebas, tibi competens iudex adscripsit, et transtulit, ab iis creditoribus quibus fiscus potior habetur, res quas eo nomine tenes, non possunt inquietari.* * VALER. ET GALLIEN. AA. ET VALER. C. DIODORO. * <A 259 PP. XV K. IUN. AEMILIANO ET BASSO CONSS.>

Przejęcie wierzytelności musi jednak zostać ogłoszone na zlecenie przez sędziego, w przeciwnym wypadku osoba trzecia otrzyma jedynie niezabezpieczone prawo regresu wobec dłużnika⁵²⁵. Podobne zasady wyrazili także cesarz Karakalla (C. 7, 73, 3⁵²⁶) oraz Gallus (C. 2, 18, 16⁵²⁷) w swych konstytucjach.

Przedstawione w podrozdziale fragmenty wskazują w sposób jasny kategorie wierzycieli korzystającymi z *privilegium exigendi fisci* odnośnie do należności publicznoprawnych. Przywilej egzekucyjny fiskusa był konsekwencją faworyzowania wierzytelności podmiotów publicznych i wynikał z realizowanych przez państwo funkcji, a więc leżał w interesie wszystkich obywateli.

---

⁵²⁵ H. WAGNER, *Die Entwicklung der Legalthypothen am Schuldnervermögen im römischen Recht (bis zur Diokletians)*, cit., s. 162.

⁵²⁶ C. 7, 73, 3: IMPERATOR ANTONINUS. *Si, cum pecuniam pro marito solveres, neque ius fisci in te transferri impetrasti neque pignoris causa domum vel aliud quid ab eo accepisti, habes personalem actionem nec potes praeferri fisci rationibus, a quo dicis ei vectigal denuo locatum esse, cum eo pacto universa, quae habet habitus eo tempore, quo ad conductionem accessit, pignoris iure fisco teneantur. salva igitur indemnitate fisci debitorem tuum pro pecunia, quam pro eo fisco solvisti, more solito convenire non prohiberis.* ANT. A. IULIANAE. <A 213 PP. III K. IAN. ANTONINO A. IIII ET BALBINO CONSS.>

⁵²⁷ C. 2, 18, 16: IMPERATORES GALLUS, VOLUS. *Si negotium sororis tuae gerens pro ea tributa solvisti, vel mandante ea vel rogante id fecisti, negotiorum gestorum actione vel mandati id, quod solvisse te constiterit, recipere poteris.* GALLUS ET VOLUS. AA. EUTYCHIANO. <A 252 PP. XI K. MAI. GALLO ET VOLUSIANO CONSS.>

2.2. Wnioski

Przywileje egzekucyjne w prawie publicznym w rzymskim procesie formułkowym występowały jedynie odnośnie do wierzytelności publicznoprawnych i przysługujących podmiotom publicznym z tytułu umów przypominających umowy prywatnoprawne.

Ze względu na ochronę interesów państwa i gmin w odniesieniu do wierzytelności, którymi dysponowały podmioty publiczne, w prawie rzymskim w szczególny sposób rozwijały się więc instytucje służące wzmocnieniu interesów państwa i gmin. Szczególną uwagę należy zwrócić więc na kształtujące się od czasów prawa klasycznego przywileje w postępowaniu egzekucyjnym.

Należnościami publicznoprawnymi były te powstałe z tytułu należnych danin publicznych, obligacji podatkowych (ogólnie z zobowiązań podatkowych) i z tytułu zawartych umów przypominających umowy prywatnoprawne (umowami tymi były kontrakt pożyczki i najmu).

Przedstawiona analiza wskazuje, iż *fiscus* oraz gminy korzystały z przywilejów odnośnie do zaspokojenia wierzytelności. Jak wynika z powyższego uprzywilejowana pozycja *fiscusa* wobec innych wierzycieli i dłużników umożliwiała zaspokojenie należności publicznoprawnych bez względu na wartość majątku dłużnika i wysokość wierzytelności innych uczestników postępowania egzekucyjnego. Jedynie w przypadku *actio in rem* wierzyciela prywatnego przywilej egzekucyjny nie uzyskał pierwszeństwa. Jednak zabezpieczanie wierzytelności publicznych dzięki nadaniu im pierwszeństwa zaspokojenia w postępowaniu egzekucyjnym, było skuteczne w przypadku, gdy dochodziło do postępowania konkursowego.

Z drugiej natomiast strony zabezpieczenie wierzytelności publicznoprawnych, poprzez nadanie im pierwszeństwa zabezpieczenia zaspokojenia w przypadku egzekucji, było skuteczne jedynie w przypadku postępowania konkursowego. W konsekwencji spowodowało to konieczność poszukiwania skuteczniejszych form zabezpieczenia należności publicznoprawnych, które podmiot publiczny mógł dopiero uzyskać poprzez wdrożenie instytucji prawa prywatnego w postaci zastawu ustawowego stanowiącego zabezpieczenia generalne na majątku dłużnika do reżimu publicznoprawnego.

Pewnego rodzaju trudność w identyfikacji w źródłach prawa rzymskiego przywileju egzekucyjnego fiskusa, a dotyczących rzymskiego procesu formułkowego, sprawia zwrot *privilegium fisci*, który był używany na oznaczenie różnych instytucji. Jak również przez

różnych romanistów był rozumiany odmiennie. Zatem, jak wynika z powyższego, gdy w źródłach mowa jest o *privilegium fisci*, należy mieć na uwadze, iż terminem tym nie jest określany jeden rodzaj przywileju. W żaden sposób niedopuszczalne jest rozumienie terminu *privilegium fisci* jedynie jako *privilegium exigendi*.

ROZDZIAŁ III

PRZYWILEJE EGZEKUCYJNE W PRAWIE FAMILIJNYM I SPADKOWYM

3.1. Wierzytelności z tytułu zwrotu posagu przysługujące kobiecie

3.1.1. Geneza *privilegium exigendi dotis*

W rozważaniach dotyczących przywileju egzekucyjnego z tytułu zwrotu posagu należałoby w pierwszym rzędzie zwrócić uwagę na układ stosunków majątkowych panujących między małżonkami w prawie rzymskim. Początkiem każdej rodziny, w której władzę miał wyłącznie *pater familias*⁵²⁸, było małżeństwo⁵²⁹. Prawnicy rzymscy dla oznaczenia małżeństwa stosowali zamiennie dwóch nazw: *nuptiae* i *matrimonium*⁵³⁰. Nazwa *matrimonium* wywodzi się od słów *mater* (matka) i *munus* (obowiązek)⁵³¹.

Do dzisiejszych czasów zachowały się dwie definicje małżeństwa pochodzące od jurystów rzymskich. Jedna autorstwa Modestyna (III w. n.e.), druga zawarta w Instytucjach Justyniana. Definicję małżeństwa Modestyna kompilatorzy justyniańscy umieścili w tytule drugim księgi dwudziestej trzeciej Digestów⁵³². Jurysta wskazał, iż pod pojęciem małżeństwa

---

⁵²⁸ C. 4, 13; C. 4, 43; Zob. J. ZABŁOCKI, *Consortium ercito non cito w Noctes Atticae Aulusa Gelliusa*, «PK» 31/1988, nr 3 - 4, s. 271; TENŹE, *Rodzina rzymska w świetle Noctes Atticae Aulusa Gelliusa*, [w:] *Rodzina w społeczeństwach antycznych i wczesnym chrześcijaństwie. Literatura, Prawo, Epigrafika, Sztuka*, pod red. J. JUNDZIŁA, Bydgoszcz 1995, s. 45; F. LONGCHAMPS DE BÈRIER, *Niektóre przykłady nadużycia prawa w rzymskim prawie prywatnym: władza ojcowska*, «CPH» 53 (2001), s. 159-167; P. NICZYPORUK, *Kompetencje pater familias względem dzieci w ustawach królewskich (leges regiae) w starożytnym Rzymie*, [w:] *Mężczyzna, Etyka, Ekonomia*, Białystok 2011, s. 179 – 198, wraz z dalszą cytowaną tam literaturą.

⁵²⁹ Zob. W. ROZWADOWSKI, *Nowe badania nad istotą małżeństwa rzymskiego*, «Meander» 42/1987, z. 4-5, s. 237-247; TENŹE, *Istota małżeństwa w starożytnym Rzymie*, «Gdańskie Studia Prawnicze» 14 (2005), s. 773-784; M. ZABŁOCKA, *Zmiany w ustawach małżeńskich Augusta za panowania dynastii julijsko-klaudyjskiej*, «PK» 30/1987, nr 1-2, s. 151-178; J. ZABŁOCKI, *Si mulier vinum bibit condemnatur*, «PK» 32/1989, nr 1-2, s. 223-232; B. SITEK, *Koncepcja małżeństwa w rzymskim prawie klasycznym a kultura prawna Europy. Uwagi o małżeństwie w oparciu o tekst Modestyna D. 23, 2, 1*, «CPH» 50 (1998), z. 1, s. 13 i n.; S. JÓŹWIĄK, *Uwagi św. Augustyna o małżeństwie i rodzinie rzymskiej*, [w:] *Wokół problematyki małżeństwa w prawie rzymskim Henrico Insadowski (1888-1946) in memoriam*, pod red. A. DĘBIŃSKI, M. WÓJCIK, Lublin 2007, s. 135-152; M. KURYŁOWICZ, *Wokół istoty małżeństwa rzymskiego*, [w:] *Finis legis Chrystus. Księga pamiątkowa W. Góralskiego*, Warszawa 2009, s. 1142-1153; M. V. SANNA, *Matrimonio e altre situazioni matrimoniali nel diritto romano classico. 'Matrimonium iustum-matrimonium iniustum'*, Napoli 2012, s. 4 i n., wraz z dalszą cytowaną tam literaturą.

⁵³⁰ D. 50, 17, 30.

⁵³¹ A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 378 – 379, s.v. *munus*; P. M. GAJDA, *Prawo małżeńskie kościoła katolickiego*, Tarnów 2000, s. 21.

⁵³² D. 23, 2, 1 (*Modestinus libro primo regularum*): *Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communication.*

należy rozumieć związek mężczyzny i kobiety, stanowiący wspólnotę na całe życie, będącą zespoleniem się według prawa boskiego i ludzkiego⁵³³.

Natomiast druga definicja pochodziła z Instytucji Justyniana i określała małżeństwo jako związek mężczyzny i kobiety, zawierający w sobie nierozłączny sposób życia⁵³⁴.

Obie definicje, wprawdzie bardzo ogólnie, podkreślają trwałą formę związku małżeńskiego, nie określając jednak stosunku prawnego wynikającego z jego zawarcia⁵³⁵. Ujmują małżeństwo bardziej z punktu widzenia socjologicznego⁵³⁶. Z obu określeń bezspornie wynika stała charakterystyczna cecha małżeństwa rzymskiego, którą jest oczywiście monogamiczność⁵³⁷.

Małżeństwo w świetle prawa rzymskiego było więc trwałą wspólnotą życia mężczyzny i kobiety⁵³⁸, która powinna zapewnić posiadanie prawnego potomstwa i jego wychowanie⁵³⁹. W szczególności małżeństwo obejmowało wszystkie sprawy zachodzące pomiędzy małżonkami, zaczynając od tych materialnych, a skończywszy na prawach i obowiązkach obu stron względem siebie. Prawo rzymskie, co charakterystyczne, traktowało małżeństwo raczej jako instytucję o charakterze społecznym i obyczajowym⁵⁴⁰. Zaś regulacje

---

⁵³³ C. CASTELLO, *La definizione di matrimonio secondo Modestino*, [w:] *Atti del colloquio romanistico-canonistico (febbraio 1978)*, «Utrumque Iuris» 4, Roma 1979, s. 267 i n.; G. FRANCIOSI, *Famiglia e persone in Roma antica. Dall'età arcaica al principato*, Torino 1995, s. 170; J. ZABŁOCKI, 'Consortium vitae', [w:] 'Finis legis Christus'. *Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, pod red. J. WROCEŃSKI, J. KRAJCZYŃSKI, t. II, Warszawa 2009, s. 1327-1335.

⁵³⁴ I. 1, 9, 1: *Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio, individuum consuetudinem vitae continens*. Por. S. ŚWIACZNY, *Nierozzerwalność małżeństwa a rozwiązanie małżeństwa naturalnego w prawie kanonicznym*, Katowice 2004, s. 22.

⁵³⁵ G. KULECZKA, *Prawo rzymskie epoki pryncypatu wobec dzieci pozamałżeńskich*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1969, s. 19 i n.

⁵³⁶ Na temat obrzędów towarzyszących ceremonii zawarcia małżeństwa w prawie rzymskim i ich symboliki zob. S. TREGGIARI, op. cit., s. 161-210; K. K. HERSCH, *The Roman Wedding: Ritual and Meaning in Antiquity*, Cambridge 2010 wraz z wykazem wcześniejszej literatury. Por. E. S. DICK, *The Bridesman in the Indo-European Tradition: Ritual and Myth in Marriage Ceremonies*, «The Journal of American Folklore» 79.312/1966, s. 338-339.

⁵³⁷ P. NICZYPORUK, *Zawarcie małżeństwa 'liberorum procreandorum causa' w prawie rzymskim*, «Zeszyty prawnicze» 14.3 (2014), s. 194-195.

⁵³⁸ Por. B. ZUBERT, *Przeszkoda wieku do zaręczyn i małżeństwa w prawie rzymskim*, «RTK» 13/1966, z. 5, s. 90; W. OSUCHOWSKI, *Rzymskie prawo prywatne: zarys wykładu*, Warszawa 1986, s. 212; S. TREGGIARI, *Roman Marriage. Iusti Coniuges from the time of Cicero to the time of Ulpian*, Oxford 1991, s. 37 i n.; J. GAUDEMET, *El matrimonio en Occidente*, przekł. M. BERBERÀN, F. TRAPERO, Madrid 1993, s. 42; W. SUDER, *Kloto, Lachesis, Atropos. Studia społeczno – demograficzne i medyczne z historii starożytnego Rzymu*, «Acta Universitas Wratislaviensis», Nr 1676, «Historia» 120/1994, s. 26, wraz z cytowaną tam literaturą.

⁵³⁹ Zob. M. BENABOU, *Pratique matrimoniale et représentation philosophique: le crepuscule des strategies?* [w:] *Paternité et strategies familiales dans l'antiquité romaine*, pod red. J. ANDREAU, H. BRUHNS, Roma 1990, s. 130 i n.; D. GOUREVITCH, *Se marier pour avoir des enfants: le point de vue médecin*, [w:] *Paternité et strategies familiales dans l'antiquité romaine*, Rome 1990, s. 139 - 151; S. DIXON, *The Roman Family*, Baltimore – London 1992, s. 61 i n.; A. TARWACKA, *As Far as the Bedroom... The Censor's Mark in Family Matters in Republican Rome*, «Zeszyty Prawnicze» 13.2 (2013), s. 187 i n.

⁵⁴⁰ Pogląd M. KASER, RPR, t. 1, s. 310; B. SITEK, *Koncepcja małżeństwa w rzymskim prawie klasycznym a kultura prawna Europy. Uwagi o małżeństwie w oparciu o tekst Modestyna D. 23,2,1*, «CPH» 50 (1998), z. 1, s.

prawne dotyczyły jego powstania, wygaśnięcia i ustroju majątkowego między małżonkami. Prawo określało wymogi, jakim miało odpowiadać małżeństwo zwane „*iustum ac legitimum matrimonium*”, czy też „*iustae ac legitimae nuptiae*”⁵⁴¹.

W najstarszym okresie (prawa archaicznego i przedklasycznego) w prawie rodzinnym dominującą rolę odgrywało prawo zwyczajowe. Na czele rodziny stał *pater familias* mający pod swą władzą osoby *alieni iuris*, a ponadto rodzinę, w szerszym tego słowa znaczeniu⁵⁴².

Rzymski jurysta Papinian stwierdził, iż pozycja kobiet w prawie rzymskim jest gorsza niż mężczyzn⁵⁴³. Natomiast Ulpian zaznacza, że nie małżeństwo i nie pochodzenie, lecz dobre obyczaje decydowały o pozycji kobiety⁵⁴⁴. Początkowo w prawie rzymskim wszystkie kobiety *sui iuris*, z wyjątkiem *virgo Vestalis*⁵⁴⁵, musiały mieć tutora. Uzasadnienie dla opieki nad kobietami widziano chociażby w bezradności kobiet, nieznaności spraw sądowych⁵⁴⁶. Z biegiem czasu, z powodu rozwoju procesu formułkowego, a także na skutek rosnącej roli i samodzielności kobiet w życiu społecznym *tutela mulierum* stawała się przeżytkiem⁵⁴⁷. Już Gaius w Instytucjach (połowa II w. n.e.) nie znajduje powodów uzasadniających istnienie instytucji opieki nad kobietami. Wskazuje się, iż związane one są ze sferą czysto majątkową, gdyż starano się odsunąć kobiety od wpływu na majątek familijny⁵⁴⁸.

---

13. Por. O. BUCCI, *L'operosità scientifica di Edoardo Volterra*, «RIDA» 32/1985, s. 207-235, w szczególności s. 213-214; 228-229; W. WOŁODKIEWICZ, *Some Remarks on the Modern Research on Roman Marriage*, [w:] *Marriage. Ideal – Law – Practice, Proceedings of a Conference held in Memory of Henryk Kupiszewski*, pod red. Z. SŁUŻEWSKA, J. URBANIK, Warsaw 2005, s. 219-233. Na temat najnowszej literatury dotyczącej zagadnienia konsensualnego charakteru małżeństwa w prawie rzymskim por. Z. BENINCASA, 'Deductio in domum mariti' and the conclusion of a 'iustum matrimonium', «Miscellanea Historico-Iuridica» 11 (2012), s. 14 przyp. 2.

⁵⁴¹ Zob. J. MISZATL-KONECKA, *Ograniczenia wolności seksualnej w starożytnym Rzymie. Uwagi na gruncie kazirodztwa, bigamii i pederastii*, [w:] *Idea wolności w ujęciu historycznym i prawnym. Wybrane zagadnienia*, pod red. E. KOZERSKA, P. SADOWSKI, A. SZYMAŃSKI, Toruń 2010, s. 43-64; TEJŻE, *Bigamia w prawie rzymskim*, Lublin 2011, s. 260 i n.; Por. B. SITEK, *Trwałość i nierozzerwalność małżeństwa: ze studiów nad małżeństwem w prawie rzymskim, kanonicznym Kościoła Katolickiego i polskim prawie cywilnym*, cit., s. 14-15.

⁵⁴² M. ZABŁOCKA, *Przemiany prawa osobowego i rodzinnego w ustawodawstwie dynastii julijsko - kłaudyjskiej*, Warszawa 1987, s. 94; Por. J. KRZYNÓWEK, *Od ius vendendi do emancipatio. Prawne i społeczne aspekty emancipatio dzieci w rzymskim okresie republiki i pryncypatu*, Warszawa 2012, s. 24 i 85.

⁵⁴³ D. 1, 5, 9 (*Papinianus libro ticensimo primo quaestionum*): *In multis iuris nostri articulis deterior est condicio feminarum quam masculorum.*; W. WOŁODKIEWICZ, *Materfamilias*, «CPH» 16 (1964), z. 1, s. 104 i n.; R. FIORI, *Materfamilias*, «BIDR» 96 – 97 (1993-1994), s. 455 i n.

⁵⁴⁴ D. 50, 16, 46, 1 (*Ulpianus libro quintensimo nono ad edictum*): *"Matrem familias" accipere debemus eam, quae non inhoneste vixit: matrem enim familias a ceteris feminis mores discernunt atque separant. Proinde nihil intererit, nupta sit an vidua, ingenua sit an libertina: nam neque nuptiae neque natales faciunt matrem familias, sed boni mores.*; Prawnicy rzymscy mieli na względzie pozycję społeczną kobiety i jej ocenę moralną. Kobietom godnym szacunku ze względu na nienaganne obyczaje przysługiwało miano *mater familias* lub *matron*. Zob. P. NICZYPORUK, *Żaloba i powtórne małżeństwo wdowy w prawie rzymskim*, Białystok 2002, s. 122 – 123.

⁵⁴⁵ G. 1, 145.

⁵⁴⁶ G. 1, 144; Ulp. Reg. 11, 1.

⁵⁴⁷ M. ZABŁOCKA, *Zanikanie instytucji tutela mulierum w prawie rzymskim*, «PK» 30/1987, nr 3-4, s. 239.

⁵⁴⁸ M. KURYŁOWICZ, *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie*, Lublin 1994, str. 107.

Z mocy ustawy XII tablic opiekunami kobiety stawali się jej najbliżsi krewni agnacyjni. *Tutela mulierum* od najdawniejszych czasów aż do pryncypatu była ustanawiana w interesie opiekuna, w celu zachowania majątku kobiety, ponieważ to opiekun po jej śmierci dziedziczył ten majątek⁵⁴⁹.

Drugą instytucją po *tutela mulierum* ograniczającą samodzielność kobiet był zwyczaj wchodzenia żony pod władzę męża.

Od zawarcia małżeństwa odróżniali więc Rzymianie akt włączenia żony do agnacyjnej rodziny męża, połączony z wejściem małżonki pod jego władzę, lub też pod władzę swego teścia, jeżeli mąż sam był jeszcze osobą *alieni iuris* (władzy tej nie niweczyła nawet śmierć męża i związane z nią rozwiązanie węzła małżeńskiego)⁵⁵⁰. Następowo ono w wyniku jednego z trzech następujących zdarzeń prawnych: *confarreatio*⁵⁵¹, *coemptio*⁵⁵², *usus*. Małżeństwo bez *conventio in manum* nie zmieniało niczego w dotychczasowej przynależności rodzinnej żony⁵⁵³. Jeżeli była osobą *alieni iuris*, pozostawała nadal pod władzą swego ojca lub dziadka. Jeżeli była *sui iuris*, pozostawała nią nadal i w dalszym ciągu trwała opieka jej agnatów. W małżeństwie *sine manu* żona (*uxor*) podlegała także władzy męża, ale nie była to władza zwierzchnika agnacyjnego (*manus*). U schyłku republiki rodziny, w których żona wchodziłaby pod władzę męża stają się wyjątkowe⁵⁵⁴.

W prawie rzymskim mąż był obowiązany ponosić koszty utrzymania żony i całego domu (*onera matrimonii*)⁵⁵⁵. W prawie archaicznym mąż nie był zobowiązany do zwrotu posagu. W prawie przedklasycznym mąż miał jedynie moralny obowiązek zwrotu posagu, po rozwiązaniu małżeństwa, osobie która posag ustanowiła⁵⁵⁶. Posag, jakkolwiek nie uznawany przez prawo za konieczny warunek małżeństwa, drogą zwyczaju stał się charakterystyczną cechą takiego związku, odróżniającą ją od konkubinatu. *Dos* pomimo, że była przysporzeniem na rzecz męża, pośrednio powinien przynosić korzyści kobiecie⁵⁵⁷. Żona

⁵⁴⁹ M. ZABŁOCKA, *Zanikanie instytucji tutela mulierum w prawie rzymskim*, cit., s. 242.

⁵⁵⁰ J. CROOK, *Patria potestas*, «The Classical Quarterly», 17/1 (1967), s. 113-122.

⁵⁵¹ M. ZABŁOCKA, *Confarreatio w ustawodawstwie pierwszych cesarzy rzymskich*, «PK» 31/1988, nr 1—2, s. 237—246, wraz z dalszą cytowaną tam literaturą.

⁵⁵² A. COLAIACOMO, *Matrimonio e divorzio. Nell' Antica Roma*, Roma 1981, s. 27.

⁵⁵³ O. ROBLEDA, *Matrimonio en derecho romano. Esencia, requisitos de validez, efectos, disolubilidad*, Roma 1970, s. 1.

⁵⁵⁴ G. KULECZKA, op. cit., s. 10.

⁵⁵⁵ D. 23, 3, 76; F. SCHULZ, CRL, cit., s. 120; J. F. GARDNER, *Women in Roman Law and Society*, London 1986, s. 97; J. A. POKROWSKI, *Istoria rzymskiego prawa*, cit., s. 461; Por. A. STĘPKOWSKA, *Ustanowienie a ukonstytuowanie się posagu w prawie klasycznym*, cit., s. 195-196; TEJŻE, *Ochrona majątku posagowego w kontekście 'manumissio servi dotalis'*, cit., s. 55-56;

⁵⁵⁶ A. STĘPKOWSKA, *O „actio rei uxoriae” przekształconej w „actio ex stipulatu” i o naturze nadanej posagom - 13 tytuł 5 księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie - komentarz*, cit., s. 244.

⁵⁵⁷ J. F. GARDNER, op. cit., s. 69.

mogła oczekiwać od męża utrzymania jej na poziomie adekwatnym do wartości wniesionego posagu⁵⁵⁸.

W epoce prawa przedklasycznego uznano za słuszne i celowe ustanowienie na rzecz męża przysporzenia majątkowego, zwanego posagiem⁵⁵⁹. Posag, czyli *dos, res uxoria*, miał na celu przyczynienie się ze strony żony do pokrycia wydatków związanych z małżeństwem⁵⁶⁰.

Z punktu widzenia dalszych rozważań dotyczących posagowych przywilejów egzekucyjnych ważne jest poznanie pojęcia posagu i dóbr posagowych znajdujących swoje odzwierciedlenie źródłowe.

W rzymskiej literaturze nieprawniczej, a szczególnie w dziełach Varrona i Cynceron, odnajdujemy antyczne rozumienie pojęcia posagu.

Varr. L. L. 5, 175: (...) *pecunia (...) potest item dici dos, si nuptiarum causa data.*

Marcus Terentius Varro w swym dziele *De lingua latina* wyjaśnił, że termin *dos* oznacza pieniądze dane w związku z zawarciem małżeństwa⁵⁶¹. Zatem posag był nierozzerwalnie związany z instytucją *matrimonium*. Definicje pisarza niejako precyzuje współczesny mu Cynceron.

Cic., *Topica* 23: *Ab effectis rebus hoc modo: Cum mulier viro in manum convenit, omnia quae mulieris fuerunt viri fiunt dotis nomine.*

Retor w swym dziele *Topica* stwierdził, że wszystko, co należało do kobiety, stawało się własnością męża tytułem posagu.

Zarówno Varron, jaki i Cynceron, żyjący u schyłku republiki, przedstawili pojęcie posagu, które było powszechne w okresie postępowania formułkowego. Wówczas to *dos* mogła mieć różną postać.

---

⁵⁵⁸ A. STĘPKOWSKA, *O „actio rei uxoriae” przekształconej w „actio ex stipulatu” i o naturze nadanej posagom - 13 tytuł 5 księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie – komentarz*, cit., s. 243; Por. S. TREGGIARI, op. cit., s. 331.

⁵⁵⁹ H. KUPISZEWSKI, *Stosunki majątkowe między narzeczonymi w prawie rzymskim klasycznym (dos i donatio)*, «PK» 20/1977, nr 3-4, s. 273-282; S. TREGGIARI, op. cit., s. 323 i n.; C. FAYER, *La familia romana. Aspetti giuridici ed antiquari, II: Sponsalia. Matrimonio. Dote*, Roma 2005, s. 673 i n.; M. J. GARCIA GARRIDO, *Derecho Privado Romano*, cit., s. 360 – 363.

⁵⁶⁰ A. WATSON, *The Law of Succession in the Later Roman Republic*, Oxford 1971, s. 57 – 76; J. GOODY, *Production and Reproduction: A Comparative Study of the Domestic Domain (Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology)*, Cambridge 1976, s. 104 i n.; P. E. CORBETT, op. cit., s. 147 – 204; Por. A. STĘPKOWSKA, *De iure dotium. XII tytuł V księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie – komentarz*, cit., s. 170; TEJŻE, *O „actio rei uxoriae” przekształconej w „actio ex stipulatu” i o naturze nadanej posagom - 13 tytuł 5 księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie – komentarz*, cit., s. 243-244; TEJŻE, „*Dos receptica*” i „*dos aestimata*” w świetle „*Lex Iulia de fundo dotali*”, cit., s. 203; TEJŻE, *Ochrona majątku posagowego w kontekście ‘manumissio servi dotalis’*, cit., s. 55-56; TEJŻE, *Charakter zakazu alienacji nieruchomości posagowych w rzymskim prawie klasycznym*, cit., s. 295 – 296.

⁵⁶¹ H. KUPISZEWSKI, *Stosunki majątkowe między narzeczonymi w prawie rzymskim klasycznym (dos i donatio)*, cit., s. 263.

Posag z reguły polegał na przeniesieniu własności rzeczy⁵⁶². Ponadto mógł również być podstawą cesji wierzytelności, ustanowienia prawa rzeczowego⁵⁶³ lub zwolnienia z długu⁵⁶⁴. Zatem jurystów rzymskich w szczególności interesowała forma czynności ustanawiającej posag, nie zaś faktyczna treść, czy znaczenie terminu *dos*, które w pismach jurystów rzymskich nie ma jednolitego i konkretnego znaczenia⁵⁶⁵. Z tego też powodu, juryści przyjmowali za kryterium podziału albo formę ustanowienia posagu, albo osobę, która dokonywała tej czynności⁵⁶⁶.

Ze względu na osobę ustanawiającą posag wyróżnia się dwa rodzaje posagów. *Dos* ustanawiana była zazwyczaj przez *pater familias* kobiety wychodzącej za mąż⁵⁶⁷. W przypadku, gdy dającym posag był ojciec lub zwierzchnik familijny, posag określano zwrotem *dos profecticia*⁵⁶⁸. Posag ustanowić mogła także sama kobieta lub inna osoba, chociażby dłużnik kobiety. Na oznaczenie tego posagu używano terminu *dos adventicia*⁵⁶⁹. Zatem zainteresowani w przekazaniu *dos* byli ci wszyscy, którzy chcieli wyposażyć kobietę w dobra posagowe.

W prawie rzymskim znane były trzy formy ustanowienia posagu⁵⁷⁰. Można było tego dokonać poprzez przeniesienie własności rzeczy posagowych (*dotis datio*)⁵⁷¹, jednostronnego przyrzeczenia posagu (*dotis dictio*)⁵⁷² oraz przyrzeczenia posagu w formie stypulacji (*dotis promissio*)⁵⁷³. *Dotis dictio* zastrzeżona była dla samej kobiety (tylko wtedy gdy była osobą *sui iuris*), jej wstępnego w linii męskiej lub dłużnika, który działał na jej polecenie jako wierzyciela⁵⁷⁴. *Dotis datio* oraz *dotis promissio* były dostępne dla każdego. W okresie

---

⁵⁶² P. E. CORBETT, op. cit., s. 154; A. STĘPKOWSKA, „*Dos receptica*” i „*dos aestimata*” w świetle „*Lex Iulia de fundo dotali*”, cit., s. 203.

⁵⁶³ D. 23, 3, 7, 2; D. 23, 3, 66; D. 23, 3, 78.

⁵⁶⁴ D. 23, 3, 41, 2 (*Paulus libro trigensimo quintus ad edictum*): *Accepti quoque latrone dos constituitur, cum debitori marito acceptum feratur dotis constituendae causa.*

⁵⁶⁵ A. STĘPKOWSKA, „*Dos receptica*” i „*dos aestimata*” w świetle „*Lex Iulia de fundo dotali*”, cit., s. 203.

⁵⁶⁶ A. STĘPKOWSKA, *Ustanowienie a ukonstytuowanie się posagu w prawie klasycznym*, cit., s. 199-200.

⁵⁶⁷ Justynian nazwał dokonanie takiego przysporzenia jako *officium paternum*; zob. C. 5, 11, 7.

⁵⁶⁸ D. 23, 3, 5 pr.

⁵⁶⁹ Ulp. Reg. 6, 3; Zob. M. J. GARCIA GARRIDO, *Derecho Privado Romano*, cit., s. 362.

⁵⁷⁰ A. STĘPKOWSKA, „*Dos receptica*” i „*dos aestimata*” w świetle „*Lex Iulia de fundo dotali*”, cit., s. 203.

⁵⁷¹ M. J. GARCIA GARRIDO, *Derecho Privado Romano*, cit., s. 362.

⁵⁷² Termin *dotis dictio* nie pojawia się w źródłach umieszczonych w Digestach przy omawianiu poszczególnych stanów faktycznych. Ostateczny zanik tej formy ustanowienia posagu nastąpił w roku 428 n.e. wskutek wydania konstytucji Teodozjusza i Valentyniana. Sformułowania wskazujące na *dotis dictio* zostały zastąpione przez kompilatorów justyniańskich odwołaniami do *dotis promissio*. Zob. A. STĘPKOWSKA, *Ustanowienie a ukonstytuowanie się posagu w prawie klasycznym*, cit., s. 201; Por. A. BERGER, *Dotis dictio w prawie rzymskim*, cit., s. 70 i n.; H. KUPIŚZEWSKI, *Stosunki majątkowe między narzeczonymi w prawie rzymskim klasycznym (dos i donatio)*, cit., s. 274 i n.

⁵⁷³ Ulp. Reg. 6, 1: *Dos aut datur aut dicitur aut promittitur.*; H. KUPIŚZEWSKI, *Stosunki majątkowe między narzeczonymi w prawie rzymskim klasycznym (dos i donatio)*, cit., s. 274 i n.

⁵⁷⁴ A. STĘPKOWSKA, *Ustanowienie a ukonstytuowanie się posagu w prawie klasycznym*, cit., s. 201.

poklasycznym ustanowienie posagu następowało także w drodze nieformalnej umowy (*pactum dotale* lub *pollicitatio dotis*).

Kolejnego rozróżnienia w obrębie posagów można dokonać szacując przedmioty stanowiące posag, w wyniku czego rozróżniano *dos aestimata* oraz *dos inaestimata*⁵⁷⁵.

Według prawa rzymskiego mąż nabywał prawo własności posagu wniesionego przez żonę i mógł nim dowolnie rozporządzać⁵⁷⁶. Początkowo więc *dos*, jaką mąż otrzymywał bądź z rąk ojca, jeżeli żona była *alieni iuris*, bądź od osoby trzeciej, jeżeli była *sui iuris*, stawał się własnością męża, który był *dominus dotis*. I właśnie to zlanie się posagu z mieniem męża było bardzo szkodliwe dla kobiet, zwłaszcza w okresie upowszechnienia się rozwodów.

Prawdopodobnie od III wieku p.n.e. zaczęto zobowiązywać męża do zwrotu posagu w drodze stypulacji, dzięki której pretor przyznawał osobie ustanawiającej posag *actio ex stipulatu* (będąca skargą ścisłego prawa)⁵⁷⁷ o zwrot całego posagu. Obowiązek zwrotu takiego posagu wynikał z mocy umowy. Taki posag określano terminem *dos recepticia*⁵⁷⁸, która stanowiła szczególny rodzaj *dos adventicia*⁵⁷⁹.

Następnie od II w. p.n.e., w przypadku braku stypulacji, pretor udzielał byłej żonie przeciw byłemu mężowi skargę dobrej wiary, zwaną *actio rei uxoriae* (należącym do skarg dobrej wiary)⁵⁸⁰. Ochrona ta wynikała z mocy samego prawa⁵⁸¹.

W sytuacji wniesienia tej skargi mężowi przysługiwało *ius retentionis*, czyli prawo retencji (prawo zatrzymania pewnych części majątku). Wysokość wszystkich potrąceń nie

---

⁵⁷⁵ Zob. szersze rozważania A. STĘPKOWSKA, „*Dos receptica*” i „*dos aestimata*” w świetle „*Lex Iulia de fundo dotali*”, cit., s. 204, 209 i n., wraz z dalszą cytowaną tam literaturą; Por. H. J. WOLFF, *Zur Stellung der Frau im klassischen römischen Recht*, «ZSS» 53 (1933), s. 333; CH. DEMANGEAT, *De la condition du fonds dotal en droit romain. Commentaire du titre du Digeste de fundo dotali (dix leçons faites au cours de 1860)*, Paris 1960, s. 39 i n.; A. BURDESE, *Aestimatio dotis*, [w:] *Studi in onore di Emilio Betti*, t. 2, *Storia del diritto e diritto romano*, Milano 1962, s. 170 – 177.

⁵⁷⁶ A. SÖLLNER, op. cit., s. 84-87; C. F. AMUNÁTEGUI PERELLÓ, *La obligación de restitución de la dote y el nacimiento del divorcio en Roma*, «Revista de Estudios Histórico-Jurídicos» 30/2008, s. 39-46.

⁵⁷⁷ W. DAJCZAK, *Zapisy na rzecz żony w prawie rzymskim*, cit., s. 167 i n., wraz z cytowaną tam literaturą.

⁵⁷⁸ C. ARNÓ, *Il nuovo regime dotale serviano*, [w:] *Studi in onore di Pietro Bonfante*, t. 2, Milano 1930, s. 93; A. BECHMANN, *Das römische Dotalrecht*, t. 2, Erlangen 1863, s. 447; K. CZYHLARZ, *Das römische Dotalrecht*, Gießen 1870, s. 199.

⁵⁷⁹ A. STĘPKOWSKA, „*Dos receptica*” i „*dos aestimata*” w świetle „*Lex Iulia de fundo dotali*”, cit., s. 216.

⁵⁸⁰ A. SÖLLNER, op. cit., s. 84-87.

⁵⁸¹ M. LAURIA, *La dote romana*, [w:] *Atti della R. Accademia di Scienze morali e politiche di Napoli* 58 (1937), Napoli 1938, s. 89; C. FAYER, *La familia romana: aspetti giuridici ed antiquari*, cit., s. 700-702; A. STĘPKOWSKA, *O „actio rei uxoriae” przekształconej w „actio ex stipulatu” i o naturze nadanej posagom - 13 tytuł 5 księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie – komentarz*, «Zeszyty Prawnicze» 5.2 (2005), s. 243-280.

mogła przekraczać połowy posagu. W razie śmierci męża żona mogła żądać zwrotu posagu od spadkobierców męża⁵⁸².

Wskazane zróżnicowanie terminologiczne i instytucjonalne odzwierciedla zróżnicowanie również w obrębie samego prawa posagowego. Miało to również wpływ na kształtowanie się obowiązków męża względem posagu⁵⁸³, a także na zwrot ustanowionego posagu.

Termin *dos* jednoznacznie definiuje się jako posag⁵⁸⁴. W leksykonach i słownikach odnośnie do kwestii posagowych występują sformułowania, które mają istotne znaczenie z punktu widzenia prawa rzymskiego.

Należy zwrócić uwagę, co już zostało wskazane, iż w słownikach encyklopedycznych prawa rzymskiego można odnaleźć terminy *privilegium*, czy *privilegium exigendi*. Brak natomiast wyjaśnienia, czy nawet wyszczególnienia pojęcia *privilegium exigendi dotis*⁵⁸⁵. W literaturze tematu pojawia się ogólne stwierdzenie, iż jest to przywilej egzekucyjny kobiety odnośnie do roszczeń o zwrot posagu⁵⁸⁶. Natomiast w literaturze romanistycznej nie wskazano źródeł pochodzenia tego określenia. W źródłach prawa rzymskiego odnajdujemy zwrot *privilegium dotis*⁵⁸⁷. Termin źródłowy pojawia się więc dopiero u schyłku prawa klasycznego w konstytucji cesarza Severa z 209 r. n. e. Jak również sam tytuł siedemdziesiąty czwarty księgi siódmej Kodeksu Justyniana nosi nazwę „*De privilegio dotis*”.

---

⁵⁸² Justynian w konstytucji z 530 roku n.e. (C. 5, 13, 1) połączył *actio rei uxoriae* ze skargą *actio ex stipulatu*, którą można było wnosić z mocy prawa, a nie tylko w wyniku zawartej stypulacji. Zob. A. SÖLLNER, op. cit., s. 84-87.

⁵⁸³ Przykładem czego jest zakaz alienacji nieruchomości posagowych zawarty w *lex Iulia de fundo dotali* z 18 r. p.n.e. (D. 23, 5). Ustawa ta, będąca częścią *lex Iulia de adulteriis*, wprowadzała zakaz alienowania gruntów posagowych położonych w Italii bez zgody żony. Mąż nie mógł przenosić własności tych gruntów, ustanawiać na nich ograniczonych praw rzeczowych ani dopuścić do utraty służebności gruntowej w przypadku, gdy grunt posagowy był gruntem władającym. *Lex Iulia de fundo dotali* stanowiła pierwsze ograniczenie uprawnień męża względem majątku posagowego.

⁵⁸⁴ Zob. Por. BERGER, *Dotis dictio w prawie rzymskim*, [w:] *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno – Filozoficzny*, seria II, t. XXVIII, Kraków 1910; TENŽE, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 444, s.v. *dos*.

⁵⁸⁵ A. BISCARDI, *Il dogma della collisione alla luce del diritto romano*, cit., s. 16 i n.

⁵⁸⁶ L. M. R. VELASCO, *El Reconocimiento de la Legitimación de la Mujer en el Derecho Romano: el privilegium exigendi dotis*, *Novos Estudos Juridicos*, cit., s. 11 i n.

⁵⁸⁷ C. 7, 74, 1: IMPERATORES SEVERUS, ANTONINUS. *Scire debes privilegium dotis, quo mulieres utuntur in actione de dote, ad heredes non transire*. SEV. ET ANT. AA. FIRMO. <A 209 PP. K. MAI. POMPEIANO ET AVITO CONSS.>.

3.1.2. Prawne przesłanki realizacji roszczenia o zwrot posagu

W okresie zaręczyn (*sponsalia*)⁵⁸⁸ mogły między narzeczonymi powstawać różne stosunki prawne⁵⁸⁹. Tymi stosunkami były w szczególności takie czynności, jak sprzedaż, pożyczka, zlecenie. Na ocenę prawną tych stosunków sam fakt dokonania zaręczyn nie wywierał żadnego wpływu⁵⁹⁰. Inaczej przedstawiała się sytuacja, jeśli przy zawieraniu zaręczyn lub w czasie ich trwania ustanowiony został posag⁵⁹¹. Posag był ustanawiany tylko dlatego, że w przyszłości miało dojść do zawarcia małżeństwa.

Ustawa XII tablic nie wspomina o instytucji posagu, pomimo to powstanie tej instytucji sięga czasów archaicznych. W źródle niejurydycznym, jakim są *Noctes Atticae*, Aulus Gellius⁵⁹² powołując się na *De dotibus* Serviusa Sulpiciusa Rufusa wskazuje, iż od założenia Rzymu przez prawie 500 lat nie było *cautiones* ani *actiones rei uxoriae*. Sulpicius twierdzi, iż w Rzymie nie istniała potrzeba stworzenia instytucji *cautiones rei uxoriae*, aż do konsulatu M. Atiliusa i P. Valeriusa, którzy sprawowali urząd w roku 227 p.n.e.⁵⁹³. Konieczność ich zastosowania pojawiła się dopiero wraz z rozwodem Spuriusa Carviliusa Rugi (230 r. p.n.e.). Autor podaje bezpłodność kobiety jako powód *repudium*⁵⁹⁴.

---

⁵⁸⁸ Źródła dotyczące zaręczyn w czasach najdawniejszych są bardzo ubogie. Rekonstrukcje tej instytucji oparte są głównie na fragmencie Varr. L. L. 6, 69 – 72; na fragmencie dzieła Serviusa Sulpiciusa Rufusa, *De dotibus* cytowanego przez Gelliusa w *Noctes Atticae* 4, 4, 1-2 oraz na wypowiedziach komediopisarzy Plauta i Terencjusza. Zestawienie źródeł u H. KUPISZEWSKI, *Das Verlöbniß im altrömischen Recht*, «ZSS» 77 (1960), s. 128 i n.; A. WATSON, *The Law of Persons in the Later Roman Republic*, Oxford 1967, s. 11 i n.

⁵⁸⁹ Por. D. MEDICUS, *Id Quod Interest: Studien zum römischen Recht des Schadenersatzes*, Köln/Graz, Böhlau, 1962, s. 213; A. WATSON, *The Law of Persons in the Later Roman Republic*, cit., s. 11 i n.; M. KASER, RPR, cit., t. 1, s. 75 i n. Prace dotyczące stosunków majątkowych powstających w związku z ustanowieniem posagu przed zawarciem małżeństwa zob. P. BONFANTE, *Corso di diritto romano*, t. 1, *Diritto di famiglia*, Roma 1925 (przedruk Milano 1963), s. 422 i n.; F. SCHWARZ, *Die Grundlage der conditio im klassischen römischen Recht*, Münster, Köln 1952, s. 149 i n.; G. G. ARCHI, *Variazioni in tema di indebiti solutio*, [w:] *Studi in onore di Vincenzo Arangio Ruiz nel XLV anno del suo insegnamento*, III, Napoli 1953, s. 335 i n.

⁵⁹⁰ H. KUPISZEWSKI, *Stosunki majątkowe między narzeczonymi w prawie rzymskim klasycznym (Dos i donatio)*, cit., s. 265.

⁵⁹¹ Drugim obok posagu aktem prawnym podjętym tylko dlatego, że w przyszłości dojdzie do zawarcia małżeństwa, była darowizna. Jurysprudencja klasyczna nie wykształciła żadnego specjalnego reżimu darowizny między narzeczonymi: D. 6, 2, 12 pr. D. 39, 5, 1. Natomiast o ważności darowizny między narzeczonymi: D. 24, 1, 5 pr.; D. 24, 1, 27; D. 24, 1, 66 pr.; D. 24, 1, 66, 1; Por. F. DUMONT, *Les donations entre époux en droit Romain*, Paryż 1928, s. 38 i n.; L. ARU, *Le donazioni fra coniugi in diritto Romano*, Padowa 1938, s. 56 i n.

⁵⁹² Gell. 4, 3, 1-2: *Memoriae traditum est quingentis fere annis post Romam conditam nullas rei uxoriae neque actiones neque cautiones in urbe Roma aut in Latio fuisse, quoniam profecto nihil desiderabantur nullis etiam tunc matrimoniis divertentibus. 2 Servius quoque Sulpicius in libro quem composuit de dotibus tum primum cautiones rei uxoriae necessarias esse visas scripsit, cum Spurius Carvilius, cui Ruga cognomentum fuit, vir nobilis, divortium cum uxore fecit, quia liberi ex ea corporis vitio non gignerentur, anno urbis conditae quingentesimo vicesimo tertio M. Atilio P. Valerio consulibus. Atque is Carvilius traditur uxorem, quam dimisit, egregie dilexisse carissimumque morum eius gratia habuisse, set iurisiurandi religionem animo atque amori praeveruisse, quod iurare a censoribus coactus erat uxorem se liberum quaerendum gratia habiturum.*

⁵⁹³ J. C. M. LAURENT, *Fasti consulares capitolini. Insunt commentarii in numeros chronologicos Livii, Velleii, Eutropii, aliorum, et commentatio de variis urbis conditae aeris*, 1833, s. 37 i n.

⁵⁹⁴ A. TARWACKA, *Rozwód Carviliusa Rugi. Czy naprawdę pierwszy?*, «CPH» 54 (2002), z. 1, s. 305-306.

Wydaje się, iż można z tego stwierdzenia wnioskować, że posag znany był długo przed III w. p.n.e.⁵⁹⁵. Źródła literackie pochodzące z okresu republiki i pryncypatu wskazują, że była to instytucja funkcjonująca od dłuższego czasu⁵⁹⁶. Również też na starożytne pochodzenie posagu wskazują też liczni romaniści⁵⁹⁷. Ponadto samo ustanowienie posagu nie było, aż do VI w. n.e., sankcjonowanym prawnie obowiązkiem⁵⁹⁸. Kwestie związane z posagiem pojawiały się w konstytucjach cesarzy⁵⁹⁹, ale ostatecznie prawny obowiązek ustanowienia posagu dla córki wprowadził Justynian w 531 r.⁶⁰⁰. Pomimo tego zwyczaj nakazujący wyposażenie kobiety w dobra materialne był skrupulatnie przestrzegany⁶⁰¹. Dochodziło nawet do sytuacji, gdy po ustanowieniu posagów dla kilku córek rodzina⁶⁰² traciła cały majątek rodowy⁶⁰³.

Posag miał ogromne znaczenie społeczne z uwagi na funkcje, jakie spełniał ten majątek⁶⁰⁴. *Dos* stanowiła własność męża, który miał prawo pobierania pożytków, administrowania i dysponowania nim⁶⁰⁵. Z upływem czasu wprowadzono coraz większe ograniczenia swobody męża w tym zakresie, kierując się ochroną interesów kobiety. Posag miał na celu ułatwić mężowi, zarówno w małżeństwie połączonym z *conventio in manum*, jak i w *matrimonium* bez władzy *manus*, ponoszenie ciężarów małżeństwa (*onera matrimonii*)⁶⁰⁶, jak również wyższy posag ułatwiał kobiecie znalezienie męża⁶⁰⁷. Kolejną istotną funkcją, jaką

---

⁵⁹⁵ A. STĘPKOWSKA, *De iure dotium. XII tytuł V księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie - komentarz*, «Zeszyty Prawnicze» 2.2 (2002), s. 169.

⁵⁹⁶ Gell. 10, 23, 4: *Verba Marci Catonis adscripti ex oratione, quae inscribitur de dote, in qua id quoque scriptum est in adulterio uxores deprehensas ius fuisse maritis necare: "Vir" inquit "cum divortium fecit, mulieri iudex pro censore est, imperium, quod videtur, habet, si quid perverse taetrique factum est a muliere; multatur, si vinum bibit; si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur."*

⁵⁹⁷ P. E. CORBETT, op. cit., s. 148; W. BUCKLAND, *The main Institutiones of Roman Private Law*, Cambridge 1931, s. 61; M. KASER, RPR, cit., t. 1, s. 71.

⁵⁹⁸ A. STĘPKOWSKA, *De iure dotium. XII tytuł V księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie - komentarz*, cit., s. 170.

⁵⁹⁹ Konstytucja cesarzy Sewera I Antonina (D. 23, 2, 19); konstytucja Dioklecjana i Maximiana z 293 r. (C. 5, 12, 14).

⁶⁰⁰ C. 5, 11, 7.

⁶⁰¹ Zob. A. TARWACKA, *Rozwód Carviliusa Rugi. Czy naprawdę pierwszy?*, cit., s. 301-308; Por. G. W. LEFFINGWELL, *Social and private life at Rome in the time of Plautus and Terence*, New York 1918, s. 46; S. M. BRAUND, *Marriage, Adultery, and Divorce in Roman Comic Drama*, [w:] *Satiric Advice on Women and Marriage: from Plautus to Chaucer*, pod red. W. S. SMITH, Ann Arbor 2005, s. 48-50.

⁶⁰² J. KRZYNÓWEK, *Od ius vendendi do emancipatio. Prawne i społeczne aspekty emancipatio dzieci w rzymskim okresie republiki i pryncypatu*, cit., s. 17.

⁶⁰³ J. - U. KRAUSE, *Witwen und Waisen im Römischen Reich, II: Wirtschaftliche und gesellschaftliche Stellung von Witwen*, Stuttgart 1994, s. 50.

⁶⁰⁴ C. CASTELLO, *Lo strumento dotale come prova del matrimonio*, «SDHI» 1 (1938), s. 208 i n.

⁶⁰⁵ A. STĘPKOWSKA, *De iure dotium. XII tytuł V księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie - komentarz*, cit., s. 170.

⁶⁰⁶ F. SCHULZ, CRL, cit., s. 120; J. F. GARDNER, op. cit., s. 97; J. A. POKROWSKI, *Istoria rzymskiego prawa*, cit., s. 461.

⁶⁰⁷ D. 23, 3, 2.

spełniał posag było zabezpieczenie utrzymania kobiety po ustaniu małżeństwa⁶⁰⁸. Z czasem coraz częściej wskazywano, że posag ma służyć także zabezpieczeniu dzieci⁶⁰⁹.

W rzymskim procesie formułkowym kobietom przyznano *privilegium exigendi*. O jego istnieniu świadczą urywki tekstu Ulpiana oraz Paulusa. Należy wskazać, iż fragmenty jurystów zamieszczone w czterdziestej drugiej księdze Digestów tworzą zwartą całość i odnoszą się do przywileju posagowego. Zatem fragmenty te należy przedstawić w taki sposób, jak uczynili to kompilatorzy justyniańscy.

D. 42, 5, 17, 1 (*Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum*): *Si sponsa dedit et nuptiis renuntiatum est, tametsi ipsa dotem condicit, tamen aequum est hanc ad privilegium admitti, licet nullum matrimonium contractum est: idem puto dicendum etiam, si minor duodecim annis in domum quasi uxor deducta sit, licet nondum uxor.*

W fragmencie komentarza Ulpiana do edyktu jurysta wskazuje na sytuację, w której pomimo zawartych zaręczyn nie doszło do małżeństwa, a dobra posagowe zostały wniesione⁶¹⁰. W takim przypadku kobieta nie może wystąpić z powództwem o zwrot posagu, ponieważ nie zostało zawarte małżeństwo. Przysługuje jej natomiast ochrona w postaci *condictio*. Jednocześnie Ulpian stwierdza, że słusznie jest w takim przypadku przyznać kobiecie także *privilegium*. Jurysta uważa, że taki sam przywilej przysługuje również dla osoby, która jako *quasi uxor* została wprowadzona do domu męża⁶¹¹. Należy zwrócić uwagę, iż jedną z przesłanek zawarcia w prawie rzymskim ważnego małżeństwa było osiągnięcie odpowiedniego wieku przez oboje nupturientów. U kobiet w prawie rzymskim była to granica 12 lat⁶¹². Małżeństwo zawarte z osobą, która nie spełniała tego wymogu, nie istniało w obliczu prawa⁶¹³.

---

⁶⁰⁸ D. 23, 3, 2; Zob. A. STĘPKOWSKA, *De iure dotium. XII tytuł V księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie - komentarz*, cit., s. 171. Ponadto w okresie prawa poklasycznego groźba utraty posagu miała zniechęcać do pochopnych rozwodów: CTh. 3, 16; Nowele 22 i 117 c. 8-9.

⁶⁰⁹ Zob. A. STĘPKOWSKA, *O „actio rei uxoriae” przekształconej w „actio ex stipulatu” i o naturze nadanej posagom - 13 tytuł 5 księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie - komentarz*, cit., s. 244; Por. H. KUPISZEWSKI, *Powtórne małżeństwo w konstytucjach cesarzy rzymskich w IV i V wieku*, «Analecta Cracoviensia» 7 (1975), s. 350.

⁶¹⁰ Należy zaznaczyć, iż źródła jurydyczne dotyczące okresu klasycznego wskazują, że samo ustanowienie posagu (*institutio dotis*) nie musiało prowadzić do tego by posag faktycznie zaistniał (ukonstytuował się). Szersze rozważania zob. A. STĘPKOWSKA, *Ustanowienie a ukonstytuowanie się posagu w prawie klasycznym*, cit., s. 198 i n., wraz z dalszą cytowaną tam literaturą.

⁶¹¹ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 403 i przyp. 13.

⁶¹² G. 1, 196; D. 23, 2, 4; I. 1, 22; Zob. także S. TAFARO, *„Pubes” e „viripotens” nella esperienza giuridica Romana*, Bari 1988, s. 155 i n.

⁶¹³ Należy wyjaśnić, iż Rzymianie nie sformułowali wymogów małżeństwa systematycznie. Brak było podziału na wymogi małżeństwa i przeszkody małżeńskie oraz na wymogi wynikające z istoty małżeństw. Rzymianie określali wymogi *iustum matrimonium* tylko od strony pozytywnej, podając tylko przesłanki, które powinny być spełnione, aby taki związek był uznany za małżeństwo według *ius civile*. Aby małżeństwo było ważne (*iustae lub legitimae nuptiae, iustum lub legitimum matrimonium*) musiały zostać spełnione przede wszystkim trzy przesłanki: dojrzałość fizyczna (seksualna), *conubium*, konsens małżeński (Ulp. 5, 2 - 3). Na temat wymogów

Kobieta we wskazanych powyżej sytuacjach nie mogła wystąpić z *actio rei uxoriae*, ponieważ nie doszło do zawarcia małżeństwa. Jednakże, w związku z faktem przekazania dóbr posagowych, kobiecie przysługiwała ochrona w postaci *condictio*. W celu realizacji roszczenia o zwrot świadczenia w zamierzonym celu, który nie nastąpił, kobieta mogła skorzystać z przywileju (*privilegium*), by odzyskać wniesione dobra tytułem posagu.

Należy zaznaczyć, iż spośród trzech znanych prawu klasycznemu form ustanowienia posagu tylko *dotis datio* wywoływała skutki rzeczowe⁶¹⁴, co oznacza, że po ustanowieniu posagu połączonym z faktycznym wydaniem rzeczy stanowiących jego przedmiot, mężczyzna lub jego *pater familias* natychmiast stawał się właścicielem majątku⁶¹⁵. Natomiast *dotis dictio* oraz *dotis promissio* wywoływały jedynie skutki zobowiązujące i na samej ich podstawie nie dochodziło do przesunięć majątkowych⁶¹⁶. Jak słusznie zauważyła A. Stępkowska czynności te stanowiły dopiero *causa*, warunkującą ważność osobnej czynności rozporządzającej⁶¹⁷. Dopiero po dokonaniu tej czynności, następującej z reguły po zawarciu małżeństwa, przyrzeczony majątek mógł stać się posagiem⁶¹⁸.

Na podstawie dotychczasowych rozważań można przyjąć, że w fragmencie komentarza jurysty do edyktu (D. 42, 5, 17, 1) mamy przypadek, w którym został ustanowiony posag poprzez przeniesienie własności rzeczy posagowych (*dotis datio*).

Bezpośrednio po urywku tekstu Ulpiana kompilatorzy justyniańscy umieścili fragment autorstwa Paulusa, pochodzący z sześćdziesiątej księgi komentarza do edyktu.

D. 42, 5, 18 (*Paulus libro sexagesimo ad edictum*): *interest enim rei publicae et hanc solidum consequi, ut aetate permittente nubere possit.*

Wypowiedź jurysty wtrącona w tym miejscu przez kompilatorów sprowadza się do stwierdzenia, iż udzielenie tego przywileju leży w interesie państwa: *interest enim rei*

---

zawarcia ważnego małżeństwa zob. E. VOLTERRA, *Quelques observations sur mariage des "filiifamilias"*, «RIDA» I (1948), [= Scritti giuridici, t. 2], s. 97 i n.; F. DE VISSCHER, „*Conubium*” e „*civitas*”, «IURA» 2 (1951), s. 140 i n.; E. VOLTERRA, *L'aquisto della cittadinanza romana e il matrimonio del peregrino* [w:] *Studi E. Retendi*, t. 3, Milano 1951, [= Scritti giuridici, t. 2], s. 257 i n.; R. ASTOLFI, *Femina probrosa, concubina, mater solitaria*, «SDHI» 31 (1965), s. 57 i n.; F. DELLA CORTE, „*Leges Iuliae*” e *l'elegia romana*, «ANRW» II. 30 (1982), z. 1, s. 545; M. FALCÃO, *Las prohibiciones matrimoniales de carácter social en el Imperio Romano*, Pamplona 1973, s. 10 i n.; L. F. RADITSA, *Augustus' Legislation Concerning Marriage, Procreation, Love Affairs and Adultery*, «ANRW» II. 13 (1980), s. 326 i n.; G. FRANCIOSI, *Matrimonio, „conubium” e classi social nel V sec. d. C.*, [w:] *Società e diritto nell'epoca decemvirale*, Atti Copanello 1984, Napoli 1988, s. 147 i n.; M. MIRKOVIC, *Die Entwicklung und Bedeutung der Verleihung des "Conubium"*, Köln 1986, wraz cytowaną tam literaturą.

⁶¹⁴ A. STĘPKOWSKA, *Ustanowienie a ukonstytuowanie się posagu w prawie klasycznym*, cit., s. 202.

⁶¹⁵ H. KUPISZEWSKI, *Stosunki majątkowe między narzeczonymi w prawie rzymskim klasycznym (Dos i donatio)*, cit., s. 265.

⁶¹⁶ A. STĘPKOWSKA, *Ustanowienie a ukonstytuowanie się posagu w prawie klasycznym*, cit., s. 202.

⁶¹⁷ *Ibidem*, s. 202.

⁶¹⁸ P. E. CORBETT, op. cit., s. 167.

*publicae*⁶¹⁹. Istnienie *privilegium exigendi dotis* potwierdza również Paulus, w tym także podaje przyczynę przyznania kobietom, które nie ukończyły 12 roku życia, takiego przywileju. Przywilej posagowy pełnił funkcję swego rodzaju zabezpieczenia dla kobiety w sytuacji zawarcia małżeństwa po osiągnięciu dojrzałości, albowiem odzyskane dobra posagowe mogła ona przeznaczyć na ponoszenie kosztów kolejnego *matrimonium*.

Komentarz jurysty do edyktu (D. 42, 5, 17, 1) koresponduje z innym poglądem Ulpiana pochodzącym również z sześćdziesiątej trzeciej księgi komentarza do edyktu.

D. 42, 5, 19 pr. (*Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum*): *Dabimusque ex his causis ipsi mulieri privilegium*.

W fragmencie, który został umieszczony przez kompilatorów justyniańskich w czterdziestej drugiej księdze tytułu piątego Digestów, jurysta stwierdza, że w przedstawionych sytuacjach przywilej egzekucyjny udzielany jest również kobiecie dojrzałej.

W komentarzu autorstwa Ulpiana (D. 42, 5, 19 pr.) mamy doczynienia z podobnym stanem faktycznym (jak opisanym w D. 42, 5, 17, 1), lecz odnoszącym się do kobiety dojrzałej. W sytuacji, gdy dokonane zostały zaręczyny, a do małżeństwa nie doszło, mogła ona skorzystać w uprzywilejowanej sytuacji i wytoczyć *condictio* o zwrot dóbr posagowych. Z analogicznego *privilegium* kobieta mogła skorzystać również wówczas, gdy jako *quasi uxor* została wprowadzona do domu „potencjalnego” małżonka. Przez sam fakt wejścia do domu narzeczonego kobieta nie stawała się jednocześnie żoną.

Prawdopodobnie nie zostało zawarte *matrimonium iustum*, ponieważ kobieta nie objawiła narzeczonemu *affectio maritalis*⁶²⁰. A jedynie żona mogła skorzystać z *actio rei uxoriae*. Natomiast *quasi uxor* musiała posiadać *privilegium exigendi* oparte o inną podstawę prawną. Nienależne świadczenie dóbr posagowych upoważniało więc kobietę do występowania z *condictio* zabezpieczonej dodatkowo przywilejem egzekucyjnym. Kobiety korzystały z przywileju egzekucyjnego ze względu na fakt przekazania dóbr posagowych.

Dopiero wspólna analiza trzech cytowanych powyżej fragmentów (D. 42, 5, 17 – 19 pr.) może dać pogląd na *privilegium exigendi dotis*. W omawianych źródłach mamy doczynienia z sytuacjami, w których nie doszło do zawarcia małżeństwa. Zatem narzeczona czy *quasi uxor*, która przed osiągnięciem 12 roku życia została wprowadzona do domu „potencjalnego” męża, nie stała się żoną. Skoro kobieta miała możliwość do występowania z *condictio*, to musiał istnieć dodatkowo przywilej egzekucyjny, ponieważ bez przyznania

---

⁶¹⁹ I. SZPRINGER, *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*, cit., s. 263.

⁶²⁰ Zob. J. ZABŁOCKI, *Zgoda małżeńska w prawie rzymskim*, [w:] *Honeste vivere ... Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego*, pod red. A. SOKALA, E. GAJDA, Toruń 2001, s. 303-312.

privilegium exigendi kobieta nie odzyskałaby dóbr przekazanych tytułem posagu. We wskazanych sytuacjach możemy więc mówić, nie o *privilegium exigendi dotis*, a o przywileju egzekucyjnym *quasi dotis*.

Fragmety autorstwa Ulpiana i Paulusa zamieszczone w czterdziestej drugiej księdze Digestów tworzą zwartą wypowiedź (D. 42, 5, 17, 1 – D. 42, 5, 19)⁶²¹ i są dowodem na to, że kobiecie, przysługiwał w rzymskim procesie formułkowym przywilej egzekucyjny. Jest to pogląd nie kwestionowany w literaturze romanistycznej⁶²². Ponadto obydwa fragmenty autorstwa Ulpiana pochodzące z czterdziestej drugiej księgi Digestów komentujące edykt pretorski wskazują, że w okresie prawa przedklasycznego i klasycznego znano przywilej egzekucyjny udzielany kobiecie.

Kolejna sytuacja, w której kobiecie przysługiwał przywilej egzekucyjny, miała miejsce, gdy małżeństwo zostało rozwiązane, o czym czytamy w tytule siedemdziesiątym czwartym Kodeksu Justyniana - „*De privilegio dotis*”. Sytuacja byłej żony zasługiwała na uprzywilejowanie, co zostało potwierdzone konstytucją Septymiusza Sewera i Antoninusa Karakalli.

C. 7, 74, 1: IMPERATORES SEVERUS, ANTONINUS. *Scire debes privilegium dotis, quo mulieres utuntur in actione de dote, ad heredes non transire.* SEV. ET ANT. AA. FIRMO. <A 209 PP. K. MAI. POMPEIANO ET AVITO CONSS.>.

W konstytucji z 209 r. n.e. wydanej za konsulatu Pompeiusa i Avitusa cesarze wskazali prawdopodobnie na przywilej przyznawany roszczeniu byłej żony względem byłego męża o zwrot posagu. Odpowiedź cesarza Septymiusza Sewera i Antoninusa Karakalli pochodząca ze schyłku prawa klasycznego była wynikiem pytania skierowanego do cesarza, czy przywilej posagowy przysługujący kobiecie przechodzi na spadkobierców⁶²³. Na tak postawione pytanie cesarze udzielili negatywnej odpowiedzi. Zatem konstytucja z 209 r. n.e.

---

⁶²¹ I. SZPRINGER, *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*, cit., s. 262 - 263; TEJŹE, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 149 i n.; TEJŹE, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 135 - 136; L. M. R. VELASCO, *El Reconocimiento de la Legitimación de la Mujer en el Derecho Romano: el privilegium exigendi dotis*, *Novos Estudos Jurídicos*, cit., s. 11.

⁶²² A. BISCARDI, *Il dogma della collisione alla luce del diritto romano*, cit., s. 17; I. SZPRINGER, *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*, cit., s. 262 - 263; TEJŹE, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 149 i n.; TEJŹE, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 135 - 136; L. M. R. VELASCO, *El Reconocimiento de la Legitimación de la Mujer en el Derecho Romano: el privilegium exigendi dotis*, *Novos Estudos Jurídicos*, cit., s. 7-30; W literaturze także wskazuje się przypadki, w których przysługiwał *privilegium exigendi dotis*, a mianowicie, gdy do zawarcia małżeństwa oczywiście nie doszło, drugi przypadek odnosi się sytuację, gdy małżeństwo zostało zawarte, lecz ze względu na brak przesłanki odpowiedniego wieku nupturientów było nieważne.

⁶²³ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 403 i przyp. 13.

potwierdziła z całą pewnością, że *privilegium exigendi dotis* przysługiwało kobiecie po rozwiązaniu małżeństwa.

Przywileje, o czym była mowa wcześniej, mogły dotyczyć pewnej kategorii osób, czyli *privilegium personae* albo pewnych stosunków faktycznych, czyli *privilegium causae*. Pierwsze w uwagi na swój charakter nie przechodziły na dziedziców, drugie natomiast podlegały spadkobranii⁶²⁴. Przywilej egzekucyjny z tytułu zwrotu posagu nie był więc ani dziedziczny, ani nie należało go rozciągać na osoby trzecie, które ustanowiłyby posag⁶²⁵.

Również inna konstytucja pochodząca z okresu prawa klasycznego odnosiła się do przywileju egzekucyjnego byłej żony.

C. 5, 12, 9: IMPERATOR DECIUS A. ET DECIUS C. URBICARIAE. *Dotis tuae potioem causam magis esse convenit quam rei publicae, cui postea idem maritus obnoxious factus est.* [PP. VI. IUN. DECIO A. ET GRATO CONS. (250.)] .

Cesarz 18 czerwca 250 r. nadał pierwszeństwo wierzytelnościom żony o zwrot posagu w przypadku kolizji z roszczeniami *fiscusa*⁶²⁶.

Privilegium exigendi dotis odnosił się do byłej żony, która wnosząc skargę o zwrot posagu miała pierwszeństwo nawet przez wierzytelnościami fiskusa. Jednakże jej uprzywilejowana pozycja nie była dziedziczna. Ponadto z dużym prawdopodobieństwem można uznać, że w okresie postępowania formułkowego także *quasi uxor* oraz kobieta po dokonaniu zaręczyn otrzymały *privilegium exigendi quasi dotis*. Ich uprzywilejowana pozycja była konieczna, gdyż odzyskane dobra posagowe były im niezbędne szczególnie w sytuacji zawarcia kolejnych zaręczyn czy małżeństwa, ponieważ mogły zostać ustanowione jako posag oraz stanowić inne koszty małżeństwa. Zatem uznanie prawa kobiet do żądania zwrotu posagu stanowiło znaczną poprawę ich pozycji w sytuacji, gdy małżeństwo zostało rozwiązane bez ich winy lub do *iustum matrimonium* w ogóle nie doszło.

3.1.3. Charakter prawny *privilegium exigendi dotis*

Familia romana ulegała nieustannym zmianom od czasów najdawniejszych, aż po schyłek imperium rzymskiego. Idea patriarchatu sprowadzała się do powołania mężczyzny (ojca, męża) do roli jedyne podmiotu praw i obowiązków, zarówno w sprawach

---

⁶²⁴ G. WESENBERG, op. cit., s. 18.

⁶²⁵ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 403 i przyp. 12; I. SZPRINGER, *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna?*, cit., s. 263.

⁶²⁶ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 403 i przyp. 13.

państwowych, statusu prywatnoprawnego, jak i co do władzy zwierzchniej w rodzinie. Z upływem czasu osłabła jednak *patria potestas*. Powstaje pytanie, czy wraz z przemianami w obrębie rodziny rzymskiej ewolucji uległa również instytucja prawa rzymskiego, jaką jest posag.

O prawie posagowym najpełniej traktują księgi dwudziesta trzecia i dwudziesta czwarta Digestów oraz tytuły dwunasty i trzynasty księgi piątej Kodeksu justyniańskiego⁶²⁷. Fragment autorstwa Marcjanusa, zamieszczony przez kompilatorów justyniańskich w księdze dwudziestej trzeciej Digestów tytułu drugiego „*De ritu nuptiarum*” („*O zasadach zawarcia małżeństwa według ius civile*”), wskazuje na obowiązek wyposażania kobiet w posag.

D. 23, 2, 19 (*Marcianus libro sexto decimo institutionum*): *Capite trigesimo quinto legis Iuliae qui liberos quos habent in potestate iniuria prohibuerint ducere uxores vel nubere, vel qui dotem dare non volunt ex constitutione divorum Severi et Antonini, per proconsules praesidesque provinciarum coguntur in matrimonium collocare et dotare. Prohibere autem videtur et qui condicionem non quaerit.*

W księdze szesnastej *Instytucji* jurysta wskazał, iż osoby wymienione w trzydziestym piątym rozdziale ustawy małżeńskiej cesarza Augusta, które zabraniają bezprawnie (bezzasadnie) dzieciom znajdującym się pod ich władzą żenić się lub wychodzić za mąż, albo które nie chcą ustanowić posagu, stosownie do reskryptu boskiego cesarza Septymiusza Sewera i Antoninusa Karakalli, będą zmuszane przez prokonsulów i namiestników prowincji do wydawania swoich dzieci za mąż i wyposażania ich w posag. Za osobę zabraniającą uważało się także tego, kto nie szukał dla dzieci okazji zawarcia małżeństwa.

Jurysta, nawiązując do trzydziestej piątej księgi *Lex Iulia* oraz cytując konstytucję Antonina i Severa, potwierdza obowiązek wyposażenia kobiet w posag, jak również wskazuje, że to powinność tej osoby, która wydaje ją za mąż⁶²⁸. Konsekwencją powyższych regulacji był problem natury prawnej, a mianowicie stosowania wobec kobiety, której małżeństwo zostało rozwiązane *privilegium exigendi dotis*.

Zobowiązanie do zwrotu posagu i jego rozwój w prawie rzymskim miał istotne znaczenie w okresie obowiązywania procesu formułkowego. W tym okresie kobieta, której małżeństwo zostało rozwiązane bez jej winy, uzyskiwała przywilej posagowy względem

---

⁶²⁷ Przedstawione wskazanie tekstów źródłowych nie wyklucza pojedynczych regulacji w innych księgach, np. w księdze VI i VII. Ponadto pełny przekład na język polski tytułu XII księgi V Kodeksu podaje A. STĘPKOWSKA, *De iure dotium. XII tytuł V księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie – komentarz*, cit. s. 174 i n.

⁶²⁸ Por. C. 5, 12, 14; C. 5, 12, 30; D. 37, 6, 6.

innych praw, które przysługiwały odnośnie do majątku byłego małżonka. Nadanie przywileju egzekucyjnego roszczeniu o zwrot posagu możliwe było dzięki rozwojowi prawa posagowego. Tym samym poprawiło to sytuację tych kobiet, których małżeństwo było rozwiązane bez ich winy⁶²⁹. Przywilej egzekucyjny odnośnie do posagu był uprzywilejowany względem innych praw⁶³⁰.

Privilegium exigendi dotis powstało prawdopodobnie w okresie prawa przedklasycznego. Natomiast pierwsze wzmianki o istnieniu przywileju posagowego pojawiają się w okresie prawa klasycznego. Jak słusznie wskazuje L. M. R. Velasco można odnieść wrażenie, iż zarówno Paulus⁶³¹, jak Ulpian⁶³² jedynie potwierdzają istnienie przywilejów w okresie obowiązywania procesu formułkowego⁶³³.

Dopuszczalność *privilegium exigendi dotis* mogła budzić kilka kontrowersji natury prawnej. Wydaje się, że przywilej posagowy nie mógł być przyznany w sytuacji, gdy nie doszło do zwania małżeństwa. W takim przypadku roszczenie o zwrot posagu powinno zostać rozpatrzone, tak jakby to było żądanie zwrotu pewnej sumy⁶³⁴. Oznacza to, że w takiej sytuacji, nie ma wcale mowy o istnieniu przywileju posagowego na rzecz kobiet, tylko o przyznaniu kobiecie możliwości domagania się zwrotu sumy wręczonej tytułem posagu⁶³⁵.

Pomimo wspomnianych wątpliwości, możemy odnieść jednak wrażenie, iż Ulpian w kolejnym fragmencie⁶³⁶ potwierdza przyznanie wyżej omawianego przywileju dla kobiet w procesie formułkowym: (...) *dabimusque ex his causis ipsi mulieri privilegium*⁶³⁷. Przeciwno powyższym twierdzeniom może świadczyć jedynie fakt, iż są dowody na nieautentyczność, czy wręcz przeróbkę fragmentu autorstwa Ulpiana⁶³⁸. Zwrot *dabimusque* może sugerować, że autorem tekstu nie był Ulpian lub też, że jego oryginalna wersja w rzeczywistości była inna⁶³⁹. Dlatego też, istotne jest przeprowadzenie analizy w kwestii uprawnienia, czy też przywileju kobiet do domagania się zwrotu posagu.

W celu dokładnej analizy przywileju posagowego, należy odwołać się do źródeł, które w sposób pośredni odnoszą się do uprzywilejowanej sytuacji prawnej kobiet.

---

⁶²⁹ S. SOLAZZI, *Il concorso dei creditori nel diritto romano*, cit., s. 168.

⁶³⁰ C. 5, 12, 9; Zob. P. FREZZA, *Le garanzie delle obbligazioni. Corso di diritto Romano, Le garanzie reali*, t. II, cit., s. 272.

⁶³¹ D. 42, 5, 18.

⁶³² D. 42, 5, 17, 1.

⁶³³ L. M. R. VELASCO, op. cit., s. 12.

⁶³⁴ S. SOLAZZI, *Il concorso dei creditori nel diritto romano*, cit., s. 167.

⁶³⁵ L. M. R. VELASCO, op. cit., s. 12.

⁶³⁶ D. 42, 5, 19 pr. Fragment zacytowano w całości na s. 107.

⁶³⁷ I. SZPRINGER, *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*, cit., s. 262.

⁶³⁸ L. M. R. VELASCO, op. cit., s. 12.

⁶³⁹ S. SOLAZZI, *Il concorso dei creditori nel diritto romano*, cit., s. 168.

Problematyką świadczenia spełnionego tytułem posagu w przypominającym małżeństwo związku osób⁶⁴⁰, w którym jedna nie osiągnęła jeszcze wymaganego dla małżeństwa wieku⁶⁴¹ zajmuje się Neratius.

D. 12, 4, 8 (*Neratius libro secundo membranarum*): *Quod Servius in libro de dotibus scribit, si inter eas personas, quarum altera nondum iustam aetatem habeat, nuptiae factae sint, quod dotis nomine interim datum sit, repeti posse, sic intellegendum est, ut, si divortium intercesserit, priusquam utraque persona iustam aetatem habeat, sit eius pecuniae repetitio, donec autem in eodem habitu matrimonii permanent, non magis id repeti possit, quam quod sponsa sponso dotis nomine dederit, donec maneat inter eos ad finitas: quod enim ex ea causa nondum coito matrimonio datur, cum sic detur tamquam in dotem perventurum, quamdiu pervenire potest, repetitio eius non est.*

Jurysta rozważając zwrot świadczenia udzielonego tytułem posagu powołuje się na zdanie Serviusa z jego monografii poświęconej posagom. Neratius twierdzi, że można domagać się zwrotu tego, co dano tytułem posagu. Zwrot pieniędzy może mieć jedynie miejsce, jeśli związek ten zostanie zerwany zanim obie osoby osiągną właściwy wiek⁶⁴². Dopóki pozostają one w tym związku, nie można domagać się zwrotu dóbr posagowych. To bowiem, co zostało przekazane z tytułu ustanowienia posagu, zanim doszło do zawarcia małżeństwa, gdy zostało oddane w taki sposób, że miało wejść w skład majątku posagowego, nie podlega zwrotowi, dopóki może stać się jeszcze częścią posagu.

Fragment autorstwa Neratiusa, a umieszczony przez kompilatorów justyniańskich w dwunastej księdze Digestów w tytule czwartym „*De conditione causa data causa non secuta*” („*O skardze z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia, gdy świadczone, a nie nastąpił oczekiwany przez świadczącego skutek*”), składa się z dwóch części. W początkowej frazie jurysta przedstawił pogląd Serviusa, a następnie od słów „...*sic intellegendum est...*”

---

⁶⁴⁰ Związek tych dwóch osób nie prowadził do zawarcia *matrimonium iustum*; szersze rozważania zob. A. GUARINO, *Ad finitas*, Milano 1939, s. 17; H. H. KÖNIG, *Die vor der Ehe bestellte do snach klassischem römischen Recht*, «SDHI» 34 (1963), s. 217; R. GREINER, *Opera Neratii, Drei Textgeschichten*, Karlsruhe 1973, s. 16; S. TREGGIARI, op. cit., s. 42; Por. E. VOLTERRA, „*Precisioni in tema di matrimonio...*”, *Osservazioni sul pegno di cosa altrui in diritto roman*, cit., s. 245. Nie można także uznać, że pomiędzy tymi osobami trwają zaręczyny, w sytuacji gdy strony ich wcześniej nie zawarły. Zob. A. PERNICE, *Marcus Antistius Labeo. Römisches Privatrecht im ersten Jahrhunderte der Kaiserzeit III*, t. 1, Halle 1892, s. 269; H. H. KÖNIG, op. cit., s. 217.

⁶⁴¹ M. SOBCZYK, *Świadczenie w zamierzonym celu, który nie został osiągnięty. Studium z prawa rzymskiego*, Toruń 2012, s. 269.

⁶⁴² Użycie terminu *divortium* oznaczającego rozwiązanie małżeństwa przez rozwód budzi podejrzenia interpolacyjne; szersze rozważania zob. A. GUARINO, *Ad finitas*, cit., s. 16 i n.; H. H. KÖNIG, op. cit., s. 218. Jak wskazuje A. SOBCZYK, wydaje się jednak, że posłużenie się nieadekwatną terminologią bądź późniejsza przerobka tekstu, nie wpływa na meritum rozstrzygnięcia; zob. M. SOBCZYK, op. cit., s. 269.

rozpoczyna swój komentarz Neratius⁶⁴³. Cytowany fragment dotyczy następującego stanu faktycznego. Doszło do zawarcia małżeństwa, ale było ono nieważne⁶⁴⁴, ponieważ jedna ze stron nie miała odpowiedniego wieku. Mąż stał się właścicielem dóbr posagowych pomimo, że nie doszło do zawarcia *matrimonium legitimum*.

Mężowi zostały wręczone rzeczy stanowiące posag. Z analizowanego fragmentu wynika, iż mimo nieważnego małżeństwa mąż stał się właścicielem dóbr posagowych. Dla pełnego zrozumienia komentarza Neratiusa należy wskazać, iż małżeństwo w prawie rzymskim zawarte z osobą niedojrzałą konwalidowało się przez upływ czasu⁶⁴⁵. Po ukończeniu dwunastu lat przez kobietę małżeństwo stawało się ważne. Natomiast tak długo, jak to nie nastąpiło, trwały między narzeczonymi zaręczyny⁶⁴⁶ – jeśli je strony wcześniej zawarły – względnie nie było zaręczyn, ani małżeństwa⁶⁴⁷.

Chodzi więc o świadczenie spełnione tytułem posagu w przypominającym małżeństwo związku osób, w którym jedna nie osiągnęła wymaganego dla małżeństwa wieku⁶⁴⁸. W przedstawionej sytuacji Servius dopuścił możliwość żądania zwrotu (*repetitio*) tego świadczenia⁶⁴⁹. Następnie Neratius wyjaśnia, że należy rozumieć to w ten sposób, że prawo żądania zwrotu świadczenia powstaje tylko w przypadku, kiedy związek ten został zerwany⁶⁵⁰ zanim jeszcze osoba ta osiągnęła wymagany wiek. Dopóki osoby te pozostają w związku nie można żądać zwrotu, jak również nie można żądać zwrotu posagu świadczonego

---

⁶⁴³ H. KUPISZEWSKI, *Stosunki majątkowe między narzeczonymi w prawie rzymskim klasycznym (dos i donatio)*, cit., s. 266.

⁶⁴⁴ Zob. A. GUARINO, *Adfinitas*, cit., s. 17; H. H. KÖNIG, op. cit., s. 217; S. TREGGIARI, op. cit., s. 42; Por. E. VOLTERRA, „*Precisioni in tema di matrimonio...*”, *Osservazioni sul pegno di cosa altrui in diritto roman*, cit., s. 245.

⁶⁴⁵ D. 5, 3, 13, 1 (*Ulpianus libro quinto decimo ad dictum*): *Omnibus etiam titulis hic pro possessore haeret et quasi iniunctus est. Denique et pro emptore titulo haeret: nam si a furioso emero sciens, pro possessore possideo. Item in titulo pro donato quaeritur, an quis pro possessore possideat, ut puta uxor vel maritus: et placet nobis Iuliani sententia pro possessore possidere eum, et ideo petitione hereditatis tenebitur. Item pro dote titulus recipit pro possessore possessionem, ut puta si a minore duodecim annis nupta mihi quasi dotem sciens accepi. Et si legatum mihi solutum est ex falsa causa scienti, utique pro possessore possidebo.*; D. 42, 5, 17, 1 (*Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum*): *Si sponsa dedit dotem et nuptiis renuntiatum est, tametsi ipsa dotem condicit, tamen aequum est hanc ad privilegium admitti, licet nullum matrimonium contractum est: idem puto dicendum etiam, si minor duodecim annis in domum quasi uxor deducta sit, licet nondum uxor sit.*

⁶⁴⁶ M. SOBCZYK wskazał, że w sytuacji do której odnoszą się juryści istniejącego związku nie można traktować jednak tak, jak zaręczyn; zob. M. SOBCZYK, op. cit., s. 270; Por. H. H. KÖNIG, op. cit., s. 217. Przeciwny pogląd wyraża R. GREINER, op. cit., s. 16.

⁶⁴⁷ H. KUPISZEWSKI, *Stosunki majątkowe między narzeczonymi w prawie rzymskim klasycznym (dos i donatio)*, cit., s. 267.

⁶⁴⁸ Por. H. H. KÖNIG, op. cit., s. 217; S. TREGGIARI, op. cit., s. 42.

⁶⁴⁹ Zob. J. KOSCHEMBAHR – ŁYSKOWSKI, *Die conditio als bereicherungsklage im klassischen römischen recht*, t. 1, Weimar 1903, s. 176; Por. M. SOBCZYK, op. cit., s. 269-270.

⁶⁵⁰ W tekście został użyty termin *divortium*, który oznaczał rozwiązanie poprzez rozwód ważnie zawartego małżeństwa. Jednak zastosowanie tego określenia budzi wątpliwości interpretacyjne. Zab. A. GUARINO, *Adfinitas*, cit., s. 16; H. H. KÖNIG, op. cit., s. 218; M. SOBCZYK, op. cit., s. 269.

jeszcze przed zawarciem małżeństwa, do kiedy narzeczeni pozostają zaręczeni⁶⁵¹. Choć nie doszło jeszcze do zawarcia małżeństwa, to co zostało dane tytułem posagu może stać się posagiem i nie podlega zwrotowi, dopóki małżeństwo może jeszcze zostać zawarte⁶⁵². Zwrot świadczenia powinien nastąpić wtedy, kiedy dojdzie do zerwania związku zanim jeszcze obie strony osiągną wymagany dla zawarcia małżeństwa wiek⁶⁵³.

Ulpian w komentarzu do edyktu odnosi się także do uprawnienia kobiety do zwrotu posagu.

D. 23, 3, 3 (*Ulpianus libro sexagensimo tertio ad edictum*): *Dotis appellatio non refertur ad ea matrimonia, quae consistere non possunt: neque enim dos sine matrimonio esse potest. Ubicumque igitur matrimonii nomen non est, nec dos est.*

Jurysta stwierdził, iż nazwy „posag” nie stosuje się do tych małżeństw, które nie mogą zgodnie z prawem zostać zawarte. Kontynuując myśl wskazuje, że nie może bowiem istnieć posag bez małżeństwa. Zatem z żądaniem zwrotu posagu można wystąpić, jeżeli zawarto ważny w obliczu prawa związek małżeński. O posagu możemy więc mówić wtedy, gdy doszło do zawarcia *iustum matrimonium*⁶⁵⁴. Fragment ten potwierdza wcześniej przytaczane stwierdzenia A. Stępkowskiej, iż źródła jurydyczne dotyczące okresu klasycznego wskazują, że samo ustanowienie posagu (*institutio dotis*) nie musiało prowadzić do tego by posag faktycznie zaistniał (ukonstytuował się)⁶⁵⁵. Ponadto jest to kolejny argument za tym, że w sytuacji, gdy do zawarcia małżeństwa nie doszło, kobiecie przysługiwał przywilej egzekucyjny *quasi dotis*.

Problematyka zwrotu *dos* pojawia się, wówczas gdy małżeństwo zostało rozwiązane. Posag odgrywał istotne znaczenie w okresie obowiązywania ustaw małżeńskich Augusta. Rozwiązanie *matrimonium* stwarzało możliwość zawarcia powtórnego małżeństwa⁶⁵⁶, a tym samym przy *secundae nuptiae* możliwe było ustanowienie posagu.

---

⁶⁵¹ M. SOBCZYK, op. cit., s. 269-270.

⁶⁵² H. KUPISZEWSKI, *Stosunki majątkowe między narzeczonymi w prawie rzymskim klasycznym (dos i donatio)*, cit. s. 167.

⁶⁵³ Prawo do zwrotu świadczenia tytułem posagu spełnionego jeszcze przed zawarciem małżeństwa z chwilą, w której małżeństwo nie zostało zawarte potwierdzają inne źródła: D. 23, 3, 7, 3. Zob. O. WENDT, *Reurecht und Gebundenheit bei Rechtsgeschäften*, t. 1, *Die conditionen ex paenitentia. Beitrag zur Lehre vom dare ob. Causam*, Erlangen 1878, s. 77 i n.; H. WITTE, *Die Bereicherungsklagen des gemeinen Rechts*, Halle 1859, s. 114; A. PERNICE, op. cit., s. 269; J. KOSCHEMBAHR – ŁYSKOWSKI, op. cit., s. 167.

⁶⁵⁴ S. SOLAZZI, *Il concorso dei creditori nel diritto romano*, cit., s. 168; C. FAYER, op. cit., s. 378; J. F. STAGL, *Favor dotis: Die Privilegierung der Mitgift im System des römischen Rechts*, Wien-Köln-Weimar 2009, s. 15.

⁶⁵⁵ Zob. A. STĘPKOWSKA, *Ustanowienie a ukonstytuowanie się posagu w prawie klasycznym*, cit., s. 198 i n., wraz z dalszą cytowaną tam literaturą.

⁶⁵⁶ P. NICZYPORUK, *Żaloba i powtórne małżeństwo wdowy w prawie rzymskim*, cit., s. 65.

Jeden z fragmentów autorstwa Ulpiana, zamieszczony przez kompilatorów justyniańskich w dwudziestej czwartej księdze Digestów w tytule trzecim „*Soluto matrimonio dos quemadmodum petatur*” („*W jaki sposób dochodzi się sędownie zwrotu posagu po rozwiązaniu małżeństwa*”), wydaje się odnosić do przywileju posagowego⁶⁵⁷.

D. 24, 3, 22, 13 (*Ulpianus libro trigensimo tertio ad edictum*): *Si mulier in conditione mariti erraverit, putaveritque esse liberum, [quum servus esset] concedi oportet quasi privilegium in bonis viri mulieri, videlicet ut, si sint et alli creditores, haec praeferatur circa de peculio actionem, et si forte domino aliquid debeat servus, non praeferatur mulier, nisi in his tantum rebus, quae vel in dote datae sunt, vel ex dote comparatae, quasi et hae dotaes sint.*

Jurysta w komentarzu do edyktu informuje, iż w przypadku, gdy kobieta sądziła, że mąż jest człowiekiem wolnym, podczas gdy rzeczywiście był niewolnikiem, należy udzielić jej pewnych przywilejów w odniesieniu do majątku męża. W sytuacji, gdy oprócz niej byli inni wierzyciele miała ona pierwszeństwo do wniesienia *actio de peculio*⁶⁵⁸. Jeśli natomiast niewolnik był zadłużony względem swego właściciela, to kobieta miała pierwszeństwo jedynie w odniesieniu do rzeczy, które były przedmiotem posagu albo zostały zakupione za pieniądze pochodzące z posagu. Jurysta stał na stanowisku, że w takiej sytuacji przysługiwała uprzywilejowana sytuacja, gdyż dobra takie traktowano jako wchodzące w skład posagu.

Fragment pochodzący z komentarza Ulpiana do edyktu przedstawia sytuację, w której kobieta zawarła związek małżeński będąc w posiadaniu błędnych informacji dotyczących sytuacji prawnej swojego męża. Skoro nie był on stanu wolnego, lecz niewolnikiem *matrimonium legitimum* nie mogło zostać zawarte.

Jak słusznie zauważa L. M. R. Velasco kobiecie zostaje udzielone „*quasi privilegium*”⁶⁵⁹. W ten sposób staje się ona wierzycielem dóbr posagowych (zarówno tych w błędnym przeświadczeniu przekazanych jako posag oraz nabytych za pieniądze z niego pochodzące). Zdaniem L. M. R. Velasco powodem przyznania „*quasi privilegium*” najprawdopodobniej był fakt, że nie doszło do zawarcia *iustum matrimonium* i ta okoliczność uniemożliwiała nadanie *privilegium* pozwalające kobiecie nabycie pierwszeństwa wobec

---

⁶⁵⁷ L. M. R. VELASCO, op. cit., s. 13.

⁶⁵⁸ O. GRADENWITZ, *Zwei Bemerkungen zur Actio de peculio*, «ZSS» 27 (1906), s. 228 – 258; H. D. SPENGLER, *Münchener Beiträge zur Papyrusforschung Heft 85: Studien zur interrogatio in iure*, München 1994, s. 53.

⁶⁵⁹ Por. L. M. R. VELASCO, op. cit., s. 13 – 14.

innych wierzycieli⁶⁶⁰. Można odnieść wrażenie, że gdyby małżeństwo było ważne, wówczas kobieta bez wątplenia miałaby możliwość uzyskania analogicznego przywileju⁶⁶¹.

Po rozwiązaniu *matrimonium legitimum* była żona mogła wystąpić zawsze z *privilegium exigendi dotis*. Natomiast jeśli nie doszło do zawarcia małżeństwa, to jako *quasi uxor* korzystała z *quasi* przywileju.

Hermogenianus przedstawiając dwie sytuacje wniesienia posagu nawiązał w pewien sposób do kwestii zwrotu posagu.

D. 23, 3, 74 (*Hermogenianus libro quinto epitomarum*): *Si sponsa dotem dederit nec nupserit vel minor duodecim annis ut uxor habeatur, exemplo dotis conditioni favoris ratione privilegium, quod inter personales actiones vertitur, tribui placuit.*

Hermogenianus przywołuje przypadek narzeczonej, która dała posag i nie wyszła za mąż oraz dziewczyny, która aby uważano ją za żonę, przekazała posag mając mniej niż 12 lat. Jednocześnie jurysta stwierdza, że w tych sytuacjach udzielane są skargi osobowe (*actiones in personam*)⁶⁶².

Fragment ten nie odnosi się bezpośrednio do przywileju egzekucyjnego. Jednak można zauważyć, że Hermogenianus przedstawia podobny stan faktyczny, który był omawiany w D. 42, 5, 17, 1. W obu analizowanych przypadkach nie mamy doczynienia z *matrimonium legitimum*. Zarówno narzeczona, jak i dziewczyna poniżej 12 roku życia, nie staje się żoną przez sam fakt wniesienia posagu⁶⁶³. Zatem jeśli nie dojdzie do zawarcia małżeństwa to narzeczona może korzystać *quasi privilegium* w celu dochodzenia swych roszczeń w stosunku do dóbr posagowych. Uprzywilejowaną sytuację prawną musi też mieć osoba poniżej 12 roku życia, która niejako chce być uważana za żonę poprzez wniesienie posagu. Prawo musi faworyzować kobiety w takich sytuacjach, ponieważ nie mają innej możliwości dochodzenia dóbr posagowych. Cenna jest wskazówka Hermogenianusa, że

---

⁶⁶⁰ W źródłach jurydycznych można odnaleźć również konstytucję Cesarza Antoninusa w podobnej sprawie, w której natomiast jest przyznana prawidłowa *actio de peculio* z tytułu roszczeń o zwrot ustanowionego posagu. O powyższym traktuje fragment pochodzący z Kodeksu Justyniana: C. 5, 18, 3: IMPERATOR ANTONINUS. *Si ignorans statum erotis ut liberum duxisti et dotem dedisti isque postea servus est iudicatus, dotem ex peculio recipies et si quid praeterea tibi debuisse eum apparuerit. filii autem tui, ut ex libera nati incerto tamen patre, spurii ingenii intelleguntur.* ANT. A. HOSTILIAE. <A 215 PP. VI K. SEPT. LAETO II ET CEREALE CONSS.>. W opisanym przypadku, kobieta nieświadoma stanu cywilnego męża, przekazuje mu posag. Fakt posiadania błędnej informacji sprawia, że kobieta ma niekwestionowane prawo do odzyskania z jego majątku, tak posagu jak i innych kwot, które jej się należą. W każdej z przedstawionych powyżej sytuacji, przywilej, który jest przyznany kobiecie ma charakter indywidualny, jako że prawa do posagu nie przekazuje się ani wierzycielom kobiety, ani jej dzieciom, których ojcostwo również można uznać za niepewne. Wnioskujemy powyższe z informacji dodanej do cytowanego wcześniej tekstu: *filii autem tui, ut ex libera nati incerto tamen patre, spurii ingenii intelliguntur.*

⁶⁶¹ L. M. R. VELASCO, op. cit., s. 13 - 14.

⁶⁶² S. SOLAZZI, *Il concorso dei creditori nel diritto romano*, cit., s. 168.

⁶⁶³ E. VOLTERRA, "Precisioni in tema di matrimonio...", *Osservazioni sul pegno di cosa altrui in diritto romano*, Roma 1930, s. 245.

uprzywilejowana sytuacja prawna kobiety może być realizowana za pomocą skarg osobowych.

Zatem *privilegium exigendi dotis* jest przywilejem przyznanym kobiecie w celu ułatwienia jej odzyskania mienia przekazanego tytułem posagu. Wobec tego dobra przekazane tytułem posagu, były zwracane z majątku byłego małżonka, dając kobiecie w ten sposób bezpieczeństwo w sytuacji, gdyby małżeństwo zostało rozwiązane⁶⁶⁴.

Prawo posagowe stanowi specyficzny dział prawa majątkowego⁶⁶⁵. Jego zasady były zmieniane przez fakt funkcjonowania związku małżeńskiego i rodziny. *Privilegium exigendi* jako przywilej wyłącznie dla kobiet – byłych żon będzie stopniowo ulegał modyfikacji. W szczególności chodzi o rozszerzenie kręgu osób, którym będzie przysługiwało żądanie zwrotu posagu⁶⁶⁶. Istniały różne sytuacje ustanowienia posagu, w których dóbr posagowych nie przekazywała kobieta. Stąd pojawia się problem, czy osoby, które przekazywały dobra posagowe miały także uprzywilejowaną sytuację.

Możliwość zawarcia porozumienia dotyczącego zwrotu posagu była zawsze uważana za dopuszczalną. Jak wskazuje P. Vociego⁶⁶⁷ należy rozważyć zarówno prawdopodobieństwo zastosowania *stipulatio*, *adstipulatio* lub *solutionis adiectio* jako przyczyny, które mogą obejmować *cum moriar*. Proces formułkowy zakładał między innymi możliwość formalnej drogi odzyskania mienia poprzez *adstipulatio* lub *adiectio solutionis*⁶⁶⁸. Według P. Vociego zniesienie tych zmian w dotychczasowej praktyce było możliwe, poprzez wykorzystanie *stipulatio* lub umów⁶⁶⁹.

U niektórych jurystów można odnaleźć fragmenty świadczące o możliwości modyfikacji *privilegium exigendi dotis* poprzez porozumienie czy umowę. Owe modyfikacje rodziły wątpliwości natury prawnej.

Prawdopodobieństwo przekazania *inter vivos* kwoty posagu poprzez wprowadzenie klauzuli, staje się możliwe, dzięki różnorodnym umowom, zarówno w przypadku *dos profecticia*, jak i *dos adventicia*⁶⁷⁰. Umowy te, zawarte na rzecz kobiety lub jej dzieci, umożliwiały wprowadzenie zmian mających na celu uzyskanie możliwości odzyskania mienia przekazanego tytułem posagu. Traktuje o tym fragment autorstwa Celsusa, który kompilatorzy justyniańscy umieścili w księdze drugiej tytułu czternastego Digestów.

---

⁶⁶⁴ S. SOLAZZI, *Il concorso dei creditori nel diritto romano*, cit., s. 168.

⁶⁶⁵ A. STĘPKOWSKA, *Ochrona majątku posagowego w kontekście manumissio servi dotalis*, cit., s. 55-56.

⁶⁶⁶ L. M. R. VELASCO, op. cit., s. 16.

⁶⁶⁷ P. VOICI, *Diritto ereditario romano, Introduzione. Parte generale*, t. I, Milano 1967, s. 275.

⁶⁶⁸ C. 7, 74, 1.

⁶⁶⁹ P. VOICI, *Diritto ereditario romano, Introduzione. Parte generale*, cit., s. 278.

⁶⁷⁰ J. F. GARDNER, op. cit., s. 100 i n.

D. 2, 14, 33 (*Celsus libro primo digestorum*): *Avus neptis nomine, quam ex filio habebat, dotem promisit et pactus est, ne a se neve a filio suo dos peteretur. Si a coherede filii dos petatur, ipse quidem exceptione conventionis tuendus non erit, filius vero exceptione conventionis recte utetur. Quippe heredi consuli concessum est nec quicquam obstat uni tantum ex heredibus providere si heres factus sit, ceteris autem non consuli.*

Celsus przedstawia przypadek, w którym dziadek w imieniu swojej wnuczki, córki swojego syna, obiecał posag i zawarł umowę, aby nie domagano się tego posagu ani od niego, ani od jego syna. W dalszej części fragmentu jurysta wskazuje, iż gdyby domagano się posagu od osoby będącej obok owego syna spadkobiercą (dziadka), ona sama wprawdzie nie będzie chroniona zarzutem wynikającym z owej umowy, ale syn zgodnie z prawem może go podnieść. Celsus wyjaśnia, że przecież wolno przyjść z pomocą spadkobiercy i nic nie stoi na przeszkodzie, by przedsięwziąć pewne środki tylko na rzecz jednego ze spadkobierców, jeśliby nim został, a nie zrobić tego na rzecz pozostałych.

W prawie klasycznym rozważana była możliwość działania na rzecz własną⁶⁷¹. Z drugiej natomiast strony, rozpatrywano kwestię możliwości zawierania umów na korzyść własną i innych, i to włącznie ze spadkobiercami. Z przedstawionego fragmentu można stwierdzić, iż Celsus popierał ów pogląd.

Podobne podejście odnaleźć można również u Pomponiusza.

D. 23, 4, 10 (*Pomponius libro vincensimo sexto ad Sabinum*): *Avus pactus est, cum dotem pro nepote suscepisset, ne a se neve a filio dos peteretur, ab alio vero quam filio herede ut dos peteretur. Exceptione conventionis filius tuendus erit, quippe heredi nostro cavere concessum est, nec quicquam obstat quo minus certae personae, si heres erit sibi, caveri possit, quod non idem et in ceteris heredibus cavetur: et ita Celsus scribit.*

Jurysta w księdze dwudziestej szóstej *Komentarza do pism Sabinusa* powtarza pogląd przedstawiony przez Celsus z księgi pierwszej *Digestów*. Pomponiusz nie przekazał go w całości, ale wskazał w komentarzu istotne elementy, te które jego zadaniem przedstawiały stan faktyczny, a wcześniej umożliwiały udzielenie odpowiedzi prawnej Celsusowi.

Pomponiusz wskazuje, że dziadek, podejmując się ustanowienia posagu dla wnuczki, zawarł nieformalną umowę, zgodnie z którą nie można wnieść skargi o posag ani przeciwko niemu samemu, ani przeciwko jego synowi. Natomiast można wnieść taką skargę przeciw innemu niż syn spadkobiercy. Ponadto, jak wskazuje jurysta, syn powinien być

---

⁶⁷¹ K. CZYCHLARZ, *Das römische Dotalrecht*, Giessen 1870, s. 144.

zabezpieczony zarzutem procesowym z tytułu tej umowy, ponieważ wolno czynić zastrzeżenia na rzecz spadkobiercy i nic nie stoi na przeszkodzie, by zastrzec coś na rzecz pewnej osoby, jeśli będzie spadkobiercą, a równocześnie nie zastrzegać tego samego na rzecz pozostałych spadkobierców.

W cytowanym fragmencie jurysta przedstawia więc dwie sytuacje odnoszące się do umów posagowych. W obu sytuacjach, to dziadek zawiera umowę w sprawie posagu, uzgadniając w pierwszym przypadku *pro neptis*, w drugim *pro nepote*, że posag nie będzie dochodzony ani przez niego, ani przez syna, tylko przez innego współspadkobiercę syna, który będzie chroniony przepisami *exceptio* pochodzącymi z tej samej *conventio*⁶⁷². Tak zawarta umowa była korzystna tylko i wyłącznie dla jednego ze spadkobierców⁶⁷³.

W źródłach znajdujemy wskazówki, że istniała możliwość zawarcia umowy w przypadku śmierci kobiety. Wydaje się, iż taka możliwość została wskazana w fragmencie autorstwa Afrikanusa⁶⁷⁴.

D. 23, 4, 23 (*Africanus libro septimo quaestionum*): *Pater cum filiae suae nomine dotem daret, pactus est, ut mortua filia uno pluribusve liberis superstitibus deducta parte tertia reliqua dos sibi aut post mortem suam illi aut illi filiis quos in potestate habebat reddatur: deinde haec ita fieri stipulatus est: post mortem eius mulier in matrimonio decesserat relictis filiis: quaesitum est, an ex stipulatione duas partes illi petere possint. Respondi posse: etenim vim eius stipulationis hanc esse, ut, si in matrimonio mortua esset, dos patri redderetur, et perinde habendum, ac si talis stipulatio interposita fuisset: "Si navis ex Asia venerit, mihi aut post mortem meam Lucio Titio dari spondes?" Nam et si post mortem stipulatoris navis venisset, heredi deberi.*

Jurysta przedstawił sytuację, w której ojciec ustanawiając posag córce zawarł z nią umowę dotyczącą zwrotu posagu po jej śmierci. Zatem jeśli kobieta zmarła podczas trwania małżeństwa posag miał być zwrócony jemu albo – po jego śmierci – jednemu z jego dzieci, które pozostawałyby pod jego władzą ojcowską. Jednakże wartość zwróconych dóbr pomniejszono by o jedną trzecią dla jednego lub więcej dzieci, które pozostawi kobieta. Potwierdzeniem tych postanowień była stypulacja. Po zawarciu stypulacji zmarł ojciec, następnie jego córka, która pozostawiła potomstwo. Africanus uznał, że na podstawie owej stypulacji dzieci, które pozostawały pod opieką ojca kobiety, mogą domagać się dwóch trzecich wartości posagu. Zgodnie z zawartą stypulacją, w sytuacji śmierci kobiety w czasie

⁶⁷² H. H. KÖNIG, op. cit., s. 155 i n.

⁶⁷³ A. WATSON, *The Law of Persons in the Later Roman Republic*, cit., s. 63 i n.; Por. P. VOICI, *Diritto ereditario romano, Introduzione. Parte generale*, cit., s. 289 – 290.

⁶⁷⁴ L. M. R. VELASCO, op. cit., s. 22.

trwania małżeństwa, posag powinien zostać zwrócony jej ojcu. Jednocześnie jurysta podaje przykład stypulacji: „Jeśli przyplynie okręt z Azji, czy przyrzekasz, że dasz mnie albo po mojej śmierci Luciusowi Titusowi?”. Africanus stwierdza, że z uwagi na zawartą stypulację, jeśli okręt przyplynałby po śmierci wierzyciela, dłużnik jest winien dług jego spadkobiercy.

Zatem zawierając umowę dotyczącą posagu, ojciec ustalał, że w przypadku rozwiązania małżeństwa poprzez śmierć córki, posag zostanie zwrócony. Jedynie, gdy z małżeństwa pozostały dzieci, trzecią część kwoty posagu może zatrzymać mąż. Nawet wówczas pozostałe dwie trzecie będą przyznane ojcu zmarłej lub, po jego śmierci, dzieciom, które znajdują się pod jego opieką⁶⁷⁵.

W sytuacji śmierci ojca i córki, dzieci pozostające pod opieką ojca mogłyby domagać się prawa do zwrotu posagu na mocy *stipulatio*⁶⁷⁶. Jeśli zatem nie byłoby porozumienia odnośnie do zwrotu posagu winien być zwrócony spadkobiercom kobiety. Zatem istnienie umowy zmienia sposób dochodzenia zwrotu posagu, który *post mortem patris*, będzie przyznany na korzyść dzieci osoby, która brała udział w zawarciu umowy⁶⁷⁷.

Podsumowując, możliwe jest domaganie się zwrotu posagu przez osoby, które nie brały udziału w zawarciu umowy, jednak nie ma w takim przypadku przyznanego przywileju posagowego. W ustawodawstwie klasycznym, nie byłoby to możliwe, według *obligatio a persona heredis incipere non potest*. Jednakże, wspomniana *stipulatio* zmieniała status prawny dzieci, umożliwiając otrzymanie przez nich zwrotu posagu z mocy *adiectio solutionis causa*, a nie jako spadkobierców ojca⁶⁷⁸.

Możliwość umownej zmiany uprawnionego do otrzymania kwoty posagowej zaczyna się pojawiać także w *dos adventica*⁶⁷⁹. Według P. Vociego⁶⁸⁰ w tym przypadku zwrot długu następuje dla osoby żyjącej. Zwrot posagu lub brak możliwości zwrotu, zależy od przyczyn rozwiązania małżeństwa. W przypadku śmierci męża, lub po rozwodzie, kwota jest przekazana albo kobiecie *sui iuris* lub też *pater familias*, ale nie przechodzi na spadkobierców. Taką ewentualną możliwość przekazania *inter vivos* kwoty posagu możemy

---

⁶⁷⁵ P. VOICI, *Diritto ereditario romano, Introduzione. Parte generale*, cit., s. 276.

⁶⁷⁶ Zob. M. KASER, «*Mutum*» und «*stipulatio*», [w:] *Eranion in honorem G.S. Maridakis I*, Athenis 1963, s. 155; J. GORDLEY, *Brendan Brown Lecture Series: Ius Civile and Civil Codes: Lessons from the Romans*, 54 LOY. L. REV. 555, 557-62 (2008).

⁶⁷⁷ DUMONT, op. cit., s. 38 i n.

⁶⁷⁸ P. VOICI, *Diritto ereditario romano, Introduzione. Parte generale*, cit., s. 280-282; Por. W. ROZWADOWSKI, *Nowe badania nad istotą małżeństwa rzymskiego*, cit., s. 237-247; TENŹE, *Istota małżeństwa w starożytnym Rzymie*, cit., 773-784; M. V. SANNA, op. cit., s. 4 i n.

⁶⁷⁹ H. H. KÖNIG, op. cit., s. 161 i n.

⁶⁸⁰ P. VOICI, *Diritto ereditario romano, Introduzione. Parte generale*, cit., s. 273.

wywieść z tekstu autorstwa Paulusa, umieszczonego przez kompilatorów justyniańskich w dwudziestej czwartej księdze tytułu trzeciego Digestów.

D. 24, 3, 45 (*Paulus libro sexto quaestionum*): *Gaius Seius avus maternus Seiae nepti, quae erat in patris potestate, certam pecuniae quantitatem dotis nomine Lucio Titio marito dedit et instrumento dotali huiusmodi pactum et stipulationem complexus est: "Si inter Lucium Titium maritum et Seiam divortium sine culpa mulieris factum esset, dos omnis Seiae uxori vel Gaio Seio avo materno redderetur restituereturque". Quaero, cum Seius avus maternus statim vita defunctus sit et Seia postea sine culpa sua divorterit vivo patre suo, in cuius potestate est, an et cui actio ex hoc pacto et stipulatione competat et utrum heredi avi materni ex stipulatu an nepti. Respondi in persona quidem neptis videri inutiliter stipulationem esse conceptam, quoniam avus maternus ei stipulatus proponitur: quod cum ita est, heredi stipulatoris, quandoque divorterit mulier, actio competere videtur. Sed dicendum est Seiae posse dotem solvi (quamvis actio ei directo non competat), ac si sibi aut illi dari avus stipulatus esset. Sed permittendum est nepti ex hac avita conventionem, ne commodo dotis defrudetur, utilem actionem: favore enim nuptiarum et maxime propter affectionem personarum ad hoc decurrendum est.*

Paulus przedstawia stan faktyczny, w którym Gaius Seius, dziadek Seii ze strony matki pozostającej pod władzą ojcowską, dał Luciusowi Titiusowi, jej mężowi, pewną sumę pieniędzy tytułem posagu. Ponadto w dokumencie posagowym zawarł umowę oraz stypulację następującej treści: „Gdyby pomiędzy mężem Luciusiem Titiusiem a Seią doszło do rozwodu bez winy kobiety, cały posag jest oddawany i zwracany Seii lub Gaiusowi Seiusowi, jej dziadkowi ze strony matki”. Jurysta zadaje pytanie, czy i komu przysługuje skarga z tytułu owej umowy i stypulacji: spadkobiercy dziadka ze strony matki, czy też wnuczce, w sytuacji gdy Seius będący dziadkiem ze strony matki zmarłby wkrótce po ustanowieniu posagu, a Seia następnie bez swojej winy rozwiodłaby się za życia swego ojca, pod którego władzą zostaje? Paulus udzielając odpowiedzi, uznał że w odniesieniu do wnuczki stypulacja nie została skutecznie zawarta, ponieważ dziadek ze strony matki przyjął przyrzeczenie świadczenia na jej rzecz. Jurysta uznał, jeśli kobieta się rozwiodła, skarga przysługuje spadkobiercy wierzyciela ze stypulacji. Posag może być wypłacony Seii (choć skarga bezpośrednio jej nie przysługuje), tak jakby dziadek przyjął stypulację. Winno się jednak wnuczce umożliwić, stosownie do treści wspomnianej wyżej umowy, wystąpienie ze skargą analogiczną, by nie

pozbawić jej korzyści płynących z posagu. Takie rozstrzygnięcie było wyrazem szacunku dla woli zmarłego⁶⁸¹.

Jurysta szczegółowo opisał sytuację dotyczącą zwrotu posagu. Nawet w przypadku, gdy umowa posagowa nie dotyczyłaby bezpośrednio kobiety, została jej przyznana *actio utilis*. Zawarcie umowy posagowej było swego rodzaju działaniem na rzecz kobiety⁶⁸². Zwrot posagu rodził problemy natury prawnej, dlatego jurysprudencja udzielała ochrony kobietom⁶⁸³.

Kolejny fragment autorstwa Paulusa pochodzi z dwudziestej czwartej księgi jego *Quaestiones*⁶⁸⁴.

D. 46, 2, 29 (*Paulus libro vincensimo quarto quaestionum*): *Aliam causam esse novationis voluntariae, aliam iudicii accepti multa exempla ostendunt. Perit privilegium dotis et tutelae, si post divortium dos in stipulationem deducatur vel post pubertatem tutelae actio novetur, si id specialiter actum est: quod nemo dixit lite contestata: neque enim deteriores causam nostram facimus actionem exercentes, sed meliorem, ut solet dici in his actionibus, quae tempore vel morte finiri possunt.*

Zgodnie z opinią jurysty wiele przykładów wskazuje, że różne były podstawy dobrowolnej nowacji zachodzącej w toku procesu. Jeśli po rozwodzie posag staje się przedmiotem stypulacji lub po uzyskaniu dojrzałości skarga z opieki ulegnie odnowieniu, wygasa przywilej posagu i opieki w zakresie uprzywilejowania. Paulus zaznacza, że nie pogarszamy sytuacji przez wniesienie skargi, ale ją polepszamy.

W przypadku *privilegium dotis*, zezwala się więc na zmianę kwoty posagu, pod warunkiem, że nie pojawił się wniosek o jego zwrot.

Nie jest jasne, czy ta modyfikacja *privilegium exigendi* jest zgodna z *actio rei uxoriae*⁶⁸⁵, czy raczej z *actio ex stipulatu*⁶⁸⁶. Ale ponieważ jest to tekst autorstwa Paulusa, nie

⁶⁸¹ Zob. F. LONGCHAMPS DE BÈRIER, *Szacunek dla woli zmarłego na przykładzie rzymskich fideikomisów*, cit., s. 209-219.

⁶⁸² Por. K. CZYCHLARZ, op. cit., s. 145 i n.

⁶⁸³ P. VOGLI, *Diritto ereditario romano, Introduzione. Parte generale*, cit., s. 284.

⁶⁸⁴ L. M. R. VELASCO, op. cit., s. 6.

⁶⁸⁵ Odnaleźć można teksty źródłowe, które wskazują, że żadne porozumienia między mężem a osobą ustanawiającą posag nie mogą pozbawić kobiety możliwości wytoczenia *actio rei uxoriae*, m.in.: D. 23, 4, 2 (*Ulpianus libro nono decimo ad Sabinum*): *Si convenerit, ut, quoquo modo dissolutum sit matrimonium, liberis intervenientibus dos apud virum remaneret, Papinianus Iuniano praetori respondit morte mariti finito matrimonio neque convenisse videri dotem remanere, et, si convenisset, non esse servandum pactum contra dotem, cum mariti mortalitas intervenit.*; C. 5, 14, 3: IMPERATOR GORDIANUS. *Quamvis pater tuus, cum te nuptui collocaret, pactus sit, ut, si maritus tuus superstitibus filiis communibus in matrimonio decessisset, pars dotis liberorum nomine retineatur, eiusmodi tamen conventio, quominus actionem integrae dotis habeas, proficere non potest.* GORD. A. TORQUATAE. <A 239 D. VI ID. IAN. GORDIANO A. ET AVIOLA CONSS.>. Szerzej na temat por. E. OSABA, *Un rescripto de Gordiano III en materia de dote*, C. 5, 14, 3, *Imp. Gordianus a Torquatae*, [w:] *Profesorowi Janowi Kodreńskiemu in memoriam*, red. A. PIKULSKA –

powinno być żadnych wątpliwości, że chodzi tu o *actio rei uxoriae*. Albowiem formalne zniesienie tej instytucji ma miejsce dopiero za Justyniana w 530 r. n.e.⁶⁸⁷. W każdym razie skutkiem *stipulatio* jest wykorzystanie przywileju dotyczącego posagu, pod warunkiem, że jest ono przeprowadzane przed wniesieniem powództwa⁶⁸⁸. Jednakże, jeśli małżeństwo zostało już rozwiązane, nie może być dopuszczona umowa dotycząca modyfikowalności posagu⁶⁸⁹.

Privilegium exigendi dotis, jako przywilej przyznany kobietom stał się w szczególności podstawą odzyskania posagu. Przywilej ten miał więc pierwszeństwo w stosunku do wszystkich innych praw i został usankcjonowany jako realna gwarancja zwrotu posagu w rzymskim procesie formułkowym. Stanowiło to znaczną poprawę pozycji kobiet, której małżeństwo zostało rozwiązane. Na początku ukształtowania się instytucji posagu wydawało się, że wymóg ustanowienia posagu był tylko moralnym obowiązkiem, ale z czasem stał się dla krewnych kobiety sprawą honoru. Natomiast, jeśli nie doszło do zawarcia małżeństwa, kobieta jako *quasi uxor* korzystała z przywileju egzekucyjnego *quasi dotis*.

ROBSZKIEWICZ, Łódź 2000, s. 265 – 288; F. W. VON TIGERSTRÖM, *Das römische Dotalrecht, Eine zivilische Abhandlung*, t. 1, Berlin 1831, przedruk Aalen 1983, s. 281.

⁶⁸⁶ M. LAURIA, op. cit., s. 295.

⁶⁸⁷ C. 5, 13, 1. W Kodeksie Justyniańskim najpełniej o prawie posagowym traktują dwunasty i trzynasty tytuł księgi piątej. Należy zwrócić uwagę, iż mimo tego, że instytucja posagu miała ogromne znaczenie społeczne, to zagadnienie to nie doczekało się jednak kompleksowego omówienia przez jurystów. Tytuł dwunasty – *De iure dotium* – zawiera postanowienia dotyczące przedmiotu posagu, skutków jego ustanowienia i oszacowania, jak również poruszony zostaje problem własności dóbr posagowych i praw, które przysługują małżonkom do tego majątku oraz przedstawia zagadnienia dotyczące obowiązku zwrotu posagu. Zob. A. STĘPKOWSKA, *De iure dotium. XII tytuł V księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie – komentarz*, cit., s. 171, wskazane opracowanie stanowi próbę kompleksowego tłumaczenia większego fragmentu Kodeksu Justyniańskiego. W okresie poklasycznym, a dokładniej po konstytucji Teodozjusza II i Walentyniana III znacznie została ułatwiona możliwość zawierania umów dotyczących odzyskania posagu. W okresie justyniańskim owa tendencja była widoczna w konstytucji z 530 r. n.e.: C. 5, 13, 1, 16: IMPERATOR JUSTINIANUS. *Illud etiam generaliter praesenti addere sanctioni necessarium esse duximus, ut, si qua pacta intercesserint vel pro restitutione dotis vel pro tempore vel pro usuris vel pro alia quacumque causa, quae nec contra leges nec contra constitutiones sunt, ea observentur.* <A 530 D.K.NOV.LAMPADIO ET ORESTE CONSS.>. Postanowienia konstytucji wskazały na możliwość zwrotu posagu na podstawie umowy, w sytuacji gdy było to zgodne z prawem i nie zostało zakazane mocą innych konstytucji cesarskich. W ten sposób Justynian sankcjonował nowy rodzaj zachowań różniący się od poprzednich, które określono jako *actio de dote*. Zob. P. VOICI, *Diritto ereditario romano, Introduzione. Parte generale*, cit., s. 279. Nazwa *actio de dote* będzie używana przez kompilatorów justyniańskich w Pandektach i zastąpi używany wcześniej zwrot *actio rei uxoriae* (C. 5, 13, 1, 5). Natomiast trudności związane z rozstrzygnięciem, kto będzie realnie uprawniony do korzystania i realizacji wspomnianych *actio*, został rozwiązany przez konstytucję Justyniana z roku 530 p. n.e.: C. 5, 13, 1, 13a: IMPERATOR JUSTINIANUS: *In praesenti autem non sic esse volumus, sed si non specialiter extraneus dotem dando in suam personam dotem stipulatus est vel pactum fecerit, tunc praesumatur mulier ipsa stipulationem fecisse, ut ei dos ex huiusmodi casu accedat.* <A 530 D.K.NOV.LAMPADIO ET ORESTE CONSS.>. Pomimo tego, że tekst odnosi się ewidentnie do *dos adventicia* – jako, że mówi o *extraneus dotem dando* – w czasach Justyniana, możemy wywnioskować, iż według *fictio stipulationis*, że kobieta miała prawo do wszczęcia postępowania. Prawo to przysługiwało wtedy, gdy nie została wcześniej zawarta umowa uniemożliwiająca kobiecie takich działań. Tekst nasuwa więc jeden wniosek, że kobieta ma prawo do wszczęcia postępowania o zwrot ustanowionego posagu. W rzeczywistości jednak, uprawnienie kobiet zostało już uznane wcześniej, w przypadku *actio*, które uprawniało kobiety do otrzymania należnej zapłaty (D. 45, 1, 56, 2).

⁶⁸⁸ P. VOICI, *Diritto ereditario romano, Introduzione. Parte generale*, cit., s. 275.

⁶⁸⁹ S. SOLAZZI, *Il concorso dei creditori nel diritto romano*, cit., s. 166.

Ponadto próby rozszerzenia kręgu osób uprawnionych do żądania zwrotu posagu nie przyniosły efektu w postaci *privilegium exigendi*. Przywilej posagowy należał się więc jedynie kobietom we wskazanych powyżej sytuacjach.

3.2. Wierzytelności pupila przeciwko opiekunowi oraz osoby poddanej kurateli wobec kuratora z tytułu sprawowania przez nich obowiązków

3.2.1. Podmioty uprawnione do przywileju egzekucyjnego względem opiekuna, kuratora z tytułu sprawowania opieki, kurateli

Kolejną grupą wierzytelności występującą w prawie familijnym, które korzystały z przywileju polegającego na pierwszeństwie zaspokojenia z majątku dłużnika, w sytuacji gdy majątek dłużnika nie wystarczał na zaspokojenie wszystkich wierzycieli, są wierzytelności pupila przeciwko opiekunowi⁶⁹⁰ oraz osoby, nad którą sprawowana była kuratela wobec kuratora⁶⁹¹ z tytułu sprawowania przez nich obowiązków. Opiece lub kurateli podlegały osoby nie pozostające pod władzą rodzinną⁶⁹², czyli będące *sui iuris*⁶⁹³.

Kuratela była ustanawiana najczęściej nad małoletnimi (*cura minorum*), marnotrawcami (*cura prodigi*)⁶⁹⁴, chorymi umysłowo (*cura furiosi*)⁶⁹⁵. Do najstarszych form

---

⁶⁹⁰ Zob. A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 747-750, s.v. *tutela*; W. WOŁDKIEWICZ, *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, cit., s. 151, s.v. *tutela*. *Tutela* była to opieka sprawowana nad osobami *sui iuris*, które ze względu na wiek – *tutela impuberum*, albo płeć – *tutela mulierum*, nie miały pełnej zdolności do czynności prawnych. *Tutela* znana była już ustawie XII tablic i pomyślana zrazu jako instytucja dla ochrony majątku osób jej podległych, a to w celu zachowania go dla opiekuna jako potencjalnego spadkobiercy, przekształciła się zbiegiem czasu w obowiązek służący interesom pupila i kobiety.

⁶⁹¹ Zob. A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 420 – 421, s.v. *cura*.

⁶⁹² Czyli władzą ojcowską względnie *manus*.

⁶⁹³ W. BUCKLAND, *A Text-Book of Roman Law: From Augustus to Justinian*, Cambridge 2007, s. 142 i n.

⁶⁹⁴ Kuratelą nad marnotrawcami wyczerpująco zajmowała się E. ŻAK: *Z badań nad pojęciem marnotrawstwa w rzymskim prawie prywatnym*, *Folia Societatis Scientiarum Lublinensis* 28, Lublin 1986, s. 69 – 76; TEJŻE, *Postępowanie w sprawach o ustanowienie kuratora dla furiosus i prodigus w prawie rzymskim*, «Annales UMCS», SECTIO G, Ius 35 (1988), s. 39 – 51; TEJŻE, *Stanowisko pisarzy rzymskich przelomu republiki i pryncypatu wobec marnotrawców (prodigi)*, «Annales» UMCS, SECTIO G, Ius 34 (1987), s. 411 – 421; TEJŻE, *„Cura prodigi” w prawie rzymskim (praca doktorska)*, Lublin 1992; TEJŻE, *The Historical Development of Roman Guardianship of a Spendthrift (cura prodigi)*, [w:] *Au-delà des frontières. Mélanges offerts à W. Wołodkiewicz*, t. 2, Varsovie 2000, s. 1133 – 1156; TEJŻE, *Marnotrwca, chory umysłowo, niedojrzały – o wspólnych uregulowaniach w rzymskim prawie klasycznym i justyniańskim* [w:] *Quid leges sine moribus? Studia nad prawem rzymskim dedykowane Profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65. rocznicę urodzin oraz 40-lecie pracy naukowej*, pod red. K. AMELAŃCZYK, Lublin 2009, s. 161-173. Zob. także F. LONGCHAMPS DE BÈRIER, *Kilka uwag o powodach ograniczenia marnotrawców w zarządzaniu własnymi dobrami*, [w:] *Honeste vivere ... Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego*, pod red. A. SOKALA, E. GAJDA, Toruń 2001, s. 111 – 118.

kurateli w prawie rzymskim, które były znane już ustawie XII tablic⁶⁹⁶, należały *cura furiosi* i *prodigi*⁶⁹⁷. Kuratela służyła do pomocy w prowadzeniu spraw majątkowych osobom, które pomocy takiej potrzebowały (*rebus suis superesse non possunt*)⁶⁹⁸. Kuratela miała więc miejsce w sytuacji, gdy należało się zająć majątkiem, a nie osobą. Wyznaczano kuratora, którym z mocy prawa był najbliższy krewny agnacyjny, a w jego braku *gentiles*⁶⁹⁹. W okresie późniejszym kuratorem mógł zostać także krewny kognicyjny⁷⁰⁰.

W źródłach jurystycznych można odnaleźć podział na dwie kategorie kuratorów. *Curatores legitimi* byli wyznaczeni z mocy samego prawa, natomiast *curatores honorarii* ustanawiał pretor⁷⁰¹.

Ulp. Reg. 12, 1: *Curatores aut legitimi sunt, id est qui ex lege duodecim tabularum dantur, aut honorarii, id est qui a praetore constituuntur*⁷⁰².

---

⁶⁹⁵ E. ŻAK, *Postępowanie w sprawach o ustanowienie kuratora dla furiosus i prodigus w prawie rzymskim*, cit., s. 39 – 51.

⁶⁹⁶ P. NICZYPORUK, *Prywatnoprawna ochrona dziecka poczętego w prawie rzymskim*, Białystok 2009, s. 155-156.

⁶⁹⁷ Tabl. V. 7 a. *Si furiosus escit, adgnatum gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto. b. . . . ast ei custos nec escit*, c. D. 27, 10, 1, pr. (Ulpianus libro primo ad Sabinum): *Lege duodecim tabularum prodigo interdictur bonorum suorum administratione*; Ulp. 12, 2: *Lex duodecim tabularum ... prodigum, cui bonis interdictum est, in curatione iubet esse agnatorum*. Odnośnie do rekonstrukcji Tabl. 5, 7: FIRA, t. 1, (ed.) S. RICCOBONO, *Florentiae*, 1941, s. 39-41. Problematyką tą zajmowali się F. BOSSOWSKI, „*Cura prodigi et luxuriosi*”. *Ze studiów nad rozwojem historycznym*, Lwów 1930, s. 42; C. LANZA, *Ricerche su „furiosus” in diritto romano*, t. 1, Roma 1990; F. PULITANÒ, *Studi sulla prodigalità nel diritto romano*, Milano 2002.

⁶⁹⁸ E. ŻAK, *Postępowanie w sprawach o ustanowienie kuratora dla furiosus i prodigus w prawie rzymskim*, cit., s. 39.

⁶⁹⁹ Szersze rozważania zob. L. MITTEIS, *Zu Ulpian der stelle des D. 27, 10, 1 pr.*, [w:] *Berichte über die Verhandlungen der königlich-sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig (Phil. – Hist. Klasse nr 62)*, Leipzig 1910, s. 264 i n.

⁷⁰⁰ Wraz z rozwojem prawa rzymskiego w okresie rozwoju gospodarczego, oprócz *cura furiosi* i *prodigi* pojawiła się potrzeba pieczy nad majątkiem osób na ich własną prośbę lub żądanie. Dotyczyło to dojrzałych, którzy nie ukończyli 25 roku życia (*minorum*) oraz ułomnych (*debilium personarum*); zob. E. ALBERTARIO, *Di alcune innovazioni giustiniane riguardo la „cura minorum”*, «ZSS» 23 (1912), s. 240 – 258; E. GINTOWT, op. cit., s. 132-133. Dzięki *lex Laetoria* z II w. p.n.e. to minor mógł prosić o ustanowienie kuratora do pomocy przy zawieraniu czynności prawnych. Pretor udzielił minorom dodatkowej ochrony na wypadek niekorzystnych skutków czynności prawnych przez nich zawartych poprzez udzielenie im zarzutu procesowego (*exceptio*), skargi, a także przywrócenia do stanu poprzedniego. Ponadto w przeciwieństwie do opiekuna kurator nie miał *interpositio auctoritatis tutoris*, natomiast udzielał jedynie zgodę, przyzwolenie. Jego funkcja sprowadzała się więc do zastępstwa, mógł też być pociągnięty ze strony *minora* do odpowiedzialności na podstawie *actio negotiorum gestorum*. Należy również wskazać, iż w późniejszym okresie zaczęto ustanawiać kuratora także dla konkretnej sprawy, a mianowicie w odniesieniu do: ochrony praw dziecka poczętego, ale jeszcze nie urodzonego (*curator ventris nomine*), zarządu spadkiem jeszcze nie objętym (*curator hereditatis iacentis*), strzeżenia praw osoby nieobecnej w procesie (*curator absentis*), zarządu masą konkursową (*curator bonorum*); zob. M. DE PILAR PÉREZ ALVAREZ, *A proposito de D. 17, 1, 22, 10 (Paul. L. XXXII ad ed.) en relacion con el ‘curator bonorum’*, «Ius Antiquum» 2 [5] (1999), s. 44 – 56; Zob. P. NICZYPORUK, *Prywatnoprawna ochrona dziecka poczętego w prawie rzymskim*, cit., s. 155 – 205.

⁷⁰¹ E. ŻAK, „*Cura prodigi*” w prawie rzymskim (praca doktorska), cit., s. 195; P. NICZYPORUK, *Prywatnoprawna ochrona dziecka poczętego w prawie rzymskim*, cit., s. 160.

⁷⁰² Por. PS. 3, 4a, 7.

Ulpian wskazuje podstawy powołania kuratorów⁷⁰³. W pierwszym przypadku dotyczącym *curatores legitimi* była to ustawa. Natomiast odnośnie do *curatores honorarii*⁷⁰⁴ ustawiani oni byli przez pretora na podstawie jego *imperium*⁷⁰⁵.

Opiece podlegały dzieci i niedojrzali *sui iuris (tutela impuberum)*⁷⁰⁶, jak również w pewnym okresie w prawie rzymskim opiece podlegały kobiety *sui iuris (tutela mulierum* – opieka ta spełniała osobne funkcje). *Tutor impuberis* do siódmego roku życia pupila całkowicie zarządzał jego majątkiem⁷⁰⁷. Po ukończeniu wskazanego wieku pupil mógł samodzielnie podejmować decyzje o aktach przysparzających. Natomiast, jeśli chodzi o akty rozporządzające i zobowiązujące powodujące uszczuplenie majątku, *tutor* powinien udzielić zgody na zawarcie takiej czynności przez pupila.

Główną funkcją tuteli była więc troska o osobę poddaną opiece⁷⁰⁸. Opiekun miał obowiązek (głównie w odniesieniu do dzieci i niedojrzałych) zarządzać majątkiem pupila, zajmować się jego wychowaniem oraz utrzymaniem⁷⁰⁹. Opiekun dbał więc zarówno o osobę pupila, jak i o majątek, którym zarządzał, co było równoznaczne z dokonaniem wszelkich czynności związanych z jego administracją. Czynności te dokonywał opiekun wprawdzie dla pupila, ale we własnym imieniu⁷¹⁰.

Opieka została ukształtowana w okresie funkcjonowania rzymskiej rodziny agnacyjnej⁷¹¹. Powołanie opiekuna mogło nastąpić w testamencie (*tutela testamentaria*), z mocy ustawy XII tablic (*tutela legitima*) lub wyznaczyć opiekuna mógł pretor (*tutela*

---

⁷⁰³ Por. M. KASER, RPR, s. 85; P. COLLINET, *L'origine du décret d'interdiction des prodigues*, Gand 1926; S. SOLAZZI, *Interdizione cura del prodigo nella legge delle XII Tavole, Scritti di diritto Romano III*, Napoli 1960, s. 245 i n.

⁷⁰⁴ Jedynie w przypadkach, w których kuratela ustawowa była niemożliwa do wprowadzenia pretor ustanawiał kuratora według swojej woli (*quem ipse praetor voluerit*), na podstawie swojego *imperium*. Zob. Ulp. *Reg.* 12, 3. F. SCHULZ, CRL, op. cit., s. 200.

⁷⁰⁵ Zob. F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *Nadużycie prawa w świetle rzymskiego prawa prywatnego*, Wrocław 2007, s. 67.

⁷⁰⁶ Por. M. KURYŁOWICZ, *Geneza i forma rzymskiej adopcji*, «Annales UMCS» SECTIO G, Ius 22/1975, s. 143-161; TENŹE, *Adoptio prawa rzymskiego. Rozwój i przemiany w okresie poklasycznym i justyniańskim*, Lublin 1976, s. 15 i n.; TENŹE, *Die adoptio im klassischen römischen Recht*, Warszawa 1981, s. 10 i n.

⁷⁰⁷ Zob. T. KUNDEREWICZ, *Geneza opieki nad dziećmi w prawie rzymskim*, «PK» 23 (1980), z. 3—4, s. 287—297.

⁷⁰⁸ D. 26, 1, 1, pr. (*Paulus libro trigesimo octavo ad edictum*): *Tutela est, ut servius definit, vis ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui propter aetatem sua sponte se defendere nequit, iure civili data ac permissa.*; Paulus podał definicje opieki cytując w tej kwestii Serviusza. Zgodnie z przekazem jurysty, opieka, to udzielona i dozwolona przez *ius civile* władza nad osobą wolną w celu ochrony tego, kto z powodu wieku sam bronić się nie może. Zatem opiekun powinien wykonywać swe czynności tak, jak wymagało tego dobro pozostającego pod opieką.; zob. P. NICZYPORUK, *Prywatnoprawna ochrona dziecka poczętego w prawie rzymskim*, cit., s. 176-177.

⁷⁰⁹ Szersze rozważania zob. W. KOZUBSKI, *Opieka nad kobietami w prawie rzymskim*, Kraków 1922, s. 7 i n.; Por.

⁷¹⁰ P. NICZYPORUK, *Prywatnoprawna ochrona dziecka poczętego w prawie rzymskim*, cit., s.177.

⁷¹¹ Tab. V. 6.

dativa)⁷¹². Prawo opieki przysługiwało dojrzałym obywatelom, zdolnym do dokonywania czynności prawnych⁷¹³.

Ustawodawstwo Augusta przewidywało liczne przywileje dla mających potomstwo, które w literaturze zostały nazwane *ius liberorum* lub w związku z wymogiem posiadania trojga dzieci⁷¹⁴ na określenie tych przywilejów został użyty zwrotu *ius trium liberorum*⁷¹⁵. Jednym z przywilejów przyznanych w ramach *ius trium liberorum* była możliwość pozbycia się przez kobietę tutora.

Cesarz Claudiusz doprowadził do uchwalenia *lex Claudia de tutela mulierum*⁷¹⁶ z 44 r. n. e.⁷¹⁷, która zniosła agnacyjną tutelę wobec kobiet wolnourodzonych⁷¹⁸. Do czasu wydania ostatniej ze wskazanych ustaw potwierdzenia dokonania czynności prawnej (*auctoritas tutoris*) udzielał tutor ustawowy⁷¹⁹, przeważnie najbliższy agnat kobiety, z reguły przeciwny udzieleniu zgody, szczególnie w przypadku czynności powodujących uszczuplenie posiadanego majątku.

Dzięki wskazanym ustawom doszło do złagodzenia warunków sprawowania tuteli poprzez możliwość przymuszenia opiekuna przez pretora do udzielenia *interpositio auctoritatis*⁷²⁰ oraz skorzystania z prawa do jego zmiany w ramach *coemptio tutelae evitandae causa*⁷²¹.

---

⁷¹² Na początku opiekę mogli sprawować jedynie mężczyźni. Następnie od połowy II w. n.e. do sprawowania opieki zostali dopuszczeni krewni kognacyjni, w tym również kobiety.

⁷¹³ Por. m. in. Ulp. *Reg.* 11, 24; G. 1, 142 i 145; I. 1, 13, 1; M. KASER, RPR, t. I, s. 88; 278; W. KOZUBSKI, op. cit., s. 23.

⁷¹⁴ Przywilej uwolnienia się od opieki przez wolnourodzoną kobietę pod warunkiem wydania na świat trojga dzieci zawarty został w *lex Iulia et Papia Poppaea*, dotyczył także dzieci pozamałżeńskich: G. 1, 194; I. 3, 7.

⁷¹⁵ Zob. M. ZABŁOCKA, *Ius trium liberorum w ustawodawstwie dynastii julijsko-klaudyjskie*, «PK» 29/1982, nr 1—2, s. 245.

⁷¹⁶ Pomimo zmian nadal utrzymano w mocy prerogatywy pozostałych opiekunów tutor testamentarius oraz *tutor Atilianus*, którzy zobowiązani byli do udzielania upoważnienia *auctoritas tutoris* do zawierania aktów prawnych, bez potwierdzenia *auctor fit* zawarta czynność prawna była nieważna.

⁷¹⁷ W kwestii datowania *lex Claudia* między rokiem 44 a 49 n.e. por. B. KÜBLER, *Über das ius liberorum der Frauen und die Vormundschaft der Mutter*, «ZSS» 30 (1909), s. 165.

⁷¹⁸ M. ZABŁOCKA, *Zanikanie instytucji tutela mulierum w prawie rzymskim*, cit., s. 246.

⁷¹⁹ Opiekuna ustawowego nie można było przymusić do udzielenia kobiecie *interpositio auctoritatis*, np. na sporządzenie testamentu, alienację *rerum Mancipi* czy zaciągnięcie zobowiązania, chyba że wchodziła w rachubę ważna przyczyna, por. G. 1, 192; M. KASER, RPR, t. I, s. 278.

⁷²⁰ Gaius (G. 2, 190) wspomina o potrzebie sprawowania opieki ze względu na częste przypadki oszukiwania kobiet, jednakże ostatecznie stwierdza, że pełnoletnie kobiety same przecież prowadziły swoje sprawy i w niektórych wypadkach opiekun daje swoją zgodę (*interponit auctoritatem*) wyłącznie dla pozorów (G. 1, 194).

⁷²¹ W celu uniknięcia opieki *tutelae evitandae causa* dokonywano czynności powierniczej *fiduciae causa*, a następnie oddawano kobietę za pośrednictwem *Mancipium* wskazanej osobie płci męskiej, która wyzwalała ją z *Mancipium* stając się opiekunem powierniczym *tutor fiduciarius*: G. 1, 114 i 115; Por. M. KASER, RPR, t. I, s. 324; M. ZABŁOCKA, PPRO, cit., s. 107.

Kobiety niejednokrotnie mogły dziedziczyć majątek po mężu lub ojcu⁷²². W sytuacji gdy, kobiety posiadały status osób *sui iuris*, a więc nie zawarły związku małżeńskiego połączonego z wejściem pod władzę męża lub jego zwierzchnika familijnego⁷²³, mogły korzystać z majątków będących ich własnością, jednak z pewnymi ograniczeniami. Ograniczenia te wynikały z faktu, że kobiety rzymskie od czasów najdawniejszych podlegały opiece (*tutela mulierum*)⁷²⁴. Kobiety nie mogły bowiem dokonywać wielu czynności prawa cywilnego, głównie formalnych, bez zgody opiekuna (*auctoritas tutoris*)⁷²⁵. Z czasem jednak ich samodzielność gospodarcza stopniowo się rozszerzyła, gdyż czynności szybko rozwijającego się wówczas prawa pretorskiego były skuteczne bez udziału opiekuna⁷²⁶. Dla ich ważności wystarczyło złożenie oświadczenia woli przez samą kobietę. Uzyskanie przez znaczną liczbę kobiet ze stanu arystokratycznego i stanu ekwickiego statusu osób *sui iuris* i niezależności majątkowej w czasach burzliwych przemian politycznych i gospodarczo społecznych, musiało spowodować nieuniknione przemiany w ich trybie życia i obyczajach⁷²⁷.

Innym rodzajem opieki była *tutela impuberum*. Gasła ona po osiągnięciu przez pupila dojrzałości. W takiej sytuacji tutor miał obowiązek rozliczyć się z byłym podopiecznym ze swej działalności finansowej. Opieka gasła również w chwili śmierci i *capitis deminutio*, czy to tutora, czy pupila. Jeżeli tutor nie wywiązywał się ze swoich obowiązków opieki nad osobami niedojrzałymi, mógł zostać pociągnięty do odpowiedzialności. Ustawa XII tablic wskazywała na skargę o charakterze karnym zwaną *accusatio suspecti tutoris*. W wyniku jej zastosowania nieuczciwy tutor testamentowy mógł zostać odsunięty od sprawowania opieki nad pupilem. Kolejną skargę, czyli *actio rationibus distrahendis*, mógł wnieść sam pupil po dojściu do dojrzałości przeciw opiekunowi ustawowemu, w przypadku dokonania niewłaściwego rozliczenia rachunków. Stosowano również skargę *actio tutelae*, ale dopiero w późniejszym okresie, a dokładnie po 210 r. p. n. e.

---

⁷²² W polskiej literaturze zob. W. DAJCZAK, *Nabycie legatu pod warunkiem „pozostania we wdowieństwie” w prawie rzymskim klasycznym i poklasycznym*, «AUNC» Prawo 32, z. 256 (1992), s. 11-21.

⁷²³ Zestawienie źródeł i ważniejszej literatury dotyczącej tzw. *matrimonium cum manu* zob. E. EJANKOWSKA, *Położenie prawne filiae familias i jej udział w obrocie prawno-gospodarczym państwa rzymskiego w okresie późnej republiki i pryncypatu (zarys problematyki)*, «Zeszyty Prawnicze» 6.1 (2006), s. 55, przyp. 24 i 25.

⁷²⁴ Na temat istnienia instytucji opieki nad kobietami (*tutela mulierum*) we wczesnym prawie rzymskim zob. G. 1, 144; G. 1, 145; G. 1, 155; G. 1, 164; D. 26, 2, 1 pr.; Cic. *pro Mure*. 12, 27.

⁷²⁵ Czynności prawa cywilnego, do których ważności niezbędną była zgoda opiekuna kobiety, są wymienione w następujących źródłach: Ulp. *Reg.* 11, 22; Ulp. *Reg.* 11, 27; G. 1, 192.

⁷²⁶ E. VOLTERRA, *Istituzioni di diritto privato romano*, cit., s. 210.

⁷²⁷ Zob. C. HERMANN, *Le rôle judiciaire et politique des femmes sous la République romaine*, Bruxelles - Berchem 1964, s. 52. Na temat szerzenia się w Rzymie kultów wschodnich w latach II wojny punickiej i późniejszych piszą: M. JACZYNOWSKA, *Religie świata rzymskiego*, Warszawa 1987, s. 55 i n.; D. F. SAWYER, *Kobiety i religie w początkach naszej ery*, przekł. K. CIEKOT, Wrocław 1999, s. 160-174.

Była to skarga infamująca o charakterze „jakby kontraktowym”, dzięki której zarówno opiekun, jak i pupil mogli dochodzić swoich roszczeń.

Instytucja opieki wykazała stałą tendencję do coraz większego brania pod uwagę interesu podopiecznego. Chodziło o zabezpieczenie praw poddanego opiece, co równocześnie było czynione w interesie ewentualnych dziedziców, a więc samego opiekuna lub jego rodziny⁷²⁸.

W fragmencie autorstwa Ulpiana, który został umieszczony przez kompilatorów justyniańskich w tytule szóstym księgi dwunastej Digestów (*De conditione indebiti*), jurysta zestawiał trzy kategorie osób.

D. 12, 6, 29 (*Ulpianus libro secundo disputationum*): *Interdum persona locum facit repetitioni, ut puta si pupillus sine tutoris auctoritate vel furiosus vel is cui bonis interdictum est solverit: nam in his personis generaliter repetitioni locum esse non ambigitur. Et si quidem exstant nummi, vindicabuntur, consumptis vero conditio locum habebit.*

Zdaniem jurysty żądanie zwrotu mogło mieć zastosowanie z uwagi na osobę, która dokonała świadczenia. Ulpian podaje przykłady, iż ma to miejsce wtedy, kiedy świadczył podopieczny bez zgody opiekuna, albo chory psychicznie, albo osoba, której odebrano zarząd majątkiem. W sytuacji, gdy pieniądze znajdują się w posiadaniu wierzyciela, można domagać się ich zwrotu za pomocą skargi wydobywczej. Natomiast, jeśli zostały wydane, to zastosowanie będzie miała skarga prawa ścisłego o zwrot.

Zgodnie z przekazem pupil (działający bez *auctoritas* swojego opiekuna), marnotrawca i chory umysłowo wykonali świadczenie wynikające z zobowiązań, które sami zawarli. Ulpian stwierdza, iż kwestią niebudzącą żadnych wątpliwości, jest prawo tych osób do żądania zwrotu tego, co było przedmiotem świadczenia⁷²⁹.

Marnotrawca, chory umysłowo oraz pupil (bez *auctoritas tutoris*) mogą żądać zwrotu nienależnego świadczenia, wytaczając odpowiednią skargę. Ulpian, uzależnił jej rodzaj od tego, czy wypłacone pieniądze jeszcze istnieją (*extant nummi*), czy już zostały zużyte (*consumpti sunt*)⁷³⁰. W przypadku zużycia pieniędzy miała zastosowanie *conditio*, natomiast w sytuacji istnienia przekazanych pieniędzy uprawnionym przysługiwała skarga

---

⁷²⁸ P. NICZYPORUK, *Prywatnoprawna ochrona dziecka poczętego w prawie rzymskim*, cit., s. 177; Por. M. ZABŁOCKA, *Zanikanie instytucji tutela mulierum w prawie rzymskim*, cit., s. 239 i n.

⁷²⁹ Zob. M. KASER, *Das Geld im römische Sachenrecht*, «TR» 29/1961, s. 208; E. ŻAK, „Cura prodigi” w prawie rzymskim (praca doktorska), cit., s. 157.

⁷³⁰ E. ŻAK, *Marnotrawca, chory umysłowo, niedojrzały – o wspólnych uregulowaniach w rzymskim prawie klasycznym i justyniańskim*, cit., s. 161.

windykacyjna⁷³¹. Zasadniczą sprawą od strony procesowej jest więc ustalenie, na czym polegała konsumpcja pieniędzy, która wykluczała możliwość windykacji. Niektórzy roniści są zdania, że konsumpcja polegała na samym zmieszaniu pieniędzy nabytych przez odbiorcę z jego własnymi⁷³². Inni wskazują, że pojęcie konsumpcji nie wyczerpuje się w fakcie ich zmieszania, lecz że polegała na zapłaceniu nimi, z jednoczesnym uzyskaniem za nie wartości zamiennych⁷³³.

Jednak w większości sytuacji, gdy następowało natychmiastowe zmieszanie pieniędzy identyfikacja poszczególnych sztuk pieniędzy była niemożliwa. Z uwagi na trudność udowodnienia w praktyce prawa własności na poszczególnych sztukach pieniędzy ich *vindicatio* była niemożliwa, pozostawała więc *condictio*. Jak wywodzi w swoich rozważaniach E. Żak⁷³⁴, zastosowanie wykładni systemowej przy interpretacji wypowiedzi Ulpiana (biorąc pod uwagę umiejscowienie fragmentu w tytule szóstym księgi dwunastej Digestów) pozwala na wniosek, że marnotrawca, chory umysłowo i pupil mogą żądać zwrotu wypłaconych pieniędzy za pomocą *condictio indebiti*⁷³⁵.

W fragmentach źródłowych w sytuacjach regulowania kwestii związanych z ograniczeniem w zarządzaniu własnymi dobrami przez pupila, chorego umysłowo i marnotrawcy, przedstawiane są one często poprzez analogię między tymi osobami⁷³⁶. Zastosowane porównania posiadają uzasadnienie, jak np. zarówno pupil i marnotrawca mogą przyjmować przysporzenia wynikające z zawartej przez nich stypulacji, a więc przez własne czynności prawne mogą jedynie polepszać swoją sytuację majątkową⁷³⁷.

Ograniczenie w zdolności do czynności prawnych niedojrzałych związane było z tym, że dla dokonania pewnych czynności prawnych potrzebowali współdziałania opiekuna, inne mogli wykonywać samodzielnie⁷³⁸. Niedojrzały mógł podejmować wszystkie czynności

---

⁷³¹ D. 46, 3, 78; Por. A. WACKE, *Die Zahlung mit fremdem Geld*, «BIDR» 79/18 (1976), s. 91; E. ŻAK, „Cura prodigi” w prawie rzymskim (praca doktorska), Lublin 1992, s. 157 i n.

⁷³² A. WACKE, op. cit., s. 91.

⁷³³ Szerzej zob. E. ŻAK, „Cura prodigi” w prawie rzymskim (praca doktorska), cit., s. 158.

⁷³⁴ E. ŻAK, *Marnotrawca, chory umysłowo, niedojrzały – o wspólnych uregulowaniach w rzymskim prawie klasycznym i justyniańskim*, cit., s. 162. Autorka omawia przesłanki jakie muszą być spełnione, aby można było udzielić *condictio indebiti*.

⁷³⁵ D. 18, 1, 26; D. 27, 10, 10 pr.; D. 45, 1, 6; Zob. A. HEUCKE, *Begriff Und Rechtsstellung des Verschwenders nach römischen und deutschem Recht*, Berlin 1898, s. 78.

⁷³⁶ D. 12, 1, 9, 7; D. 46, 2, 3.

⁷³⁷ D. 2, 14, 28 pr.

⁷³⁸ G. 2, 83-84: 83. *Et ex contrario omnes res tam Mancipi quam nec Mancipi mulieribus et Pupillis sine tutoris auctoritate solui possunt, quoniam meliorem conditionem suam facere eis etiam sine tutoris auctoritate concessum est. 84. Itaque si debitor pecuniam Pupillo soluat, facit quidem pecuniam Pupilli, sed ipse non liberatur, quia nullam obligationem Pupillus sine tutoris auctoritate dissolvere potest, quia nullius rei alienatio ei sine tutoris auctoritate concessa est; sed tamen si ex ea pecunia locupletior factus sit et adhuc petat, per exceptionem doli mali summoueri potest.*; Zakres zdolności do czynności prawnych niedojrzałych został ustalony przez jurysprudencej późnej republiki. Klasycy natomiast ujęli ten zakres w regułę prawa cywilnego – reguła

prawne, które polepszały jego stanowisko prawne⁷³⁹. Wszystkie inne czynności niedojrzałego, czyli te pogarszające jego sytuację, zgodnie z prawem wymagały dla swej ważności współdziałania opiekuna⁷⁴⁰.

Z kolei w innym fragmencie, umieszczonym przez kompilatorów justyniańskich w księdze dwunastej Digestów w tytule pierwszym „*De rebus creditis si certum petetur et de conditione*” („*O rzeczach przekazanych (powierzonych) na podstawie umowy z obowiązkiem zwrotu, jeśli dochodzi się sumy pieniędzy oznaczonej rzeczy, oraz o skardze osobowej z tego tytułu*”), Ulpian wydaje się nawet prezentować stanowisko, iż marnotrawcę można porównać z pupilem (*puto pupillo eum comparandum*).

D. 12, 1, 9, 7 (*Ulpianus libro vincensimo sexto ad edictum*): *Sed et si ei numeravero, cui postea bonis interdictum est, mox ab eo stipuler, puto pupillo eum comparandum, quoniam et stipulando sibi acquirit.*

Jurysta twierdzi, że jeśli wypłaci się pieniądze osobie, której później odebrano prawo do zarządu własnym majątkiem, a następnie odbierze się od niej stypulacyjne przyrzeczenie, to należy porównać ją do pozostającej pod opieką osoby niedojrzałej, ponieważ także ona, tak jak i podopieczny, może nabyć coś, składając stypulacyjne przyrzeczenie.

Na podstawie wskazanego komentarza jurysty do edyktu generalnie przyjęto, że ograniczenia zdolności do czynności prawnych marnotrawcy były takie same jak dla niedojrzałego⁷⁴¹. Te zestawienie nie ma charakteru ogólnej reguły i jak się wydaje dotyczy określonych kwestii, zatem dotyczy tylko niektórych zagadnień prawnych⁷⁴².

Uregulowania dotyczące skuteczności czynności prawnych pupila zawarte w D. 12, 1, 9, 7 można zastosować analogicznie do marnotrawcy, o czym świadczy kolejny fragment autorstwa Ulpiana.

D. 42, 5, 19, 1 (*Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum*): *Si quis, cum tutor non esset, pro tutore negotia gessit, privilegio locum esse manifestum est: nec interest, ipse debeat qui gessit sive heres eius ceterique successores, ipse autem pupillus habet privilegium, sed*

---

iuris civilis. Zob. B. SCHMIDLIN, *Die römischen Rechtsregeln. Versuch einer Typologie*, Böhlau – Köln – Wien 1970, s. 23 – 24; M. ZABŁOCKA, *Regulae iuris romani ad „Leges Divinarum Tabularum Decem”*, [w:] *Łacińskie paremie w europejskiej kulturze prawnej i orzecznictwie sądów polskich*, pod red. W. WOŁODKIEWICZ, J. KRZYNÓWEK, Warszawa 2001, s. 31.

⁷³⁹ E. ŻAK, *Marnotrwca, chory umysłowo, niedojrzały – o wspólnych uregulowaniach w rzymskim prawie klasycznym i justyniańskim*, cit., s. 165.

⁷⁴⁰ G. 2, 83-84; D. 19, 1, 13, 29; D. 26, 8, 9 pr.

⁷⁴¹ H. F. JOLOWICZ, *Historical Introduction to the Study of Roman law*, Cambridge 1952, s. 125-126; E. ŻAK, *Marnotrwca, chory umysłowo, niedojrzały – o wspólnych uregulowaniach w rzymskim prawie klasycznym i justyniańskim*, cit., s. 164 – 165.

⁷⁴² E. ŻAK, „*Cura prodigi*” w prawie rzymskim (praca doktorska), cit., s. 163.

eius successors non habent sed aequissimum erit ceteros quoque, quibus curatores quasi debilibus vel prodigis dantur.

Fragment, będący komentarzem Ulpiana do edyktu, dotyczy przywileju egzekucyjnego. Zgodnie z przekazem jurysty, jeśli ktoś podjął się obowiązków opiekuna bez formalnego ustanowienia, to w takiej sytuacji pupilowi będzie przysługiwał przywilej egzekucyjny zarówno przeciw niemu, jak i jego spadkobiercom. Ulpian ponadto zaznacza, że sam pupil ma uprzywilejowaną pozycję, ale jego następcy już nie. W dalszej części wypowiedzi jurysta uznaje, że z takiego samego przywileju mogą także skorzystać ułomni i marnotrawcy przeciwko kuratorom. Przyznanie przywileju egzekucyjnego tym osobom wynika z poczucia sprawiedliwości (*sed aequissimum erit*)⁷⁴³.

W źródłach jurydycznych można znaleźć wiele przykładów działań, którymi charakteryzowało się marnotrawstwo: urządzenie polowań, igrzysk⁷⁴⁴. Horacy wskazuje na osoby, które roztrwoniły majątek na miłosne uciechy. Cynceron i Sallustiusz podobnie podsumowują Katylinę wskazując, iż przepuścił swoje życie w burdelach, na grze w kości, piciu wina i taki sposób roztrwonił majątek. Taką przesłanką do uznania za marnotrawcę było więc trwonienie majątku odziedziczonego po ojcu, co może narazić dzieci na niedostatek. Pretor lub inny odpowiedni urzędnik decydował o uznaniu za marnotrawcę. Konsekwencją tego było ustanowienie kuratora dla sprawowania zarządu majątkiem marnotrawcy. Kuratela kończyła się w momencie, gdy marnotrawca powracał do dobrych obyczajów i rozsądnego sposobu życia⁷⁴⁵.

E. Żak przedstawiając fragmenty źródłowe dotyczące marnotrawców oraz chorych umysłowo stwierdza, iż do wszystkich źródeł, gdzie zostały zestawione te osoby należy podejść z dużą ostrożnością⁷⁴⁶. Nie dowodzą one zrównania w prawie rzymskim *prodigus* z *furiosus*, albowiem marnotrawca był traktowany jako człowiek zdrowy umysłowo i właśnie tym różnił się od chorego umysłowo⁷⁴⁷. Pewne problemy prawne wymagały rozwiązań, które

---

⁷⁴³ I. SZPRINGER, *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*, cit., s. 263.

⁷⁴⁴ Zob. M. KURYŁOWICZ, *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie*, cit., s. 121 – 128.

⁷⁴⁵ D, 27, 10, 1, 1; PS. 3, 4a, 12.

⁷⁴⁶ E. ŻAK, *Marnotrawca, chory umysłowo, niedojrzały – o wspólnych uregulowaniach w rzymskim prawie klasycznym i justyniańskim*, cit., s. 171.

⁷⁴⁷ Odmienny pogląd zob. A. AUDIBERT, *Études sur l'histoire du droit Romain. La folie et la prodigalité*, Paris 1892, s. 158-174; A. GUARINO, *Il "furiosus" e il "prodigus" nelle XII tabulae*, [w:] *Le origini Quiritarie. Raccolta di Scritti Romanistici*, Napoli 1973, s. 244 – 253.

były wspólne, czy to dla marnotrawcy i niedojrzałego, czy dla marnotrawcy i chorego umysłowo⁷⁴⁸, nie miały znaczenia ogólnych reguł⁷⁴⁹.

Institucje opieki i kurateli spełniały więc różne funkcje oraz dotyczyły różnych osób. Mimo to w prawie rzymskim wykształciły się mechanizmy chroniące majątek oraz same osoby podlegające zarówno opiece, jak i kurateli⁷⁵⁰.

3.2.2. Prawne przesłanki udzielenia przywileju egzekucyjnego przysługującego pupilowi czy osobie, nad którą sprawowana była kuratela

W celu zabezpieczenia interesów poddanych kurateli lub opiece powstawały w prawie rzymskim instytucje spełniające funkcje gwarancji należytego sprawowania kurateli lub opieki. *Senatus consulta* uchwalone w czasach panowania Marka Aureliusza i Kommodusa (177 - 180 r. n.e.) wprowadziły zakaz małżeństw opiekuna (kuratora) z osobami poddanymi opiece lub kurateli⁷⁵¹. W przypadku zawarcia takiego małżeństwa było ono nieważne⁷⁵². Istniała jednak możliwość udzielenia przez cesarza zgody na małżeństwo opiekuna (kuratora) z osobami poddanymi opiece lub kurateli⁷⁵³. Justynian natomiast wprowadził środek zabezpieczenia interesów poddanych kurateli - generalną hipotekę ustawową na majątku kuratora⁷⁵⁴. Na podstawie konstytucji cesarskich, jeśli opiekunowie lub kuratorzy nie złożyli zabezpieczenia, mogli być zmuszeni do tego przez realizację hipoteki⁷⁵⁵.

Swego rodzaju dodatkowym zabezpieczeniem dla podlegających opiece czy kurateli było *privilegium exigendi* względem opiekuna i kuratora. Potwierdzenie jego istnienia można odnaleźć w wielu fragmentach⁷⁵⁶, a mianowicie autorstwa Ulpiana, Gaiusa i Paulusa. Na

---

⁷⁴⁸ A. GUARINO, *Il „furiosus” e il „prodigus” nelle XII tabulae*, cit., s. 244 i n.; E. ŻAK, *Marnotrawca, chory umysłowo, niedojrzały – o wspólnych uregulowaniach w rzymskim prawie klasycznym i justyniańskim*, cit., s. 173.

⁷⁴⁹ B. BIONDI, *Instituti fondamentali di diritto ereditario Romano*, Milano 1948, s. 92.

⁷⁵⁰ Na temat ustanowienia kuratora szersze rozważania zob. P. NICZYPORUK, *Prywatnoprawna ochrona dziecka poczętego w prawie rzymskim*, cit., s. 203 – 204, wraz z dalszą cytowaną tam literaturą.

⁷⁵¹ D. 23, 2, 60, 6; D. 23, 2, 67 pr.

⁷⁵² D. 48, 5, 7.

⁷⁵³ C. 5, 6, 7.

⁷⁵⁴ I. 1, 24, 3.

⁷⁵⁵ Zob. P. NICZYPORUK, *Prywatnoprawna ochrona dziecka poczętego w prawie rzymskim*, cit., s. 194-195.

⁷⁵⁶ Przywileje egzekucyjne na rzecz pupila należy odróżnić od przywileju na rzecz pupila z tytułu pierwszeństwa zastawu: D. 20, 4, 7 pr.; D. 27, 9, 3 pr.; C. 7, 8, 6. Zob. P. FREZZA, *Le garanzie delle obbligazioni. Corso di diritto romano, Le Garanzie reali*, t. II, cit., s. 263; I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 129 i n.; H. WAGNER, *Die Entwicklung der Legalthypothen am Schuldnervermögen im römischen Recht (bis zur Diokletians)*, cit., s. 74.

szczególnością zasługują te, które zostały przez kompilatorów justyniańskich umieszczone w tytule piątym księgi czterdziestej drugiej Digestów.

To właśnie kompilatorzy justyniańscy, dzięki zestawieniu wyjątków z dzieł kilku jurystów niejako potwierdzili istnienie *privilegium exigendi* względem wierzytelności pupila i kuranta⁷⁵⁷. Dla pełnego ukazania przywilejów egzekucyjnych analizę fragmentów należy przeprowadzić zgodnie z zestawieniem dokonany przez kompilatorów, a nie biorąc pod uwagę chronologię dzieł jurystów.

Pierwszy fragment pochodzi z cytowanego już komentarza Ulpiana do edyktu (D. 42, 5, 19, 1). Jurysta przedstawił pogląd, iż bez różnicy, czy ktoś był opiekunem, czy działał jako *negotiorum gestor*, przywilej ma zastosowanie względem sprawującego opiekę, jego dziedziców lub innych sukcesorów, natomiast przywilej ten nie przysługuje jego spadkobiercom. Pojawia się stwierdzenie, iż będzie sprawiedliwiej, gdy taki przywilej będzie przysługiwał także tym, dla których ustanowiono kuratorów ze względu na ich ułomność lub marnotrawstwo.

Z komentarza Ulpiana do edyktu wynika więc, iż nie jest ważne, czy osoba działa jako opiekun, czy prowadzi cudze sprawy bez zlecenia (*negotiorum gestor*⁷⁵⁸, osoba podejmująca opiekę bez formalnego ustanowienia jej opiekunem). W obu przypadkach pupil ma prawo korzystać z przywileju egzekucyjnego w stosunku do sprawującego opiekę, jego dziedziców i innych sukcesorów⁷⁵⁹. Przy czym wskazania wymaga fakt, iż tak, jak to wynika z fragmentu, jest to przywilej osobisty i niedziedziczny, o czym świadczy zwrot „*sed eius successors non habent*”⁷⁶⁰.

Jurysta stwierdza, iż słuszne byłoby przyznanie takiego przywileju również dla tych, którym ze względu na ich ułomność lub marnotrawstwo⁷⁶¹ ustanowiono kuratorów. Użyte w

---

⁷⁵⁷ I. SZPRINGER, *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*, cit., s. 263.

⁷⁵⁸ *Negotiorum gestio* to prowadzenie cudzych spraw bez zlecenia (*negotiorum gestio necessaria* – zajęcie się cudzymi interesami dla zapobieżenia niepowetowanej szkodzi w majątku dominus negotii, *negotiorum gestor* – prowadzący cudze sprawy bez zlecenia, *actio negotiorum gestorum directa* – skarga przysługująca *dominus negotii* przeciw gestorowi, *actio negotiorum gestorum contraria* – skarga gestora przeciw osobie, której interesy prowadził bez zlecenia o zwrot wydatków). Zob. A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 593 – 594, s.v. *negotiorum gestio*. Por. G. NEGRI, *La gestione di affari nel diritto romano*, [w:] *Derecho romano de obligaciones. Homenaje al Prof. J. L. Murga Gener*, Madrid 1994, s. 661; A. CENDERELLI, *La 'negotiorum gestio'*. *Corso esegetico di diritto romano*, t. 1, *Struttura, origini, azioni*, Torino 1997; G. FINAZZI, *Ricerche in tema di "negotiorum gestio"*, II.1, *Requisiti delle "actiones negotiorum gestorum"*, Cassino 2003.

⁷⁵⁹ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 137.

⁷⁶⁰ A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 651, s.v. *privilegium*; M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., przyp. 14, s. 403; G. WESENBERG, op. cit., s. 18.

⁷⁶¹ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., przyp. 14, s. 403; G. WESENBERG, op. cit., s. 25.

tekście wyrażenie „*sed aequissimum erit*” wskazuje, iż wymaga tego poczucie sprawiedliwości.

Kolejne wypowiedzi (wtrącenia) pochodzące z księgi czterdziestej drugiej tytułu piątego Digestów, prawdopodobnie stanowią kontynuację stanowiska przedstawionego przez Ulpiana, niejako go rozszerzając i uzupełniając⁷⁶².

D. 42, 5, 20 (*Paulus libro sexagesimo ad edictum*): *Vel surdo muto.*

D. 42, 5, 21 (*Gaius libro vincensimo quarto ad edictum provincial*): *Vel fatuo*⁷⁶³.

Fragment autorstwa Paulusa z sześćdziesiątej księgi jego komentarza do edyktu do katalogu dodaje osobę głuchą i niemą. Gaius zaś w swym komentarzu do edyktu prowincjonalnego wspomina o głupim i pomyłonym. Natomiast fragment autorstwa Ulpiana z sześćdziesiątej księgi komentarza do edyktu uzupełnia wywody pozostałych jurystów.

D. 42, 5, 22 pr. (*Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum*): *Idem privilegium competere.*

Jednoczesne zestawienie przedstawionych fragmentów prowadzi do wniosku, że analogiczny przywilej należy się głuchemu, niememu i pomyłonemu⁷⁶⁴.

Kolejna wypowiedź jurysty, jest uszczegółowieniem przywileju egzekucyjnego względem dóbr kuratora (a także omówionego poniżej fragmentu D. 27, 10, 15, 1).

D. 42, 5, 22, 1 (*Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum*): *Sed si bonis curator datus sit vel absentis vel ab hostibus capit vel dum deliberant scripti heredes de adeunda hereditate, non oportebit privilegium dari: non enim in eadem causa est.*

Z komentarza Ulpiana do edyktu wynika, iż nie w każdym przypadku będzie przysługiwał przywilej egzekucyjny względem dóbr kuratora. Jurysta w analizowanym fragmencie dostrzegał możliwość ustanowienia kuratora do strzeżenia dóbr (*bonis curator datus sit*), dla osoby nieobecnej oraz będącej w niewoli u wrogów. Ponadto istniała możliwość powołania kuratora w czasie, gdy ustanowieni spadkobiercy zastanawiają się nad przyjęciem spadku. Wobec tak powołanych kuratorów jurysta nie przewidywał przyznania *privilegium exigendi*. Ulpian nie dostrzegał więc uzasadnienia dla ochrony praw i przyznania przywileju egzekucyjnego względem dóbr kuratora. Jurysta dostrzegał różnicę pomiędzy stanem faktycznym przedstawionym w D. 42, 5, 22, 1 a innymi fragmentami z *Ulpianus libro*

---

⁷⁶² I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 137.

⁷⁶³ H. HEUMMAN, E. SECKEL, op. cit., s. 210.

⁷⁶⁴ *Fatuus* – w znaczeniu pomyłony, głupi, niedorzeczny, zapewne w sensie osoby chorej lub upośledzonej umysłowo i z tego też powodu podlegającej kurateli.

sexagesimo tertio ad edictum, o czym świadczy ostatnie zdanie cytowanego fragmentu (... *non enim in eadem causa est*)⁷⁶⁵.

Przypuszczalnie analogiczne rozwiązania można zastosować wobec dóbr opiekuna, albowiem kurator sprawował pieczę, wypełniając także te obowiązki, które zwykle ciążyą na opiekunach⁷⁶⁶.

Wstawki dokonane przez kompilatorów justyniańskich a pochodzące od wcześniejszych jurystów dają całościowy obraz możliwości zastosowania przywileju egzekucyjnego.

Kolejne fragmenty z czterdziestej drugiej księgi tytułu piątego Digestów justyniańskich traktują o przypadkach, które można uznać za *privilegium exigendi*. Taki charakter ma opinia, która została umieszczona przez kompilatorów justyniańskich po powyżej cytowanym fragmencie autorstwa Ulpiana pochodzącym z sześćdziesiątej trzeciej księgi komentarza do edyktu.

D. 42, 5, 23 (*Paulus libro sexagesimo ad edictum*): *Si negotium impuberis aliquis ex officio amicitiae gesserit, debet boni eius venditis privilegium pupillo conservari: et ita accipi.*

Zgodnie z komentarzem Paulusa do edyktu, jeśli ktoś prowadził sprawy osoby niedojrzałej przez wzgląd na więzi przyjaźni, to w sytuacji sprzedaży jej dóbr powinien przysługiwać dla tej osoby przywilej. Jednocześnie jurysta omawiając instytucję stwierdza, iż przyjmuje takie stanowisko do wiadomości. Niedojrzały pupił otrzymuje więc przywilej egzekucyjny, jeśli względem niego podjęto opiekę mając ma względzie obowiązki wynikające z przyjaźni⁷⁶⁷. Z powyższej wypowiedzi wynika, iż względem dóbr opiekuna małoletni otrzymuje *privilegium exigendi*.

Z fragmentem autorstwa Paulusa koresponduje komentarz Ulpiana do edyktu⁷⁶⁸.

D. 42, 5, 24 pr. (*Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum*): *Si ventri curator datus sit nec partus editus, privilegium cessabit.*

Jurysta odnosi się do kolejnej sytuacji przyznania przywileju egzekucyjnego. Chodzi o przypadek ustanowienia kuratora dla nienarodzonego⁷⁶⁹. Z przedstawionego fragmentu

---

⁷⁶⁵ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 138.

⁷⁶⁶ P. NICZYPORUK, *Prywatnoprawna ochrona dziecka poczętego w prawie rzymskim*, cit., s. 176-177.

⁷⁶⁷ G. WESENER, op. cit., s. 25; I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 138; TEJŻE: *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*, cit., s. 263.

⁷⁶⁸ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., przyp. 14 i 15, s. 403; I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 138;

⁷⁶⁹ Odmienny pogląd P. NICZYPORUK, *Prywatnoprawna ochrona dziecka poczętego w prawie rzymskim*, cit., s. 202 - 203. Autor opisuje sytuację, w której *curator ventris* dokonał wydatków w interesie nienarodzonego

wynika, iż przywilej egzekucyjny został uznany także przeciwko *curator ventris*, chyba że z jakichkolwiek przyczyn dziecko się nie urodziło⁷⁷⁰.

Jak zauważa I. Szpringer⁷⁷¹ z *inscriptio* tekstów źródłowych od D. 42, 5, 19, 1 do D. 42, 5, 24 pr. wynika, iż były one autorstwa trzech wybitnych jurystów: Ulpiana, Paulusa, Gaiusa, a sens zwartej wypowiedzi został uzyskany dzięki zabiegom kompilatorów⁷⁷².

Na uwagę zasługuje również fragment autorstwa Paulusa z księgi trzeciej *Sentencji*.

D. 27, 10, 15 pr. - 1 (*Paulus libro tertio sententiarum*): *Et mulieri, quae luxuriose vivit, bonis interdici potest. In bonis curatoris privilegium furiosi⁷⁷³ furiosaeve servatur: prodigus et omnes omnino, etiamsi in edicto non fit eorum mentio, in bonis curatoris decreto privilegium consequuntur.*

Zgodnie z przekazem jurysty, zamieszczonym przez kompilatorów justyniańskich w dwudziestej siódmej księdze tytułu dziesiątego Digestów, także kobiecie, która żyła rozrzutnie (zbytkownie) można było zakazać zarządzania majątkiem. Natomiast chorą psychicznie obojga płci przysługiwał przywilej egzekucyjny w stosunku do majątku kuratora. Marnotrawca i w ogóle wszystkie inne osoby pozostające pod kuratelą mogły otrzymać ten przywilej na podstawie decyzji pretora. Było to możliwe pomimo tego, że edykt nie wspominał nic o tego typu osobach.

Reasumując kobieta, która żyła rozrzutnie może zostać odsunięta od zarządu własnym majątkiem. Natomiast w stosunku do dóbr kuratora zachowano przywilej chorego umysłowo. Ponadto wskazane we wcześniejszych fragmentach osoby, chociaż w edykcie nie było o nich wzmianki, uzyskują przywilej w stosunku do majątku kuratora zgodnie z postanowieniem⁷⁷⁴.

Z opinii jurysty wynika, iż we wszystkich przypadkach - roszczenia z tytułu wykonywanych przez kuratora obowiązków - będą korzystały z uprzywilejowania⁷⁷⁵. Jednak całościowa analiza powyżej cytowanych fragmentów, pozwala stwierdzić, iż zasada wskazana

---

dziecka, które nie przyszło na świat żywe. W takiej sytuacji *curator* nie mógł skorzystać z *actio tutelae contraria*, lecz z *actio negotiorum gestorum*. Autor tekst źródłowy D. 42, 5, 24 pr. wskazuje jako świadectwo uprzywilejowanej pozycji *curator ventris*. Zdaniem autora z przekazu jurysty wynika, iż przywilej nie miał zastosowania, gdy dziecko nie przyszło na świat.

⁷⁷⁰ G. WESENBERG, op. cit., s. 25; I. SZPRINGER, *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*, cit., s. 264.

⁷⁷¹ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 137.

⁷⁷² I. SZPRINGER, *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*, cit., s. 263.

⁷⁷³ H. HEUMMAN, E. SECKEL, op. cit., s. 210; *Furiosus -a -um*, 1) obłąkany, chory umysłowo, który jednak w przec. *do dementes* ma prześliski świadomości tzw. lucida intervalla, 2) głupi, 3) wściewy, okrutny.

⁷⁷⁴ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., przyp. 15, s. 403; G. WESENBERG, op. cit., s. 25.

⁷⁷⁵ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 137.

przez Paulusa (D. 27, 10, 15 pr. – 1) nie stanowi reguły, korygują ją przedstawione fragmenty z księgi czterdziestej drugiej tytułu piątego Digestów.

Powyższe fragmenty potwierdzają jednoznacznie, iż *privilegium exigendi* było przyznane wierzytelnościom pupila przeciwko opiekunowi oraz osobie poddanej kurateli wobec kuratora z tytułu sprawowania przez nich obowiązków.

Opiekunowie powinni sprawować pieczę nie tylko nad osobą pupila, ale również nad jego majątkiem⁷⁷⁶.

Kolejny fragment wydaje odnosić się nie tylko do pierwszeństwa zastawu pupila, ale prawdopodobnie jest związany z przywilejem egzekucyjnym pupila względem opiekuna z tytułu sprawowanej opieki⁷⁷⁷.

D. 20, 4, 21 pr. (*Scaevola libro vincensimo septo digestorum*): *Titius Seiae ob summam, qua ex tutela ei condemnatus erat, obligavit pignori omnia bona sua quae habebat quaeque habiturus esset: postea mutuatus a fisco pecuniam pignori ei res suas omnes obligavit: et intulit Seiae partem debiti et reliquam summam novatione facta eidem promisit, in qua obligatione similiter ut supra de pignore convenit. Quaesitum est, an Seia praeferenda sit fisco et in illis rebus, quas Titius tempore prioris obligationis habuit, item in his rebus, quas post priorem obligationem adquisiit, donec universum debitum suum consequatur. Respondit nihil proponi. Cur non sit praeferenda.*

Jurysta przedstawia przypadek, zgodnie z którym Tycjusz ustanowił zastaw na rzecz Seii dla zabezpieczenia jej wierzytelności z tytułu należytego sprawowania nad nią opieki. W

---

⁷⁷⁶ Należy zwrócić uwagę na inny aspekt odpowiedzialności opiekunów. Jednym ze sposobów wykonania kary śmierci, wskazanym zarówno przez Tacyta, jak i Swetoniusza, a zarezerwowanym, co do zasady, dla niewolników było ukrzyżowanie (*crux*). O tym, że ukrzyżowanie było sposobem wykonania kary śmierci głównie na niewolnikach i wyzwoleńcach, świadczą następujące przykłady wskazane przez Tacyta: *Hist. IV, 11: Asiaticus (is enim libertus) malam potentiam servilii supplicio expiavit.*; oraz *Hist. IV, 3: Solacio fuit servus Vergilii Capitonis, quem proditorem Tarraciniensium diximus, patibulo adfixus in isdem anulis quo acceptos a Vitellio gestabat.* W ten sam sposób ginęli również wyzwoleńcy i osoby wolno urodzone spośród plebsu. W *De vita Caesarum* autor wskazuje, iż jednym z przypadków tego rodzaju kary śmierci jest ukrzyżowanie opiekuna za zabójstwo pupila w celu przywłaszczenia jego majątku (Gal. 9); zob. P. ŚWIĘCICKA, *Proces Jezusa w świetle prawa rzymskiego. Studium prawno – historyczne*, Warszawa 2012, s. 137 i n. oraz s. 275 i n.; Por. TH. MOMMSEN, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899, s. 918-921; F. M. DE ROBERTIS, *La funzione della pena nel diritto Romano*, [w:] *Studi Solazzi*, Napoli 1948, s. 169 – 196; R. BIONDI, *I libri de cognitionibus di Dallistrato. Ricerche sull'elaborazione giurisprudenziale della cognitio extra ordinem*, Milano 1964; G. POLARA, *Marciano e l'elemento oggettivo del reato. Delinquitur aut proposito aut impetu aut casu*, «BIDR» 77 (1975), s. 89-138; M. HENGEL, *Crucifixion on the Ancient World and the Folly of the Message of the Cross*, Philadelphia 1977, passim; G. PUGLIESE, *Linee generali dell'evoluzione del diritto penale pubblico durante il Principato*, [w:] *Scritti Giuridici Scelti*, G. PUGLIESE, t. II, *Diritto Romano*, Napoli 1985, s. 765; A. LOVATO, *Legittimazione del reo all'accusa e funzione emendatrice della pena*, «SDHI» 55 (1989), s. 428 i n., 431 i n.; V. GIUFFRÉ, *La repressione criminale nell'esperienza romana*, Napoli 1998, s. 138 i n.; A. PAWŁOWSKA, *Sposoby wykonania kary śmierci w relacjach Tacyta i Swetoniusza*, [w:] *Materiały z Ogólnopolskiego Zjazdu Romanistów w Ostródzie 16 – 18 czerwca 2006 r.*, «Studia Prawnoustrojowe» nr 7 (2007), s. 80 i n.; W. LITEWSKI, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001, s. 172.

⁷⁷⁷ M. KASER, K. HACKL *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 403.

dalszej kolejności Scaevola wskazuje, że zastaw dotyczył rzeczy znajdujących się w momencie jego ustanowienia w majątku opiekuna, a także rzeczy przyszłych. Ponadto Tycjusz zaciągnął pożyczkę od fiskusa, ustanawiając, jako zabezpieczenie, cały swój majątek. Następnie zapłacił Seii jedynie część długu, a pozostałą kwotę przyrzekł jej stypulacyjnie, dokonując nowacji i uzgadniając dla nowego zobowiązania treść zastawu taką jak poprzednio⁷⁷⁸.

W swych rozważaniach, jurysta rozpatrując pierwszeństwo realizacji zastawu przez Seię albo *fiscusa*, stwierdza jednoznacznie, iż powstała kolizję należy rozstrzygnąć na korzyść kobiety. Przedmiotowa sytuacja jest jednak wynikiem dokonanego przez strony zastrzeżenia przy okazji nowacji, co do dalszego zabezpieczenia należności. Reasumując, nie jest to związane z zastawem uprzywilejowanym na korzyść pozostającej pod opieką, zaś z dokonaniem nowacji i odpowiednim zastrzeżeniem, które w niniejszej sytuacji powoduje, że zastaw zajmuje nadal pierwsze miejsce⁷⁷⁹. Jednocześnie we wskazanym fragmencie autorstwa Scaevoli można doszukać się przywileju egzekucyjnego pupila względem opiekuna z tytułu sprawowanej opieki⁷⁸⁰.

Privilegium exigendi względem opiekuna i kuratora było swego rodzaju dodatkowym zabezpieczeniem dla podlegających opiece czy kurateli. Istnienie w rzymskim procesie formułkowym przywileju egzekucyjnego pupila przeciwko opiekunowi oraz osoby poddanej kurateli wobec kuratora z tytułu sprawowania przez nich obowiązków jest niewątpliwe i znajduje potwierdzenie w wielu źródłach.

3.3. Wierzytelności z tytułu dokonania pochówku

3.3.1. Znaczenie *privilegium funerarium*

Pochówek zmarłych był bardzo istotną kwestią w starożytnym Rzymie ze względu na wierzenia Rzymian dotyczące życia pozagrobowego⁷⁸¹. Rozwiązywał on także problem higieny i zapobiegał szerzeniu się chorób oraz epidemii.

---

⁷⁷⁸ E. WEISS, op. cit., s. 142-143.

⁷⁷⁹ I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 131.

⁷⁸⁰ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 402 i przyp. 10 oraz s. 403.

⁷⁸¹ M. JOŃCA, *Zmartwychwstanie Chrystusa, „edykt nazareński” i znieważenie grobu w prawie rzymskim*, [w:] *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w prawie rzymskim*, pod. red. K. AMIELAŃCZYK, D. DĘBIŃSKI, D. SŁAPEK, Lublin 2010, s. 89 i n.

Leksykony prawa rzymskiego oraz słowniki łacińsko – polskie terminem *privilegium funerarium* określają prawo pierwszeństwa w uzyskaniu z majątku upadłego dłużnika zwrotu kosztów jego pogrzebu przed innymi wierzycielami⁷⁸². W źródłach jurystycznych możemy odnaleźć także termin *privilegium funerarium*⁷⁸³.

D. 11, 7, 46, 2 (*Scaevola libro secundo quaestionum*): *Ei, cui vestimenta legantur, si in funus erogata sint, utilem actionem in heredem dandam placuit et privilegium funerarium.*

W fragmencie umieszczonym przez kompilatorów justyniańskich w jedenastej księdze tytułu siódmego Digestów, Scaevola stwierdził, iż prawidłowym działaniem jest przyznanie skargi i przywileju pogrzebowego temu, kto otrzymał legat w postaci ubrań spadkodawcy, jeśli przekazał tak otrzymane ubrania celem pochowania w nich zmarłego dłużnika.

Rzymianie przywiązywali dużą wagę do pogrzebów, albowiem wierzyli, że w ciele znajduje się dusza, która po śmierci istnieje jako duch dobry (*manes*) lub zły (*lemures*). Rzymianie chcieli sobie zapewnić, jak najlepsze życie pozagrobowe. Jednocześnie starali się umiejętnie poradzić sobie z różnego rodzaju zarazkami powstającymi przy rozkładzie ciał⁷⁸⁴. Z tego też powodu miejsca składowania zwłok lub prochów znajdowały się w bezpiecznych odległościach od centrum życia codziennego⁷⁸⁵. Zazwyczaj przed pochówkiem zwłoki palono⁷⁸⁶.

Już ustawa XII⁷⁸⁷ tablic zabraniała grzebania i palenia zwłoki w obrębie miasta. Dlatego też rolę cmentarzy pełniły drogi wiodące z miasta. Natomiast miasto bardzo szybko się rozwijało i poszerzało, dlatego w późniejszym czasie miejsca te znajdowały się w obrębie Rzymu. Oprócz grobowców wznosiły się też inne budowle sepulkralne, w tym np.

---

⁷⁸²A. BERGER, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, cit., s. 651 – 652, s.v. *privilegium funerarium*; J. SONDEL, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, cit., s. 787-788, s.v. *privilegium funerarium*.

⁷⁸³H. HEUMMAN, E. SECKEL, op. cit., s. 460, s.v. *privilegium funerarium*; G. DONATUTI, *Actio funeraria*, «SDHI» 8 (1942), s. 48 i n.

⁷⁸⁴L. WINNICZUK, *Ludzie, zwyczaje i obyczaje – Starożytna Grecja i Rzym*, cz. 2, Warszawa 1985, s. 463 – 483; O. JUREWICZ, L. WINNICZUK, *Starożytni Grecy i Rzymianie w życiu prywatnym*, Warszawa 1973, s. 28 - 39; A. SADURSKA, *Archeologia Starożytnego Rzymu od epoki królów do schyłku republiki*, tom I, Warszawa 1975, s. 82 - 83, 171 - 177.

⁷⁸⁵Tradycję i formy obrzędów grzebania zmarłych Rzymianie zaciągnęli od Greków, Etrusków oraz z miejscowych tradycji łatyńskich. Por. J. A. CROOK, *Law and life of Rome, 90 B. C. – A. D. 212*, cit., s. 133 i n.; J. M. C. TOYNBEE, *Death and Ritual in the Roman World*, Baltimore – London 1996, s. 101-163.

⁷⁸⁶Zwłoki palono na drewnianych stosach na ogrodzonym placu komunalnym. Tylko bogaci Rzymianie mieli własne paleniska obok grobowców. Por. F. DE VISSCHER, *Le droit des tombeaux romains*, Milano 1963, s. 3 i n.

⁷⁸⁷Tab. X. 1; M. i J. ZABŁOCCY, *Ustawa XII tablic. Tekst – tłumaczenie – objaśnienia*, cit., s. 68-69; zakaz ten jednak nie miał charakteru bezwzględny; zob. G. A. WALKER, *Gatherings from Graveyards: Particularly those of London*, London 1839, s. 33; R. ROSS HOLLOWAY, *The Archaeology of Early Rome and Latium*, London 1994, s. 20-50, 97-99; J. MISZTAŁ-KONECKA, *Incestum w prawie rzymskim*, Lublin 2007, s. 247.

kolumbaria, katakumby. Istniały także wspólne groby dla ubogich⁷⁸⁸. We fragmentach Digestów można także odnaleźć informacje o pogrzebach i grobowcach⁷⁸⁹.

Pogrzeb⁷⁹⁰ objęty był wieloma ceremoniami, albowiem uważano, że zewnętrzna forma uroczystości świadczy o stosunku rodziny do osoby zmarłej⁷⁹¹. Najważniejsze dla Rzymian było, by każde ciało zostało pochowane, nawet jeśli miałoby mieć to wyraz jedynie symboliczny⁷⁹². W przypadku śmierci członka rodziny, rodzina układała zwłoki na ziemi. Służyło to temu, by zmarły nie tracił kontaktu z matką ziemią. Jednym z elementów było również gaszenie ognia w ognisku domowym i podniesienie lamentu. Rzymianie mieli obowiązek zgłaszania zgonów w urzędzie. Zmarłego ubranego w togę układano na łożu żałobnym i wkładano mu do ust monetę (zwyczaj grecki mający na celu zapewnienie zmarłemu przeprawę przez Styks)⁷⁹³. Łoże było ustawiane nogami zmarłego w kierunku drzwi w atrium domu żałobnego. Najwcześniej po trzech dniach, ale nie później niż po siedmiu dniach następowała ceremonia pogrzebu. W państwie rzymskim, ze względu na widowiskowość, rozróżniano dwa rodzaje pogrzebów. Pierwszy - *funus translaticium* - bardzo skromny, odbywał się bez ceremonii. Ciało zmarłego po umyciu, wynoszono przed świtem i wrzucano do jednego ze wspólnych grobów, czy raczej dołów (*puticoli*), usadowionych koło *porta Esquilina*, na którym w I wieku p. n.e. wzniesiono ogrody Mecenasa. Drugi rodzaj pogrzebu - *funus indictivum* - uroczysty, na który pozwolić sobie mogli tylko najzamożniejsi.

---

⁷⁸⁸ Przykładem był wspólny cmentarz dla osób biednych przy *porta Esquilina*, gdzie zwłoki wrzucano do wspólnych dołów, gdyż zmarłych nie było stać na ceremonię pogrzebu oraz trumnę.

⁷⁸⁹ D. 11, 7: *De religiosis et sumptibus funerum et ut funus ducere liceat* – O rzeczach poświęconych (zmarłym) i kosztach pochówku oraz jak należy zorganizować pogrzeb; D. 11, 8: *De mortuo inferendo et sepulchro aedificando* – O grzebaniu zmarłych i budowie grobowca; D. 47, 12: *De sepulchro violato* – O zbezczeszczonej grobie.

⁷⁹⁰ *Funus* –*eris*: pogrzeb (*indictivum* – pogrzeb uroczysty, zapowiedziany przez herolda, *translaticium* – pogrzeb skromny, cichy, *locator funeris* – przedsiębiorca pogrzebowy, *impensae funeris* – wydatki pogrzebowe).

⁷⁹¹ M. KASER, *Zum römischen Grabrecht*, «ZSS» 95 (1978), s. 15-92; W. DAJCZAK, *Prywatnoprawna ochrona szacunku dla ludzkich zwłok. Uwagi z perspektywy tradycji prawa rzymskiego*, [w:] *Vetera novis augere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Waclawowi Uruszczakowi*, t. I, pod red. S. GRODZISKI, D. MALEC, A. ARABOWICZ, M. STUS, Kraków 2010, s. 125-135; M. JOŃCA, *Zmartwychwstanie Chrystusa, „edykt nazareński” i znieważenie grobu w prawie rzymskim*, cit., s. 89-101; M. KURYŁOWICZ, *Publiczne porządki i nieporządki pogrzebowe w okresie wczesnego cesarstwa rzymskiego*, [w:] *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w prawie rzymskim*, pod. red. K. AMIELAŃCZYK, D. DĘBIŃSKI, D. ŚLAPEK, Lublin 2010, s. 161 – 171.

⁷⁹² Praktykowano grzebanie odciętego przed paleniem palca albo symboliczne obrzucenie prochów ziemią, jeśli z jakiegokolwiek powodu nie był możliwy bezpośredni pogrzeb. Wierzenia te wywodzą się od Greków, a sam Cynceron interpretując ceremonie pogrzebowe pisał, że samo spalenie ciała nie jest pogrzebem, dopiero narzucenie ziemi pozwala uznać zmarłego za pogrzebanego. Wiele tradycji i zwyczajów zostało zaciągniętych z kultury hellenistycznej.

⁷⁹³ L. WINNICZUK, op. cit., s. 463 – 483; O. JUREWICZ, L. WINNICZUK, op. cit., s. 28 - 39; A. SADURSKA, op. cit., s. 82 - 83, 171 - 177.

W sytuacji, gdy zwłoki miały być spalone, odbywało się to w miejscu specjalnie do tego przeznaczonym. Na stosie ustawiano łożę ze zmarłym, a obok samego zmarłego składano ważne dla zmarłego przedmioty. Następnie ktoś z rodziny podpalał stos, po czym następował lament, a resztki ognia gaszono wodą lub (do momentu wydania ustawy XII tablic) winem (ustawa nakazywała zmniejszenie kosztów pogrzebowych). Prochy zbierano i wsypywano do urny, w której były różne olejki. Urny posiadały inskrypcje, czyli rodzaj nekrologu. Następnie dochodziło do pogrzebania ciała lub prochów i rodzina urządzała stypę. W późniejszym czasie zamożne rody organizowały także różnego rodzaju widowiska np. walki gladiatorów lub widowiska teatralne.

Podkreślenia wymaga fakt, iż zapobieganie rozrzutności rozpoczęto bardzo wcześnie, w okresie, kiedy warunki życia były jeszcze bardzo skromne, ale dotyczyły one właśnie kultu zmarłych i kosztów obrzędów pogrzebowych.

Król Numa Pompiliusz, reformator prawa sakralnego ograniczając wystawność ceremonii pogrzebowych, miał on również zakazać skrapiania stosów pogrzebowych winem. Bardziej szczegółowe w tych kwestiach postanowienia zawiera ustawa XII tablic⁷⁹⁴. Zakazywała ona nie tylko ponoszenia nadmiernych wydatków związanych z ceremonią pogrzebową⁷⁹⁵ (m.in. namaszczenia zmarłego drogimi olejkami, ubierania go w kosztowne stroje, wspomnianego już skrapiania stosu lub grobu winem, używania kadzideł, wynajmowania płaczek i więcej niż dziesięciu fletnistów, urządzania wielkiej stypy), ale również urządzania zmarłemu więcej niż jednego pogrzebu (chodzi tu głównie o przeprowadzanie ekshumacji w celu odprawienia obrzędów pogrzebowych). Odstępstwo od tej reguły możliwe było jedynie w razie śmierci na obczyźnie. Jak również zakazano przystrajania zwłok złotymi ozdobami. Złoto, którego zmarły używał za życia, musiało mu być odjęte. Jedyne wyjątek stanowiły złote korony, którymi umacniano zęby (ich pozostawienie było dozwolone)⁷⁹⁶.

---

⁷⁹⁴ *Fontes iuris Romani anteiustiniani* (FIRA), t. 1, ed. Riccobono, Florentiae 1940 – 1943; Szersze rozważania na temat ograniczenia przepychu w zakresie obrzędów pogrzebowych i żałoby w ustawie XII tablic zob. P. NICZYPORUK, *Żaloba w prawie rzymskim*, [w:] *Prawo a dzieje państwa i ustroju*, pod red. M. SZYSZKOWSKIEJ, Białystok 1996, s. 59 – 63.

⁷⁹⁵ W okresie republiki wydawano szereg ustaw (*leges sumptuariae*), które miały ograniczyć wydatki związane z luksusowym życiem: *lex Cornelia Sumptuaria*, *lex Iulia Sumptuaria*. Zob. J. SONDEL, *Les „leges sumptuariae” considérées comme d’expression des conditions sociales et économiques de la Rome antique*, «Archivum Iuridicum Cracoviense» 6, 1973, s. 101 i n.; M. KURYŁOWICZ, *Leges sumptuariae w państwie i prawie rzymskim*, [w:] *Z historii państwa, prawa, miast i polonii*, pod red. J. CIĄGWY, T. OPASA, Rzeszów 1998, s. 139 – 154.

⁷⁹⁶ A. PIKULSKA - ROBASZKIEWICZ, *Ustawowa regulacja obyczajów w prawie rzymskim. Wykład habilitacyjny*, «Studia Iuridica» 37 (1999), s. 215.

W Rzymie rozwinęły się nawet organizacje, które pomagały osobom znajdującym się w złej sytuacji finansowej. Załatwiały one wszelkie formalności związane z urządzeniem pogrzebu. *Collegium teuiorum*, za cel statutowy, przyjmowało pokrycie kosztów pogrzebu osób, które należały do tego kolegium. Z uwagi na charakter realizowanych zadań, kolegia te często wspomagały osoby zamożne, ale w zamian za wsparcie finansowe, *collegium teuiorum* zobowiązywało się do uczczenia pamięci darczyńców po ich śmierci. Korzyść była obustronna⁷⁹⁷.

Jak wynika z powyższego mimo, iż na przestrzeni wieków próbowano zminimalizować wystawność pogrzebów, to i tak koszty te były wysokie. Ktoś musiał w związku z tym ponieść wydatki związane z pochówkiem zmarłego. Pojawił się więc problem zwrotu kosztów wyłożonych na pogrzeb.

Kolejną więc grupą wierzycieli, które korzystały z przywileju polegającego na pierwszeństwie zaspokojenia z majątku dłużnika, w sytuacji gdy jego majątek nie wystarczał na zaspokojenie wszystkich wierzycieli, są wierzycieli o zwrot kosztów wyłożonych na pogrzeb.

3.3.2. Prawne przesłanki udzielenia przywileju z tytułu kosztów wyłożonych na pogrzeb

W przypadku przywileju egzekucyjnego z tytułu kosztów wyłożonych na pogrzeb nie miało znaczenia, kto poniósł koszty pochówku zmarłego. Jeśli doszło do egzekucji z majątku zmarłego wierzycielność o ich zwrot korzystała z pierwszeństwa zaspokojenia. O przywilejach egzekucyjnych z tytułu kosztów wyłożonych na pogrzeb mowa jest w nielicznych fragmentach. Pozostałe teksty odnoszą się do kwestii związanych z pogrzebami, a na ich podstawie możemy znaleźć pewne aspekty odnoszące się do *privilegium funerarium*.

Istnienie tego przywileju nie jest kwestionowane w romanistyce⁷⁹⁸. Na istnienie *privilegium funerarium* wskazuje w drugiej połowie II w. n.e. Maecianus.

---

⁷⁹⁷ Podobną funkcję spełniały kolegia w armii rzymskiej (*collegia veteranorum*), które zakładali jedynie emerytowani żołnierze. Zasadniczym celem działalności *collegium funeraticium*, było zapewnienie urządzenia pogrzebu, bez konieczności angażowania w te sprawy bliskich nieboszczyka. Por. J. PUDLISZEWSKI, *Prywatne uroczystości nagrobne w świetle epitafiów łacińskich w okresie wczesnego cesarstwa*, Gdańsk 1997, s. 30 i n.

⁷⁹⁸ W. LITEWSKI, *Jurisprudencja rzymska*, Kraków 2000, s. 145; I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 133 - 135; TEJŹE: *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*, cit., s. 264.

D. 11, 7, 45 (*Maecenus libro octavo fideicommissorum*): *Impensa funeris semper ex hereditate deducitur, quae etiam omne creditum solet praecedere, cum bona solvendo non sint.*

Jurysta w księdze ósmej monografii o *fideikomisch*⁷⁹⁹ stwierdza, że wydatki na pogrzeb w każdym przypadku pokrywa się z masy spadkowej. Z wypowiedzi Maecianusa wynika, że w sytuacji, gdy dobra zmarłego nie wystarczają na zapłatę długów, wydatki na pogrzeb wyprzedzają wszystkie wierzytelności⁸⁰⁰. Roszczenie o zwrot kosztów wyłożonych na pogrzeb ma więc pierwszeństwo przed innymi długami spadkowymi, gdy majątek nie jest wystarczający na ich pokrycie.

Paulus w Sentencjach potwierdza także istnienie pierwszeństwa zaspokojenia wierzytelności o zwrot kosztów przeznaczonych na pogrzeb dłużnika⁸⁰¹.

PS. 1, 21, 15: *Quidquid in fanus erogatur, inter alienum primo loco deducitur.*

Z wypowiedzi jurysty wynika, że wszystko, co zostało wydatkowane na pogrzeb znajduje się na pierwszym miejscu wśród długów spadkowych⁸⁰². Jest to więc analogiczna zasada do tej, którą wskazał Maecianus.

Traktowanie wszystkich wydatków na pochówek zmarłego jako kosztów uprzywilejowanych odnaleźć można w przypadkach przedstawionych przez Ulpiana w komentarzu do edyktu.

D. 42, 5, 17 pr. (*Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum*): *Quaesitum est, utrum ita demum privilegium habet funeraria, si is cuius bona veneunt funeratus sit, an etiam si proponas alium esse funeratum. Et hoc iure utimur, ut quicumque sit funeratus, id est sive is, cuius de bonis agitur, sive quid is debuit, quod reddere eum, si viveret, funeraria actione cogi oporteret, privilegio locus sit parvique referre dicamus, qua actione hic sumptus repetatur, funeraria an familiae erciscundae an qua alia, dummodo sumptus funeris causa factus sit. Quaecumque igitur actione ob funeris sumptum utatur, etiam funerariam ei competere. Quare*

---

⁷⁹⁹ Więcej o instytucji fideikomisu zob. J. IMBERT, op. cit., s. 407-415; F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, Z badań nad rzymskim prawem spadkowym: konstrukcja dogmatyczna fideikomisu uniwersalnego, cit., s. 107-147; TENŹE, Fideikomis uniwersalny a swoboda dysponowania majątkiem na wypadek śmierci: zmiany zakresu podmiotowego w rzymskim prawie spadkowym, cit., s. 137-158; TENŹE, Fideicommissum hereditatis w źródłach rzymskiego prawa klasycznego, cit., s. 223-238; TENŹE, Warunki, terminy i fideikomis uniwersalny w rzymskim prawie prywatnym, cit., s. 95-122; TENŹE, Rzymski fideikomis uniwersalny a zasada prawa spadkowego *nemo pro parte testatus pro parte intestatus decedere potest*, cit., s. 155-172, wraz z dalszą cytowaną tam literaturą.

⁸⁰⁰ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 403 oraz przyp. 12, s. 403; I. SZPRINGER, Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim, cit., s. 134.

⁸⁰¹ I. SZPRINGER, Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim, cit., s. 134.

⁸⁰² M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 403 oraz przyp. 12; G. WESENBERG, op. cit., s. 24.

si in stipulatum funeris impensa deducta est, dicendum est locum esse privilegio, si modo quis non abiciendi privilegii causa stipulatus est.

Jurysta w fragmencie umieszczonym przez kompilatorów justyniańskich w czterdziestej drugiej księdze tytułu piątego Digestów, przedstawia przypadek, zgodnie z którym, zwrócono się z zapytaniem: czy i jaki przywilej posiadają koszty pogrzebu, gdy zmarła osoba, której dobra zostały sprzedane publicznie lub zmarł ten, względem którego dłużnik, od którego egzekwowano, był uprawniony z tytułu poniesionych kosztów pochówku. W wymienionych sytuacjach Ulpian udziela pozytywnych odpowiedzi odnośnie do udzielenia przywileju. Ponadto jurysta wskazuje, iż w przypadku wielu postępowań wierzytelność o zwrot kosztów pogrzebu może zostać rozliczona przy okazji *actio familiae erciscundae*⁸⁰³. Przywilej egzekucyjny występuje także, gdy przyrzeczono zwrot kosztów pogrzebu przez właściwą stypulację⁸⁰⁴.

Kolejnym przypadkiem przedstawionym również przez Ulpiana w komentarzu do edyktu jest rozstrzygnięcie Pomponiusza.

D. 11, 7, 14, 1 (*Ulpianus libro vincensimo quinto ad edictum*): *Si colonus vel inquilinus sit is qui mortuus est nec sit unde funeretur, ex invecis illatis eum funerandum pomponius scribit et si quid superfluum remanserit, hoc pro debita pensione teneri. Sed et si res legatae sint a testatore de cuius funere agitur nec sit unde funeretur, ad eas quoque manus mittere oportet: satius est enim de suo testatorem funerari, quam aliquos legata consequi. Sed si adita fuerit postea hereditas, res emptori auferenda non est, quia bonae fidei possessor est et dominium habet, qui auctore iudice comparavit. Legatarium tamen legato carere non oportet, si potest indemnis ab herede praestari: quod si non potest, melius est legatarium non lucrari, quam emptorem damno adfici.*

Jurysta opisuje stan faktyczny, w którym zmarły jest dzierżawcą albo najemcą i nie ma z czego zapłacić za jego pogrzeb. Ulpian powołując się na rozstrzygnięcie Pomponiusz wskazuje, że w takiej sytuacji należy pokryć koszty pogrzebu z rzeczy wniesionych przez dzierżawcą albo najemcą do gospodarstwa (inwentarz). Natomiast w przypadku, gdyby jakaś część z tych rzeczy pozostała jako nadwyżka, to zatrzymuje się ją na poczet niezapłaconego czynszu. Także jeśli spadkodawca, o którego pogrzeb chodzi, zapisał rzeczy wchodzące w

---

⁸⁰³ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 134 – 135. Por. A. GUARINO, *Diritto privato romano*, cit., s. 622; W. MIKLASZEWSKI, *Wykład postępowania cywilnego rzymskiego*, Warszawa 1885, s. 110–111; A. WATSON, *Law of succession in the later roman republic*, Oxford 1971, s. 128 i n.

⁸⁰⁴ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 403 oraz przyp. 12, s. 403; G. WESENBERG, op. cit., s. 24; W. BUCKLAND, *A Text-Book of Roman Law: From Augustus to Justinian*, cit., s. 282.

skład majątku i nie ma z czego pokryć kosztów pogrzebu, należy sięgnąć również po te rzeczy.

Jurysta wyjaśnił, iż lepiej jest bowiem, by spadkodawca został pochowany na koszt swojego majątku, niż żeby jakieś osoby otrzymały zapisy. Co więcej Ulpian stwierdza, że jeśli później spadek został przyjęty przez spadkobiercę, rzecz nie może być odebrana temu, kto ją kupił, ponieważ posiada on ją w dobrej wierze i ma prawo własności, jako ten, który nabył ją z upoważnienia sędziego. Jeśli zaś nie może, lepiej żeby zapisobierca nie miał przysporzenia majątkowego, niż żeby kupujący doznał szkody.

Ulpian rozpoczynając analizę wskazał, iż chodzi o sytuację, w której dzierżawca lub najemca zmarł i nie pozostawił środków na pochówek. Następnie zostało stwierdzone, iż w takim przypadku należy pochować dzierżawcę lub najemcę ze środków uzyskanych ze sprzedaży *invecta et illata*⁸⁰⁵. I dopiero wtedy, gdy została nadwyżka mogła ona służyć zaspokojeniu czynszu. Należy pamiętać o tym, że jeżeli mowa jest o najemcy, to chodzi o rzeczy ruchome wniesione do przedmiotu najmu, które w przypadku niedokonania zapłaty wynajmujący mógł uniemożliwić najemcy ich wyniesienie z wynajmowanego budynku lub lokalu (*perclusio*⁸⁰⁶)⁸⁰⁷. W dalszej kolejności juryści przedstawiają, że również w sytuacji, gdy pomiędzy spadkobiercami a legatariuszami był prowadzony spór o przedmiot zapisu, a brakowało środków na pochówek spadkobiercy, nie można było wydać legatu.

Należy podkreślić, iż właścicielowi gruntu, odpowiednio budynku przysługiwał zastaw na *invecta et illata* z tytułu roszczeń o zapłatę czynszu. Jednak środki ze sprzedaży inwentarza w pierwszej kolejności były wydatkowane na koszt pochówku, dopiero potem na spłatę wierzytelności zabezpieczonej rzeczowo⁸⁰⁸.

W kwestii przywileju egzekucyjnego o zwrot kosztów pochówku zmarłego opinię przedstawił także Scaevola Servidius w cytowanym wcześniej fragmencie (D. 11, 7, 46, 2) pochodzącym z *Quaestiones*. Jurysta wskazuje, że zasadne jest przyznanie *privilegium funerarium* i skargi osobie, która otrzymała legat⁸⁰⁹ w postaci ubrań spadkodawcy, ale z tym zastrzeżeniem, że wydał tak otrzymane ubrania w celu pochowania w nich zmarłego⁸¹⁰.

W sytuacji, gdy doszło do egzekucji z majątku zmarłego wierzytelność o ich zwrot korzystała z pierwszeństwa zaspokojenia. Mimo, że analiza przywilejów egzekucyjnych z

⁸⁰⁵ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 135.

⁸⁰⁶ *Perclusio – clusi – clusum*: przy najmie mieszkania oznacza zabrać rzeczy najemcy lub przeszkodzić jej w wyniesieniu z powodu niezapłaconego czynszu.

⁸⁰⁷ Zob. J. L. MURGA, *La perclusio locatoris come vis privata legitima*, «RIDA» 34, 1987, s. 234 i n.; B. SITEK, *Najem mieszkań w czasach Plauta*, «PK» 37, 1994, nr 1 – 2, s. 183 – 186.

⁸⁰⁸ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 135.

⁸⁰⁹ E. LOSKA, *Legat w prawie rzymskim*, «Zeszyty Prawnicze» 3.1 (2003), s. 69-92.

⁸¹⁰ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 403 oraz przyp. 12.

tytułu kosztów wyłożonych na pogrzeb oparta jest o nieliczne fragmenty, istnienie w rzymskim procesie formułkowym tego przywileju jest niewątpliwe i znajduje potwierdzenie w podstawie źródłowej.

3.4. Wnioski

Przywileje egzekucyjne w prawie rodzinnym i spadkowym w rzymskim procesie formułkowym przysługiwały trzem rodzajom wierzytelności. W przypadku prawa rodzinnego były to wierzytelności z tytułu zwrotu posagu przysługującego kobiecie oraz wierzytelności pupila przeciwko opiekunowi oraz osoby poddanej kurateli wobec kuratora z tytułu sprawowania przez nich obowiązków. Natomiast w prawie spadkowym możemy wyróżnić jedynie wierzytelności z tytułu dokonania pochówku.

Wskazane różnicowanie terminologiczne i instytucjonalne odzwierciedla różnicowanie w obrębie samego prawa posagowego, co znacznie utrudniało analizę dotyczącą przywileju egzekucyjnego odnośnie do zwrotu posagu. Miało to również wpływ na kształtowanie się obowiązków męża względem posagu, a także na zwrot ustanowionego posagu.

Privilegium exigendi dotis, jako przywilej przyznany kobietom stał się w szczególności podstawą odzyskania posagu. Przywilej ten miał więc pierwszeństwo w stosunku do wszystkich innych praw i został usankcjonowany jako realna gwarancja zwrotu posagu w rzymskim procesie formułkowym. Stanowiło to znaczną poprawę pozycji kobiet, której małżeństwo zostało rozwiązane. Na początku ukształtowania się instytucji posagu wydawało się, że wymóg ustanowienia posagu był tylko moralnym obowiązkiem, ale z czasem stał się dla krewnych kobiety sprawą honoru. Natomiast, jeśli nie doszło do zawarcia małżeństwa, kobieta jako *quasi uxor* korzystała z przywileju egzekucyjnego *quasi dotis*. Ponadto próby rozszerzenia kręgu osób uprawnionych do żądania zwrotu posagu nie przyniosły efektu w postaci *privilegium exigendi*. Przywilej posagowy należał się więc jedynie kobietom we wskazanych powyżej sytuacjach.

Nadanie przywileju egzekucyjnego leżało, jak najbardziej w interesie państwa. Ponadto potwierdzeniem znaczenia tego przywileju egzekucyjnego dla państwa i społeczeństwa wydaje się również sytuacja, w której Cesarz Decjusz w reskrypcie z 18 czerwca 250 r. nadał pierwszeństwo wierzytelności żony o zwrot posagu w przypadku kolizji z roszczeniami *fiscusa*.

Prawo rzymskie w procesie formułkowym przyznawało *privilegium exigendi* także w stosunku do wierzytelności pupila oraz osoby poddanej kurateli. W przypadku *privilegium exigendi* względem wierzytelności opiekuna ze źródeł wynika, iż nie jest ważne, czy osoba działa jako opiekun, czy prowadzi cudze sprawy bez zlecenia, albowiem w obu przypadkach pupil ma prawo korzystać z przywileju egzekucyjnego w stosunku do sprawującego opiekę, jego dziedziców i innych sukcesorów. Przy czym wskazania wymaga fakt, iż tak jak to wynika z przywoływanych tekstów źródłowych, jest to przywilej osobisty i niedziedziczny. Ponadto badania wykazały, iż pupilowi oraz osobie, nad którą sprawowana była kuratela przysługiwał przywilej egzekucyjny zarówno przeciwko opiekunowi, jak i jego spadkobiercom. W źródłach zostało także określone, iż słuszne byłoby przyznanie takiego przywileju również dla tych, którym ze względu na ich ułomność lub marnotrawstwo ustanowiono kuratorów. Z przedstawionych fragmentów wynika, że analogiczny przywilej należy się głuchemu, niememu i pomyłonemu.

Kolejną grupą wierzytelności, które korzystały z przywileju polegającego na pierwszeństwie zaspokojenia z majątku dłużnika, w sytuacji gdy majątek dłużnika nie wystarczał na zaspokojenie wszystkich wierzycieli, są wierzytelności o zwrot kosztów wyłożonych na pogrzeb. Źródła dają jednoznaczną odpowiedź, co do przyznania wskazanego przywileju egzekucyjnego, jak również w literaturze nie ma wątpliwości co do jego istnienia. W sytuacji dotyczącej przywileju egzekucyjnego z tytułu kosztów wyłożonych na pogrzeb nie miało znaczenia, kto poniósł koszty pochówku zmarłego. Jeśli doszło do egzekucji z majątku zmarłego wierzytelność o ich zwrot korzystała z pierwszeństwa zaspokojenia. Wszystkie wydatki na pochówek zmarłego traktowane były jako koszty uprzywilejowane, przy czym mają one pierwsze miejsce wśród wszystkich długów.

ROZDZIAŁ IV

PRZYWILEJE EGZEKUCYJNE W PRAWIE OBLIGACYJNYM

4.1. Wierzytelności z tytułu pożyczki

4.1.1. Pożyczka jako przykład kontraktu realnego

Instytucję pożyczki starożytni Rzymianie znali od najdawniejszych czasów⁸¹¹. W prawie rzymskim wywodzi się ona z aktu prawnego zwanego *nexum*⁸¹², dokonywanego za pomocą spizu i wagi⁸¹³. Dłużnik musiał zwrócić taką samą ilość kruszcu, jaką otrzymał. W przypadku *nexum* termin zwrotu był równoznaczny z zasądzeniem⁸¹⁴. W rozwiniętym prawie rzymskim pożyczka dochodziła do skutku za pomocą kontraktu realnego określanego terminem *mutuum*⁸¹⁵. W przypadku tego kontraktu udzielający pożyczki przenosił na własność biorącego określoną kwotę pieniędzy lub określoną ilość innych rzeczy zamiennych. Z uwagi na fakt, iż przedmiotem pożyczki były *res nec mancipi*, do przeniesienia własności wystarczyło ich zwykłe wręczenie⁸¹⁶. Oznaczało to, że w kontrakcie *mutuum* dochodziło do przejścia własności przedmiotów pożyczonych⁸¹⁷. Dłużnik miał

---

⁸¹¹ Zob. komentarz do ustawy XII tablic do tablicy I. 5 oraz VI. 1 [w:] M. i J. ZABŁOCCY, *Ustawa XII tablic. Tekst – tłumaczenie – objaśnienia*, cit., s. 17 i 36; P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 107.

⁸¹² Por. W. OSUCHOWSKI, *O prawnym charakterze nexum w świetle źródeł jurydyczno-historycznych*, «STNL» 16.3/1936, s. 301; TENŹE, *Historyczny rozwój kompensacji w prawie rzymskim*, Warszawa 1970, s. 29 i n.; J. URBANIK, *Tabliczki Sulpicjuszy i rzymska praktyka prawa*, «CPH» 51 (1999), z. 1-2, s. 51-75; F. SENN, *Le Nexum Contrat de Pret Du Tres Ancien Droit Romain (1905)*, 2010, s. 10 i n.

⁸¹³ G. MOUSOURAKIS, *A Legal History of Rome*, London 2007, s. 33 i n.; G. B. SOMMARIVA, *Lezioni di diritto privato romano. Istituzioni*, 2012, t. III, s. 277 i n.

⁸¹⁴ Por. G. 3, 173. Szersze rozważania zob. J. ZABŁOCKI, *Rozważania o procesie rzymskim w 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, cit., s. 111 i n.

⁸¹⁵ G. 3, 90: *Unde etiam mutuum appellatum est, quia, quod ita tibi a me datum est, ex meo tuum fit.*; Por. J. MICHEL, *Graduité en droit Romain*, Bruxelles 1962, s. 102 i n.; M. ZABŁOCKA, *Realny charakter 'mutuum' w rzymskim prawie klasycznym*, «CPH» 31 (1979), z. 2, s. 1 – 30; R. ROBAYE, *L'Obligation de garde: essai sur la responsabilité contractuelle en droit Romain*, St Louis 1987, s. 255 i n.; G. SACCONI, «Conventio» e «mutuum», «Index» 15 (1987), s. 423-438; V. GIUFFRÈ, *La 'datio mutui'. Prospettive romane e moderne*, Napoli 1989, s. 30 i n.; A. PIKULSKA – ROBASZKIEWICZ, *Lichwa w państwie i prawie republikańskiego Rzymu*, Łódź 1999, s. 28; M. S. REVUELTA, *La gratuidad del mutuum en el derecho romano*, Jaén 1999; A. PETRUCCI, *Древнее международное коммерческое право и римское банковское право В III-I ВВ. до Н.Э.*, [w:] IVS ANTIQVVM, *Древнее Право*, 3 (28) 2013, s. 24 i n.

⁸¹⁶ D. 12, 1, 2-3.; Por. M. ZABŁOCKA, *Realny charakter 'mutuum' w rzymskim prawie klasycznym*, cit., s. 1-30; Zob. F. SERRAO, *Sulla 'mutui datio' da parte del servo commune (Contributo alla dottrina romana del 'mutuo')*, [w:] *Studi in onore di Vincenzo Arangio – Ruiz nel XLV anno del suo insegnamento*, t. III, Napoli 1953, s. 51 i n.

⁸¹⁷ O. STANOJEVIĆ, «La mutui datio du droit romain», «Labeo» 15 (1969), s. 311; G. SACCONI, *Conventio e mutuum*, «Index» 15 (1987), s. 432 i n.

obowiązek zwrócić taką samą ilość rzeczy tego samego gatunku, jaką otrzymał. Prawo rzymskie przewidywało odrębne środki prawne dla dochodzenia roszczeń z różnych kontraktów.

Pożyczka rzymska sama w sobie była pożyczką przyjacielską, ponieważ z jej udzieleniem nie wiązał się obowiązek płacenia odsetek⁸¹⁸. Dopiero w sytuacji zawarcia przez wierzyciela z dłużnikiem odrębnej stypulacji (*stipulatio usurarum*) wierzyciel uzyskiwał prawo do żądania ich zwrotu⁸¹⁹.

Aby został zawarty kontrakt realny, należało dokonać *datio*⁸²⁰, która w przypadku pożyczki polega na przejściu przedmiotu pożyczki z rąk wierzyciela do rąk dłużnika⁸²¹. *Datio* w przypadku pożyczki była akceptowana już w samej nazwie kontraktu, jak również Rzymianie najczęściej używali na jego określenie terminu *mutui datio*⁸²², a gdy przedmiotem były pieniądze *pecuniam dare*⁸²³. Przy pożyczce po raz pierwszy podstawą zaskarżalności kontraktowej stało się *dare* – faktyczne wręczenie rzeczy⁸²⁴. Skutkiem dokonania tej czynności było to, że przedmiot będący dotychczas własnością pożyczkodawcy, stawał się własnością pożyczkobiorcy⁸²⁵. Niestety w praktyce zasada, iż pożyczka nie może powstać bez rzeczywistego wręczenia rzeczy stała się z biegiem rozwoju obrotu bardzo uciążliwa. Nie jest możliwe dokładne określenie kiedy przełamano po raz pierwszy warunek bezpośredniej *datio*⁸²⁶. Natomiast juryści okresu klasycznego pomijali ten warunek w wypadku, gdy pieniądze mającego udzielić pożyczki znajdowały się już - z tytułu depozytu - w rękach

---

⁸¹⁸ Wierzyciel, który chciał uzyskać prawo do żądania odsetek, musiał zawrzeć z dłużnikiem odrębną stypulację procentową, czyli *stipulatio usurarum*. Już ustawa XII tablic przewidywała odsetki (*fenus unciarum*). W sytuacji przyjęcia naliczania odsetek w skali miesięcznej wynosiły one 100% rocznie, natomiast w przypadku przyjęcia naliczania odsetek w skali rocznej wynosiłyby one 8 i 1/3 %. Dopiero w okresie cesarstwa górna granica dopuszczalnych rocznych odsetek (*fenus licitum*) wynosiła 12%, a Justynian natomiast ograniczył wysokość odsetek do 6%. Osoby o wysokiej pozycji społecznej mogły pobierać jedynie 4% odsetek, a kupcy do 8% odsetek.; Zob. J. MICHEL, op. cit., s. 102.

⁸¹⁹ Jednak z uwagi na praktykę ustanawiania jak najwyższych odsetek bardzo często w tym zakresie interweniował ustawodawca rzymski, zmierzając do ograniczenia swobody i wysokości ustanawiania odsetek z tytułu udzielonej pożyczki.; Zob. A. PIKULSKA – ROBASZKIEWICZ, *Lichwa w państwie i prawie republikańskiego Rzymu*, cit., s. 28; K. CHODOŃ, *Stypulacje gwarancyjne w handlu rzymskim*, [w:] *Ze studiów nad tradycją prawa*, pod red. E. KOZERSKA, P. SADOWSKI, A. SZYMAŃSKI, Warszawa 2012, s. 15 i n.

⁸²⁰ Zob. D. 12, 1, 2, 3.

⁸²¹ M. ZABŁOCKA, *Realny charakter 'mutuum' w rzymskim prawie klasycznym*, cit., s. 2.

⁸²² A. SACCOCCIO, *Si certum petetur. Dalla condictio dei veteres alle condictiones giustinianee*, (Milano 2002), s. 418.

⁸²³ P. E. VIARD, *La „mutui datio”*. *Contribution à l'histoire du fondement des obligations à Rome*, Paris 1939, s. 11-32.

⁸²⁴ M. ZABŁOCKA, *Realny charakter 'mutuum' w rzymskim prawie klasycznym*, cit., s. 3.

⁸²⁵ D. 12, 1, 2, 2. Por. G. 3, 90.

⁸²⁶ Por. O. KARŁOWA, op. cit., s. 594. Na początek I w. n.e. wskazuje M. ZABŁOCKA, *Realny charakter 'mutuum' w rzymskim prawie klasycznym*, cit., s. 29.

proszącego o pożyczkę⁸²⁷. Ponadto już pod koniec okresu klasycznego *stricte* realny charakter pożyczki uległ zachwianiu⁸²⁸. Zmiana ściśle rzeczowego rysu pożyczki była łatwiejsza z uwagi, że uprawnienia wierzyciela zarówno z tytułu *mutuum* jak *sponsio*, gdy przedmiotem świadczenia miały być pieniądze, realizowane były za pomocą *condictio certae creditae pecuniae*⁸²⁹.

Pożyczka udzielana celem poczynienia nakładów na budynek, czy też okręt, była ważna z punktu widzenia rozwoju państwa rzymskiego i jego gospodarki. Pewne wątpliwości może rodzić charakter i kwalifikacja pożyczki udzielanej celem poczynienia nakładów na okręt⁸³⁰. Na pewno nie należy porównywać jej z pożyczką morską⁸³¹, czy poszukiwać cech wspólnych. W większości fragmentów odnoszących się do tej instytucji mowa jest o środkach pożyczonych na realizację konkretnej inwestycji⁸³², co w istocie sprowadzało się do pożyczania pieniędzy. Z uwagi na charakter i przedstawione poniżej cechy, należy tę pożyczkę, kwalifikować jako jeden z rodzajów *mutuum*.

4.1.2. Przywilej egzekucyjny udzielony pożyczkodawcy

Regulacje spotykane w okresie obowiązywania procesu formułkowego być może posiłkowo obowiązywały w czasie funkcjonowania procesu kognicyjnego, lub odwrotnie dlatego, że posiłkowo były wykorzystywane w okresie procesu kognicyjnego - to znane były już w czasie istnienia *per formulas*.

Odnośnie do przedmiotów przywileju egzekucyjnego wierzyciela z tytułu pożyczki, mogły być nimi jedynie budynek oraz okręt. Ulpian w komentarzach do edyktów trzykrotnie wskazuje na nakłady poczynione na budynek, jak również w dziele *De officio consularium* przywołuje przywilej egzekucyjny odnośnie do pożyczki udzielonej celem poczynienia

---

⁸²⁷ M. ZABŁOCKA, *Realny charakter 'mutuum' w rzymskim prawie klasycznym*, cit., s. 3.; J. URBANIK, op. cit., s. 68.

⁸²⁸ M. ZABŁOCKA, *Realny charakter 'mutuum' w rzymskim prawie klasycznym*, cit., s. 1-30.; J. URBANIK, op. cit., s. 68.

⁸²⁹ Zob. J. URBANIK, op. cit., s. 68.

⁸³⁰ Por. A. KACPRZAK, *Julian, Ulpian i nietypowa pożyczka. Zastosowanie analogii w rozważaniach prawniczych*, «Zeszyty Prawnicze» 10.1 (2010), s. 29-47.

⁸³¹ Zob. K. VISKY, *Das Seedarlehn und die damit verbundene Konventionalstrafe im römischen Recht*, «RIDA» 16/1969, s. 389 – 419; A. BISCARDI, „*Pecunia traiecticia*” e „*stipulatio poenae*”, «Labeo» 24 (1978), s. 276-299; TENŽE: *Introduction à l'étude des pratiques commerciales dans l'histoire des droits de l'Antiquité*, «RIDA» 29 (1982), s. 21 – 44; TENŽE: *Ancora sulla "pecunia traiecticia"*, «Labeo» 37 (1991), s. 169 – 173; Z. BENINCASA, *Periculi pretium. Prawne aspekty ryzyka związanego z podróżami morskimi w starożytnym Rzymie (II w. p.n.e. – II w. n.e.)*, Warszawa 2011, s. 115 i n.; TEJŽE: *Prawo zastawu jako zabezpieczenie roszczenia o zwrot pożyczki morskiej w D. 22, 2, 6*, «Zeszyty Prawnicze» 11.1 (2011), s. 99 i n.

⁸³² D. 42, 5, 34.

nakładów na budynek. Być może takowe regulacje dotyczyły już procesu kognicyjnego, jednakże z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że były znane w okresie postępowania formułkowego.

Fragment autorstwa jurysty został zamieszczony przez kompilatorów justyniańskich w dwunastej księdze tytułu pierwszego Digestów.

D. 12, 1, 25 (*Ulpianus libro singulari de officio consularium*): *Creditor, qui ob restitutionem aedificiorum crediderit in pecuniam quam crediderit privilegium exigendi habebit.*

Zgodnie z przekazem Ulpiana wierzyciel, który udzielił pożyczki na odnowienie budynków, w doniesieniu do pieniędzy, które na ten cel pożyczyl będzie miał przywilej egzekucyjny. Jurysta w *De officio consularium* potwierdza więc uprzywilejowanie pożyczkodawcy w stosunku do pozostałych wierzycieli dłużnika w przypadku udzielenia pożyczki na remont budynku.

Ulpian w komentarzu do edyktu przedstawia stan faktyczny, który odnosi się do nakładów poczynionych na kamienicę, która należała do współników⁸³³.

D. 17, 2, 52, 10 (*Ulpianus libro trigensimo primo ad edictum*): *Idem respondit: socius, qui cessantis cessantiumve portiones insulae restituerit, quamvis aut sortem cum certis usuris intra quattuor menses, postquam opus reffectum erit, recipere potest exigendoque privilegio utetur aut deinceps propriam rem habebit, potest tamen pro socio agere ad hoc, ut consequatur quod sua intererat. Finge enim malle eum magis suum consequi quam dominium insulae. Oratio enim divi Marci idcirco quattuor mensibus finit certas usuras, quia post quattuor dominium dedit.*

Z pełnej analizy fragmentów zawartych w D. 17, 2, 52 wynika, że w paragrafie 7 tego fragmentu Ulpian przywołuje rozstrzygnięcie Papiniana. W kolejnych paragrafach 10 i 11 używa zwrotu *idem respondit*, co wskazuje na osobę opowiadającego⁸³⁴.

Zgodnie z przekazem jurysty udzielona została odpowiedź, że współnik, który dokonuje koniecznych napraw części jednej lub kilku wchodzących w skład majątku spółki kamienic czynszowych, może po zakończeniu robót, korzystając z przysługującego mu przywileju zaspokojenia przed innymi wierzycielami, odzyskać kwotę, którą na wspomniane wyżej roboty wyłożył wraz z odsetkami za okres czterech miesięcy albo uzyskać własność owych nieruchomości. Ulpian wskazał, iż współnik ten miał również skargę z tytułu spółki w celu odzyskania tego co mu się należy.

⁸³³ Zob. V. S. USSANI, *Privilegium exigendi e ideologia della città negli anni di Marco Aurelio*, cit., s. 261 i n.

⁸³⁴ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 139.

Jurysta informuje, że w jednej ze swych mów wygłoszonych w senacie Marek Aureliusz ustanowił okres czterech miesięcy, jako najdłuższy z możliwych terminów pobierana odsetek, ponieważ po upływie tego terminu stawał się właścicielem.

Ulpian w swoim komentarzu do edyktu przedstawia więc dwa rozwiązania dla omawianego problemu. Jurysta stwierdził, że w pierwszej sytuacji pożyczkodawcy będzie przysługiwało prawo odzyskania pożyczonego dłużnikowi kapitału i to wraz z odsetkami. Ponadto z prawa do odzyskania nakładów wierzyciel będzie mógł skorzystać dopiero w terminie czterech miesięcy od zakończenia remontu budynku⁸³⁵. Natomiast drugie rozwiązanie omawiane przez jurystę będzie polegało na tym, że pożyczkodawca będzie mógł skorzystać z prawa przejęcia budynku na własność⁸³⁶. Ulpian w swych rozważaniach wskazał, iż tylko w przypadku wyboru pierwszego rozwiązania pożyczkodawcy będzie przysługiwał *privilegium exigendi*.

Kolejny fragment, dotyczący pożyczki udzielonej celem dokonania nakładów na budynek, również autorstwa Ulpiana, został umieszczony przez kompilatorów justyniańskich w czterdziestej drugiej księdze trzeciego tytułu Digestów.

D. 42, 3, 1 (*Ulpianus libro septimo decimo ad edictum*): *Creditori, qui ob restitutionem aedificiorum crediderit, privilegium exigendi datur.*

Jurysta w komentarzu do edyktu wskazał, że przywilej egzekucyjny przysługuje wierzycielowi, który pożyczył środki na odnowienie budynków⁸³⁷.

Kolejny fragment pochodzący z sześćdziesiątej trzeciej księgi komentarza do edyktu stanowi kontynuację rozważań Ulpiana.

D. 42, 5, 24, 1 (*Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum*): *Divus Marcus ita edixit: "Creditor, qui ob restitutionem aedificiorum crediderit, in pecunia, quae credita erit, privilegium exigendi habebit". Quod ad eum quoque pertinet, qui redemptori domino mandante pecuniam subministravit.*

Jurysta tym razem przywołał rozstrzygnięcie Marka Aureliusza (mowa cesarza wygłoszona w senacie potraktowana jako *senatusconsulta*)⁸³⁸, w którym *privilegium exigendi* zostało przyznane wierzycielowi udzielającemu pożyczki na remont budynku⁸³⁹. Przywilej egzekucyjny będzie przysługiwał odnośnie do pieniędzy, które zostały pożyczone, ale także w

---

⁸³⁵ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., przyp. 7, s. 402.

⁸³⁶ M. BRETONI, „*Consortium*” e „*communio*”, «Labeo» 6 (1960), s. 171; F. SCHULZ, *Storia della giurisprudenza romana*, przekł. G. NOCERA, Firenze 1968, s. 358.

⁸³⁷ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 403 oraz przyp. 16; G. WESENBERG, op. cit., s. 25.

⁸³⁸ V. S. USSANI, *Privilegium exigendi e ideologia della città negli anni di Marco Aurelio*, cit., s. 262.

⁸³⁹ *Ibidem*, s. 261 i n.

stosunku do pieniędzy wypłaconych zgodnie z zaleceniem właściciela budynku robotnikom tytułem ich wynagrodzenia⁸⁴⁰.

Wyraźnie widać powiązanie dwóch tekstów (D. 42, 5, 24, 1 i D. 17, 2, 52, 10), które z dużym prawdopodobieństwem odnoszą się do tego samego rozstrzygnięcia Marka Aureliusza.

Przedmiotem nakładów udzielonej pożyczki mógł być także okręt, o czym świadczy fragment autorstwa Paulusa, który został umieszczony przez kompilatorów justyniańskich w czterdziestej drugiej księdze tytułu piątego Digestów.

D. 42, 5, 26 (*Paulus libro sexto decimo brevis edicti*): *Qui in navem exstruendam vel instruendam credidit vel etiam emendam, privilegium habet.*

Jurysta stoi na stanowisku, iż wierzycielowi, który udzielił pożyczki na budowę okrętu lub jego wyposażenie przysługuje również przywilej egzekucyjny⁸⁴¹. O *privilegium exigendi* pożyczkodawcy odnośnie do pożyczki udzielonej celem czynienia nakładów na okręt wypowiedziada się także Marcjanus w fragmencie pochodzącym z piątej księgi Reguł.

D. 42, 5, 34 (*Marcianus libro quinto regularum*): *Quod quis navis fabricandae vel emendae vel armandae vel instruendae causa vel quoquo modo crediderit vel ob navem venditam petat, habet privilegium post fiscum.*

Jurysta, analizując stopień pierwszeństwa pomiędzy poszczególnymi przywilejami egzekucyjnymi, wskazał jednocześnie, jak szeroko pojmowany był w rzymskim procesie formułkowym przywilej egzekucyjny względem pożyczki. W analizowanym fragmencie Marcjanus stwierdza, iż ów przywilej przysługiwał pożyczkodawcy w sytuacji udzielenia pożyczki celem zbudowania, zakupu, uzbrojenia, wyposażenia okrętu, a także jeśli sądownie dochodzi ich zwrotu po sprzedaży okrętu.

Należy zwrócić uwagę, iż jedynie odnośnie do omawianego przywileju egzekucyjnego, czyli przyznanego pożyczkodawcom w przypadku udzielenia pożyczki celem dokonania nakładów na budynek lub okręt, w źródłach wprost wskazano na termin *privilegium exigendi*. Przepuszczalnie przyznanie *privilegium exigendi* dla omawianej wierzytelności miało swoją podstawę w uwarunkowaniach społecznych. W źródłach dotyczących innych wierzytelności ten zwrot nie jest używany, dopiero ich analiza pozwoliła stwierdzić, iż chodzi o przywilej egzekucyjny.

---

⁸⁴⁰ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., przyp. 7, s. 402 i przyp. 16, s. 403; G. WESENBERG, op. cit., s. 25.

⁸⁴¹ G. WESENBERG, op. cit., s. 25.

4.1.3. Przesłanki przywileju w zakresie pożyczki udzielonej celem poczynienia nakładów na okręt lub budynek

Przywilej egzekucyjny był przyznany pożyczkodawcom jedynie w przypadku udzielenia pożyczki celem dokonania nakładów na budynek lub okręt.

Ulpian wskazuje na istnienie *privilegium exigendi* przysługującego pożyczkodawcy w cytowanym wcześniej dziele *De officio consularium*⁸⁴². Zatem, wierzycielowi, który udzielił pożyczki na remont budynku, będzie przysługiwał przywilej polegający na pierwszeństwie zaspokojenia roszczeń przed innymi wierzycielami dłużnika w stosunku do wskazanego przedmiotu udzielonej pożyczki⁸⁴³.

Przedstawiony wyjątek z dzieła jurysty o tej samej treści został zamieszczony również w innym miejscu w Digestach⁸⁴⁴. Natomiast zgodnie z przywołanym przez Ulpiana rozstrzygnięciem Marka Aureliusza wierzyciel, który udzielił pożyczki na remont budynku, będzie posiadał przywilej egzekucyjny w stosunku do pieniędzy, które zostały pożyczone. Jurysta w komentarzu do edyktu przyznawał wierzycielowi udzielającemu pożyczki na remont, odnowienie budynku⁸⁴⁵ przywilej egzekucyjny. Ponadto stwierdził, iż za pieniądze pożyczone uważa się także pieniądze wypłacone przez wierzyciela, który zgodnie ze zleceniem właściciela dostarcza pieniądze robotnikom tytułem wynagrodzenia⁸⁴⁶.

W innym cytowanym już fragmencie⁸⁴⁷ Ulpian używa bardzo ogólnego stwierdzenia, iż pożyczkodawcy, który pożyczył środki na nakłady w postaci remontu, odnowienia budynków, przysługuje przywilej egzekucyjny⁸⁴⁸. Natomiast prerogatywy, którymi cieszył się wierzyciel pożyczający na budowę okrętu lub jego wyposażenie, w postępowaniu egzekucyjnym wywodzone są między innymi z fragmentu autorstwa Paulusa⁸⁴⁹. Zatem wierzycielowi, który pożyczył pieniądze na budowę okrętu lub jego wyposażenie, przyznaje się *privilegium exigendi*⁸⁵⁰.

⁸⁴² D. 12, 1, 25; Szersza analiza zob. I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne*, cit., s. 139.

⁸⁴³ Por. W. BUCKLAND, *The Roman Law The Roman Law of Slavery. The Condition of the Slave in the Private Law from Augustus to Justinian*, Cambridge 1908, s. 170.

⁸⁴⁴ D. 42, 5, 24 pr. – 1.

⁸⁴⁵ *Restitutionem aedificiorum crediderit*.

⁸⁴⁶ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., przyp. 7, s. 402; G. WESENBERG, op. cit., s. 25.

⁸⁴⁷ D. 42, 3, 1.

⁸⁴⁸ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 403 i przyp. 16 s. 403, G. WESENBERG, op. cit., s. 25.

⁸⁴⁹ D. 42, 5, 26; Zob. G. WESENBERG, op. cit., s. 25.

⁸⁵⁰ G. WESENBERG, op. cit., s., s. 25.

Natomiast przedmiotem rozważań cytowanego wcześniej Marcjanusa był zakres przywileju udzielonego wierzycielowi przywileju egzekucyjnego (D. 42, 5, 34). Jurysta stwierdza, iż zabezpieczone jest roszczenie wierzyciela o zwrot pożyczki udzielonej nie tylko na zbudowanie i wyposażenie, ale również na zakup i uzbrojenie okrętu, ale również sądowe dochodzenie zwrotu środków w przypadku sprzedaży okrętu⁸⁵¹. Marcjanusa analizując rangę pierwszeństwa pomiędzy przywilejami egzekucyjnymi wskazuje również, jeżeli ktoś pożyczył środki na zbudowanie, uzbrojenie, zakup, wyposażenie okrętu lub sądownie dochodzi ich zwrotu w przypadku sprzedaży okrętu, jego wierzytelność ma pierwszeństwo po fiskusie⁸⁵².

Ulpian zaś wskazywał na przesłanki udzielenia przywileju dotyczącego pożyczki, w cytowanym już fragmencie, pochodzącym z księgi trzydziestej pierwszej swego komentarza do edyktu (D. 17, 2, 52, 10). Jurysta udzielił odpowiedzi, że współnik, który dokonuje koniecznych napraw części jednej lub kilku wchodzących w skład majątku spółki kamienic czynszowych, może po zakończeniu robót, korzystając z przysługującego mu przywileju zaspokojenia się przed innymi wierzycielami odzyskać kwotę, którą na wspomniane wyżej roboty wyłożył wraz z odsetkami za okres czterech miesięcy albo uzyskać własność owych nieruchomości. Ma on również prawo do wytoczenia skargi z tytułu spółki w celu odzyskania tego, co się mu należy. Oczywiście może on raczej chcieć zabezpieczyć swoje roszczenia aniżeli uzyskać własność kamienicy.

Jurysta opisuje następujący stan faktyczny. Wspólnik odnowił część kamienicy, która jednak należała do spółki. Zgodnie z przekazem, Ulpian przywołując rozstrzygnięcie Papiniana, wywodzi, że pożyczkodawca będzie miał prawo do przejęcia budynku na własność albo prawo do odzyskania pożyczonego kapitału wraz z odsetkami w terminie czterech miesięcy od zakończenia remontu budynku. Wskazany termin czteromiesięczny, będący czasem na odzyskanie kapitału wraz z odsetkami wynika, jak stwierdza jurysta, z rozstrzygnięcia Marka Aureliusza⁸⁵³.

Analiza wszystkich fragmentów zawartych w D. 17, 2, 52 prowadzi do wniosku, iż Ulpian przywołał rozstrzygnięcie wskazanego już przypadku przez Papiniana⁸⁵⁴. Wyraźnie widać to w fragmencie D. 17, 2, 52, 7. Natomiast w cytowanych fragmentach D. 17, 2, 52, 10

---

⁸⁵¹ J. J. AUBERT, *Business Managers in Ancient Rome. A Social and Economical Study of Institores*, 200 B. C. – A. D. 250, New York 1994, s. 54.

⁸⁵² G. WESENBERG, op. cit., s. 25; R. ORESTANO, op. cit., przyp. 1, s. 126.

⁸⁵³ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., przyp. 7, s. 402.

⁸⁵⁴ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne*, cit., s. 139.

oraz w D. 17, 2, 52, 11 jurysta użył zwrotu *respondit*⁸⁵⁵, co oznacza osobę odpowiadającego. Zatem opinia zaprezentowana w tych fragmentach stanowi oryginalny wkład Ulpiana.

Przywilej egzekucyjny w rzymskim procesie formułkowym został przyznany pożyczkodawcom, którzy udzielili pożyczki na ściśle określone inwestycje. *Privilegium exigendi* było przyznane pożyczkodawcom jedynie w przypadku udzielenia pożyczki celem dokonania nakładów na budynek lub okręt. Przy czym w źródłach jurydycznych dotyczących przywołanego przywileju zostało wskazane, w przypadku jakich konkretnych działań, nakładów na budynek lub statek może zostać przyznany *privilegium exigendi*.

4.2. Wierzytelności bankierskie

4.2.1. Przywilej klientów w przypadku upadłości bankiera

Przywilej egzekucyjny, który posiadali klienci bankierów w rzymskim procesie formułkowym i jego zakres, budzi kontrowersje wśród romanistów⁸⁵⁶. Podyktowane jest to faktem, iż wypowiedź Ulpiana pochodząca z komentarza do edyktu pretorskiego⁸⁵⁷ podejrzewana jest o interpolację⁸⁵⁸. Z uwagi na tę okoliczność pojawia się przypuszczenie, iż może to być przywilej powstały w czasach prawa justyniańskiego, a nie prawa klasycznego. W prawie klasycznym depozyt był przedmiotem rozważań wielu jurystów, jak również kompilatorzy justyniańscy poświęcili mu stosunkowo dużo miejsca⁸⁵⁹.

W czasach republiki, to właśnie, za pośrednictwem bankierów realizowano większość ważnych przedsięwzięć gospodarczych. Jedną z typowych operacji świadczonych przez bankierów było przyjmowanie depozytów⁸⁶⁰. Kontrakt depozytowy i jego istota została

---

⁸⁵⁵ J. SONDEL, *Słownik łacińsko – polski*, cit., s. 840 – 841, s.v. *respondit*.

⁸⁵⁶ G. WESENBERG, op. cit., s. 25.

⁸⁵⁷ D. 42, 5, 24, 2-3 (*Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum*): 2. *In bonis mensularii vendundis post privilegia potiore eorum causam esse placuit, qui pecunias apud mensam fidem publicam secuti deposuerunt. Sed enim qui depositis nummis usuras a mensulariis acceperunt a ceteris creditoribus non separantur, et merito: aliud est enim credere, aliud deponere. Si tamen nummi exstent, vindicari eos posse puto a depositariis et futurum eum qui vindicat ante privilegia.* 3. *Eorum ratio prior est creditorum, quorum pecunia ad creditores privilegiarios pervenit. Pervenisse autem quemadmodum accipimus, utrum si statim profecta est ab inferioribus ad privilegiarios an vero et si per debitoris personam, hoc est si ante ei numerata sit et sic debitoris facta creditori privilegiario numerata est? Quod quidem potest benigne dici, si modo non post aliquod intervallum id factum sit.*

⁸⁵⁸ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 140-141.

⁸⁵⁹ J. SONDEL, *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego» CLIX, Prace Prawnicze, Zeszyt 30, Kraków 1967, s. 5.

⁸⁶⁰ P. NICZYPORUK, A. TALECKA, *Czynności bankowe w starożytnym Rzymie a współczesne polskie prawo bankowe*, [w:] *Pieniądz i banki – wspólnota dziejów. Białoruś – Litwa – Łotwa – Polska – Ukraina. Materiały z V Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*, Warszawa 2002, s. 17 i n.; O innych czynnościach zob. M.

opisana w tytule trzecim księgi szesnastej Digestów, zatytułowanej „*Depositum vel contra*” („*O skardze bezpośredniej z kontraktu przechowania i skardze przeciwnej*”)⁸⁶¹. Komentarz do edyktu Ulpian rozpoczyna fragmentem będącym definicją depozytu⁸⁶².

D. 16, 3, 1 pr. (*Ulpianus libro trigensimo ad edictum*): *Depositum est, quod custodiendum alicui datum est, dictum ex eo quod ponitur: praepositio enim de auget depositum, ut ostendat totum fidei eius commissum, quod ad custodiam rei pertinet.*

Jurysta wyjaśnia, że do przechowania dochodzi wówczas, gdy coś dano komuś w celu strzeżenia. A bierze ono nazwę od tego, że się rzecz umieszcza, składa. Dokłada się do tego przedrostek „de” aby podkreślić, że wszystko co dotyczy strzeżenia rzeczy, zostało powierzone pieczy przechowującego.

Zgodnie z przekazem Ulpiana termin depozyt oznacza to, co oddano komuś do przechowania, i stąd nazwa, iż coś zostaje umieszczone, czyli *positus*. Zgodnie z opisaną definicją przedrostek „de” wzmacnia znaczenie tej instytucji, wskazując, że wszystkie obowiązki związane z ochroną rzeczy, spoczywają na osobie, która daną rzecz przyjmuje na przechowanie⁸⁶³. Wynika to z natury depozytu jako kontraktu realnego⁸⁶⁴.

TALAMANCA, ‘*Argentarii*’, «NNDI» 1.2 (1957), s. 940 – 941; A. PIKULSKA – ROBASZKIEWICZ, *Le problème de l’usure en Rome republicaine*, «OIR», 6 (2000), s. 124 – 150; TEJŹE: *Represja Lichwiarstwa w rzymskiej republice*, [w:] ‘*Salus rei publice suprema lex*’. *Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, pod red. A. DĘBIŃSKIEGO, H. KOWALSKIEGO, M. KURYŁOWICZA, Lublin 2007, s. 193 – 219; P. NICZYPORUK, A. TALECKA, ‘*Nummularii*’ jako strażnicy jakości monety w starożytnym Rzymie, [w:] *Psucie pieniądza europy środkowo wschodniej od antyku po czasy współczesne. Białoruś – Litwa – Łotwa – Polska – Słowacja – Ukraina. Materiały z VII Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*, Warszawa 2006, s. 23 i n.; TYCHŹE: *Aukcyjna sprzedaż majątków jako jedna z form działalności bankierskiej w starożytnym Rzymie*, [w:] *Pieniądz - Kapitał – Praca – Wspólne dziedzictwo Europy. Białoruś – Litwa – Łotwa – Polska – Słowacja – Ukraina. Materiały z VIII Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*, Warszawa 2008, s. 21 i n.; TYCHŹE: *Аукционная продажа имущества как одна из форм банковской деятельности в древнем Риме*, [w:] *XII Colloquio dei romanisti dell’ Europa Centro – Orientale e dell’ Asia. Научане матерялы*, Irkuck 2009, s. 17 i n.; A. PERTUCCI, *Per una storia della protezione dei contraenti con gli imprenditori I*, Torino 2007, s. 158 i n.; TENŹE: *L’impresa bancaria: attività, modelli organizzativi funzionamento e cessazione*, [w:] P. CERAMI, A. DI PORTO, A. PETRUCCI, *Diritto commerciale romano. Profilo storico*, Torino 2010, s. 117 i n.; P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, Białystok 2013, s. 75 i n.

⁸⁶¹ Zob. P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 77 i n., wraz z dalszą cytowaną tam literaturą; Por. R. EVANS-JONES, *The Prefatory Section of D. 16.3. ‘Depositum vel contra’*, «RIDA» 25 (1978), s. 255 i n.

⁸⁶² *Corpus Iuris Civilis*, t. 1, (1928) i 2 (1906), ed. Th. MOMMSEN, P. KRUEGER, t. 3 (1966), pod red. R. SCHOELL, G. KROLL WEIDMANN, Berlin: t. 1, s. 242.

⁸⁶³ R. ZIMMERMANN, op. cit., s. 215.

⁸⁶⁴ M. SOŚNIAK, ‘*Contractus*’ prawa rzymskiego, «Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego» 782, «*Studia Iuridica Silesia*» 11, 1986, s. 7 i n.; TENŹE: *Rozwój historyczny konstrukcji umowy obligacyjnej*, Katowice 1986, s. 10 i n.; W. DAJCZAK, *The Nature of the contract Reasoning of Civilian Jurists*, Poznań 2012, s. 17 i n.; P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 78.

W prawie rzymskim istniały między innymi następujące depozyty⁸⁶⁵: depozyt prawidłowy w przypadku rzeczy określonej co do tożsamości⁸⁶⁶, albo nieprawidłowy, jak w przypadku rzeczy zamiennej⁸⁶⁷.

Paulus⁸⁶⁸, w drugiej części księgi dziewiętnastej Digestów *Locati conducti*, przekazuje w formie streszczenia wypowiedź Alfenusa Varusa odnośnie do różnic między kontraktem pożyczki a kontraktem przechowania rzeczy zamiennej⁸⁶⁹.

D. 19, 2, 31 (*Alfenus libro quinto a Paulo epitomarum*): (...) *si quis pecuniam numeratam ita deposuisset, ut neque clusam neque obsignatam traderet, sed adnumeraret, nihil alius eum debere apud quem deposita esset, nisi tantundem pecuniae solveret.*

Z przekazu wynika, że jeśli ktoś zdeponował określoną sumę pieniędzy w taki sposób, że przekazał odliczoną, ale nie zamkniętą, ani nie zapieczętowaną (*neque clusam neque obsignatam traderet*), wtedy obowiązkiem osoby przyjmującej było zwrócenie dokładnie tej samej kwoty. Zdaniem jurysty w przypadku depozytu pieniężnego jedynym zobowiązaniem depozytariusza był zwrot *tantundem*, ekwiwalentu jakościowego i ilościowego pierwotnego depozytu⁸⁷⁰. Fragment autorstwa Alfenusa Varusa nie odnosił się bezpośrednio do *depositum regulare*, ale poniekąd wyjaśnił jego istotę⁸⁷¹.

Natomiast Papinian w fragmencie umieszczonym przez kompilatorów justyniańskich w księdze szesnastej tytułu trzeciego Digestów wyjaśnił charakter *depositum*.

D. 16, 3, 24 (*Papinianus libro nono quaestionum*): "*Lucius Titius Sempronio salutem. Centum nummos, quos hac die commendasti mihi adnumerante servo Sticho actore, esse apud me ut notum haberes, hac epistula manu mea scripta tibi notum facio: quae quando*

---

⁸⁶⁵ Szczegółowo o rodzajach depozytu zob. P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 78 i n., wraz z dalszą cytowaną tam literaturą. O naturze kontraktu por. W. LITEWSKI, *Le dépôt irrégulier*, «RIDA» 21 (1974), s. 215 i n.; TENŹE: W. LITEWSKI, *Studien zur Verwahrung im Römischen Recht*, Warszawa – Kraków 1978, s. 5 i n.

⁸⁶⁶ Zob. S. SOLAZZI, *L' estinzione dell' obbligazione nel diritto Romano*, t. I, Napoli 1935, s. 140 i n.; U. E. PAOLI, *Deposito (Diritto anticol)*, «NNDI» 5 (1975), s. 494; G. PUGLIESE, *Instituzioni di diritto Romano*, cit., s. 539 i n.

⁸⁶⁷ M. LÓPEZ-AMOR Y GARCÍA, *Observaciones sobre el depósito irregular romano*, „*Revista de la Facultad de Derecho de la Universidad Complutense*”, nr 74 (1988–1989), s. 341–359; Szersze rozważania o depozycje nieprawidłowym zob. P. COPPA-ZUCCARI, *Il deposito irregolare*, *Biblioteca dell' «Archivio Giuridico Filippo Serafini*, Modena 1901, vol. 6, s. 2 - 32 i s. 41.

⁸⁶⁸ Streszczenie, którego dokonuje Paulus jest tak naprawdę streszczeniem Alfenusa Varusa (konsul w 39 r. n. e., autor 40 ksiąg w Digestach).

⁸⁶⁹ A. WATSON, *The Law of Obligations in the Later Roman Republic*, Oxford 1965, s. 106 i n.; J. A. C. THOMAS, *Transporto marittimo, locazione ed 'actio oneris aversi'*, [w:] *Antologia giuridica romanistica e antiquaria*, t. I, Milano 1968, s. 223 i n.; R. RÖHLE, *Das Problem der Gefahrtragung im Bereich des römischen Dienst- und Werkvertrages*, «SDHI» 34 (1968), s. 219; N. BENKE, *Zum Eigentumserwerb des Unternehmers bei der 'locatio conductio irregularis'*, «ZSS» 104 (1987), s. 156 i n.; R. ZIMMERMANN, op. cit., s. 402.

⁸⁷⁰ J. HUERTA DE SOTO, *Pieniądz, kredyt bankowy i cykle koniunkturalne*, Przeł. G. ŁUCZKIEWICZ, Instytut Ludwiga von Misesa, Warszawa 2009, s. 21.

⁸⁷¹ P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 80.

voles et ubi voles confestim tibi numerabo." Quaeritur propter usurarum incrementum. Respondi depositi actionem locum habere: quid est enim aliud commendare quam deponere? Quod ita verum est, si id actum est, ut corpora nummorum eadem redderentur: nam si ut tantundem solveretur convenit, egreditur ea res depositi notissimos terminos. In qua quaestione si depositi actio non teneat, cum convenit tantundem, non idem reddi, rationem usurarum haberi non facile dicendum est. Et est quidem constitutum in bonae fidei iudiciis, quod ad usuras attinet ut tantundem possit officium arbitri quantum stipulatio: sed contra bonam fidem et depositi naturam est usuras ab eo desiderare temporis ante moram, qui beneficium in suscipienda pecunia dedit. Si tamen ab initio de usuris praestandis convenit, lex contractus servabitur.

Jurysta przedstawił list, w którym „Lucius Titius pozdrawia Semproniusza. Tym listem, spisany własnoręcznie, powiadamia, aby wiedział, że sto monet, które mu dzisiaj powierzył, a które niewolnik Stichus mi wyliczył, znajdują się u niego. Monety te kiedy chce i gdzie chce, niezwłocznie wypłacę”.

Papinian zadał pytanie o prawo do żądania odsetek. Zgodnie z przekazem została udzielona odpowiedź, że w takim przypadku miała miejsce skarga z tytułu przechowania. Jurysta zastanawiał się, czy „powierzenie” jest czymś innym niż oddanie w przechowanie, tylko z tego powodu, iż strony umówiły się, że te same monety zostaną zwrócone. W takiej sytuacji jeśli uzgodniono, że wypłacone zostanie tyle samo monet, to przekracza to „granice depozytu”. W tej kwestii, jeśli w grę nie wchodzi skarga z tytułu przechowania, ponieważ umówiono się, ażeby zostało oddane tyle samo, a nie to samo, nie można stwierdzić, że w tym przypadku należą się odsetki.

Kontynuując Papinian stwierdził, że istnieje ustalona zasada dla skarg dobrej wiary, że co się tyczy odsetek, sędzia może zasądzić taką ich wysokość, którą by orzekł, gdyby zostały one zagwarantowane w odrębnej stypulacji. Lecz jest sprzeczne z zasadami dobrej wiary i z naturą depozytu, ażeby zanim minie termin zwrotu, zadać odsetek od tego, kto wyrządził przysługę poprzez przyjęcie pieniędzy. Na koniec jurysta stwierdza, że jeśli jednak od samego początku umowa obejmuje odsetki, to zapisy umowy zostały dotrzymane.

Wypowiedź Papiniana pochodzi z dziewiątej księgi jego *Quaestiones* i odnosi się do depozytu pieniężnego⁸⁷². Omawiany fragment wskazuje dwa podstawowe elementy tego

---

⁸⁷² J. SONDEL, *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, cit., s. 46 i n. Niemal wszyscy roniści są zgodni, że fragment ten nie pochodzi od jednego autora. Zob. O. LENEL, op. cit., s. 820, przyp. 2; C. LONGO, *Appunti sul deposito irregolare*, «BIDR» 18 (1906), s. 131 i n.; TENŽE, *Corso di diritto romano. Il deposito*, Milano 1933, s. 137 i n.; J. G. OUDSHOORN, *The Relationship Between Roman and Local Law in the Babatha*

kontraktu: zwrot zdeponowanej rzeczy musi nastąpić na każdorazowe żądanie i po okazaniu pisemnego potwierdzenia⁸⁷³. Analizowany stan faktyczny pokazuje, iż w momencie złożenia depozytu deponent otrzymywał pisemny certyfikat lub kwit depozytowy. Jurysta opisuje, iż w liście spisany jego ręką, podaje do wiadomości deponenta, że sto monet, które powierzył mu dzisiaj deponent przez niewolnika Stychona, zarządcę, pozostaje w jego posiadaniu. Wskazuje także, iż pieniądze natychmiast wypłaci, kiedy i gdzie zechce deponent. Z przedstawionego fragmentu jednoznacznie wynika, iż przedmiot przechowania jest dostępny dla deponującego przez cały okres trwania umowy, która wygasa dopiero, gdy żąda on zwrotu. Natomiast zwyczaj wydawania kwitu depozytowego potwierdzał zarówno własność, jak również musiał być okazywany przy wypłacie⁸⁷⁴.

Depozyt jako kontrakt realny charakteryzuje się tym, że wręczenie rzeczy powoduje tutaj przeniesienie dzierżenia. Jednak możliwe są sytuacje tego rodzaju, przy których *datio rei* pociągnie za sobą także przeniesienie posiadania lub nawet własności. I właśnie z taką sytuacją mamy do czynienia w przypadku *depositum irregulare*⁸⁷⁵, którego przedmiotem są rzeczy zamienne, w praktyce zazwyczaj pieniądze⁸⁷⁶.

W przypadku depozytu nieprawidłowego rzecz lub jej równowartość z założenia są natychmiast osiągalne w interesie deponenta, który w każdej chwili może udać się do depozytariusza i podjąć ekwiwalent tego, co pierwotnie zdeponował. Wydane dobra będą więc identyczne pod względem jakościowym i ilościowym z tymi, które zostały zdeponowane⁸⁷⁷.

Jednak depozyt nieprawidłowy w porównaniu z umową przechowania wskazuje wiele różnic. Zasadnicza różnica dotyczy przedmiotu kontraktów. W przypadku depozytu nieprawidłowego będą to oczywiście rzeczy zamienne, a w przypadku umowy przechowania specyficzne, co powoduje przeniesienie własności rzeczy zamiennych w pierwszej sytuacji, a w drugim przypadku depozytariusz uzyska jedynie dzierżenie⁸⁷⁸. Skutkiem przeniesienia własności przy skorzystaniu z instytucji depozytu nieprawidłowego jest możliwość swobodnego korzystania z rzeczy przez depozytariusza. Co w konsekwencji powoduje, iż

---

and Salome Komaise Archives: General Analysis and Three Case Studies on Law Succession, Guardianship and Marriage, Leiden 2007, s. 136.

⁸⁷³ P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 82.

⁸⁷⁴ J. HUERTA DE SOTO, *Pieniądz, kredyt bankowy i cykle koniunkturalne*, cit., 22.

⁸⁷⁵ Przymiotnik *irregulare*, którym określony został depozyt nieprawidłowy nie był znany źródłom rzymskim zarówno klasycznym, jak również justyniańskim.

⁸⁷⁶ J. SONDEL, *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, cit., s. 34.

⁸⁷⁷ *Tantundem iusdem generis, qualitatis et bonetatis*.

⁸⁷⁸ Zob. J. SONDEL, *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, cit., s. 34 i n.; W. LITEWSKI, *Le dépôt irrègulier*, «RIDA» 21 (1974), s. 215 i n.

depozytariusz będzie ponosił ryzyko przypadkowego zaginięcia. Odnośnie do depozytu nieprawidłowego zezwolono również na dochodzenie za pomocą skarg z tytułu tego kontraktu odsetek także *ante moram*, ale o ile strony tak się umówiły⁸⁷⁹.

Podstawowym zobowiązaniem depozytariuszy było utrzymywanie *tantundem* dostępnego ciągle dla deponentów⁸⁸⁰. Jeśli z jakiegoś powodu depozytariusz bankrutował, wtedy deponenci byli bezwzględnie uprzywilejowani przed innymi wierzycielami, co umiejętnie opisał Ulpian, którego wypowiedź kompilatorzy justyniańscy umieścili w szesnastej księdze tytułu trzeciego Digestów.

D. 16, 3, 7, 2 (*Ulpianus libro trigensimo ad edictum*): *Quotiens foro cedunt nummularii, solet primo loco ratio haberi depositariorum, hoc est eorum qui depositas pecunias habuerunt, non quas faenore apud nummularios vel cum nummulariis vel per ipsos exercebant. Et ante privilegia igitur, si bona venierint, depositariorum ratio habetur, dummodo eorum qui vel postea usuras acceperunt ratio non habeatur, quasi renuntiaverint deposito.*

Jurysta w komentarzu do edyktu informuje, iż ilekroć bankrutują właściciele małych banków, na pierwszym miejscu przy podziale ich majątków zazwyczaj bierze się pod uwagę oddających w przechowanie. Jednocześnie Ulpian wyjaśnia, że chodzi o tych, którzy mieli pieniądze u bankiera w zwykłym nieodpłatnym depozycie, a nie tych, którzy lokowali pieniądze na procent u właścicieli tych niewielkich banków albo udzielali oprocentowanych pożyczek wspólnie z nimi lub za ich pośrednictwem. Oddający w przechowanie byli także brani pod uwagę przed uprzywilejowanymi wierzycielami w przypadku, gdy dochodziło do sprzedaży majątków bankierów. Jednakże jurysta dodaje, iż w takiej sytuacji nie bierze się pod uwagę tych, którzy choćby później przyjęli odsetki od zdeponowanej sumy, ponieważ w ten sposób wypowiedzieli oni umowę przechowania zwykłego, nieodpłatnego depozytu.

W komentarzu do edyktu Ulpian stwierdza, że w sytuacji, gdy bankierzy bankrutują na pierwszym miejscu (*primo loco*) uwzględnić należy roszczenia depozytariuszy odnośnie do zdeponowanych przez nich pieniędzy. Ilekroć więc bankierzy stawali niewypłacalni, zazwyczaj najpierw rozliczani byli deponenci, nie zaś ci, którzy złożyli pieniądze u bankierów na procent albo zainwestowali wraz z nimi, albo za ich pośrednictwem. Zatem, jeżeli majątek bankierów został zlicytowany, pierwszeństwo należało się deponentom przed

---

⁸⁷⁹ Więcej na temat rodzajów depozytu w tym na temat depozytu nieprawidłowego zob. J. SONDEL, *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, cit., s. 36 - 37.

⁸⁸⁰ Szersze rozważania odnośnie do *tantundem* zob. F. BONIFACIO, *Ricerche sul deposito irregolare in diritto romano*, «BIDR» 49/50 (1948), s. 114 i n.; J. SONDEL, *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, cit., s. 44 i n.

wierzycielami uprzywilejowanymi, natomiast ci, którzy otrzymywali odsetki, nie byli brani pod uwagę, jakby wypowiedzieli umowę depozytu.

W przedstawionym powyżej przypadku nie uwzględnia się roszczeń osób, które zajmowały się lichwą u bankierów, na ich zlecenie lub z bankierami. Ponadto jurysta zastrzegł, iż w sytuacji, gdy którekolwiek dobra weszły do masy upadłości, przed przywilejami uwzględnia się roszczenia depozytariuszy. Nie uwzględnia się z kolei tych, dla których po tym czasie należne byłyby odsetki, tak jakby zrzekli się ich⁸⁸¹.

W tym miejscu Ulpian zaznacza nie tylko to, że oprocentowanie jest nie do pogodzenia z pieniężnym depozytem nieprawidłowym, lecz także to, że gdy bankierzy oferowali odsetki, musiało się to nieodłącznie wiązać z zupełnie innym kontraktem⁸⁸².

W Digestach odnajdujemy fragment autorstwa Papiniana, pochodzący z dziewiątej księgi *Quaestionum*, dotyczący obowiązków depozytariusza.

D. 47, 2, 79 (*Papinianus libro nono quaestionum*): *Si debitor pignus subripuit, quod actione furti solvit nullo modo recipit.*

Zgodnie z przekazem jurysty, jeśli ktoś otrzymuje rzecz lub jej równowartość do depozytu i użyje go do innego celu niż ten, w którym zostało przyjęte, to winien jest kradzieży.

Celsus również stwierdza⁸⁸³, że przejęcie depozytu w celu wprowadzenia w błąd ma naturę kradzieży. Paulus w innym fragmencie Digestów⁸⁸⁴ definiuje kradzież jako przywłaszczenie rzeczy w celu osiągnięcia korzyści albo z samej rzeczy, albo z jej używania, albo z posiadania, co jest zabronione przez prawo naturalne⁸⁸⁵. Również Ulpian stwierdza, iż w sytuacji, gdy osoba otrzymuje pieniądze w celu spłaty długu wręczającego pieniądze u kredytodawcy, a sam posiadając taki dług u niego oddaje go w swoim imieniu, to dopuszcza się kradzieży⁸⁸⁶.

Papinian⁸⁸⁷ widząc pokusę dla depozytariuszy stwierdza, iż depozytariusz, który nie jest w stanie dokonać zwrotu *tantundem*⁸⁸⁸ winny jest nie tylko kradzieży, ale odpowiedzialny jest również za wypłatę odsetek.

---

⁸⁸¹ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 403 i przyp. 17, s. 403

⁸⁸² Jak w przypadku *mutuum* czyli kontraktu pożyczki, co jest lepiej znane dzisiaj jako umowy lokaty terminowej.

⁸⁸³ D. 47, 2, 68 (67) pr.

⁸⁸⁴ D. 47, 2, 1.

⁸⁸⁵ Z cytowanego tekstu źródłowego jednoznacznie wynika, że to, co dzisiaj nazywane jest przywłaszczeniem, w prawie rzymskim określano w kategorii kradzieży.

⁸⁸⁶ D. 47, 2, 52, 16.

⁸⁸⁷ D. 16, 3, 25, 1 pr.

⁸⁸⁸ Także w konstytucji Gordiana (ale już w okresie funkcjonowania postępowania kognicyjnego) wydanej za konsulatu Avioli z 239 r. jest mowa o zobowiązaniu do zapewnienia ciągłej dostępności *tantundem*, a kradzież

Kolejną grupą wierzycieli w prawie obligacyjnym, które korzystały z przywileju polegającego na pierwszeństwie zaspokojenia z majątku dłużnika, w sytuacji gdy jego majątek nie wystarczał na zaspokojenie wszystkich wierzycieli, są więc wierzycieli, z których korzystali klienci banku w sytuacji upadłości bankiera.

4.2.2. Zakres przywileju egzekucyjnego klientów bankiera

Analizując źródła juredyczne w kwestii istnienia przywileju egzekucyjnego w rzymskim procesie formułkowym klientów w przypadku upadłości bankiera, na ten przywilej zdaje się wskazywać cytowany już fragment D. 16, 3, 7, 2 autorstwa Ulpiana zawarty w komentarzu do edyktu⁸⁸⁹. Najważniejszym stwierdzeniem w wywodach Ulpiana jest fakt, iż w przypadku bankructwa bankierów zazwyczaj na pierwszym miejscu uwzględnia się roszczenia depozytariuszy odnośnie do zdeponowany przez nich pieniędzy.

Jurysta w kolejnym fragmencie, umieszczonym przez kompilatorów justyniańskich w czterdziestej drugiej księdze tytułu piątego Digestów, opisuje przywilej depozytariusza.

D. 42, 5, 24, 2 - 3 (*Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum*): 2. *In bonis mensularii vendundis post privilegia potiore eorum causam esse placuit, qui pecunias apud mensam fidem publicam secuti deposuerunt. Sed enim qui depositis nummis usuras a mensulariis acceperunt a ceteris creditoribus non separantur, et merito: aliud est enim credere, aliud deponere. Si tamen nummi exstent, vindicari eos posse puto a depositariis et futurum eum qui vindicat ante privilegia. 3. Eorum ratio prior est creditorum, quorum pecunia ad creditores privilegiarios pervenit. Pervenisse autem quemadmodum accipimus, utrum si statim profecta est ab inferioribus ad privilegiarios an vero et si per debitoris personam, hoc est si ante ei numerata sit et sic debitoris facta creditori privilegiario numerata est? Quod quidem potest benigne dici, si modo non post aliquod intervallum id factum sit*⁸⁹⁰.

Zgodnie z komentarzem Ulpiana do edyktu osoby, które złożyły pieniądze u bankiera z uwagi na bezpieczeństwo, korzystają z przywileju pierwszeństwa w sytuacji sprzedaży dóbr bankiera. Natomiast ci, którym należały się odsetki, nie powinni być

---

występuje w momencie, gdy *tantundem* nie jest utrzymywane: C. 4, 34, 3. W kolejnej konstytucji odnajdujemy bezpośrednie odniesienie do depozytariuszy pożyczających pieniądze otrzymane w depozyt, a zatem używają ich dla własnych korzyści. W przedstawionym przypadku działania depozytariusza są nie tylko kwalifikowane jako kradzież, ale depozytariusz łamiąc zasady przechowywania zobowiązany jest do wypłaty odsetek: C. 4, 34, 8.

⁸⁸⁹ D. 16, 3, 7, 2.

⁸⁹⁰ Szczegółowe omówienie D. 42, 5, 24, 2 zob. P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 49, 93, 94, 156.

traktowani inaczej niż pozostali wierzyciele. Jurysta zaznacza również, iż czym innym jest deponowanie cudzego kapitału, czym innym pożyczka. Podsumowując Ulpian stwierdza, iż depozytariusze mogą dochodzić roszczeń od wierzycieli bankiera uprawionych do odsetek, jak również należy im się przywilej względem dłużników bankiera⁸⁹¹.

Ponadto należy zwrócić uwagę na stwierdzenie jurysty, że czym innym jest pożyczać, a czym innym deponować: *aliud est enim credere, aliud deponere*. Jak wynika z fragmentu, bankierzy dokonywali dwóch różnych operacji. Z jednej strony przyjmowali depozyty, które nie dawały prawa do oprocentowania i zobowiązywały depozytariusza do utrzymywania pełnej dostępności *tantundem* w interesie deponentów (dysponujących statusem bezwzględnej uprzywilejowania w razie bankructwa), a z drugiej zaciągali pożyczki (kontrakty *mutuum*), zobowiązujące bankiera do wypłaty oprocentowania pożyczkodawcom, którzy nie mieli żadnych przywilejów w razie jego bankructwa. Trudno sobie wyobrazić bardziej precyzyjne rozróżnienie tych dwóch rodzajów kontraktów, trudno też o bardziej sprawiedliwe zasady zawierania tych kontraktów niż te, które proponuje Ulpian.

Z powyżej cytowanych fragmentów służących udowodnieniu istnienia przywileju egzekucyjnego wynika również, iż rzymscy juryści zdawali sobie sprawę z fundamentalnej różnicy między kontraktem pożyczki (*mutuum*) a pieniężnym depozytem nieprawidłowym. Potwierdzeniem tego są również między innymi następujące fragmenty Digestów: D. 16, 3, 26, D. 12, 1, 9, 9⁸⁹² oraz D. 12, 1, 10⁸⁹³. Jednakże najdobitniej i najbardziej szczegółowo ujmując to zagadnienie jednak Ulpian w fragmencie, o którym był już mowa powyżej (D. 42, 5, 24, 2).

Papinian, w fragmencie umieszczonym przez kompilatorów justyniańskich w księdze szesnastej tytułu trzeciego Digestów, odnosi się także do depozytów przyjmowanych przez bankierów⁸⁹⁴.

D. 16, 3, 8 (*Papinianus libro nono quaestionum*): *Quod privilegium exercetur non in ea tantum quantitate, quae in bonis argentarii ex pecunia deposita reperta est, sed in omnibus*

---

⁸⁹¹ G. WESENBERG, op. cit., s. 25; M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 403 i przyp. 17, s. 403

⁸⁹² D. 12, 1, 9, 9 (*Ulpianus libro vicensimo sexto ad edictum*): *Deposui apud te decem, postea permisi tibi uti: Nerva Proculus etiam antequam moveantur, condicere quasi mutua tibi haec posse aiunt, et est verum, ut et Marcello videtur: animo enim coepit possidere. Ergo transit periculum ad eum, qui mutua rogavit et poterit ei condici.*

⁸⁹³ D. 12, 1, 10 (*Ulpianus libro secundo ad edictum*): *Quod si ab initio, cum deponerem, uti tibi si voles permisero, creditam non esse antequam mota sit, quoniam debitu iri non est certum.*

⁸⁹⁴ O umiejscowieniu i autentyczności tego fragmentu zob. P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 89 i n., wraz z dalszą cytowaną tam literaturą.

fraudatoris facultatibus: idque propter necessarium usum argentariorum ex utilitate publica receptum est. Plane sumptus causa, qui necessarie factus est, semper praecedit: nam deducto eo bonorum calculus subduci solet.

Jurysta wskazuje, że przywilej egzekucyjny należy się nie tylko do wysokości odpowiadającej kwocie zdeponowanych u bankiera pieniędzy, które jeszcze znajdują się w jego posiadaniu, ale do wysokości całego majątku fraudatora. Papinian stwierdza, że taka zasada została przyjęta przez wzgląd na dobro publiczne, ponieważ korzystanie z usług bankierów jest niekiedy konieczne. Oczywiście roszczenia o zwrot nakładów koniecznych mają zawsze pierwszeństwo w trakcie egzekucji majątkowej, bowiem dopiero po ich odliczeniu zwykle sporządza się wycenę majątku.

Wypowiedź jurysty pochodziła z dziewiątej księgi *Quaestiones*. Papinian twierdził, że jeśli depozytariusz nie wypełnił zobowiązań, to pieniądze na zwrot depozytów mogą pochodzić nie tylko ze zdeponowanych funduszy, lecz także ze wszystkich innych aktywów niesolidnego depozytariusza. Należy podkreślić, iż przywilej deponentów dotyczył nie tylko aktywów pochodzących z depozytów, lecz wszystkich jego aktywów⁸⁹⁵. Zasada ta służyła interesowi publicznemu, o ile usługi bankowe uznało się za niezbędne⁸⁹⁶. Wydatki konieczne zawsze uwzględniano się w pierwszej kolejności, z uwagi na to, iż wycena aktywów zazwyczaj odbywała się po ich zdyskontowaniu⁸⁹⁷.

Z uwagi na charakter prowadzonej działalności, banki budziły szczególne zainteresowanie publiczne w prawie rzymskim. W związku z powyższym w prawie rzymskim tworzono stowarzyszenia bankierów, czyli *societates argentariae*. Kapitał na ich utworzenie pochodził z finansowych składek członkowskich, a uwalniano go w celu spłaty długów⁸⁹⁸. Prawo rzymskie stanowiło, że członkowie *societates argentariae* muszą odpowiadać za depozyty całym swoim majątkiem⁸⁹⁹. Nieograniczona odpowiedzialność członków stowarzyszenia bankierów w prawie rzymskim została wprowadzona więc między innymi we wspomnianym już tekście Ulpiana (D. 16, 3, 7, 2–3), a także w tekście Papiniana (D. 16, 3, 8), w którym rozstrzyga on, że pieniądze na spłatę długów nieuczciwych bankierów mają być czerpane nie tylko ze zdeponowanych funduszy znalezionych w majątku bankiera, ale z

⁸⁹⁵ Por. A. D'ORS, *De nuevo sobre 'creditum' (replica a la critica de Albanese)*, «SDHI» 41 (1975), s. 239; F. SCOTTI, *Il deposito nel diritto Romano. Testi con traduzione italiana e commento*, Torino 2008, s. 63 i n.

⁸⁹⁶ P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 90.

⁸⁹⁷ Przedstawiona zasada nieograniczonej odpowiedzialności bankierów pojawia się w fragmencie autorstwa Ulpiana, który kompilatorzy justyniańscy umieścili w księdze szesnastej tytułu trzeciego Digestów: D. 16, 3, 1, 8.

⁸⁹⁸ J. HUERTA DE SOTO, *Pieniądz, kredyt bankowy i cykle koniunkturalne*, cit., s. 41 - 42.

⁸⁹⁹ Zob. M. J. GARCÍA - GARRIDO, *La sociedad de los banqueros (societas argentaria)*, [w]: *Studi in honore di Arnaldo Biscardi*, Milan 1988, t. 3, s. 380–383.

całego majątku oszusta. Wspólna, nieograniczona odpowiedzialność członków stowarzyszeń była więc ogólną zasadą prawa rzymskiego, która służyła zminimalizowaniu skutków oszustw i nadużyć bankierów oraz ochronie prawa deponentów do odzyskiwania pieniędzy na każde żądanie⁹⁰⁰.

Rzymska tradycja prawna poprawnie rozpoznała charakter instytucji pieniężnego depozytu nieprawidłowego i jego zasad oraz odróżniła ów depozyt od innych instytucji prawnych, takich jak kontrakt pożyczki, czyli *mutuum*⁹⁰¹. Jak również badane fragmenty źródłowe odnoszące się do sytuacji finansowej bankierów wskazują na duże prawdopodobieństwo przyznania już w rzymskim procesie formułkowym przywileju egzekucyjnego klientom banku w przypadku upadłości bankierów.

4.2.3. Przesłanki udzielenia przywileju egzekucyjnego z tytułu zdeponowanych kwot u bankiera

Wyjaśnienie początków powstania instytucji depozytu nieprawidłowego, z uwagi na brak odpowiednich źródeł, jest rzeczą niezmiernie trudną. Potwierdzenie istnienia depozytu nieprawidłowego w prawie klasycznym, będzie istotne dla ustalenia istnienia *privilegium exigendi* w rzymskim procesie formułkowym w stosunku do wierzytelności z tytułu zdeponowanych kwot u bankiera.

Początków depozytu nieprawidłowego dopatruje się w czynnościach bankierów⁹⁰². Przemawia za tym także fakt, że źródła we wszystkich fragmentach mówią tylko o pieniądzach⁹⁰³. Wśród niektórych romanistów⁹⁰⁴ panuje pogląd, iż z uwagi na fakt, że spośród

---

⁹⁰⁰ J. HUERTA DE SOTO, *Pieniądz, kredyt bankowy i cykle koniunkturalne*, cit., s. 41 – 42.

⁹⁰¹ Samo wyjaśnienie początków instytucji depozytu nieprawidłowego nie jest łatwe z uwagi na brak odpowiednich źródeł.

⁹⁰² E. HUSCHKE, *Die Lehre des römischen Rechts vom Darlehn und dazu gehörigen Materien*, Stuttgart 1882, s. 24; L. MITTEIS, *Trapezitika*, «ZSS» 19 (1898), s. 204; F. BONIFACIO, *Ricerche sul deposito irregolare in diritto romano*, cit., s. 131; J. SONDEL, *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, cit., s. 34 i n.; A. PETRUCCI, *Mensam exercere*. *Studi sull' 'impresa finanziaria romana (II sec. a. C. – metà del III sec. d. C.)*, Napoli 1991; TENŽE: *Per una storia della protezione dei contraenti con gli imprenditori I*, Torino 2007; TENŽE: *L'impresa bancaria: attività, modelli 'organizzativi funzionamento e cessazione*, [w:] P. CERAMI, A. DI PORTO, A. PETRUCCI, *Diritto commerciale romano. Profilo storico*, Torino 2010; P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 85.

⁹⁰³ F. BONIFACIO, *Ricerche sul deposito irregolare in diritto Romano*, cit., s. 81 i n.; J. SONDEL, *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, cit., s. 39; P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 86.

⁹⁰⁴ B. KÜBLER, *Griechische Tatbestände in den Werken der kasuistischen Literatur*, „*Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*”, «ZSS» 29 (1908), s. 207.

jurystów rzymskich Papinian jest jedynym, który uznaje depozyt nieprawidłowy, decydujące znaczenie przypisują w tym zakresie greckiej praktyce i poglądom⁹⁰⁵.

Wpływ prawa greckiego na rzymskie prawo prywatne w wyżej określonym zakresie nie podlega dyskusji⁹⁰⁶. Badania nad zachowanymi źródłami potwierdzają, iż występujące przy depozycie odsetki *ante moram* były w prawie klasycznym niedopuszczalne⁹⁰⁷.

W klasycznym prawie rzymskim sformułowanie *depositum irregulare* nie było znane, ale depozyt nieprawidłowy jako instytucja prawa rzymskiego już tak⁹⁰⁸. Juryści rzymscy znali konstrukcję depozytu nieprawidłowego, ale stosowali formę opisową⁹⁰⁹, aby pokazać problemy prawne z nią związane⁹¹⁰. W przypadku *depositum irregulare* pieniądze musiały zostać odliczone i przekazane bez zamknięcia, czy zapieczętowania przez deponenta⁹¹¹. Skutkowało to koniecznością zwrócenia przez depozytariusza *tantundem* dokładnie tej samej kwoty, a więc możliwość żądania zwrotu będzie wynikiem zdeponowania rzeczy zamiennej⁹¹².

Depozyt nieprawidłowy polegał na oddaniu w nieodpłatne przechowanie określonej sumy pieniężnej z obowiązkiem jej zwrotu na każdorazowe żądanie bez możliwości pobierania odsetek⁹¹³. Z fragmentu autorstwa Papiniana zamieszczonego w szesnastej księdze tytułu trzeciego Digestów (D. 16, 3, 24⁹¹⁴) wynika, iż pokwitowanie wręczone przy *depositum irregulare* nie może być natomiast uznane za kwit pożyczkowy⁹¹⁵.

Papinian w wypowiedzi pochodzącej z dziewiątej księgi *Quaestiones* odniósł się do przywileju deponentów realizowanego wobec niesolidnego bankiera⁹¹⁶. Jurysta wskazał, iż w przypadku niewypełnienia przez depozytariusza zobowiązań, pieniądze na zwrot depozytów mogą pochodzić nie tylko ze zdeponowanych funduszy, ale także ze wszystkich aktywów

---

⁹⁰⁵ J. SONDEL, *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, cit., s. 40.

⁹⁰⁶ Istnieją koncepcje o związkach depozytu nieprawidłowego z prawem greckim. Szersze rozważania zob. P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 86.

⁹⁰⁷ Oczywiście nie ma to zastosowania w wypadku *furtum usus*.; P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 86; J. SONDEL, *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, cit., s. 41.

⁹⁰⁸ P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 87; J. SONDEL, *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, cit., s. 40; F. BONIFACIO, *Ricerche sul deposito irregolare in diritto Romano*, cit., s. 131.

⁹⁰⁹ P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 88.

⁹¹⁰ D. 19, 2, 31.

⁹¹¹ P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 89.

⁹¹² J. SONDEL, *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, cit., s. 82.

⁹¹³ P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 87; Por. J. SONDEL, *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, cit., s. 41.

⁹¹⁴ D. 16, 3, 24.

⁹¹⁵ P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 87.

⁹¹⁶ D. 16, 3, 8.

niesolidnego depozytariusza⁹¹⁷. W pierwszej kolejności uwzględnia się jedynie wydatki konieczne⁹¹⁸. Wobec takiego bankiera można było zastosować przywilej, który należy traktować jako przywilej w postępowaniu egzekucyjnym.

W kolejnym fragmencie⁹¹⁹ Papinian odnosi się do depozytu pieniężnego. Jak wskazuje J. Sondel⁹²⁰ w sytuacji, gdy przyjmujemy, że fragment ten odnosi się do depozytu nieprawidłowego, to można stwierdzić, iż jurysta odrzuca możliwość dochodzenia odsetek *ante moram* za pomocą *actio depositi* z uwagi na to, że w tym stanie faktycznym widzi depozyt nieprawidłowy⁹²¹. Z przedstawionego fragmentu wynika także ciągła dostępność pieniędzy dla deponenta i zwyczaj wydawania kwitu depozytowego, który potwierdzał przeniesienie własności oraz był okazywany przy wypłacie⁹²².

Kolejny fragment pochodzący z trzeciej księgi *Responsa* jest ważny z punktu widzenia dalszy rozważań.

D. 16, 3, 25, 1 (*Papinianus libro tertio responsorium*): *Qui pecuniam apud se non obsignatam, ut tantundem redderet, depositam ad usus proprios convertit, post moram in usuras quoque iudicio depositi condemnandus est.*

Zgodnie z przekazem Papiniana ten u kogo zdeponowano nieopieczętowane pieniądze (z tym zastrzeżeniem, że zwróci tyle samo) obrócił je na własny użytek. W takiej sytuacji po popadnięciu w zwłokę powinien on być zasądzony także na odsetki na podstawie skargi z tytułu przechowania.

Jurysta stwierdza więc, iż kto nieopieczętowane pieniądze wykorzystuje dla własnej korzyści, powinien zostać zasądzony na zapłatę odsetek, ale tylko w sytuacji opóźnienia zwrotu depozytu⁹²³. Przedstawione fragmenty autorstwa Papiniana potwierdzają, iż jurysta znał depozyt nieprawidłowy⁹²⁴.

Na dowód uprzywilejowania i nadania przywileju egzekucyjnego wierzycielom w przypadku upadłości bankiera przywoływane są wypowiedzi Ulpiana zamieszczone, a omówione powyżej, w D. 42, 5, 24, 2-3 oraz D. 16, 3, 7, 2. Należy w tym miejscu zauważyć, iż fragmenty te budzą u niektórych romanistów kontrowersje co do swej autentyczności⁹²⁵. Z

---

⁹¹⁷ P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 90.

⁹¹⁸ Ibidem, s. 90.

⁹¹⁹ D. 16, 3, 24.

⁹²⁰ J. SONDEL, *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, cit., s. 46 i n.

⁹²¹ P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 91.

⁹²² Ibidem, s. 91.

⁹²³ P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 91.

⁹²⁴ J. SONDEL, *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, cit., s. 44 i n.

⁹²⁵ G. BESELER, *Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen*, t. V, Leipzig 1931, s. 29 i n.; G. WESENBERG, op. cit., s. 26.

uwagi na spójności odnośnie do interpretacji logicznej i gramatycznej założyć należy, iż analizowany tekst źródłowy nie jest interpolowany⁹²⁶.

Ulpian w komentarzu do edyktu⁹²⁷ zwrócił uwagę na uprzywilejowanie deponentów, gdyż jego zdaniem mieli oni pierwszeństwo przed wierzycielami uprzywilejowanymi, a ci z kolei przed wierzycielami zwyczajnymi. Pierwszeństwo miał więc deponent, który złożył *depositum regulare*, a na samym końcu byli deponenci, którzy przyjęli odsetki (traktowani na równi z wierzycielami zwyczajnymi)⁹²⁸.

W fragmencie D. 42, 5, 24, 2⁹²⁹ Ulpian również porusza problematykę uprzywilejowanego wierzyciela. W komentarzu do edyktu przedstawił kolejność zaspokojenia roszczeń z majątku bankiera. Jako pierwszych uprawnionych wskazuje wierzycieli uprzywilejowanych. Następnym uprawnionym do zaspokojenia swoich roszczeń był ten, który u bankiera złożył depozyt, opierając się na publicznych wskazówkach, co do jego wypłacalności⁹³⁰.

P. Niczyporuk⁹³¹ prowadzi natomiast rozważania odnośnie do fragmentów D. 16, 3, 7, 2 oraz D. 42, 5, 24, 2 pod kątem wyjaśnienia, w której kategorii deponenci mogą zgłaszać swoje roszczenia: czy przed wierzycielami uprzywilejowanymi, czy też dopiero po nich.

Ponadto należy rozważyć, czy możliwie jest, że przywilej egzekucyjny był stosowany w przypadku umowy *receptum argentarii*. Polegała ona na przyjęciu przez bankiera (*in se recipere*) obowiązku zapłacenia cudzego długu w formie jednostronnego przyrzeczenia⁹³². Umowa ta była związana z działalnością bankiera zwanego *argentarius*, który zobowiązywał się w szczególności, mając u siebie w depozycie pieniądze klienta, do pokrycia długu, jaki klient zaciągnął u osoby trzeciej⁹³³. *Receptum argentarii* było jedną z instytucji prawa rzymskiego polegającą na złożeniu nieformalnej obietnicy przez bankiera, która dotyczyła świadczenia ze strony bankiera określonej sumy pieniężnej lub rzeczy⁹³⁴. *Receptum* stosowano jako zabezpieczenie zobowiązania, bowiem gdyby bankier odmówił zapłaty długu

---

⁹²⁶ Zob. rozważania J. SONDEL, *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, cit., s. 82 i n.; Por. W. PAKTER, *The Mystery of 'Cessio bonorum'*, «Index» 22 (1994), s. 325; R. SCEVOLA, *'Utilis publica'*, t. II, *Elaborazione della giurisprudenza severiana*, Padova 2012, s. 215.

⁹²⁷ D. 16, 3, 7, 2.

⁹²⁸ F. BONIFACIO, *Ricerche sul deposito irregolare in diritto Romano*, cit., s. 148 i n.; szerzej na temat bankierów: P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 92.

⁹²⁹ D. 42, 5, 24, 2.

⁹³⁰ P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 94.

⁹³¹ *Ibidem*, s. 94.

⁹³² Szczegółowe rozważania na temat *receptum argentarii* zob. P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 97 i n.

⁹³³ BÜRGE A., *Fiktion und Wirklichkeit: Soziale und rechtliche Strukturen des römischen Bankwesens*, «ZSS» 104 (1987), s. 527 i n.

⁹³⁴ P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 97.

osobie trzeciej, klient mógł go pozywać pretorskim powództwem *actio recepticia*⁹³⁵. Niestety odniesienie się do *receptum argentarii* komplikuje fakt, że umowa ta zastała zlikwidowana przez Justyniana i włączona w *constitutum debiti pro alio*. Kompilatorzy przy opracowaniu regulacji justyniańskiej usunęli wszelkie informacje dotyczące *receptum* zawarte w pismach jurystów rzymskich⁹³⁶. Warto więc w tej materii odnieść się do regulacji, które wykraczają poza zakres chronologiczny pracy. Zatem w celu lepszego uzasadnienia konstrukcji przywileju egzekucyjnego klientów bankiera należy sięgnąć do późniejszych źródeł, a szczególnie tych wydawanych przez cesarza Justyniana związanych z kodyfikacją justyniańską lub po jej ogłoszeniu.

Kwestia przywilejów egzekucyjnych w stosunku do wierzytelności z tytułu zdeponowanych kwot u bankiera wymaga więc analizy ustawodawstwa zawartego w księdze czwartej tytułu osiemnastego Kodeksu justyniańskiego: C. 4, 18 „*De constituta pecunia*”.

C. 4, 18, 1: IMPERATOR GORDIANUS. *Si pro alieno debito te soluturum constituisti, pecuniae constitutae actio non solum adversus te, sed etiam adversus heredes tuos perpetuo competit.* GORD. A. FELICI. <A 294 D. VII K. IUL. SIRMI CC. CONSS.>.

W konstytucji z 294 r. n.e. cesarza Gordiana zawarto rozwiązanie, że jeśli ktoś postanowił, że zapłaci cudzy dług, skarga *pecuniae constitutae* przysługuje nie tylko przeciwko niemu, lecz także przeciwko jego spadkobiercom.

Problematyką operacji bankierskich zajmował się także cesarz Justynian w swej konstytucji z 531 r.

C. 4. 18. 2 pr.: IMPERATOR JUSTINIANUS. *Recepticia actione cessante, quae sollemnibus verbis composita inusitata to recessit vestigio, necessarium nobis visum est magis pecuniae constitutae naturam ampliare.* * *iust. a. iuliano pp.* <A 531 D. X K. MART. CONSTANTINOPOLI POST CONSULATUM LAMPADII ET ORESTAE VV. CC.>.

W konstytucji wskazano, iż zaprzestając czynności *receptum*, która złożona była z „solennych obietnic” oraz „zniknęła niczym niepotrzebne wspomnienie”, wydawało się koniecznym pogłębić istotę *pecunia constituta*. Chodzi więc o umowę *receptum argentarii*, na mocy której bankier przyrzekał trzeciej osobie zapłatę długu swojego klienta. Zgodnie z wyrażeniem „*sollemnibus verbis composita*” należało użyć podniosłych słów⁹³⁷.

---

⁹³⁵ L. WENGER, ‘*Receptum argentarii*’, «RE» 2.1 (1920) [przedruk 1.1A (1953)], szp. 375; W. OSUCHOWSKI, *Historyczny rozwój kompensacji w prawie rzymskim*, cit., s. 33.

⁹³⁶ P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 104-105.

⁹³⁷ Zob. F. LA ROSA, *Il formalismo del pretore: ‘constituta’ e ‘recepta’*, «Labeo» 43 (1997), 2, s. 213 i n., wraz z dalszą cytowaną tam literaturą; P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 106.

Odnosi się więc wrażenie, że przy dokonaniu tej umowy należało respektować wymogi, co do formy czynności prawnej⁹³⁸.

Umowa *receptum argentarii* została zlikwidowana dopiero przez Justyniana i włączona w *constitutum debiti pro alio*⁹³⁹.

C. 4, 18, 2, 1: IMPERATOR JUSTINIANUS. *Cum igitur praefata actio, id est pecuniae constitutae, in his tantummodo a veteribus conclusa est, ut exigeret res quae in pondere numero mensura sunt, in aliis autem rebus nullam haberet communionem et neque in omnibus casibus longaeva sit constituta, sed in speciebus certis annali spatio concluderetur, et dubitaretur, si pro debito sub condicione vel in diem constituto eam possibile est fieri et si pure constituta pecunia contracta valeret, hac apertissima lege definimus, ut liceat omnibus constituere non solum res quae pondere numero mensura sunt, sed etiam alias omnes sive mobiles sive immobiles sive se moventes sive instrumenta vel alias quascumque res, quas in stipulationem possunt homines deducere: et neque sit in quocumque casu annalis, sed (sive pro se quis constituat sive pro alio) sit et ipsa in tali vitae mensura, in qua omnes personales sunt actiones, id est in annorum metis triginta: et liceat pro debito puro vel in diem vel condicionali constitui: et non absimilem penitus stipulationi habeat dignitatem, suis tamen naturalibus privilegiis minime defraudata: sed et heredibus et contra heredes competat, ut neque recepticiae actiones neque alio indigeat res publica in huiusmodi casibus adminiculo, sed sit pecuniae constitutae actio per nostram constitutionem sibi in omnia sufficiens, ita tamen, ut hoc ei inhaereat, ut pro debito fiat constitutum (cum secundum antiquam recepticiam actionem exigebatur et si quid non fuerat debitum), cum satis absurdum et tam nostris temporibus quam iustis legibus contrarium est permittere per actionem recepticiam res indebitas consequi et iterum multas proponere conditiones, quae et pecunias indebitas et promissiones corrumpi et restitui definiunt. <A 531 D. X K. MART. C ONSTANTINOPOLI POST CONSULATUM LAMPADII ET ORESTAE VV. CC.>*

Zatem zgodnie ze słowami cesarza, przyrzeczenie spłaty czyjegoś długu, podjęte poprzez *constitutum*, musiało odnosić się do rzeczywiście istniejącego długu, wykluczając w każdym razie możliwość uzyskania, poprzez czynność *recepticia*, świadczenia od bankiera również w przypadku, gdyby było nienależne, ponieważ brakowało zobowiązania głównego. Przy takim założeniu wypełniający zobowiązanie bankier rekompensował sobie na kliencie -

---

⁹³⁸ Zob. A. PETRUCCI, 'Mensam exercere'. *Studi sull ' impresa finanziaria romana*, cit., s. 199; P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 106.

⁹³⁹ P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 103.

dłużniku, który musiał później domagać się zwrotu nienależnych świadczeń od wierzyciela⁹⁴⁰. Jak wskazuje P. Niczyporuk z końcowych urywków § 1 konstytucji, a także z fragmentów Parafrazy Teofila⁹⁴¹ dowiadujemy się o zakresie stosunków prawnych, które odnosiły się do bankiera⁹⁴². W § 1 po rozszerzeniu zakresu zastosowania czynności *pecunia constituta*, ogłasza się, że *res publica* w przypadkach tego typu nie pozbawiona jest ani czynności *receptum* ani innego środka, ale jest czynnością *pecunia constituta* dzięki konstytucji samą w sobie wystarczającą we wszystkich sprawach. Fragment ten potwierdza istnienie *receptum argentarii* oraz jest dowodem, że to Justynian ją zlikwidował i włączył w *constitutum debiti pro alio*.

Wniosek z przeprowadzanej analizy możliwy będzie poprzez zestawienie pozostałych regulacji Konstytucji Justyniana z 531 r.

C. 4, 18, 2, 1a: IMPERATOR JUSTINIANUS: *Ut non erubescat igitur tale legum iurgium, hoc tantummodo constituatur, quod debitum est, et omnia, quae de recepticia in diversis libris legislatorum posita sunt, aboleantur et sit pecunia constituta omnes casus complectens, qui et per stipulationem possint explicari.* <A 531 D. X K. MART. CONSTANTINOPOLI POST CONSULATUM LAMPADII ET ORESTAE VV. CC.>

Zgodnie z konstytucją wszystko to, co w różnych „prawniczych księgach” zawarto odnośnie czynności *receptum* jest uchylone. Natomiast czynność *pecunia constituta* zaczęła obejmować wszystkie przypadki, które również mogły być regulowane za pomocą stypulacji. Fragment ten odnosi się również do operacji handlowych realizowanych przez bankierów rzymskich⁹⁴³. Zgodnie z Konstytucją Justyniana z 531 r. w przypadku sporu dotyczącego długu, musi zostać ustalone co jest długiem.

Fragmenty konstytucji z 531 r. odnoszą się także do przedmiotu *receptum argentarii*, a rozważania Justyniana wskazują, jak szeroki był zakres *constitutum* zagwarantowany przez jego konstytucję⁹⁴⁴.

C. 4, 18, 2, 1b: IMPERATOR JUSTINIANUS: *Et neminem moveat, quod sub nomine pecuniae etiam omnes res exigi definimus, cum et in antiquis libris prudentium, licet pecunia constituta nominabatur, tamen non pecuniae tantum per eam exigebantur, sed omnes*

---

⁹⁴⁰ Szersze omówienie fragmentu C. 4, 18, 2, 1: P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 104.

⁹⁴¹ I. 4, 6, 8.

⁹⁴² P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 104.

⁹⁴³ F. FASOLINO, *Sulle tecniche negoziali bancarie: il «receptum argentarii»*, «Labeo» 46 (2000), 2, s. 175 i

n.

⁹⁴⁴ P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 104.

res quae pondere numero mensura constitutae sunt. <A 531 D. X K. MART. CONSTANTINOPOLI POST CONSULATUM LAMPADII ET ORESTAE VV. CC.>

Zgodnie z fragmentem - słowo *pecunia* – oznaczało także wszystkie rzeczy, które są ściągalne. W pojęciu tym mieściły się nie tylko pieniądze, ale wszystkie rzeczy, które zostały określone pod względem ciężaru, ilości i miary.

C. 4, 18, 2, 1c: IMPERATOR JUSTINIANUS: *Sed et possibile est omnes res in pecuniam converti. si enim certa domus vel certus ager vel certus homo vel alia res quae expressa est in constituendis rebus ponatur, quid distat a nomine ipsius pecuniae?* <A 531 D. X K. MART. CONSTANTINOPOLI POST CONSULATUM LAMPADII ET ORESTAE VV. CC.>

Konstytucja z 531 r. n.e. potwierdzała, iż *receptum argentarii* mogła mieć za przedmiot wszystkie rzeczy, nie tylko pieniądze, ale także rzeczy zamienne, niezienne, ruchome i nieruchome pieniądze.

C. 4, 18, 2, 1d: IMPERATOR JUSTINIANUS. *Sed ut et subtilitati eorum satisfiat, qui non sensum, sed vana nominum vocabula amplecti desiderant, ita omnes res veniant in constitutam, tamquam fuisset ipsa pecunia constituta, cum etiam veteres pecuniae appellatione omnes res significari definiunt et huiusmodi vocabulum et in libris iuris auctorum et in alia antiqua prudentia manifestissime inventum est.* <A 531 D. X K. MART. CONSTANTINOPOLI POST CONSULATUM LAMPADII ET ORESTAE VV. CC.>

Zgodnie z konstytucją sami juryści z okresu republiki twierdzą, że wszystkie rzeczy są określane wyrazem *pecunia*, a nie tylko pieniądze.

C. 4, 18, 3: IMPERATOR JUSTINIANUS. *Divi hadriani epistulam, quae de periculo dividendo inter mandatores et fideiussores loquitur, locum habere et in his qui pecunias pro aliis simul constituunt necessarium est: aequitatis enim ratio diversas species actionis excludere nullo modo debet.* IUST. A. IOHANNI PP. <A 531 D. K. NOV. CONSTANTINOPOLI POST CONSULATUM LAMPADII ET ORESTAE VV. CC.>

Z zestawienia wskazanych fragmentów można wnioskować, iż *receptum argentarii* mogła mieć za przedmiot nie tylko pieniądze, ale także rzeczy zamienne, niezienne, ruchome i nieruchome⁹⁴⁵. Konstytucja Justyniana z 531 r. n.e., przypomniana w Instytucjach⁹⁴⁶ potwierdzała powództwo z tytułu przyrzeczenia zapłaty cudzego długu przez

---

⁹⁴⁵ A. PIETRUCCHI, *Profili giuridici delle attività e dell' organizzazione delle banche romane*, Torino 2002, s. 63 i n.

⁹⁴⁶ I. 4, 6, 8.

bankiera (*receptum argentarii*)⁹⁴⁷. Justynian przeciwstawił również czynności *pecunia constituta* czynności *receptum*⁹⁴⁸. Za pomocą *pecunia constituta* można było wystąpić wyłącznie o świadczenie rzeczy zamiennych. Natomiast dla czynności *receptum* charakterystyczne było to, że można było domagać się od bankier świadczenia rzeczy ruchomej bądź nieruchomości w jakiegokolwiek formie⁹⁴⁹. Uregulowania zawarte w konstytucji prawdopodobnie odnosiły się do *receptum*, którego regulacja została włączona w zakres *constitutum debiti*⁹⁵⁰.

Analiza Konstytucji Justyniana z 531 r. n.e. prowadzi do wniosku, iż dotyczyła ona w szczególności kwestii wierzytelności bankierskich, które to zostały przez cesarza uregulowane kompleksowo. Z zestawienia tych tekstów istotnie możemy wywnioskować, że *receptum argentarii* mogło mieć za przedmiot nie tylko pieniądź czy rzeczy zamienne, ale również rzeczy niezamienne, ruchome i nieruchome, równając się w ten sposób do operacji handlowych realizowanych przez bankierów rzymskich.

Działalność bankierska odgrywała w starożytnym Rzymie doniosłą rolę od III w. p.n.e. do III w. n.e., czyli w okresie największego rozkwitu handlu i wymiany towarowej w basenie Morza Śródziemnego⁹⁵¹. Po przedstawieniu problematyki istnienia przywileju egzekucyjnego odnośnie do wierzytelności z tytułu zdeponowanych kwot u bankiera w rzymskim procesie formułkowym i badaniom podjętym w celu wyjaśnienia przedstawionego zagadnienia należy stwierdzić, iż przeważają argumenty potwierdzające istnienie *privilegium exigendi*. Wiele argumentów przemawia, iż *privilegium exigendi*, jest to przywilej powstały w czasach prawa klasycznego. Jednak przedstawione rozważania, z uwagi na brak materiału badawczego, są wyjątkowo okrojone.

4.3. Wnioski

Przywileje egzekucyjne w przypadku prawa obligacyjnego w rzymskim procesie formułkowym dotyczą dwóch rodzajów wierzytelności. Pierwszą grupą wierzytelności są wierzytelności z tytułu udzielenia przez wierzyciela pożyczki na dokonanie nakładów na

---

⁹⁴⁷ P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 104.

⁹⁴⁸ Szerzej: P. NICZYPORUK, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, cit., s. 104.

⁹⁴⁹ A. PIETRUCI, *Profili giuridici delle attività e dell' organizzazione delle banche romane*, cit., s. 63 i n.

⁹⁵⁰ A. PETRUCCI, *'Mensam exercere'*. *Studi sull' 'impresa finanziaria romana*, cit., s. 380 i n.

⁹⁵¹ T. FRANK, *Storia economica di Roma*, Firenze 1924, s. 211 i n.

rzecz stanowiącą własność innej osoby. Drugą grupą stanowią wierzytelności z tytułu zdeponowanych kwot u bankiera.

Wierzytelnościami, które korzystały w rzymskim procesie formułkowym z przywileju polegającego na pierwszeństwie zaspokojenia z majątku dłużnika, w sytuacji gdy majątek dłużnika nie wystarczał na zaspokojenie wszystkich wierzycieli, są wierzytelności o zwrot pożyczki udzielonej celem dokonania nakładów w interesie pożyczkobiorcy.

Przywilej egzekucyjny w rzymskim procesie formułkowym został przyznany pożyczkodawcom, którzy planowali ściśle określone inwestycje. *Privilegium exigendi* było przyznane pożyczkodawcom jedynie w przypadku udzielenia pożyczki celem dokonania nakładów na budynek lub okręt. Prawnicy okresu klasycznego odnośnie do wskazanej wierzytelności przedstawili dokładnie stany faktyczne i sytuacje, w których jest przyznawany przywilej egzekucyjny. W tym wykazano także, iż zabezpieczone jest roszczenie wierzyciela o zwrot pożyczki udzielonej nie tylko na zbudowanie i wyposażenie, remont, ale również na zakup i uzbrojenie okrętu oraz sądowe dochodzenie zwrotu środków w przypadku sprzedaży okrętu. Analizując więc rangę pierwszeństwa pomiędzy przywilejami egzekucyjnymi wskazuje się również, iż jeżeli ktoś pożyczył środki na zbudowanie, uzbrojenie, zakup, wyposażenie okrętu lub sądownie dochodzi ich zwrotu w przypadku sprzedaży okrętu, jego wierzytelność ma pierwszeństwo po fiskusie.

Kolejną grupą wierzytelności, które korzystały z przywileju polegającego na pierwszeństwie zaspokojenia z majątku dłużnika, w sytuacji gdy majątek dłużnika nie wystarczał na zaspokojenie wszystkich wierzycieli, są wierzytelności, z których korzystali klienci banku w sytuacji upadłości bankiera. Klienci bankiera w przypadku jego bankructwa posiadali przywilej egzekucyjny w stosunku do zdeponowanych u bankiera pieniędzy, a jego powstanie należy datować na okres funkcjonowania postępowania formułkowego.

ROZDZIAŁ V

ZBIEG UPRZYWILEJOWANYCH WIERZYTELNOŚCI

W określonych sytuacjach uprzywilejowania osoba korzystająca z *privilegium exigendi* posiadała pierwszeństwo wobec wierzycieli nieuprzywilejowanych odnośnie do zaspokojenia się z majątku dłużnika⁹⁵². W przypadku zbiegu uprzywilejowanych wierzytelności obowiązywała zasada wyrażona w fragmencie autorstwa Paulusa, który kompilatorzy justyniańscy umieścili w czterdziestej drugiej księdze („*De rebus auctoritate iudicis possidendis seu vendundis*”, czyli o wprowadzeniu w posiadanie rzeczy przez sędziego) tytułu piątego Digestów⁹⁵³.

D. 42, 5, 32 (*Paulus libro singulari regularum*): *Privilegia non ex tempore aestimantur, sed ex causa, et si eiusdem tituli fuerunt, concurrunt, licet diversitates temporis in his fuerint.*

Jurysta w pierwszej księdze Reguł zaznacza, iż przywileje należy oceniać według przyczyny (*causa*) ich powstania, a nie według czasu powstania. Paulus twierdzi, że jeśli zaistniały dwie należności z tego samego tytułu, mają one równą rangę, choćby były między nimi różnice co do czasu, od jakiego są należne.

Reasumując *privilegia*, które powstały w związku z ochroną takiej samej sprawy są równe, pomimo tego, że powstały w różnym czasie⁹⁵⁴.

Zasada powyższa dotyczy przywilejów w znaczeniu ogólnym. Należy jednak przyjąć, że ma ona głównie zastosowanie do przywilejów egzekucyjnych. Potwierdzeniem tego może być również fakt, że reguła ta została zamieszczona w Digestach w księdze czterdziestej drugiej tytułu piątego, która aż w kilku fragmentach odnosi się bezpośrednio do *privilegium exigendi*, w tym do pierwszeństwa roszczeń różnych grup uprzywilejowanych wierzycieli.

Pomimo istnienia wskazanej powyżej ogólnej zasady odnoszącej się do *privilegium exigendi* w prawie rzymskim można odnaleźć rozstrzygnięcia dotyczące przyznania

---

⁹⁵² V. S. USSANI, *Privilegium exigendi e ideologia della città negli anni di Marco Aurelio*, cit., s. 255 i n.; M. J. GARCIA GARRIDO, *Derecho Privado Romano*, cit., s. 126 – 127; Por. R. ORESTANO, op. cit., s. 141 i n.; M. BIANCHINI, op. cit., s. 25 i n.

⁹⁵³ I. SZPRINGER, *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*, cit., s. 265.

⁹⁵⁴ Por. I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 163 i n.

pierwszeństwa zaspokojenia poszczególnych wierzycieli, które korzystały z przywileju egzekucyjnego⁹⁵⁵.

PS. 5, 12, 10: *Privilegium fisci est inter omnes creditores primum locum retinere.*

W fragmencie jurysta stwierdza, że przywilej egzekucyjny fiskusa zajmuje pierwsze miejsce w stosunku do wszystkich wierzycieli⁹⁵⁶. Należy wskazać, iż uznaje się wobec użytego ogólnego stwierdzenia „*inter omnes creditores*”⁹⁵⁷, iż nie chodzi w tym tekście o zabezpieczenie rzeczowe, a o przywilej egzekucyjny⁹⁵⁸.

Z pierwszego fragmentu pochodzącego z *Sentencji* Paulusa można więc wywieść pierwszeństwo należności publicznoprawnych powstałych z zobowiązań podatkowych⁹⁵⁹, jak również kontraktowych⁹⁶⁰. Nie jest to jednak jedyny fragment, z którego można wyprowadzić zasadę pierwszeństwa uprzywilejowania fiskusa w stosunku do innych wierzycieli⁹⁶¹

Również w innym tekście pochodzącym z *Sentencji*, umieszczonym przez kompilatorów justyniańskich w Digestach zaraz po fragmencie autorstwa Papiniana z dziesiątej księgi *Responsa*, mamy do czynienia z podobną sytuacją. Należy stwierdzić, że wypowiedź „księcia jurystów rzymskich” uzupełnia jego wywód dotyczący pierwszeństwa należności publicznych.

D. 42, 5, 38, 1 (*Paulus libro primo sententiarum*): *Res publica creditrix omnibus chirographariis creditoribus praefertur.*

W przytoczonym fragmencie nie został jednak wyraźnie uwypuklony przywilej pierwszeństwa fiskusa. Jurysta mówi jedynie ogólnie o przywileju względem wierzycieli. Paulus stwierdza, iż państwo jako wierzyciel jest przedkładany nad wszystkich (własnoręcznie podpisanych) wierzycieli⁹⁶². Można więc stwierdzić, iż *fiscus* posiadał przywilej egzekucyjny wobec wszystkich pozostałych wierzycieli⁹⁶³. Dyskusyjne jest twierdzenie I. Szpringer, że stan prawny przedstawiony w fragmencie dotyczy również

⁹⁵⁵ Por. W. W. BUCKLAND, *A Manual of Roman Private Law*, cit., s. 114, 126; O. CARRELLI, *Ancora sull'origine della bonorum venditio*, cit., s. 302-316; G. MOUSOURAKIS, *A Legal History of Rome*, cit., s. 73-74.

⁹⁵⁶ I. SZPRINGER, *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, cit., s. 132.

⁹⁵⁷ P. FREZZA, *Le garanzie delle obbligazioni. Corso di diritto romano, La Garanzie reali*, t. II, cit., s. 270.

⁹⁵⁸ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., przyp. 9, s. 402.

⁹⁵⁹ I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzycieli publicznych*, cit., s. 315, 316.

⁹⁶⁰ Por. A. BISCARDI, *Il dogma della collisione alla luce del diritto romano*, cit., s. 16 i n.

⁹⁶¹ Por. H. J. WIELING, *Privilegium fisci, praediatura und Protopraxie*, cit., s. 414 i przyp. 60.

⁹⁶² I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzycieli publicznych*, cit., s. 315-316.

⁹⁶³ A. BISCARDI, *Il dogma della collisione alla luce del diritto romano*, cit., s. 16 i n.; M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 402 i n.

sytuacji, gdy zobowiązania wierzycieli wynikały ze skryptów dłużnych (kontraktów literalnych)⁹⁶⁴.

Dopiero łączna analiza obu fragmentów autorstwa Paulusa pochodzących z *Sentencji* (PS. 5, 12, 10 oraz D. 42, 5, 38, 1) może dać pogląd na pierwszeństwo uprzywilejowanych roszczeń fiskusa. Niewątpliwie jest, że stanowią one dowód pierwszeństwa fiskusa względem innych wierzycieli biorących udział w egzekucji majątkowej w rzymskim procesie formułkowym⁹⁶⁵. Fragment pochodzący z *Sentencji* wskazuje na *primum locum retinere omnes creditores*⁹⁶⁶. Natomiast Paulus w swojej opinii (D. 42, 5, 38, 1) wywodzi pierwszeństwo fiskusa także wówczas, gdy *chirographariis creditoribus praefertur*⁹⁶⁷.

W kwestii pierwszeństwa uprzywilejowania fiskusa pośrednio odnosi się także Marcianus w *Regulach* (D. 42, 5, 34⁹⁶⁸). Jurysta wspomina o uprzywilejowanej pozycji *fiscusa* w postępowaniu egzekucyjnym podczas omawiania *privilegium exigendi* na rzecz pożyczkodawcy odnośnie do pożyczki udzielonej celem czynienia nakładów na budynek lub okręt⁹⁶⁹. Zgodnie z wywodem jurysty ten, kto pożyczył pieniądze na zbudowanie, zakup, uzbrojenie, wyposażenie okrętu lub z jakiegóż innej przyczyny, a także gdy dochodził należności po sprzedaży okrętu, posiada przywilej, który ma prawo realizować zaraz po *fiscusie*⁹⁷⁰.

Zauważyć należy również, iż *privilegium fisci* przysługuje *fiscus Caesaris* odnośnie do jego wierzytelności⁹⁷¹. Inaczej należy traktować odpowiedzialność osoby pokrzywdzonej z tytułu *delictum*, o czym świadczy fragment autorstwa Modestyna, który został umieszczony przez kompilatorów justyniańskich w czterdziestej dziewiątej księdze tytułu czternastego Digestów „*De iure fisci*”.

D. 49, 14, 17 (*Modestinus libro secundo de poenis*): *In summa sciendum est omnium fiscalium poenarum petitionem creditoribus postponi.*

Zgodnie z uwagą jurysty kara prywatna nie może wpływać na zastaw innych wierzycieli. Jeżeli wskutek deliktu fiskus zostanie poszkodowany, wierzytelność z tytułu rekompensaty za poniesioną szkodę jest zabezpieczona prawem zastawu.

---

⁹⁶⁴ I. SZPRINGER, *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*, cit., s. 262.

⁹⁶⁵ Por. H. J. WIELING, *Privilegium fisci, praediatura und Protopraxie*, cit., s. 414 i n.

⁹⁶⁶ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 402

⁹⁶⁷ I. SZPRINGER, *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, cit., s. 315-316.

⁹⁶⁸ Szersze rozważania na s. 82-83.

⁹⁶⁹ G. WESENBERG, *Privilegium*, cit., s. 25.

⁹⁷⁰ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., przyp. 9, s. 402.

⁹⁷¹ D. 49, 14, 6 pr.

W takiej sytuacji odpada nie tylko prawo zastawu przynależne fiskusowi, ale również wierzytelność ta zostaje zaspokojona w postępowaniu egzekucyjnym dopiero po innych wierzytelnościach.

Powyższa reguła nie odnosi się do kary prywatnej, czego dowodem może być reskrypt cesarza Aleksandra Sewera z 224 r. n.e.

C. 10, 7, 1: IMPERATOR ALEXANDER SEVERUS. *Rem suam persequentibus poenae exactio postponitur. Sicut itaque in sortis quantitate fisci persecutio potior est, ita in triplo quod poenae nomine adiectum est propria forma ferenda est.* ALEX. A. MARCELLO. <A 224 PP.K.IUL.IULIANO ET CRISPINO CONSS.>

Cesarz zdecydował, że z powodu skargi odszkodowawczej fiskus ma pierwszeństwo przed innymi wierzycielami na podstawie *privilegium*.

Ważnym, z punktu widzenia dalszych rozważań, jest fragment autorstwa Ulpiana z jego komentarza do edyktu, który kompilatorzy justyniańscy umieścili w czterdziestej drugiej księdze tytułu szóstego Digestów.

D. 42, 6, 1, 4 (*Ulpianus libro sexagesimo quarto ad edictum*): *Sed etiam adversus fiscum et municipes impetraretur separatio.*

Należy zauważyć, iż księga sześćdziesiąta czwarta komentarza Ulpiana do edyktu pretorskiego dotyczy instytucji *separatio bonorum*⁹⁷². W rekonstrukcji O. Lenela⁹⁷³ rozważania odnoszące się do tej instytucji prawa spadkowego⁹⁷⁴ poprzedzały bezpośrednio fragment D. 14, 6, 2. W zasadzie wszystkie teksty źródłowe dotyczące *separatio bonorum* znajdują się w *sedes matriae* w Digestach justyniańskich⁹⁷⁵, a mianowicie w D. 42, 6 „*De separationibus*”⁹⁷⁶.

Separatio bonorum polegała na rozdziale majątków spadkodawcy i spadkobiercy, celem zaspokojenia przez wierzycieli zmarłego (ewentualnie również zapisobiorców) swoich wierzytelności ze spadku przed wierzycielami spadkobiercy⁹⁷⁷. Przedmiotowy środek prawny był przyznawany przez pretora na wniosek wierzyciela spadkodawcy⁹⁷⁸. Przyznanie *separatio*

⁹⁷² W tekstach źródłowych występująca również pod nazwą: *commodum* (D. 42, 6, 1, 18), *ius separationis* (D. 42, 6, 1, 3), *separationis commodum* (D. 42, 6, 1, 10), *separatio bonorum* (D. 42, 6, 5), *bonorum separatio* (D. 42, 6, 6 pr.), *separatio* (C. 7, 72, 7). W przekazanych i zachowanych źródłach nie ma definicji przedmiotowej instytucji prawa spadkowego.

⁹⁷³ O. LENEL, *Palinogenesia iuris civilis*, cit., s. 795.

⁹⁷⁴ A. GUARINO, *Gai. 2,155 e il beneficium separationis dell' heres necessarius*, «SDHI» 10 (1944), s. 245.

⁹⁷⁵ W. BOJARSKI, *Separatio bonorum*, cit., s. 606.

⁹⁷⁶ Także edykt pretorski zawierał tytuł „*De separationibus*”, którego brzmienie nie zachowało się; zob. O. LENEL, EP, wyd. 3, s. 433.

⁹⁷⁷ W. BOJARSKI, *Separatio bonorum*, cit., s. 607.

⁹⁷⁸ D. 46, 6, 1 pr.; C. 7, 72, 2. Natomiast w prowincjach uprawnienie do udzielenia *separatio* posiadał *praeses provinciae* – namiestnik prowincji (D. 42, 6, 1, 14).

bonorum było możliwe po zaistnieniu przesłanki niewypłacalności własnego majątku spadkobiercy⁹⁷⁹. Wskutek czego wierzyciele spadkobiercy wszczynali postępowanie egzekucyjne przeciwko majątkowi spadkobiercy⁹⁸⁰. Natomiast wierzyciele spadkodawcy, który był wypłacalny, z uwagi na możliwość, iż wierzyciele spadkobiercy będą chcieli zaspokoić własne wierzytelności z majątku zmarłego, żądali od pretora zarządzenia postępowania egzekucyjnego podwójnego⁹⁸¹. Postępowanie to było przeprowadzane w imieniu spadkobiercy i prowadziło do oddzielenia dwóch mas majątkowych, które były sprzedawane na odmiennych warunkach i z właściwymi sobie konsekwencjami⁹⁸². Przedmiotem *separatio* był więc majątek spadkodawcy, w tym również tzw. rzeczy należące do spadku *ex hereditate*⁹⁸³ oraz rzeczy spadkowe oddane przez spadkobiercę w zastaw – *iure pignoris*⁹⁸⁴. Poza tym wierzyciel spadkodawcy mógł zaspokoić swoją wierzytelność przed wierzycielem zastawnym⁹⁸⁵.

Wskutek *separatio bonorum* majątek spadkodawcy był do dyspozycji jego wierzycieli⁹⁸⁶. Wierzyciele zmarłego zaspokajali swoje wierzytelności w całości lub w części⁹⁸⁷. Było to wynikiem egzekucji majątkowej uniwersalnej, którą na ich wniosek zarządzał pretor⁹⁸⁸. W wyniku jakby podwójnej sprzedaży majątków mogło się zdarzyć, że wierzyciele spadkodawcy zaspokoiли swoje wierzytelności w całości i pozostała jeszcze część majątku (*residuum*)⁹⁸⁹. W takiej sytuacji nie zaspokojeni wierzyciele spadkobiercy mogli z niego skorzystać⁹⁹⁰.

Fragment autorstwa Ulpiana (D. 42, 6, 1, 4⁹⁹¹) wskazuje, iż wierzyciele spadkodawcy wyprzedzali również wierzycieli uprzywilejowanych, jakimi były *fiscus*, czy municypia. Tekst ten pochodzi z okresu prawa klasycznego. Świadczy to o tym, że w tym

---

⁹⁷⁹ D. 42, 6, 1, 1.

⁹⁸⁰ W. BOJARSKI, *Separatio bonorum*, cit., s. 609; Por. J. IGLESIAS, *Derecho romano*, Barcelona 1965, s. 596; A. BURDESE, *Manuale di diritto privato romano*, cit., s. 688 i n.

⁹⁸¹ D. 42, 6, 1, 1.

⁹⁸² W. BOJARSKI, *Separatio bonorum*, cit., s. 609.

⁹⁸³ D. 42, 6, 5.

⁹⁸⁴ D. 42, 6, 1, 3; Musiała to być jednocześnie rzecz *res hereditaria*, czyli rzecz wchodząca w skład majątku. Wskazne przedmioty *separatio* nie wyczerpują wszystkich przedmiotów, m.in. zdaniem Ulpiana (D. 42, 6, 1, 12) przedmiotem *separatio* były także grunty, niewolnicy, bydło, a także inne rzeczy, które pojawiły się po fuzji majątków spadkodawcy i spadkobiercy.

⁹⁸⁵ B. ASTOLFI, *Separazione dei beni del defunto da quelli dell' erede*, cit., t. 17, s. 1 i n.

⁹⁸⁶ Por. H. ANKUM, op. cit., s. 365 i n.

⁹⁸⁷ J. IGLESIAS, op. cit., s. 596.

⁹⁸⁸ W. BOJARSKI, *Separatio bonorum*, cit., s. 612.

⁹⁸⁹ A. BURDESE, *Manuale di diritto privato romano*, cit., s. 688.

⁹⁹⁰ D. 42, 6, 1, 17.

⁹⁹¹ D. 42, 6, 1, 4 (*Ulpianus libro sexagesimo quarto ad edictum*): *Sed etiam adversus fiscum et municipes impetraretur separatio*.

czasie nie tylko *separatio bonorum* była już instytucją mającą szerokie zastosowanie⁹⁹², ale jest także potwierdzeniem, że przywileje egzekucyjne były w tym okresie w pełni wykształcone i wykorzystywane w praktyce⁹⁹³.

Także reskrypt cesarski z 18 czerwca 250 r. n.e. dotyczył kolizji wierzytelności, ale tym razem odnosi się do pierwszeństwa roszczeń byłej żony o zwrot posagu.

C. 5, 12, 9: IMPERATOR DECIUS A. ET DECIUS C. URBICARIAE. *Dotis tuae potioem causam magis esse convenit quam rei publicae, cui postea idem martius obnoxious factus est.* [PP. VI. IUN. DECIO A. ET GRATO CONS. (250.)].

Cesarz Decjusz nadał pierwszeństwo wierzytelnościom żony o zwrot posagu w stosunku do roszczeń fiskusa⁹⁹⁴.

Fragment ten potwierdza fakt, że *privilegium exigendi dotis* odnosiło się do byłej żony, która wnosząc skargę o zwrot posagu miała pierwszeństwo nawet przed wierzytelnościami fiskusa. Pierwszeństwo w uprzywilejowaniu byłej żony pełniło funkcję swego rodzaju zabezpieczenia dla kobiety w sytuacji zawarcia ponownego małżeństwa, albowiem odzyskane dobra mogła ona przeznaczyć na ponoszenie kosztów kolejnego *matrimonium iustum*.

Uzasadnieniem uprzywilejowania kobiety w prawie rzymskim była nie tylko jej pozycja prawno – społeczna. Nadanie przywileju egzekucyjnego leżało w interesie państwa, dlatego roszczenie byłej żony korzystało z pierwszeństwa nawet przed fiskusem. W związku z rozluźnieniem obyczajów stojący na straży moralności cenzorowie przeciwstawiali się zjawisku bezżenności⁹⁹⁵. Duże znaczenie przywiązywano do *nota censoria*⁹⁹⁶, czyli uwagi w spisie obywateli rzymskich⁹⁹⁷. Przeprowadzając spis ludności⁹⁹⁸ zadawano obywatelom pytanie: czy ożeniłeś się po to aby mieć dzieci⁹⁹⁹. Cenzorzy zachęcali więc *caelibes* do zawierania małżeństwa, a nawet *secundae nuptiae*¹⁰⁰⁰, co ich zdaniem poprawiało obyczaje

⁹⁹² W. BOJARSKI, *Separatio bonorum*, cit., s. 606.

⁹⁹³ A. GUARINO, *Gai. 2,155 e il beneficium separationis dell' heres necessarius*, cit., s. 240 i n.; TENŽE, *Il beneficium separationis dell' heres necessarius*, cit., s. 185 i n.

⁹⁹⁴ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., s. 403 i przyp. 13.

⁹⁹⁵ Zob. A. TARWACKA, *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, cit., s. 239 i n.; Por. P. NICZYPORUK, *Żaloba i powtórne małżeństwo wdowy w prawie rzymskim*, cit., s. 108-109.

⁹⁹⁶ Nadzór sprawowali cenzorzy w ramach tzw. *lustratio*, tj. zestawienia co 5 lat spisów obywateli, uprawnionych do głosowania na zgromadzeniach ludowych oraz zobowiązanych do służby wojskowej i płacenia podatków. Szersze rozważania zob. A. TARWACKA, *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, cit., s. 240 i n.

⁹⁹⁷ P. NICZYPORUK, *Zawarcie małżeństwa 'liberorum procreandorum causa' w prawie rzymskim*, cit., s. 196.

⁹⁹⁸ O kompetencjach cenzorów związanych ze spisem ludności pisała ostatnio A. TARWACKA, *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, cit., s. 163 i n.

⁹⁹⁹ Gell. 17, 21, 44.

¹⁰⁰⁰ Szersze rozważania zob. P. NICZYPORUK, *Zawarcie małżeństwa 'liberorum procreandorum causa' w prawie rzymskim*, cit., s. 206 i n.; Por. M. HUMBERT, op. cit., s. 139.

¹⁰⁰¹. Urzędnicy ci w ten sposób przywracali zapomniane wzorce i ideały wypływające z *mos maiorum*¹⁰⁰².

Paulus w swych *Sentenciach* przedstawia zasadę pierwszeństwa w zaspokojeniu wierzytelności o zwrot kosztów pochówku.

PS. 1, 21, 15: *Quidquid in fanus erogatur, inter alienum primo loco deducitur.*

Jurysta uznaje, że wszystko, co zostało wydatkowane na pogrzeb znajduje się na pierwszym miejscu (*primo loco*) wśród długów spadkowych.

Istota przywilejów egzekucyjnych sprowadzała się do pierwszeństwa zaspokojenia wierzyciela w przypadku egzekucji¹⁰⁰³. Analiza instytucji *privilegium exigendi* przeprowadzona we wcześniejszych rozdziałach wykazała, że była ona zawsze wzmocniana zastawem. Ponadto uprawnienia zastawnika w przypadku wszczęcia postępowania były ograniczone, albowiem musiał on ustąpić prawom zastawników uprzywilejowanych egzekucyjnie. Zastawnicy uprzywilejowani korzystali z pierwszeństwa zaspokojenia swoich roszczeń względem każdego przedmiotu wchodzącego w skład majątku dłużnika¹⁰⁰⁴.

Jak również, co warto podkreślić, w regulacjach odnoszących się do uprzywilejowania *privilegium exigendi* należy szukać pierwowzorów pierwszeństwa (uprzywilejowania) osoby dokonującej *versio in rem*¹⁰⁰⁵. Potwierdzeniem takiej hipotezy może być fragment autorstwa Ulpiana pochodzący z sześćdziesiątej trzeciej księgi jego komentarza do edyktu¹⁰⁰⁶, która została poświęcona uprzywilejowaniu egzekucyjnemu wierzycieli (*privilegium exigendi*)¹⁰⁰⁷.

D. 42, 5, 24, 1 (*Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum*): *Divus Marcus ita edixit: "Creditor, qui ob restitutionem aedificiorum crediderit, in pecunia, quae credita erit,*

---

¹⁰⁰¹ Urzędnicy stosowali też inne metody walki z bezwzględnością. W roku 403 p.n.e. piastujący urząd cenzora Kamillus i Postumiusz wprowadzili specjalny podatek (*aes uxorium*) dla tych obywateli *qui ad senectutem caelebes pervenerant*. To świadczenie fiskalne było nałożone na mężczyzn w stanie wolnym. Prawdopodobnie dyktator Kamillus w ten sposób starał się nakłaniać mężczyzn do poślubiania wdów. Być może pozostawało to w związku z faktem toczenia wielu wojen, szczególnie w okresie republikańskim. Wówczas to ilość owdowiałych kobiet poważnie wzrosła. *Aes uxorium* nie rozwiązało jednak problemu. Wiele żyło nadal w stanie wolnym i nie chciało zawierać *matrimonium legitimum vel iustae nuptiae*. W 131 r. p.n.e. cenzor Q. Caecilius Macedonicus doprowadził do wydania kolejnego prawa nakazujące wstępowanie w związki małżeńskie i posiadanie potomstwa. Jak mówią źródła historyczne był on wzorem ojca i dziadka Q. Caecilius Macedonicus wyrażał pogląd, że posiadanie dzieci stanowiło patriotyczny obowiązek. Pogląd cenzora i jego prawo miały swoje uzasadnienie w sytuacji społecznej, spadała bowiem ślubów a coraz częste były wypadki bezżeństwa. Szersze rozważania zob. P. NICZYPORUK, *Żaloba i powtórne małżeństwo wdowy w prawie rzymskim*, cit., s. 108 i n.; Por. W. SUDER, op. cit., s. 26.

¹⁰⁰² M. HUMBERT, op. cit., s. 139.

¹⁰⁰³ H. DERNBURG, op. cit., s. 269.

¹⁰⁰⁴ I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 169.

¹⁰⁰⁵ Zwrot *versio in rem* nie jest terminem źródłowym, został wykształcony i przyjęty w literaturze romanistycznej.

¹⁰⁰⁶ I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 114.

¹⁰⁰⁷ O. LENEL, *Palingenesia iuris civilis*, cit., t. II, frg. 1435, s. 793.

privilegium exigendi habebit". Quod ad eum quoque pertinet, qui redemptori domino mandante pecuniam subministravit.

Jurysta zacytował edykt Marka Aureliusza, który dotyczy uprzywilejowanej sytuacji wierzyciela, który udzielił pożyczki na ściśle określoną inwestycję¹⁰⁰⁸.

Zgodnie z rozstrzygnięciem wierzyciel udzielający dłużnikowi pożyczki na remont budynku (*restitutionem aedificiorum crediderit*) uzyskuje *privilegium exigendi*¹⁰⁰⁹. Chodzi o przypadek, w którym wierzyciel będzie zgodnie z zaleceniami właściciela przekazywał pieniądze robotnikom tytułem wynagrodzenia¹⁰¹⁰. Zamieszczenie przedmiotowego fragmentu w księdze czterdziestej drugiej Digestów „*De rebus auctoritate iudicis possidendis seu vendundis*”, czyli o wprowadzeniu w posiadanie rzeczy przez pretora, mogło wywołać skutek w postaci jej sprzedaży przez władzę sądową, a nie przez samego zabezpieczonego¹⁰¹¹. Wierzyciel w taki sposób uzyskiwał zaspokojenie swej wierzytelności¹⁰¹².

Ulpian powtarza wskazane powyżej rozstrzygnięcie jeszcze w dwóch fragmentach źródłowych. Pierwszy z tych tekstów pochodzi z *De officio consularium*¹⁰¹³ (D. 12, 1, 25¹⁰¹⁴). Był to jedyny fragment księgi pierwszej *De officio consularium* autorstwa Ulpiana zrekonstruowany przez O. Lenela¹⁰¹⁵. Został on zamieszczony przez kompilatorów justyniańskich w tytule pierwszym księgi dwunastej Digestów dotyczącym wierzytelności oraz sposobów dochodzenia roszczeń. Jurysta powtarza w nim rozstrzygnięcie Marka Aureliusza, ale nie wskazuje na źródło jego pochodzenia¹⁰¹⁶.

Również Ulpian przedstawia przedmiotowe rozstrzygnięcie w księdze siedemnastej komentarza do edyktu¹⁰¹⁷. W Digestach fragment ten został umieszczony w tytule *De cessione bonorum* (D. 42, 3, 1¹⁰¹⁸). W księdze dotyczącej kwestii związanych z ochroną wprowadzonego w posiadanie majątku decyzją pretora mamy więc doczynienia z taką sytuacją¹⁰¹⁹.

---

¹⁰⁰⁸ N. VAN DER WALL, *Punti di vista. La codificazione di Justinien et la pratique contemporaine*, 10.1 (1964), s. 223.

¹⁰⁰⁹ O. LENEL, *Palingenesia iuris civilis*, cit., frg. 1435, s. 793.

¹⁰¹⁰ M. KASER, K. HACKL, *Das römische Zivilprozessrecht*, cit., przyp. 7, s. 420.

¹⁰¹¹ I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 114.

¹⁰¹² H. DERNBURG, op. cit., s. 269.

¹⁰¹³ O. LENEL, *Palingenesia iuris civilis*, cit., t. II, frg. 2046, s. 950.

¹⁰¹⁴ D. 12, 1, 25 (*Ulpianus libro singulari de officio consularium*): *Creditor, qui ob restitutionem aedificiorum crediderit in pecuniam quam crediderit privilegium exigendi habebit.*; szersze rozważania na s. 152.

¹⁰¹⁵ O. LENEL, *Palingenesia iuris civilis*, cit., t. II, frg. 2046, s. 950.

¹⁰¹⁶ I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 115.

¹⁰¹⁷ O. LENEL, *Palingenesia iuris civilis*, cit., t. II, frg. 579, s. 515. W rekonstrukcji O. LENELA rozważania te poprzedzały bezpośrednio fragment D. 6, 1, 73 pr.

¹⁰¹⁸ D. 42, 3, 1 (*Ulpianus libro septimo decimo ad edictum*): *Creditori, qui ob restitutionem aedificiorum crediderit, privilegium exigendi datur.*; szersze rozważania na s. 153-154.

¹⁰¹⁹ I. SZPRINGER, *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, cit., s. 115.

Wierzyciel dokonujący nakładów na rzecz wcześniej już zastawioną uzyskał więc *privilegia exigendi*. Analogiczne przypadki odnośnie do zbiegu uprzywilejowanych wierzytelności dotyczą więc stanów faktycznych, w których przyznano zastaw uprzywilejowany pod względem pierwszeństwa. Ponadto uprawnienia zastawnika w przypadku wszczęcia postępowania były ograniczone. Albowiem ustępował on w każdym przypadku prawom innych zastawników uprzywilejowanych egzekucyjnie. Powtarzane przez Ulpiana rozstrzygnięcie jest dowodem na to, że postępowanie dotyczące przywilejów egzekucyjnych (*privilegium exigendi*) dało również początek uprzywilejowaniu wierzyciela z tytułu zastawu.

Analiza przywilejów egzekucyjnych potwierdziła, że w prawie rzymskim dla ustalenia porządku pierwszeństwa w przypadku zbiegu uprzywilejowanych wierzytelności obowiązywała reguła *privilegia non ex tempore aestimantur, sed ex causa, et si eiusdem tituli fuerunt, concurrunt, licet diversitates temporis in his fuerint*. Pomimo tego pojawiły się wyjątki od ogólnej zasady. Albowiem w rzymskim procesie formułkowym można odnaleźć rozstrzygnięcia dotyczące przyznania pierwszeństwa zaspokojenia poszczególnych wierzytelności, które korzystały z przywileju egzekucyjnego. Funkcjonowanie tych wyjątków determinuje wprowadzenie wskazanej powyżej reguły, która ma obowiązywać we wszystkich tych przypadkach, gdy prawo nie stanowi inaczej. Ponadto większość tekstów źródłowych dotyczących zbiegu uprzywilejowanych wierzytelności, w tym także reguła kolizyjna, zostały umieszczone przez kompilatorów justyniańskich w czterdziestej drugiej księdze tytułu piątego Digestów justyniańskich („*De rebus auctoritate iudicis possidendis seu vendundis*”). Kilka tekstów znajduje się poza nią. Świadczą one o tym, że instytucja *privilegium exigendi* w okresie prawa klasycznego była instytucją w pełni wykształconą. Analizując podejście jurysprudencji do przywilejów egzekucyjnych, w tym w stosunku do pojawiających się problemów natury prawnych m.in. zbiegu uprzywilejowanych wierzytelności, można nawet przyjąć, że instytucja *privilegium exigendi* była znana prawu rzymskiemu już dużo wcześniej, ale nie zachował się żaden tekst źródłowy, który by to potwierdzał.

Zakończenie

Zadaniem niniejszej pracy było ukazanie rozwiązań, które wykorzystywali Rzymianie w sferze prawa prywatnego, rozwiązań mających na celu uprzywilejowanie jednej ze stron postępowania egzekucyjnego, jakim był wierzyciel. Obraz wyłaniający się z analizy źródeł dotyczących przywilejów egzekucyjnych jest złożony i zawiera w sobie wiele rozstrzygnięć, przez co nie można mówić o jednej, spójnej konstrukcji prawnej obejmującej wszystkie przywileje egzekucyjne. Jednak przeprowadzone badania nad przywilejami egzekucyjnymi w rzymskim procesie formułkowym pozwalają na wskazanie kilku spostrzeżeń.

W literaturze do chwili obecnej nie było kompleksowego opracowania w odniesieniu do przywilejów egzekucyjnych w rzymskim procesie formułkowym z zaproponowanym w niniejszej pracy kształcie. Omówienie problematyki *privilegium exigendi*, w tym ustalenie charakteru prawnego tego mechanizmu zabezpieczenia wierzytelności, pozwoliło ustalić, iż przywileje egzekucyjne były instytucją na tyle istotną, że wykorzystano ją także w Kodeksie justyniańskim.

Widać wyraźnie, iż kształtowanie się przywilejów w prawie klasycznym bezspornie wpłynęło na postępowanie egzekucyjne w rzymskim procesie formułkowym, a w związku z tym na konieczność zwerbalizowania zasad uprzywilejowania w rzymskim procesie formułkowym. Powstanie *privilegium exigendi* było spowodowane faworyzowaniem wierzytelności określonych grup podmiotów lub pewnych sytuacji, dostrzegalnych jednak w całym porządku prawnym, a nie jedynie w przypadku postępowania egzekucyjnego.

Dokonana analiza pozwoliła ustalić, iż wszystkie omawiane przywileje egzekucyjne w rzymskim procesie formułkowym łączy jedna generalna cecha. Albowiem przywileje te były zawsze wzmacniane zastawem.

Ponadto źródła uzasadniły tezę, że to właściwie w przywilejach egzekucyjnych należy upatrywać korzeni hipotek (zastawów) uprzywilejowanych. Pierwotna ochrona ściśle określonych kategorii wierzytelności w postaci uprzywilejowania w postępowaniu egzekucyjnym ewoluuje w kierunku przyznania wierzycielom również zastawów uprzywilejowanych. Uzasadnieniem takiego stanu rzeczy była okoliczność, iż jedynie w przypadku konkursu wierzycieli, a więc postępowania egzekucyjnego uniwersalnego, uprzywilejowanie określonych wierzytelności umożliwiało pierwszeństwo zaspokojenia przez

uprawnionych wierzycieli. Jednak istniał również w takiej sytuacji wyjątek, albowiem w przypadku prywatnej sprzedaży składników majątku dłużnika na podstawie przysługującego dłużnikowi *ius vendendi*, korzystający z *privilegium exigendi* byli pomijani. W rzymskim procesie formułkowym wierzycielom korzystającym tylko z przywileju egzekucyjnego został przyznany zastaw ustawowy i z reguły uprzywilejowany. Stany faktyczne odnoszące się do *privilegium exigendi* przedstawione w źródłach prawa dowodzą, iż są one zbieżne ze stanami faktycznymi, w których został przyznany zastaw uprzywilejowany. Na szczęście zakresy tych dwóch odmiennych mechanizmów zabezpieczenia wierzytelności krzyżowały się i uzupełniały wzajemnie, chroniąc interesy uprzywilejowanych. W regulacjach odnoszących się do uprzywilejowania *privilegium exigendi* należy również szukać korzeni pierwszeństwa (uprzywilejowania) osoby dokonującej *versio in rem*. Potwierdzenie takiej sytuacji odnaleźć można w źródłach prawa rzymskiego, które opisują m.in. sytuację, w której wierzyciel dokonujący nakładów na rzecz wcześniej już zastawianą uzyskiwał przywilej egzekucyjny.

Analiza źródeł w zakresie przywilejów egzekucyjnych pozwoliła zweryfikować postawione na wstępie pytania. Należy wskazać, iż *privilegium exigendi* miało charakter wyjątkowego środka prawnego, który był przyznawany określonym kategoriom wierzycieli w oznaczonych sytuacjach. Sam zwrot *privilegium exigendi* w rzymskim procesie formułkowym oznaczał przywilej egzekucyjny, który przysługiwał pewnym kategoriom wierzycieli, polegający na ich pierwszeństwie w zaspokojeniu się z majątku dłużnika w przypadku egzekucji uniwersalnej.

Dzięki podjętej próbie uporządkowania źródeł jurystycznych i niejurystycznych dotyczących przywilejów egzekucyjnych możliwe było dokonanie klasyfikacji *privilegium exigendi*. Został przyjęty podział przywilejów egzekucyjnych według trzech grup. Są to *privilegia exigendi* występujące w prawie publicznym, w prawie familijny oraz w prawie obligacyjnym. Do każdej z grup zostały przyporządkowane odpowiednie wierzytelności (w ramach, których wyszczególniono także uprzywilejowane kategorie wierzycieli), którym zostało przyznane *privilegium exigendi*.

Najszerzą grupę stanowią wierzytelności w prawie familijnym i spadkowym. W ramach tej dziedziny prawa można wyszczególnić trzy rodzaje wierzytelności korzystające z przywileju egzekucyjnego, a mianowicie: 1) z tytułu zwrotu posagu przysługujące kobiecie, 2) z tytułu dokonania pochówku oraz 3) roszczenia pupila przeciwko opiekunowi oraz osoby poddanej kurateli wobec kuratora z tytułu sprawowania przez nich obowiązków. W prawie

obligacyjnym przyznano *privilegium exigendi* dwóm grupom wierzytelności: 1) z tytułu udzielenia przez wierzyciela pożyczki na dokonanie nakładów na rzecz stanowiącą własność innej osoby oraz 2) wierzytelności z tytułu zdeponowanych kwot u bankiera. Natomiast w prawie publicznym przywilej ten przysługiwał jedynie wierzytelnościom publicznoprawnym i przysługującym podmiotom publicznym z tytułu umów przypominających umowy prywatnoprawne.

W ramach wskazanych gałęzi można dokonać także drugiego podziału dotyczącego *privilegium exigendi*. Chodzi o klasyfikację kategorii wierzycieli uprzywilejowanych i sytuację, w jakiej przysługiwał wierzycielowi przywilej egzekucyjny w rzymskim procesie formułkowym. W prawie familijnym i spadkowym wyszczególnić należy trzy takie grupy podmiotów: 1) kobietę o zwrot posagu, 2) wierzyciela o zwrot kosztów przeznaczonych na pogrzeb, 3) pupila przeciwko opiekunowi oraz osoby poddanej kuratelii wobec kuratora z tytułu sprawowania przez nich obowiązków. W prawie publicznym w stosunku do wierzytelności publicznoprawnych i przysługujących podmiotom publicznym z tytułu umów przypominających umowy prywatnoprawne można także wskazać trzy grupy: 1) *fiscus*, 2) *fiscus Caesaris*, 3) *civitas*. Natomiast w prawie obligacyjnym występowały dwie kategorie wierzycieli, a mianowicie: 1) pożyczkodawca w stosunku do pożyczki udzielonej celem poczynienia nakładów na okręt lub też budynek oraz 2) depozytariusz wobec bankiera o zwrot zdeponowanych kwot.

Przywileje egzekucyjne w prawie publicznym w rzymskim procesie formułkowym wynikały z funkcji, jakie realizowało państwo, a więc leżały w interesie wszystkich obywateli. Względem tego celu interes indywidualny musiał ustąpić. *Fiscus* oraz gminy korzystały z przywilejów odnośnie do zaspokojenia wierzytelności. Uprzywilejowana pozycja *fiscusa* wobec innych wierzycieli i dłużników umożliwiała zaspokojenie należności publicznoprawnych bez względu na wartość majątku dłużnika i wysokość wierzytelności innych uczestników postępowania egzekucyjnego. Jedynie w przypadku *actio in rem* wierzyciela prywatnego przywilej egzekucyjny nie uzyskał pierwszeństwa. Z drugiej natomiast strony zabezpieczenie wierzytelności publicznoprawnych, poprzez nadanie im pierwszeństwa zabezpieczenia zaspokojenia w przypadku egzekucji, było skuteczne jedynie w przypadku postępowania konkursowego. *Privilegium exigendi* nie było więc instytucją wystarczającą dla ochrony interesów państwa. W konsekwencji spowodowało to konieczność poszukiwania skuteczniejszych form zabezpieczenia należności publicznoprawnych, które podmiot publiczny mógł dopiero uzyskać poprzez wdrażenie instytucji prawa prywatnego w

postaci zastawu ustawowego stanowiącego zabezpieczenia generalne na majątku dłużnika do reżimu publicznoprawnego.

W prawie rodzinnym w przypadku wierzytelności o zwrot posagu badania odzwierciedliły różnicowanie terminologiczne i instytucjonalne również w obrębie samego prawa posagowego. Uzasadnieniem uprzywilejowania kobiety w prawie rzymskim była w szczególności jej pozycja prawno – społeczna. Nadanie przywileju egzekucyjnego leżało, jak najbardziej w interesie państwa. *Privilegium exigendi dotis* jako przywilej stał się podstawą odzyskania posagu w pierwszej kolejności przed innymi wierzycielami. Przywilej ten miał więc pierwszeństwo w stosunku do wszystkich innych praw i został usankcjonowany jako realna gwarancja odzyskania majątku posagowego w rzymskim procesie formułkowym. Stanowiło to znaczną poprawę pozycji kobiet, której małżeństwo zostało rozwiązane.

Privilegium exigendi dotis odnosił się do byłej żony, która wnosząc skargę o zwrot posagu miała pierwszeństwo nawet przed wierzycielami fiskusa. W okresie postępowania formułkowego także *quasi uxor* oraz kobieta po dokonaniu zaręczyn otrzymały *privilegium exigendi quasi dotis*. Ich uprzywilejowana pozycja była konieczna, gdyż odzyskane dobra posagowe były im niezbędne szczególnie w sytuacji zawarcia kolejnych zaręczyn czy małżeństwa, ponieważ mogły zostać ustanowione jako posag oraz stanowić inne koszty małżeństwa. Próby rozszerzenia kręgu osób uprawnionych do żądania zwrotu posagu nie przyniosły efektu w postaci *privilegium exigendi*. Przywilej posagowy należał się więc jedynie kobietom we wskazanych powyżej sytuacjach. Ponadto nie był on ani dziedziczny, ani też nie należało go rozciągać na osoby trzecie, które ustanowiły posag.

Z czasem okazało się niestety, że przywilej egzekucyjny małżonki nie był wystarczająco skuteczny, nawet wówczas, gdy przysługiwał jej zastaw na całym majątku męża. W konsekwencji zaczęto przyznawać kobietom pierwszeństwo zaspokojenia z zastawu, dzięki czemu żona uzyskała prawo mocniejsze względem wierzycieli, na rzecz których wcześniej ustanowiono zabezpieczenie.

Prawo rzymskie w procesie formułkowym przyznawało *privilegium exigendi* także w stosunku do wierzytelności pupila czy osoby poddanej kurateli. Przy czym nie było ważne, czy osoba działała jako opiekun, czy prowadziła cudze sprawy bez zlecenia, albowiem w obu przypadkach pupil miał prawo korzystać z przywileju egzekucyjnego w stosunku do sprawującego opiekę, jego dziedziców i innych sukcesorów. Wskazania wymaga fakt, iż jest to przywilej osobisty i niedziedziczny. Ponadto pupilowi oraz osobie, nad którą sprawowano kuratelę przysługiwał przywilej egzekucyjny zarówno przeciwko opiekunowi, czy

kuratorowi, jak i jego spadkobiercom. Taki przywilej przyznano również dla tych, którym ze względu na ich ułomność lub marnotrawstwo ustanowiono kuratorów. Analogiczny przywilej należał się głuchemu, niememu i pomyłonemu.

Kolejną grupą wierzytelności, które korzystały z przywileju polegającego na pierwszeństwie zaspokojenia z majątku dłużnika, w sytuacji gdy majątek dłużnika nie wystarczał na zaspokojenie wszystkich wierzycieli, są wierzytelności o zwrot kosztów wyłożonych na pogrzeb. W sytuacji dotyczącej przywileju egzekucyjnego z tytułu kosztów wyłożonych na pogrzeb nie miało znaczenia, kto poniósł koszty pochówku zmarłego. Jeśli doszło do egzekucji z majątku zmarłego wierzytelność o ich zwrot korzystała z pierwszeństwa zaspokojenia. Wszystkie wydatki na pochówek zmarłego traktowano jako koszty uprzywilejowane i miały one pierwsze miejsce wśród wszystkich długów.

W zakreślonym cezurą badawczą okresie istnienie oraz skuteczność *privilegium exigendi* odnośnie do wierzytelności pupila oraz wierzytelności o zwrot kosztów wyłożonych na pogrzeb nie budzi wątpliwości odnośnie do wskazanej wierzytelności.

Przywileje egzekucyjne w przypadku prawa obligacyjnego w rzymskim procesie formułkowym dotyczyły wierzytelności o zwrot pożyczki udzielonej celem dokonania nakładów w interesie pożyczkobiorcy. *Privilegium exigendi* było przyznane pożyczkodawcom jedynie w przypadku udzielenia pożyczki celem dokonania nakładów na budynek lub okręt. Zabezpieczone było roszczenie wierzyciela o zwrot pożyczki udzielonej nie tylko na zbudowanie i wyposażenie, remont, ale również na zakup i uzbrojenie okrętu oraz sądowe dochodzenie zwrotu środków w przypadku sprzedaży okrętu. Kolejną grupą wierzytelności, są wierzytelności, z których korzystali klienci banku w sytuacji upadłości bankiera. Ustawodawstwo dotyczące *privilegium exigendi* wierzytelności depozytariusza wobec bankiera cechuje brak jego kompleksowego unormowania i dlatego nie można stwierdzić pełnego wykształcenia się przywilejów egzekucyjnych odnośnie do wskazanej wierzytelności prawa obligacyjnego.

Ustalenie znaczenia *privilegium exigendi* oraz zasad funkcjonowania przedmiotowej instytucji w rzymskim procesie formułkowym zostało dokonane dzięki odwołaniu się do dogmatycznego podziału prawa w znaczeniu przedmiotowym na *ius commune* i *ius singulare*. Według prawa rzymskiego wyróżniano przywileje przynoszące korzyści, będące swego rodzaju dobrodziejstwami prawa (*privilegium favorabile, beneficium*), oraz przywileje uciążliwe (*privilegium odiosum*). Przy czym sformułowanie „uprzywilejowanie” użyto więc

jedynie odnośnie do prerogatyw przyznanych przez prawo rzymskie. Idea przywilejów egzekucyjnych była już w prawie klasycznym zakorzeniona w społeczeństwie rzymskim i doskonale funkcjonująca. *Privilegium exigendi* znane prawu rzymskiemu stanowiły wzór dla późniejszych rozwiązań prawnych dotyczących uprzywilejowania pewnych grup wierzycieli w postępowaniu egzekucyjnym, w tym ustawodawstwa nowożytnego oraz współczesnych regulacji polskiego prawa cywilnego.

Poza tym nasuwa się stwierdzenie, iż pomimo nieprecyzyjnych konturów czasu powstania i obowiązywania niektórych przywilejów egzekucyjnych, regulacje spotykane w okresie obowiązywania procesu formułkowego posiłkowo obowiązywały w czasie funkcjonowania procesu kognicyjnego, lub odwrotnie dlatego, że posiłkowo były wykorzystywane w okresie procesu kognicyjnego - to znane były już w czasie istnienia *per formulas*.

Dokonana analiza źródłowa *privilegium* wskazała, jak istotną instytucją prawną były przywileje egzekucyjne. Nie bez znaczenia jest też wiarygodność tekstów źródłowych traktujących o przedmiotowej instytucji prawnej oraz brak systematyczności tekstów prawniczych czy też prawnych dotyczących poszczególnych przywilejów egzekucyjnych w rzymskim procesie formułkowym. Mimo tych istotnych zastrzeżeń na gruncie zachowanego materiału źródłowego należy stwierdzić, iż zagadnienia związane z poszczególnymi wierzytelnościami korzystającymi z przywileju egzekucyjnego trzeba kojarzyć w szczególności z dziedziną prawa, do której przynależą. A przypadku zbiegu uprzywilejowanych wierzytelności, wierzytelności egzekucyjne należało oceniać według przyczyny ich powstania, a nie według czasu. Albowiem *privilegia exigendi*, które powstały w związku z ochroną takiej samej sprawy są równe, pomimo tego, że powstały w różnym czasie.

Ustawodawstwo odnośnie do przywilejów egzekucyjnych w rzymskim procesie formułkowym nie stanowiło zwartego, koherentnego systemu uprzywilejowania pewnych grup wierzycieli. Mimo to należy podkreślić głęboką świadomość w zakresie konieczności uprzywilejowania wskazanych kategorii wierzycieli. Ponadto zgrupowane *privilegium exigendi* według gałęzi prawa publicznego i prywatnego (familijnego oraz obligacyjnego) - z jednej strony pokazało, jak nieuporządkowaną instytucją są przywileje egzekucyjne. Natomiast z drugiej strony, jak ważna była to instytucja dla społeczeństwa i państwa.

Indeks źródeł

1. Źródła prawne

1.1. Źródła przedjustyniańskie

Codex Theodosianus (ed. T. Mommsen, P. Krüger, t. I/1-2, Berlin 1906)

CTh. 2, 30, 1	[54]
CTh. 3, 16	[105]
CTh. 9, 11, 1	[11]
CTh. 9, 42, 1, 4	[90]
CTh. 10, 11, 1	[41, 61, 62, 63]

Gai Institutiones (ed. J. Bavera, FIRA, t. II)

G. 1, 3	[44]
G. 1, 114	[127]
G. 1, 115	[127]
G. 1, 142	[127]
G. 1, 144	[97, 128]
G. 1, 145	[97, 127, 128]
G. 1, 155	[128]
G. 1, 164	[128]
G. 1, 192	[127, 128]
G. 1, 194	[127]
G. 1, 196	[105]
G. 2, 83	[130, 131]
G. 2, 84	[130, 131]
G. 2, 155	[50, 180, 182]
G. 2, 190	[127]
G. 2, 217	[34]
G. 2, 255	[34]
G. 3, 90	[149, 150]

G. 3, 114	[52]
G. 3, 173	[149]
G. 4, 21	[23]
G. 4, 26-29	[24]
G. 4, 30	25 [26]
G. 4, 51 - 52	[50]

Lex duodecim tabularum (ed. S. Riccobono, FIRA, t. I)

I. 4	[23]
I. 5	[149]
III. 1	[10, 22]
III. 2	[23]
III. 3-4	[23]
V. 6	[126]
V. 7	[125]
VI. 1	[149]
IX. 1	35
IX. 2	35
X. 1	[140]
XII. 1	[24]

Pauli Sententiae

1, 21, 15	144, 183 [40, 58]
3, 4a, 7	[125]
3, 4a, 12	[132]
5, 12, 10	82, 178, 179 [40, 41, 58, 61, 62, 63, 78, 81]

Tituli ex corpore Ulpiani

5, 2-3	[105]
6, 1	[100]
6, 3	[100]
11, 1	[97]

11, 22	[128]
11, 24	[127]
11, 27	[128]
12, 1	125
12, 2	[125]
12, 3	[126]

1.2. Corpus Iuris Civilis

Codex (ed. P. Küger, *Codex Iustinianus, Corpus Iuris Civilis*, t. II, Berolini 1877, przedruk 1954)

C. 1, 2, 10 pr.	[42]
C. 1, 3, 49 pr.	[39]
C. 1, 5, 1	[42]
C. 2, 3, 30	[34]
C. 2, 7, 7	[42]
C. 2, 7, 12	[42]
C. 2, 7, 23, 6	[42]
C. 2, 7, 25, 4	[42]
C. 2, 7, 26, 2	[42]
C. 2, 18, 16	92 [92]
C. 3, 28, 24	[38]
C. 3, 28, 37, 1 - 2	[39]
C. 3, 31, 10	[34]
C. 4, 8, 1	[87]
C. 4, 9, 1	[90]
C. 4, 13	[95]
C. 4, 18	171
C. 4, 18, 1	171
C. 4, 18, 2 pr.	171
C. 4, 18, 2, 1	172 [173]
C. 4, 18, 2, 1a	173
C. 4, 18, 2, 1b	173

C. 4, 18, 2, 1c	174
C. 4, 18, 2, 1d	174
C. 4, 18, 3	174
C. 4, 34, 3	[164]
C. 4, 34, 8	[164]
C. 4, 43	[95]
C. 4, 46, 1	[62, 63]
C. 5, 6, 7	[133]
C. 5, 11, 7	[100, 104]
C. 5, 12, 9	182, 109 [40, 58, 61, 111]
C. 5, 12, 14	[104, 110]
C. 5, 12, 30	[110]
C. 5, 13, 1	[102, 123]
C. 5, 13, 1, 5	[123]
C. 5, 13, 1, 13a	[123]
C. 5, 13, 1, 16	[123]
C. 5, 14, 3	[122]
C. 5, 18, 3	[116]
C. 6, 21	[38]
C. 6, 21, 6	[38]
C. 6, 50, 18, 1	[34]
C. 7, 8, 2	[76]
C. 7, 8, 6	[133]
C. 7, 53, 4	55
C. 7, 72, 2	[180]
C. 7, 72, 6 pr.	57
C. 7, 72, 6, 1	57
C. 7, 72, 7	[180]
C. 7, 73	[61]
C. 7, 73, 1	[89]
C. 7, 73, 2	85 [41, 61, 62, 63, 74]
C. 7, 73, 3	92 [92]
C. 7, 73, 5	[74]
C. 7, 73, 7	92

C. 7, 74, 1	108 [40, 58, 102]
C. 8, 11, 7	[42]
C. 8, 14, 1	[62, 63, 74]
C. 8, 14, 2	[74]
C. 8, 14, 4	[89]
C. 8, 16, 7 pr.	[54]
C. 8, 16, 8	[54]
C. 8, 17, 9	57
C. 8, 18, 2 pr.	76
C. 8, 18, 2, 1	76
C. 10, 1	[61]
C. 10, 5	[61]
C. 10, 9	[61]
C. 10, 7, 1	89, 180
C. 10, 13, 1, 1	[41, 61, 62, 63]
C. 10, 32, 64, 1	[42]
C. 10, 32, 66 pr.	[42]
C. 11, 8, 1	[42]
C. 11, 15	[42]
C. 11, 15, 1 pr.	[42]
C. 11, 15, 1, 1	[42]
C. 11, 21	[42]
C.11, 21, 1	[42]
C. 12, 1, 17, 2	[42]
C. 12, 5, 2 pr.	[42]
C. 12, 62, 3 - 4	89

Digesta (ed. T. Mommsen, *Digesta, Corpus Iuris Civilis*, t. I, Berolini 1872, [P. Krüger, 1911] przedruk 1954)

D. 1, 2, 32, 2	[41, 61, 62, 63]
D. 1, 3, 15	[51]
D. 1, 3, 16	50 [33]
D. 1, 5, 9	[97]

D. 2, 14, 33	118
D. 2, 14, 28 pr.	[130]
D. 3, 4, 7, 1	[80]
D. 4, 4, 3, 10	[39]
D. 4, 6, 38 pr.	[34]
D. 5, 3, 13, 1	[113]
D. 6, 1, 73 pr.	[184]
D. 6, 2, 12 pr.	[103]
D. 9, 2, 51	[52]
D. 10, 2, 7	[34]
D. 11, 7	[141]
D. 11, 7, 14, 1	145 [40]
D. 11, 7, 45	144 [40]
D. 11, 7, 46, 2	41, 140, 146 [40]
D. 11, 8	[141]
D. 12, 1	[30]
D. 12, 1, 2	[149]
D. 12, 1, 2, 2	[150]
D. 12, 1, 2, 3	[150]
D. 12, 1, 3	[149]
D. 12, 1, 9, 7	131 [130]
D. 12, 1, 9, 9	165 [165]
D. 12, 1, 10	165 [165]
D. 12, 1, 25	42, 152, 184 [40, 41, 42, 58, 155, 184]
D. 12, 4, 8	112
D. 12, 6, 29	129
D. 14, 6, 2	180
D. 16, 3, 1 pr.	158
D. 16, 3, 1, 8	[166]
D. 16, 3, 7, 2	162, 164, 166, 169, 170 [40, 58, 164, 170]
D. 16, 3, 7, 3	[166]
D. 16, 3, 8	165, 166 [168]
D. 16, 3, 24	159, 168 [168, 169]
D. 16, 3, 25, 1 pr.	[163]

D. 16, 3, 25, 1	169
D. 16, 3, 26	165
D. 17, 1, 22, 10	[125]
D. 17, 2	[30]
D. 17, 2, 52	152, 156
D. 17, 2, 52, 7	156
D. 17, 2, 52, 10	152, 154, 156 [40, 58]
D. 17, 2, 52, 11	157
D. 18, 1, 26	[130]
D. 19, 1, 13, 29	[131]
D. 19, 2, 31	159 [168]
D. 20, 1, 25	[74]
D. 20, 4, 7 pr.	[133]
D. 20, 4, 8	84
D. 20, 4, 21 pr.	72, 86, 138 [73, 74]
D. 20, 4, 21, 1	72
D. 20, 6, 12 pr.	91
D. 22, 2, 6	[151]
D. 23, 2, 1	[95, 96]
D. 23, 2, 4	[105]
D. 23, 2, 19	110 [104]
D. 23, 2, 60, 6	[133]
D. 23, 2, 67 pr.	[133]
D. 23, 3, 2	[104, 105]
D. 23, 3, 3	114
D. 23, 3, 5 pr.	[100]
D. 23, 3, 7, 2	[100]
D. 23, 3, 7, 3	[114]
D. 23, 3, 41, 2	[100]
D. 23, 3, 54	[67]
D. 23, 3, 66	[100]
D. 23, 3, 74	116
D. 23, 3, 76	[98]
D. 23, 3, 78	[100]

D. 23, 4, 2	[122]
D. 23, 4, 10	118
D. 23, 4, 23	119
D. 23, 5	[102]
D. 24, 1, 5 pr.	[103]
D. 24, 1, 27	[103]
D. 24, 1, 66 pr.	[103]
D. 24, 1, 66, 1	[103]
D. 24, 3, 22, 13	115
D. 24, 3, 45	121
D. 26, 1, 1, pr.	[126]
D. 26, 2, 1 pr.	[128]
D. 26, 7, 40	38
D. 26, 8, 9 pr.	[131]
D. 27, 9, 2	[74]
D. 27, 9, 3 pr.	[133]
D. 27, 9, 3, 1	[67]
D. 27. 10, 1 pr	[125]
D. 27, 10, 1, 1	[132]
D. 27, 10, 5	48
D. 27, 10, 10 pr.	[130]
D. 27, 10, 15 pr.	137
D. 27, 10, 15, 1	135, 137 [40, 58]
D. 28, 3, 6, 7	[38]
D. 28, 3, 6, 13	[38]
D. 29, 1	[38]
D. 29, 1, 3	[38]
D. 29, 1, 24	[38]
D. 29, 1, 35	[38]
D. 29, 2, 63	[34]
D. 29, 4, 19	[34]
D. 29, 7, 2, 2	[52]
D. 30, 11	[34]
D. 35, 2, 18 pr.	[39]

D. 36, 1, 56	[34]
D. 37, 6, 1, 2	[34]
D. 37, 6, 1, 22	[39]
D. 37, 6, 6	[110]
D. 39, 4, 16, 12	[71]
D. 39, 5, 1	[103]
D. 40, 1, 10	[74]
D. 40, 5, 23, 2	[34]
D. 40, 5, 23, 3	[52]
D. 40, 5, 23, 3 pr.	51
D. 42, 1, 15	[56]
D. 42, 1, 15, 2	[67]
D. 42, 1, 15, 5	55
D. 42, 3	[30]
D. 42, 3, 1	42, 153, 155, 184 [40, 41, 42, 58, 184]
D. 42, 3, 4 pr.	49
D. 42, 3, 6	[50]
D. 42, 3, 8	[50]
D. 42, 5	[30]
D. 42, 5, 17	[40]
D. 42, 5, 17 pr.	107, 144 [40]
D. 42, 5, 17, 1	105, 106, 107, 108, 116 [40, 58, 111, 113]
D. 42, 5, 18	106, 107 [111]
D. 42, 5, 19	108
D. 42, 5, 19 pr.	107 [40, 58, 111]
D. 42, 5, 19, 1	131, 134, 137 [40, 58]
D. 42, 5, 20	135 [40, 58]
D. 42, 5, 21	135 [40, 58]
D. 42, 5, 22 pr.	135
D. 42, 5, 22, 1	135 [40, 58]
D. 42, 5, 23	136 [40, 58]
D. 42, 5, 24	[40, 58]
D. 42, 5, 24 pr.	42, 136, 137, 155 [42, 136]
D. 42, 5, 24, 1	42, 153, 154, 155, 183 [40, 42, 58]

D. 42, 5, 24, 2	164, 165, 169, 170 [40, 58, 157, 164, 170]
D. 42, 5, 24, 3	164, 169 [40, 58, 157]
D. 42, 5, 26	154, 155 [40, 58]
D. 42, 5, 32	177 [76]
D. 42, 5, 34	82, 154, 156, 179 [40, 58, 61, 74, 151]
D. 42, 5, 38, 1	78, 82, 178, 179 [40, 58, 61, 78]
D. 42, 6	180
D. 42, 6, 1, 1	[181]
D. 42, 6, 1, 3	[180, 181]
D. 42, 6, 1, 4	180, 181 [181]
D. 42, 6, 1, 10	[180]
D. 42, 6, 1, 12	[181]
D. 42, 6, 1, 14	[180]
D. 42, 6, 1, 17	[181]
D. 42, 6, 1, 18	[180]
D. 42, 6, 5	[180, 181]
D. 42, 6, 6 pr.	[180]
D. 45, 1, 6	[130]
D. 45, 1, 56, 2	[123]
D. 46, 1, 68, 1	[71, 77]
D. 46, 2, 3	[130]
D. 46, 2, 29	122
D. 46, 3, 78	[129]
D. 46, 6, 1 pr.	[180]
D. 47, 2, 1	[163]
D. 47, 2, 52, 16	[163]
D. 47, 2, 68 pr.	[163]
D. 47, 2, 79	163
D. 47, 12	[141]
D. 48, 5, 7	[133]
D. 48, 5, 23, 1	[34]
D. 49, 14, 3, 7	85
D. 49, 14, 6 pr.	72, 76, 83, 88 [40, 58, 61, 74, 179]
D. 49, 14, 6, 1	91

D. 49, 14, 17	89, 179
D. 49, 14, 21	[74]
D. 49, 14, 28	87
D. 49, 14, 37	[74]
D. 49, 14, 46, 3	[74]
D. 50, 1, 10	83 [40, 58, 91]
D. 50, 6, 6, 10	[71]
D. 50, 15, 5, 2	[74]
D. 50, 16, 46, 1	[97]
D. 50, 17, 30	[95]
D. 50, 17, 68	39 [34]
D. 50, 17, 173	[28]
D. 50, 17, 173 pr.	49 [50]
D. 50, 17, 196	39 [33, 34, 53]

Institutiones (ed. P. Krüger, *Corpus Iuris Civilis*, t. I, *Institutiones*, Berolini 1872, przedruk 1954)

I. 1, 9, 1	[96]
I. 1, 13, 1	[127]
I. 1, 22	[105]
I. 1, 24, 3	[133]
I. 2, 11, 3 - 5	[38]
I. 2, 19, 1	[34]
I. 2, 23, 7	[34]
I. 3, 7	[127]
I. 4, 6, 8	[173, 174]
I. 4, 6, 40	[50]

2. Źródła literackie

Aulus Gellius

Noctes Atticae

4, 3, 1 – 2	[103]
10, 20, 1 - 4	43, 52 [30, 32, 52]
10, 20, 5 – 11	45
10, 23, 4	[104]
17, 21, 44	[182]
20, 1, 19	[10]
20, 1, 39 - 41	[10]
20, 1, 46-47	[10]

Cicero = Marcus Tullius Cicero

Pro Domo

17, 43	37 [35]
--------	---------

De legibus

3, 4, 11	35, 36
3, 19, 44	35, 36

Pro Mureno

12, 27	[128]
--------	-------

Pro Sestio

30, 65	37 [35]
--------	---------

Topica

23	99
----	----

Festus = Sextus Pompeius Festus

De verborum significatu cum Pauli Epitome (ed. W. M. Lindsay, BT 1913, przedruk 1997; K. Müller, Leipzig 1839, 1880)

M. 226 L. 262 46 [52]

L. 137 66

L. 326 [45]

Isidorus Hispalensis

Etym.

5, 18 46 [52]

Livius = Titus Livius

Ab Urbe condita libri (Tito Livio, *Storia do Roma dalla sua fondazione, Testo latino a fronte*, t. I [I-II], Milano 1996, (opr.) R. Syme, C. Moreschini, M. Scàndola; t. III [V-VII], Milano 1993; t. IV [VIII-X], Milano 1996, (opr.) C. Moreschini, M. Scàndola; t. VII [XXVIII-XXX], Milano 1996, (opr.) B. Ceva, M. Scàndola; t. XI [XXXIX-XL], Milano 2000, (opr.) M. Bonfanti; t. XII [XLI-XLIII], Milano 2003, (opr.) M. A. Gua, M. Bonfanti; t. XIII [XLIV-XLV], Milano 2003, (opr.) M. Mariotti, BUR

8, 28 [10]

Plinius Minor

Epistolae

X, 109 91 [77]

Tacitus = Cornelius Tacitus

Historiae

IV, 3 [138]

IV, 11

[138]

Varro = Marcus Terentius Varro

De lingua latina (ed. G. Goetz, F. Schoell, Lipsiae 1910, przedruk Amsterdam 1964)

Varr. L. L. 5, 175

99

Varr. L. L. 6, 69-72

[103]

Bibliografia

I. Wydawnictwa źródłowe, słownikowe, encyklopedyczne

BERGER A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953.

BOBROWSKI F., *Słownik łacińsko – polski*, t. 1, Wilno 1905.

Corpus Iuris Civilis, t. 1 (Institutiones i Digesta) ed. T. MOMMSEN, P. KRÜGER, t. 2 (Codex) ed. P. KRÜGER, t. 3 (Novelle) ed. SCHÖLL R., KROLL G., Berlin 1959- 1963.

Digesta Justyniańskie – tekst i przekład, Kraków 2013, t. II, Księgi 5-11, pod red. T. PALMIRSKI.

DYDYŃSKI T., *Słownik łacińsko – polski do źródeł prawa rzymskiego*, Warszawa 1883.

Enciclopedia del diritto, wyd. F. Calasso i inni, Milano 1958.

ERMONT A., MEILLET A., *Dictionnaire etymologique de la langue Latin*, Paris 1959.

Fontes Iuris Romani Anteiustiniani, ed. S. RICOBONO, J. BAVIERA, C. FERRINI, J. FURLANI, V. ARANGIO-RUIZ, Florentiae 1940.

HAMMOND N. G. L., SCULLARD H. H., *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford 1970.

HEUMMAN H., SECKEL E., *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Graz 1958.

LEWIS CH. T., SHORT Ch., *Latin Dictionary*, Oxford 1879.

LITEWSKI W., *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, Kraków 1998.

Marcus Tullius Cicero, *O państwie, o prawach, o powinnościach*, przeł. KORNATOWSKI W., komentarzem opatrzył LEŚNIAK K., Warszawa 1960

PALMIRSKI T., *O różnych regulach dawnego prawa – 17 tytuł 50 księgi Digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, «Zeszyty Prawnicze» 6.2 (2006), s. 221-326.

PALMIRSKI T., *O różnych regulach dawnego prawa – 17 tytuł 50 księgi Digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, «Zeszyty Prawnicze» 7.1 (2007), s. 311-373.

PALMIRSKI T., *O różnych regulach dawnego prawa – 17 tytuł 50 księgi Digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, «Zeszyty Prawnicze» 7.2 (2007), s. 297-345.

Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny, pod red. WOŁODKIEWICZ W., Warszawa 1986.

Paulys Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft von G. Wissowa, Stuttgart 1893-1963.

ROZWADOWSKI W., *Gai Institutiones*, Poznań 2003.

Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce, pod red. PLEZIA M., Wrocław – Warszawa – Kraków - Gdańsk 1974.

- Słownik łacińsko – polski*, pod red. B. KRUCZKIEWICZ, Warszawa 1925.
- SMITH W., *Dictionary Greek and Roman Antiquities*, London 1842.
- SONDEL J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997.
- Vocabularium Iurisprudentiae Romanae iussu Instituti Savignani compositum*, t. I–V, Berlin 1894–1964.
- WALDE A., HOFMAN J. B., *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1938.
- ZABŁOCCY M. i J., *Ustawa XII tablic. Tekst – tłumaczenia - objaśnienia*, Warszawa 2003.

II. Literatura

- ALBANESE B., *Il processo privato Romano delle 'legis actiones'*, Palermo 1987.
- ALBANESE B., 'Privilegia', 'maximus comitiatus', 'iussum populi' (XII Tab. 9, 1–2, 12–5), «Labeo» 36 (1990), s. 19-35.
- ALBERTARIO E., *Di alcune innovazioni giustinianee riguardanti la „cura minorum”*, «ZSS» 23 (1912), s. 240-258.
- ALBERTARIO E., *Dos profecticia e dos adventicia*, «Studi di diritto romano», t. 1, Milano 1933, s. 283-291.
- ALIBRANDI I., *Dissertatio ad legem unicam codicis de solutionibus et liberationibus debitorum civitatis*, [w:] *Opere giuridiche*, Roma 1896, s. 485-505.
- AMIELAŃCZYK, *Czy kontratyp obrony koniecznej ma rzymską tradycję? W poszukiwaniu przesłanek dopuszczalności prawa do samoobrony w rzymskim prawie karnym*, [w:] *Quid leges sine moribus? Studia nad prawem rzymskim dedykowane Profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65. rocznicę urodzin oraz 40-lecie pracy naukowej*, pod red. AMIELAŃCZYK K., Lublin 2009, s. 51-72.
- AMIELAŃCZYK K., *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006.
- AMIELAŃCZYK K., *U podstaw prawa prywatnego: „rzymski proces cywilny” i jego zasady*, «Gdańskie Studia Prawnicze» 24 (2010), s. 157-175.
- AMUNÁTEGUI PERELLÓ C. F., *La obligación de restitución de la dote y el nacimiento del divorcio en Roma*, «Revista de Estudios Histórico-Jurídico» 30/2008, s. 39-46.
- ANKUM H., *La classicite de la separatio bonorum de l' heres neccessarius en droit roman*, [w:] «Studi Grosò», t. 2, Torino 1968, s. 565-579.
- ARANGIO – RUIZ V., *L'origine del 'testamentum militis' e la sua posizione nel diritto romano classico*, «BIDR» 18 (1906), s. 157 -196.

- ARCHI G. G., *Problemi in tema di falso*, Pavia 1941, obecnie [w:] *Scritti di diritto romano*, t. III, Milano 1981, s. 1487-1587.
- ARCHI G. G., *Variazioni in tema di indebiti solutio*, [w:] *Studi in onore di Vincenzo Arangio Ruiz nel XLV anno del suo insegnamento*, III, Napoli 1953.
- ARNÒ C., *Il nuovo regime dotale serviano*, [w:] *Studi in onore di Pietro Bonfante*, t. 2, Milano 1930.
- ARU L., *Le donazioni fra coniugi in diritto Romano*, Padova 1938.
- ASTOLFI B., *Femina probrosa, concubina, mater solitaria*, «SDHI» 31 (1965), s. 15-60.
- ASTOLFI B., *Separazione dei beni del defunto da quelli dell'erede*, «NNDI» 17 (1970), s. 1-2.
- AUBERT J. J., *Business Managers in Ancient Rome. A Social and Economical Study of Institores, 200 B. C. – A. D. 250*, New York 1994.
- AUDIBERT A., *Études sur l'histoire du droit Romain. La folie et la prodigalité*, Paris 1892.
- AUSIELLO C., *La lex poetelia*, Roma 1927.
- AYBLINGER J. A., *Commentarius ad quinquaginta libros Digestorum seu Pandectarum*, 1746.
- BACHOFEN J. J., *Das römische Pfandrecht*, Basel 1847.
- BARTOLETTI V., *Un papiro inedito in tema di "cessio bonorum" (a cura di Arnaldo Biscardi)*, [w:] *Antologia giuridica romanistica ed antiquaria*, t. I, Milano 1968.
- BECHMANN A., *Das römische Dotalrecht*, t. 2, Erlangen 1863.
- BENABOU M., *Pratique matrimoniale et représentation philosophique: le crepuscule des strategies?*, [w:] *Paternité et strategies familiales dans l'antiquité romaine*, pod red. J. ANDREAU, H. BRUHNS, Roma 1990, s. 1255-1266.
- BENINCASA Z., *Deductio in domum mariti and the Conclusion of an iustum matrimonium*, [w:] «Miscellanea Historico-Iuridica» 11 (2012), s. 13-26.
- BENINCASA Z., *Periculi pretium. Prawne aspekty ryzyka związanego z podróżami morskimi w starożytnym Rzymie (II w. p.n.e. – II w. n.e.)*, Warszawa 2011.
- BENINCASA Z., *Prawo zastawu jako zabezpieczenie roszczenia o zwrot pożyczki morskiej w D. 22, 2, 6*, «Zeszyty Prawnicze» 11.1 (2011), s. 99-114.
- BENKE N., *Zum Eigentumserwerb des Unternehmers bei der 'locatio conductio irregularis'*, «ZSS» 104 (1987), s. 156-237.
- BERGER A., *Dotis dictio w prawie rzymskim*, [w:] *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno – Filozoficzny*, seria II, t. XXVIII, Kraków 1910, s. 70-204.
- BERTOLDI F., *La lex Iulia iudiciorum privatorum*, Torino 2003.

- BESELER G., *Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen*, t. V, Leipzig 1931.
- BETANCOURT F., *Derecho romano clásico*, Sevilla 2007.
- BETANCOURT F., *El Concurso de Acreedores en el Derecho Romano Clásico*, [w:] *Estudios Sobre la Ley Concursal. Libro Homenaje a Manuel Olivencia*, t. I., Madrid, Barcelona 2005, s. 97-124.
- BIANCHINI M., *Otium agree ed evectiones. Privilegi degli alti funzionari nel tardi impero*, [w:] *Mèlanges F. Sturm*, t. 1, Liege 1999, s. 41-51.
- BIONDI B., *Il diritto romano*, Bologna 1957.
- BIONDI R., *I libri de cognitionibus di Dallistrato. Ricerche sull'elaborazione giurisprudenziale della cognitio extra ordinem*, Milano 1964.
- BIONDI B., *Instituti fondamentali di diritto ereditario Romano*, Milano 1948.
- BIONDI B., *Istituzioni di diritto romano*, Milano 1965.
- BISCARDI A., *Ancora sulla "pecunia traiecticia"*, «Labeo» 37 (1991), s. 169-173.
- BISCARDI A., *Appunti sulle grazie reali in diritto romano*, Milano 1976.
- BISCARDI A., *'Auctoritas patrum'. Problemi di storia del diritto pubblico romano*, Napoli 1987.
- BISCARDI A., *Il dogma della collisione alla luce del diritto romano*, Città di Castello 1935.
- BISCARDI A., *Introduction à l'étude des pratiques commerciales dans l'histoire des droits de l'Antiquité*, «RIDA» 29/1982, s. 21-44.
- BISCARDI A., *Lezioni sul processo romano antico e classico*, Torino 1968.
- BISCARDI A., *„Pecunia traiecticia” e „stipulatio poenae”*, «Labeo» 24 (1978), s. 276-300.
- BISCOTTI A., *Curare bona. Tutela del credito e custodia del patrimonio tra creditori e debitore. Aspetti generali*, Milano 2008.
- BLEICKEN J., *Das Volkstribunat der klassischen Republik. Studien zur seiner Entwicklung zwischen 287 und 133 v. Chr.*, Munchen 1955.
- BLEICKEN J., *'Lex publica'. Gesetz und Recht in der römischen Republic*, Berlin–New York 1975.
- BOJARSKI W., *Remarks on Textual Reconstruction in Roman Law*, [w:] *Le droit romain et le monde contemporain. Mélanges à la mémoire de Henryk Kupiszewski*, pod red. WOŁODKIEWICZ W., ZABŁACKA M., Varsovie 1996, s. 83-89.
- BOJARSKI W., *Separatio bonorum*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku czci Profesora Leopolda Steckiego*, Toruń 1997, s. 603-613.
- BOLLA S., *Die Entwicklung des Fiskus zum Privatrechtssubjekt mit Beiträgen zur Lehre von aerarium. Eine rechtsgeschichtliche Untersuchung*, Prag 1938.

- BONIFACIO F., *Ricerche sul deposito irregolare in diritto romano*, «BIDR» 49/50 (1948), s. 80 i n.
- BONIFACIO F., *Ricerche sulla Falcidia de legatis*, Napoli 1948.
- BOSSOWSKI F., „Cura prodigi et luxuriosi”. *Ze studiów nad rozwojem historycznym*, Lwów 1930.
- BRAUKMANN M., *Pignus: das Pfandrecht unter dem Einfluss der vorklassischen und klassischen Tradition der römischen Rechtswissenschaft*, Göttingen 2008.
- BRAUND S. M., *Marriage, Adultery, and Divorce in Roman Comic Drama*, [w:] *Satiric Advice on Women and Marriage: from Plautus to Chaucer*, pod red. SMITH W. S., Ann Arbor 2005, s. 39-70.
- BRETONE M., „Consortium” e „communio”, «Labeo» 6 (1960), s. 163-215.
- BRETONE M., *Gai. 2,187 – 189*, «Labeo» 4 (1958), s. 301 i n.
- BUCCI O., *L'operosità scientifica di Edoardo Volterra*, «RIDA» 32/1985, s. 207-235.
- BUCKLAND W., *A Manual of Roman Private Law*, New York 1939.
- BUCKLAND W., *A Text-Book of Roman Law: From Augustus to Justinian*, Cambridge 2007.
- BUCKLAND W., *The main Institutiones of Roman Private Law*, Cambridge 1931.
- BUCKLAND W., *The Roman Law The Roman Law of Slavery. The Condition of the Slave in the Private Law from Augustus to Justinian*, Cambridge 1908.
- BURDESE A., *Aestimatio dotis*, [w:] *Studi in onore di Emilio Betti, Storia del diritto e diritto romano*, t. 2, Milano 1962, s. 175 i n..
- BURDESE A., *Manuale di diritto privato romano*, Torino 1964.
- BÜRGE A., *Fiktion und Wirklichkeit: Soziale und rechtliche Strukturen des römischen Bankwesens*, «ZSS» 104 (1987), s. 463-558.
- BÜRGE A., *Römisches Privatrecht. Rechtsdenken und gesellschaftliche Verankerung. Eine Einführung*, Darmstadt 1999.
- BUZZACCHI CH., *Studi sull'actio iudicati nel processo romano classico*, Milano 1996.
- CAGNAT R., *Etude historique sur les Impots Indirects Chez les Romains Jusqu'aux Invasions des Barbares: D'Après les Documents Litteraires et Epigraphiques*, Paris 1882.
- CAMBELL G., *A Compendium of Roman Law*, London 1892.
- CARRELLI O., *Ancora sull' origine della bonorum venditio*, «SDHI» 10 (1944), s. 302-316.
- CARRELLI O., *La genesi del procedimento folmurale*, Milano 1946.
- CARY M., SCULLARD H., *Dzieje Rzymu*, przeł. J. SCHWAKOPF, t. II, Warszawa 1992.
- CASAVOLA F., *Gellio, Favorino, Sesto Cecilio*, [w:] «Juristi Adrianei», Napoli 1980, s. 77-105.

- CASTELLO C., *La definizione di matrimonio secondo Modestino*, [w:] *Atti del colloquio romanistico-canonistico (febbraio 1978)*, «Utrumque Iuris» 4, Roma 1979, s. 267-298.
- CASTELLO C., *Lo strumento dotale come prova del matrimonio*, «SDHI» 1 (1938), s. 208-224.
- CENDERELLI A., *La 'negotiorum gestio'. Corso esegetico di diritto romano*, t. 1, *Struttura, origini, azioni*, Torino 1997.
- CHODÓN K., *Stypulacje gwarancyjne w handlu rzymskim*, [w:] *Ze studiów nad tradycją prawa*, pod red. KOZERSKA E., SADOWSKI P., SZYMAŃSKI A., Warszawa 2012.
- DILIBERTO O., *Materiali per la paligenesi delle XII Tavole*, Cagliari 1992.
- COLAIACOMO A., *Matrimonio e divorzio. Nell' Antica Roma*, Roma 1981.
- COLLINET P., *L'origine du décret d'interdiction des prodigues*, Gand 1926.
- COPPA-ZUCCARI P., *Il deposito irregolare*, *Biblioteca dell' Archivio Giuridico Filippo Serafini*, Modena 1901.
- CORBETT P. E., *The Roman Law of Marriage*, Oxford 1930 (przedruk Aachen 1979).
- CORBINO A., *'De capite civis nisi per maximum comitatum ferunto'*. *Osservazioni su Cic. De leg. 3.4.11*, «Index» 26 (1998), s. 109-115.
- COSTA E., *Profilo storico del processo civile romano*, Roma 1918.
- CRIFÒ G., *Lezioni di storia del diritto Romano*, Bologna 2000.
- CROOK J. A., *Law and life of Rome, 90 B. C. – A. D. 212*, Ithaca, New York 1967.
- CROOK J., *Patria potestas*, «The Classical Quarterly», 17/1 (1967), s. 27-54.
- CZECH - JEZIEŃSKA B. A., *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Lublin 2011.
- CZYHLARZ K., *Das römische Dotalrecht*, Gießen 1870.
- D'IPPOLITO F. M., F. LUCREZI, *Profilo storico istituzionale di diritto Romano*, Napoli 2003.
- D'ORS A., *De nuevo sobre 'creditum' (replica a la critica de Albanese)*, «SDHI» 41 (1975), s. 205-244.
- DAJCZAK W., *Die deutschen Erfahrungen und die romanistischen Tradition als Argumente in der polnischen Rechtsprechung zum BGB-Sachenrecht*, [w:] *Deutsches Sachenrecht in polnischer Gerichtspraxis*, Berlin 2005, s. 213-234.
- DAJCZAK W., *Nabycie legatu pod warunkiem „pozostania we wdowieństwie” w prawie rzymskim klasycznym i poklasycznym*, «AUNC» Prawo 32, z. 256 (1992), s. 11-21.
- DAJCZAK W., *Poszukiwanie "nowego ładu" prawa prywatnego w okresie jego "dekodfikacji" i "instrumentalizacji". Uwagi z perspektywy tradycji romanistycznej*, [w:]

- Jednostka a państwa na przestrzeni wieków*, pod red. RADWANOWICZ-WANCZEWSKA J., NICZYPORUK P., KUŹMICZ K., Białystok 2008, s. 83-95.
- DAJCZAK W., *Problem „ponadczasowości“ zasad prawa rzymskiego. Uwagi w dyskusji o „nowej europejskiej kulturze prawnej”*, «Zeszyty Prawnicze» 5.2 (2005), s. 7-22.
- DAJCZAK W., *Prywatnoprawna ochrona szacunku dla ludzkich zwłok. Uwagi z perspektywy tradycji prawa rzymskiego*, [w:] *Vetera novis augere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Waclawowi Uruszczakowi*, t. I, pod red. GRODZISKI S., MALEC D., ARABOWICZ A., STUS M., Kraków 2010, s. 125-135.
- DAJCZAK W., *The Nature of the contract Reasoning of Civilian Jurists*, Poznań 2012.
- DAJCZAK W., *Tradycja romanistyczna a współczesna debata o zasadach prawa prywatnego. Uwagi na tle problemu niesłusznego wzbogacenia*, [w:] *Prawo rzymskie a kultura prawna Europy*, pod red. DEBIŃSKI A., JOŃCA M., Lublin 2008, s. 128-142.
- DAJCZAK W., *Zapisy na rzecz żony w prawie rzymskim*, Toruń 1995.
- DAJCZAK W., GIARO T., LONGCHAMPS DE BÉRIER F., *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009.
- DAVID M., NELSON H. L. W., *Gai Institutionum commentarii IV. Mit philologischen Kommentar*, Kommentar I, Leiden 1954.
- DĄBROWA E., *Rozwój i organizacja armii rzymskiej (od początku III w. n. e.)*, «Filomata» 1990, nr 3, Kraków 1990, s. 327-422.
- DELLA CORTE F., „*Leges Iuliae*” e l’*elegia romana*, «ANRW» II. 30 (1982), z. 1, s. 539-558.
- DEMANGEAT CH., *De la condition du fonds dotal en droit romain. Commentaire du titre du Digeste de fundo dotali (dix leçons faites au cours de 1860)*, Paris 1960.
- DE MARTINO F., *Storia della costituzione Romana*, t. II, Napoli 1973.
- DE PILAR PÉREZ ALVAREZ M., *A proposito de D. 17, 1, 22, 10 (Paul. L. XXXII ad ed.) en relacion con el ‘curator bonorum’*, «Ius Antiquum» 2 [5] (1999), s. 44-56.
- DERNBURG H., *Das Pfandrecht nach den Grundsätzen des heutigen römischen Rechts*, t. I, Leipzig 1860.
- DE ROBERTIS F. M., *La funzione della pena nel diritto Romano*, [w:] *Studi Solazzi*, Napoli 1948, s. 169 – 196.
- DE VISSCHER F., *Le droit des tombeaux romains*, Milano 1963.
- DEBIŃSKI A., *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, Warszawa 2011.
- DICK E. S., *The Bridesman in the Indo-European Tradition: Ritual and Myth in Marriage Ceremonies*, «The Journal of American Folklore» 79.312/1966, s. 338-339.

- DI PAOLO M., *Alle origini della "lex Poetelia Papiria de nexis"*, «Index» 24 (1996), s. 275-288.
- DIXON S., *The Roman Family*, Baltiomor – London 1992.
- DONATUTI G., *Actio funeraria*, «SDHI» 8 (1942), s. 48-63.
- DULCKEIT G., SCHWARZ F., WALDSTEIN W., *Juristische Kurz-Lehrbücher*, München 1995.
- DUMONT F., *Les donations entre époux en droit Romain*, Parigi 1928.
- DYDYŃSKI T., *Historia źródeł prawa rzymskiego*, Warszawa 1904.
- DYDYŃSKI T., *Rzecz o różnicy między zastawem a hipoteką według prawa rzymskiego*, Warszawa 1866.
- EJANKOWSKA E., *Położenie prawne filiae familias i jej udział w obrocie prawnogospodarczym państwa rzymskiego w okresie późnej republiki i pryncypatu (zarys problematyki)*, «Zeszyty Prawnicze» 6.1 (2006), s. 47-64.
- EVANS-JONES R., *The Prefatory Section of D. 16.3. 'Depositum vel contra'*, «RIDA» 25 (1978), s. 247-256.
- EYQUEM D., *De la venditio bonorum en droit romain: De la condition du failli aux différentes époques de la faillite en droit français*, 1880.
- FALCÃO M., *Las prohibiciones matrimoniales de carácter social en el Imperio Romano*, Pamplona 1973.
- FASCIONE L., *Storia del diritto privato Romano*, Torino 2008.
- FAYER C., *La familia romana. Aspetti giuridici ed antiquari, II: Sponsalia. Matrimonio. Dote*, Roma 2005.
- FERNÁNDEZ DE BUJÁN A., *De regimen juridico de las concesiones administrativas en el derecho romano*, Madrid 1996.
- FINAZZI G., *Ricerche in tema di "negotiorum gestio", II.1, Requisiti delle "actiones negotiorum gestorum"*, Cassino 2003.
- FIORI R., *Materfamilias*, «BIDR» 96 – 97 (1993-1994), s. 455-498.
- FITTING H., *Soldatentestament*, Halle 1866.
- FLACH D., *Die Gesetze der frühen römischen Republik. Text und Kommentar*. In Zusammenarbeit mit S. von der Lahr, Darmstadt 1994.
- FRANCE J., *Les catégories du vocabulaire de la fi scalité dans le monde romain*, [w:] *Vocabulaire et expression de l'économie dans le monde antique*, pod red. ANDREAU J., CHANKOWSKI V., Bordeaux 2007, s. 333-368.

- FRANCIOSI G., *Famiglia e persone in Roma antica. Dall'età arcaica al principato*, Torino 1995.
- FRANCIOSI G., *Lex Falcidia, SC Pegasianum e disposizioni a scopo di culto*, *Studi Dantuti*, t. 1, Milano 1973.
- FRANCIOSI G., *Matrimonio, „conubium” e classi social nel V sec. d. C.*, [w:] *Società e diritto nell'epoca decemvirale*. Atti Copanello 1984, Napoli 1988.
- FRANK T., *Storia eco - nomica di Roma*, Firenze 1924.
- FREZZA P., *Le garanzie delle obbligazioni. Corso di diritto romano, Le Garanzie Personali*, t. I, Padova 1962.
- FREZZA P., *Le garanzie delle obbligazioni. Corso di diritto romano, Le Garanzie reali*, t. II, Padova 1963.
- GABRIELLI CH., *Moneta e finanza a Roma in età repubblicana*, Roma 2012.
- GARCIA GARRIDO M. J., *Derecho Privado Romano*, Madrid 2007.
- GARCIA GARRIDO M. J., *La sociedad de los banqueros (societas argentaria)*, [w:] *Studi in honore di Arnaldo Biscardi*, Milan 1988, s. 373-383.
- GARDNER J. F., *Women in Roman Law and Society*, London 1986.
- GAUDEMET J., *Droit privé romain*, Paris 2000.
- GAUDEMET J., *El matrimonio en Occidente*, przekł. M. BERBERÀN, F. TRAPERO, Madrid 1993.
- GIARO T., *Wykładowania bez kodeksu. Uwagi historyczne o normatywności interpretacji prawniczej*, [w:] *Teoria i praktyka wykładni prawa*, pod red. WINCZOREK P., Warszawa 2005, s. 13-27.
- GILDEMEISTER J., *Das „Beneficium competentiae” im klassischem Römischem Recht*, Göttingen 1986.
- GINTOWT E., *Rzymskie prawo prywatne w epoce postępowania legisakcyjnego (od decemwiratu do „lex Aebutia”)*, pod red. WOŁODKIEWICZ W., Warszawa 2005.
- GIRARD P., *Manuel élémentaire de droit Roman*, Paris 1929.
- GIUFFRÈ V., *La c. d. “lex Julia” de bonis cedendis*, «Labeo» 18 (1972), s. 173-191.
- GIUFFRÈ V., *La ‘datio mutui’. Prospettive romane e moderne*, Napoli 1989.
- GIUFFRÈ V., *La repressione criminale nell'esperienza romana*, Napoli 1998.
- GIUFFRÈ V., *Sulla cessio bonorum ex decreto Caesaris*, «Labeo» 30 (1984), s. 90-93.
- GIUFFRÈ V., *Studi sul debito. Tra esperienza romana e ordinamenti moderni*, Napoli 1997.
- GOODY J., *Production and Reproduction: A Comparative Study of the Domestic Domain (Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology)*, Cambridge 1976.

- GORDLEY J., *Brendan Brown Lecture Series: Ius Civile and Civil Codes: Lessons from the Romans*, 54 LOY. L. REV. 555, 557-562 (2008).
- GOUREVITCH D., *Se marier pour avoir des enfants: le point de vue médecin*, [w:] *Paternité et stratégies familiales dans l'antiquité romaine*, Rome 1990, s. 139-151.
- GRACZKOWSKI A., *Armia rzymska w okresie schyłku republiki: organizacja, uzbrojenie, taktyka*, Toruń 2009.
- GRADENWITZ O., *Zwei Bemerkungen zur Actio de peculio*, «ZSS» 27 (1906), s. 228 – 258.
- GREINER R., *Opera Neratii, Drei Textgeschichten*, Karlsruhe 1973.
- GUARINO A., *Adfinitas*, Milano 1939.
- GUARINO A., *Diritto privato romano*, Napoli 1981.
- GUARINO A., *Il beneficium separationis dell'heres necessarius*, «SDHI» 10 (1944), s. 185 i n.
- GUARINO A., *Il "furiosus" e il "prodigus" nelle XII tabulae*, [w:] *Le origini Quiritarie. Raccolta di Scritti Romanistici*, Napoli 1973, s. 244-253.
- GUARINO A., *Gai. 2,155 e il beneficium dell'heres necessaries*, «SDHI» 10 (1944), s. 240-266.
- GUARINO A., *L' 'exaequatio legibus' dei 'plebiscita'*, Festschrift Schulz, I, Weimar 1951.
- GUARINO A., *Profilo del diritto romano*, Napoli 1994.
- GUARINO A., *Sull' origine del testamento dei militari nel diritto Romano*, [w:] *Pagine di diritto Romano*, t. 6, Napoli 1996, s. 355-367.
- GUENOUN L., *La cessio bonorum*, Paris 1920.
- GUIZZI F., *Aspetti giuridici del sacerdozio romano. Il sacerdozio di Vesta*, Napoli 1968.
- HALL U., *Voting Procedure in Roman Assemblies*, «Historia» 1964, nr 13, s. 267-306.
- HARKE J. D., *Römisches Recht: von der klassischen Zeit bis zu den modernen Kodifikationen*, München 2008.
- HÄGERSTRÖM A., *Der römische Obligationsbegriff im Lichte der allgemeinen Römischen Rechtsanschauung*, Uppsala 1941.
- HENGEL M., *Crucifixion on the Ancient World and the Folly of the Message of the Cross*, Philadelphia 1977.
- HERMANN C., *Le rôle judiciaire et politique des femmes sous la République romaine*, Bruxelles - Berchem 1964.
- HEUCKE A., *Begriff Und Rechtsstellung des Verschwenders nach römischen und deutschem Recht*, Berlin 1898.
- HERSCH K.K., *The Roman Wedding: Ritual and Meaning in Antiquity*, Cambridge 2010.

- HIRSCHFELD O., *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian*, Berlin 1905.
- HOFMANN F., *Die compilation der Digesten Justynians Kritische Gtudien*, 1900.
- HONSELL H., *Römisches Recht*, Berlin 2002.
- HUERTA J. DE SOTO, *Pieniądz, kredyt bankowy i cykle koniunkturalne*, przeł. ŁUCZKIEWICZ G., *Instytut Ludwiga von Misesa*, Warszawa 2009.
- HUMBERT M., *Remariage a Rome, Etudie d'histoire juridique et social*, Milano Giuffre 1972.
- HUSCHKE E., *Die Lehre des römischen Rechts vom Darlehn und dazu gehörigen Materien*, Stuttgart 1882.
- IGLESIAS J., *Derecho romano*, Barcelona 1965.
- IMBERT J., *De la sociologie au droit: la „Fides” romaine*, [w:] *Mélanges Lévy-Bruhl*, Paris 1959, s. 407-415.
- JACZYNOWSKA M., *Dzieje Imperium Romanum*, Warszawa 1995.
- JACZYNOWSKA M., *Religie świata rzymskiego*, Warszawa 1987.
- JOLOWICZ H. F., *Historical Introduction to the Study of Roman law*, Cambridge 1952.
- JOLOWICZ H. F., NICHOLAS B., *Historical introduction to the study of Roman law*, Cambridge 1932.
- JOŃCA M., *Forma i czas obowiązywania ‘testamentum in procinctu’ w prawie rzymskim*, «Prawo – Administracja – Kościół» 2004, t. 5, nr 4, s. 35-43.
- JOŃCA M., *Zmartwychwstanie Chrystusa, „edykt nazareński” i znieważenie grobu w prawie rzymskim*, [w:] *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w prawie rzymskim*, pod. red. AMIELAŃCZYK K., DĘBIŃSKI D., SŁAPEK D., Lublin 2010, s. 89-101.
- JÓZWIAK S., *Uwagi św. Augustyna o małżeństwie i rodzinie rzymskiej*, [w:] *Wokół problematyki małżeństwa w prawie rzymskim Henrico Insadowski (1888-1946) in memoriam*, pod red. A. DĘBIŃSKI, M. WÓJCIK, Lublin 2007, s. 135-154.
- JUREWICZ A. R., *‘Mulier indotata’, - zarys problemu*, [w:] *Studia z dziejow starożytnego Rzymu*, Olsztyn 2007, s. 54-78.
- JUREWICZ O., WINNICZUK L., *Starożytni Grecy i Rzymianie w życiu prywatnym*, Warszawa 1973.
- KACPRZAK A., *Julian, Ulpian i nietypowa pożyczka. Zastosowanie analogii w rozważaniach prawniczych*, «Zeszyty Prawnicze» 10.1 (2010), s. 29-47.
- KARLOWA O., *Römische Rechtschichte*, Leipzig 1902.
- KASER M., *Das Geld im römische Sachenrecht*, «TR» 29/1961, s. 169-229.
- KASER M., *Das römische Privatrecht*, t. I, München 1971.

- KASER M., *Die Rechtsgrundlage der actio rei uxoriae*, «RIDA» 2 (1949), s. 511-550.
- KASER M., *Mutum und stipulation*, [w:] *Eranion in honorem G.S. Maridakis I*, Athenis 1963.
- KASER M., *Pretor und Iudex im Romische Zivilprozessrecht*, «TR» 1964.
- KASER M., *Zum römischen Grabrecht*, «ZSS» 95 (1978), s. 15-92.
- KASER M., *Zur Methodologie der römischen Rechtsquellenforschung*, Wien – Köln – Graz – Böhlau 1972.
- KASER M., HACKL K., *Das römische Zivilprozessrecht*, München 1996.
- KLEINEIDAM F., *Personalexekution der Zwölftafeln*, Breslau 1904.
- KNIEP F., *Societas publicanorum*, t. I, Jena 1896.
- KOLAŃCZYK K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 2001.
- KORPOROWICZ Ł. J., *Zgromadzenia ludowe – rozwój i kompetencje*, «Wiedza Prawnicza» 2009, nr 2, s. 38 – 54.
- KOSCHEMBAHR – ŁYSKOWSKI I., *Die Condictio als Bereicherungsklage im klassischen römischen Recht*, t. 1, Weimar 1903.
- KOWALSKI H., *Leges per vim contra auspicia latae. Religia, polityka i prawo karne w Rzymie w okresie schyłku Republiki*, [w:] *Salus rei publicae suprema lex: ochrona interesów państwa w prawie karnym Starożytnej Grecji i Rzymu*, pod red. DEBIŃSKI A., KOWALSKI H., KURYŁOWICZ M., Lublin 2007, s. 103-114.
- KOZUBSKI W., *Opieka nad kobietami w prawie rzymskim*, Kraków 1922.
- KÖNIG H. H., *Die vor der Ehe bestellte do snach klassischem römischen Recht*, «SDHI» 34 (1963), s. 151-237.
- KRAJEWSKI P., *Finanse publiczne*, [w:] *Rzymskie prawo publiczne*, pod red. SITEK B., KRAJEWSKI P., Olsztyn 2004.
- KRAUSE J. - U., *Witwen und Waisen im Römischen Reich, II: Wirtschaftliche und gesellschaftliche Stellung von Witwen*, Stuttgart 1994.
- KRAWCZUK A., *Neron*, Warszawa 1965.
- KRZYNÓWEK J., *Od ius vendendi do emancipatio. Prawne i społeczne aspekty emancipatio dzieci w rzymskim okresie republiki i pryncypatu*, Warszawa 2012.
- KRZYNÓWEK J., *Odpowiedzialność przedsiębiorcy (exercitor) w prawie rzymskim*, Warszawa 2000.
- KULECZKA G., *Prawo rzymskie epoki pryncypatu wobec dzieci pozamatżeńskich*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1969.
- KUMANIECKI K., *Cycon i jego współcześni*, Warszawa 1989.

- KUNDEREWICZ C., *Najstarsze prawa świata*, Łódź 1990.
- KUNDEREWICZ C., *Studia z rzymskiego prawa administracyjnego*, Łódź 1991.
- KUNDEREWICZ T., Geneza opieki nad dziećmi w prawie rzymskim, «PK» 23 (1980), z. 3—4, s. 287—297.
- KUPISZEWSKI H., *Das Verlöbnis im altrömischen Recht*, «ZSS» 77 (1960), 125-159.
- KUPISZEWSKI H., *Powtórne małżeństwo w konstytucjach cesarzy rzymskich w IV i V wieku*, «Analecta Cracoviensia» 7 (1975), s. 349-366.
- KUPISZEWSKI H., *Prawo rzymskie a współczesność*, Warszawa 1988.
- KUPISZEWSKI H., *Stosunki majątkowe między narzeczonymi w prawie rzymskim klasycznym (Dos i donatio)*, «PK» 20/1977, nr 3-4, s. 263-282.
- KUPISZEWSKI H., *Wpływ prawa prowincjalnego w Egipcie na prawo rzymskie powszechne*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego», Wrocław 34/1961, s. 37-53.
- KURYŁOWICZ M., *Adoptio prawa rzymskiego. Rozwój i przemiany w okresie poklasycznym i justyniańskim*, Lublin 1976.
- KURYŁOWICZ M., *Die adoptio im klassischen römischen Recht*, Warszawa 1981.
- KURYŁOWICZ M., *Geneza i forma rzymskiej adopcji*, «Annales UMCS» SECTIO G, Ius 22/1975, s. 143-161.
- KURYŁOWICZ M., *Heres fiduciarius. Bemerkungen zum römischen Erbrecht in den lateinischen Grabinschriften*, «ZPE» 60 (1985), s. 189-198.
- KURYŁOWICZ M., *Historia i współczesność prawa rzymskiego*, Lublin 1984.
- KURYŁOWICZ M., *Kilka uwag o tradycji i współczesności prawa rzymskiego*, «Forum Iuridicum» 1, 2002, s. 21-41.
- KURYŁOWICZ M., *Leges sumpturiae w państwie i prawie rzymskim*, [w:] *Z historii państwa, prawa, miast i polonii*, pod red. CIĄGWA J., OPASA T., Rzeszów 1998, s. 139-154.
- KURYŁOWICZ M., *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie*, Lublin 1994.
- KURYŁOWICZ M., *Prawa antyczne. Wykłady z historii najstarszych praw świata*, Lublin 2006.
- KURYŁOWICZ M., *Prawo rzymskie. Historia, tradycja, współczesność*, Lublin 2003.
- KURYŁOWICZ M., *Wokół istoty małżeństwa rzymskiego*, [w:] *Finis legis Chrystus. Księga pamiątkowa W. Góralskiego*, Warszawa 2009.
- KURYŁOWICZ M., *Vicesima hereditatum. Z historii podatku od spadków*, [w:] *W kręgu prawa podatkowego i finansów publicznych. Księga dedykowana Profesorowi Cezaremu*

- Kosikowskiemu w 40-lecie pracy naukowej*, pod red. DZWONKOWSKI H. i in., Lublin 2005, s. 217-223.
- KURYŁOWICZ M., recenzja z: J. ZABŁOCKI, A. TARWACKA, *Publiczne prawo rzymskie. Skrypt wraz z wyborem źródeł*, wyd. 1, Liber, Warszawa 2005, «Czasopismo Prawno-Historyczne» 55/1 (2005), s. 408-410.
- KURYŁOWICZ M., *Publiczne porządki i nieporządki pogrzebowe w okresie wczesnego cesarstwa rzymskiego*, [w:] *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w prawie rzymskim*, pod. red. AMIELAŃCZYK K., DEBIŃSKI D., SŁAPEK D., Lublin 2010, s. 161-171.
- KURYŁOWICZ M., WILIŃSKI A., *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 2013.
- KURYŁOWICZ M., ŻOŁNIERCZUK M., KOSIORKIEWICZ J., *Historia prawa państw antycznych (ze szczególnym uwzględnieniem prawa rzymskiego)*, Lublin 1980.
- KÜBLER B., *Griechische Tatbestände in den Werken der kasuistischen Literatur*, «ZSS» 29 (1908), s. 183-226.
- KÜBLER B., *Über das ius liberorum der Frauen und die Vormundschaft der Mutter*, «ZSS» 30 (1909).
- LANGE L., *Römische Alterthümer*, t. 2, Berlin 1862.
- LANZA C., *Ricerche su „furiosus” in diritto romano*, t. 1, Roma 1990.
- LAURENT J. C. M., *Fasti consulares capitolini. Insunt commentarii in numeros chronologicos Livii, Velleii, Eutropii, aliorum, et commentatio de variis urbis conditae aeris*, 1833.
- LAURIA M., *La dote romana*, [w:] *Atti della R. Accademia di Scienze morali e politiche di Napoli* 58 (1937), Napoli 1938.
- LA PIRA G., *La successione ereditaria intestate e contro il testamento in diritto romano*, Firenze 1930.
- LA ROSA F., *Il formalismo del pretore: ‘constituta’ e ‘recepta’*, «Labeo» 43 (1997), 2, s. 202-224.
- LA ROSA F., *I peculi speciali in diritto Romano*, Milano 1953.
- LEFFINGWELL G. W., *Social and private life at Rome in the time of Plautus and Terence*, New York 1918.
- LENEL O., *Palingenesia iuris civilis*, t. II, Leipzig 1889.
- LEVY – BRUHL H., *Heres*, «RIDA» 3 (1949), s. 167 i n.
- LEWALD H., *Zur Personalexecution im Recht der Papyri*, 1910.

- LINDERSKI J., *Rzymskie zgromadzenia wyborcze od Sulli do Cezara*, Wrocław 1966.
- LITEWSKI W., *Der Roemisch-Kanonische Zivilprozess nach den Aelteren Ordines Iudicarii*, t. 1 i 2, 1999.
- LITEWSKI W., *Jurisprudencja rzymska*, Kraków 2000.
- LITEWSKI W., *Le dépôt irrégulier*, «RIDA» 21 (1974), s. 215-262.
- LITEWSKI W., *Historia źródeł prawa rzymskiego*, Kraków 1989.
- LITEWSKI W., *Pignus in causa iudicata captum*, Warszawa - Kraków 1975.
- LITEWSKI W., *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001.
- LITEWSKI W., *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2003.
- LITEWSKI W., *Rzymski proces cywilny*, Warszawa - Kraków 1988.
- LITEWSKI W., *Studia nad rzymskim postępowaniem kognicyjnym*, Kraków 1971.
- LITEWSKI W., *Studien zur Verwahrung im Römischen Recht*, Warszawa – Kraków 1978.
- LITEWSKI W., *Wybrane zagadnienia rzymskiej apelacji w sprawach rzymskich*, Kraków 1967.
- LONGCHAMPS DE BÈRIER F., *Fideikomis uniwersalny a swoboda dysponowania majątkiem na wypadek śmierci: zmiany zakresu podmiotowego w rzymskim prawie spadkowym*, «Studia Iuridica» 36 (1998), s. 137-158.
- LONGCHAMPS DE BÈRIER F., *Fideicommissum hereditatis w źródłach rzymskiego prawa klasycznego*, «PK» 41 (1998), z. 1-2, s. 223-238.
- LONGCHAMPS DE BÈRIER F., *Il fedecommesso universale nel diritto romano classico*, wyd. 1, Warszawa 1997, [=O elastyczność prawa spadkowego. Fideikomis uniwersalny w klasycznym prawie rzymskim, wyd. 2, pierwsze polskie, Warszawa 2006], s. 247.
- LONGCHAMPS DE BÈRIER F., *Il rispetto per la volontà del de cuius sull'esempio dei fedecommissi romani*, «Revue Internationale des Droits de l'Antiquité» 45/1998, s. 479-500 [=Szacunek dla woli zmarłego na przykładzie rzymskich fideikomisów, w: Profesorowi Janowi Kodrębskiemu in memoriam, Łódź 2000,], s. 479-500.
- LONGCHAMPS DE BÈRIER F., *Kilka uwag o powodach ograniczenia marnotrawców w zarządzaniu własnymi dobrami*, [w:] *Honeste vivere... Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego*, pod red. SOKALA A., GAJDA E., Toruń 2001, s. 111-118.
- LONGCHAMPS DE BÈRIER F., *Law of succession. Roman legal Framework and Comparative Law Perspective*, Warszawa 2011.
- LONGCHAMPS DE BÈRIER F., *Nadużycie prawa w świetle rzymskiego prawa prywatnego*, Wrocław 2007.

- LONGCHAMPS DE BÉRIER F., *Niektóre przykłady nadużycia prawa w rzymskim prawie prywatnym: władza ojcowska*, «CPH» 53 (2001), s. 159-175.
- LONGCHAMPS DE BÉRIER F., *O elastyczności prawa spadkowego. Fideikomis uniwersalny w klasycznym prawie rzymskim*, Warszawa 2006.
- LONGCHAMPS DE BÉRIER F., *Rechtsmissbrauch in der polnischen Rechtsprechung zum BGB-Sachenrecht aus der Perspektive der römisch-rechtlichen Tradition*, [w:] *Deutsches Sachenrecht in polnischer Gerichtspraxis*, Berlin 2005, s. 261-289.
- LONGCHAMPS DE BÉRIER F., *Rzymski fideikomis uniwersalny a zasada prawa spadkowego nemo pro parte testatus pro parte intestatus decedere potest*, [w:] *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane K. Sójce-Zielińskiej*, Warszawa 2000, s. 155-172.
- LONGCHAMPS DE BÉRIER F., *Warunki, terminy i fideikomis uniwersalny w rzymskim prawie prywatnym*, «Studia Iuridica» 37 (1999), s. 95-122.
- LONGCHAMPS DE BÉRIER F., *Z badań nad rzymskim prawem spadkowym: konstrukcja dogmatyczna fideikomisu uniwersalnego*, «Studia Iuridica» 34 (1997), s. 107-147.
- LONGO C., *Appunti sul deposito irregolare*, «BIDR» 18 (1906), s. 121-156.
- LONGO C., *Corso di diritto romano. Il deposito*, Milano 1933.
- LONGO G., *Ius singular*, [w:] *Etudes J. Macqueron*, Aix – en – Provence 1970.
- LOSKA E., *Aerarium' i przechowywanie aktów prawnych*, «Zeszyty Prawnicze» 13.2 (2013), s. 27-43
- LOSKA E., *Insidiatorem iure interfici posse'. Kontratypy jako sposób obrony w procesie – 'Pro Milone' Cyncerona*, «Zeszyty Prawnicze» 8.1 (2008), s. 63-80.
- LOSKA E., *Kilka uwag na temat 'aerarium Saturni'*, «Studia Prawnicze KUL» 56.4, 2013, s. 37-41.
- LOSKA E., *Legat w prawie rzymskim*, «Zeszyty Prawnicze» 3.1 (2003), s. 69-92.
- LOSKA E., *Obowiązek niewolników obrony swojego właściciela*, «Zeszyty Prawnicze» 4.1 (2004), s. 45-56.
- LOSKA E., *Zbrodnicze zamiary a obrona konieczna*, «Zeszyty Prawnicze» 5.1 (2005), s. 61-82.
- LÓPEZ-AMOR M. Y GARCÍA, *Observaciones sobre el depósito irregular romano*, „Revista de la Facultad de Derecho de la Universidad Complutense”, nr 74 (1988–1989).
- LOVATO A., *Legittimazione del reo all'accusa e funzione emendatrice della pena*, «SDHI» 55 (1989), s. 423-437.
- LUZZATO I., *Vicesima hereditatum et manumissionum*, «NNDI» 20 (1975), s. 809-810.
- LÜBTOW U., *Das römische Volk*, Frankfurt 1965.

- ŁAPICKI B., *Prawo rzymskie*, Warszawa 1948.
- ŁUĆ I. A., 'Boni et mali milites'. *Relacje między żołnierzami wojsk rzymskich na przykładzie gwardii pretoriańskiej*, [w:] *Contra leges et bonos mores: Przepęstwa obyczajowe w starożytnej Grecji i Rzymie*, pod red. KOWALSKI H., KURYŁOWICZ M., Lublin 2005, s. 452 i n.
- ŁUĆ I. A., *The 'praefecti praetorio' of the Julio-Claudian dynasty*, «Res Historia» 29 (2010), s. 95-108;
- MAC CORMAK G., *The 'Jus Paciscendi' of Twelve Tables 3.5*, «The Juridical Review. The Law Journal of Scottish Universities» 3 (1970).
- MAC CORMACK G., *The "lex Poetelia"*, «Labeo» 19 (1973), s. 306 – 317.
- MACKENZIE L., *Studies in Roman Law*, Edinburgh - London 1862.
- MANZO A., *Dall'esecuzione personale all'esecuzione reale. La riforma di Publio Rutilio Rufo*, [w:] *Studi Franciosi*, t. III, Napoli 2007.
- MARQUARDT K. J., *Römische Staatsverwaltung*, t. II, Leipzig 1884.
- MEDICUS D., *Id Quod Interest: Studien zum römischen Recht des Schadenersatzes*, Köln/Graz, Böhlau, 1962.
- MÉLEZE –MODRZEJEWSKI J., *L'Édit de Laracalla de 212: la mesure de l'universalisme romain*, [w:] *Droit et justice dans le monde grec et hellénistique (The Journal of Juristic Papyrology Supplements 10)*, Warszawa 2011.
- MICHEL J., *Graduité en droit Romain*, Bruxelles 1962.
- MIKLASZEWSKI W., *Wykład postępowania cywilnego rzymskiego w zarysie*, Warszawa 1885.
- MILLAR F., *Rome, the Greek World, and the East: Government, Society, and Culture in the Roman Eempire*, London 2004.
- MILLAR F., *The Fiscus in the First Two Centuries*, «JRS» 53 (1963), cz. 1, 2, s. 29-42
- MIRKOVIC M., *Die Entwicklung und Bedeutung der Verleihung des "Conubium"*, Köln 1986.
- MISZATL - KONECKA J., *Bigamia w prawie rzymskim*, Lublin 2011.
- MISZTAL – KONECKA J., *Incestum w prawie rzymskim*, Lublin 2007.
- MISZATL - KONECKA J., *Ograniczenia wolności seksualnej w starożytnym Rzymie. Uwagi na gruncie kazirodztwa, bigamii i pederastii*, [w:] *Idea wolności w ujęciu historycznym i prawnym. Wybrane zagadnienia*, pod red. KOZERSKA E. , SADOWSKI P. , SZYMAŃSKI A., Toruń 2010, s. 43-64.

- MITTEIS L., *Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians (Systematisches Handbuch der Deutschen Rechtswissenschaft)*, t. I, Leipzig 1908.
- MITTEIS L., *Trapezitika*, «ZSS» 19 (1898), s. 198-260.
- MITTEIS L., *Zu Ulpian der stelle des D. 27, 10, 1 pr.*, [w:] *Berichte über die Verhandlungen der königlich-sachsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig (Phil. – Hist. Klasse nr 62)*, Leipzig 1910.
- MOMMSEN T., *Römische Staatsrecht*, t. 3, Leipzig 1887.
- MONIER R., *Manuel élémentaire de droit roman*, Paris 1947.
- MOUSOURAKIS G., *A Legal History of Rome*, London 2007.
- MURGA J. L., *La perclusio locatoris come vis privata legitima*, «RIDA» 34 (1987), s. 229-264.
- MYCIELSKI M., *De juris offerendi origine*, Berolini 1848.
- NEGRI G., *La gestione di affari nel diritto romano*, [w:] *Derecho romano de obligaciones. Homenaje al Prof. J. L. Murga Gener*, Madrid 1994.
- NICOSIA G., *Il processo private romano*, t. I. *Le origini*, Torino 1986.
- NICOSIA G., *Il processo private romano*, t. II. *La regolamentazione decemvirale*, Torino 1986.
- NICOSIA G., *Institutiones: profili di Diritto Privato Romano*, Catania 1999.
- NICOSIA G., *L'acquisto del possesso mediante i „potestate subiecti”*, Milano 1960.
- NICOSIA G., *Nuovi profili istituzionali essenziali di diritto romano*, Catania 2001.
- NICZYPORUK P., *Aukcyjna sprzedaż majątków z udziałem bankierów w starożytnym Rzymie*, [w:] *Z zagadnień prawa rolnego, cywilnego i samorządu terytorialnego. Księga jubileuszowa profesora Stanisława Prutisa*, pod red. BIELUK J., DOLIWA A., MALAREWICZ – JAKUBÓW A., MRÓZ T., Białystok 2012, s. 596-605.
- NICZYPORUK P., *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, Białystok 2013.
- NICZYPORUK P., *Kompetencje pater familias względem dzieci w ustawach królewskich (leges regiae) w starożytnym Rzymie*, [w:] *Mężczyzna, Etyka, Ekonomia*, Białystok 2011.
- NICZYPORUK P., *‘Mensarii’, bankers acting for public and private benefit*, *Studies in Logic*, «Grammar and Rhetoric» 24 [37] (2011), 105-115.
- NICZYPORUK P., *‘Mensarii’ – как банкиры*, «Miscellanea Historico - Iuridica», 11 (2012), s. 29-40.
- NICZYPORUK P., *Prywatnoprawna ochrona dziecka poczętego w prawie rzymskim*, Białystok 2009.

- NICZYPORUK P., *Reformy armii rzymskiej oraz ich wpływ na siłę państwa w starożytnym Rzymie* [w:] *Silne państwo*, pod red. SZYSZKOWSKA M., Białystok 1999, s. 203-217.
- NICZYPORUK P., *Zawarcie małżeństwa 'liberorum procreandorum causa' w prawie rzymskim*, «Zeszyty Prawnicze» 14.3 (2014), s. 194 i n.
- NICZYPORUK P., *Żałoba i powtórne małżeństwo wdowy w prawie rzymskim*, Białystok 2002.
- NICZYPORUK P., *Żałoba w prawie rzymskim*, [w:] *Prawo a dzieje państwa i ustroju*, pod red. SZYSZKOWSKA M., Białystok 1996, s. 57-77.
- NICZYPORUK P., TALECKA A., *Аукционная продажа имуществ как одна из форм банкрустной деятельности в древнем Риме*, [w:] *XII Colloquio dei romanisti dell' Europa Centro – Orientale e dell' Asia. Научане матерялы*, Irkuck 2009, s. 189 i n.
- NICZYPORUK P., TALECKA A., *Aukcyjna sprzedaż majątków jako jedna z form działalności bankierskiej w starożytnym Rzymie*, [w:] *Pieniądz - Kapital – Praca – Wspólne dziedzictwo Europy. Białoruś – Litwa – Łotwa – Polska – Słowacja – Ukraina. Materiały z VIII Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*, Warszawa 2008, s. 21-27.
- NICZYPORUK P., TALECKA A., *Babiloński kupiec – bankier (tamkarum) a wojna*, [w:] *Pieniądz i wojna. Białoruś – Litwa – Łotwa – Polska – Słowacja – Ukraina. Materiały z VI Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*, Warszawa 2004, s. 15-23.
- NICZYPORUK P., TALECKA A., *Czynności bankowe w starożytnym Rzymie a współczesne polskie prawo bankowe*, [w:] *Pieniądz i banki – wspólnota dziejów. Białoruś – Litwa – Łotwa – Polska – Ukraina. Materiały z V Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*, Warszawa 2002, s. 17-26.
- NICZYPORUK P., TALECKA A., *'Nummularii' jako strażnicy jakości monety w starożytnym Rzymie*, [w:] *Psucie pieniądza europie środkowo wschodniej od antyku po czasy współczesne. Białoruś – Litwa – Łotwa – Polska – Słowacja – Ukraina. Materiały z VII Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*, Warszawa 2006, s. 23-30.
- NICZYPORUK P., TALECKA A., *Początki instytucji współczesnego prawa bankowego w starożytności*, [w:] *Podstawy materialne państwa. Zagadnienia prawno- historyczne*, pod red. BOGACZ D., TKACZUK M., Szczecin 2006, s. 337-352.
- NICZYPORUK P., TALECKA A., *Rzymska antyczna bankowość wspólnym dziedzictwem Europy*, [w:] *Pieniądz – symbol – władza – wojna – wspólne dziedzictwo Europy, Białoruś – Estonia – Litwa – Łotwa – Polska – Rosja – Rumunia – Słowacja – Ukraina, Studia i materiały*, pod red. K. FILIPOW, Augustów – Warszawa 2010, s. 27-41.
- ORESTANO R., *Ius singulare e privilegium in dritto Romano*, Tolentino 1937.

- OSABA E., *Un rescripto de Gordiano III en materia de dote, C. 5, 14, 3, Imp. Gordianus a Torquatae*, [w:] *Profesorowi Janowi Kodrębskiemu in memoriam*, pod red. PIKULSKA – ROBSZKIEWICZ A., Łódź 2000.
- OSUCHOWSKI W., *Historyczny rozwój kompensacji w prawie rzymskim*, Warszawa 1970.
- OSUCHOWSKI W., *L'argentarius, son rôle dans les opérations commerciales a Rome et sa condition juridique dans la compensation à la lumire du rapport de Gaius (Gai IV 64-68)*, «Archivum Iuridicum Cracoviense» 1, 1968.
- OSUCHOWSKI W., *O prawnym charakterze nexum w świetle źródeł jurydyczno-historycznych*, «STNL» 16.3/1936, s. 301 i n.
- OSUCHOWSKI W., *Rzymskie prawo prywatne: zarys wykładu*, Warszawa 1986.
- OSUCHOWSKI W., *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1971.
- OUDSHOORN J. G., *The Relationship Between Roman and Local Law in the Babatha and Salome Komaise Archives: General Analysis and Three Case Studies on Law Succession, Guardianship and Marriage*, Leiden 2007.
- PAKTER W., *The Mystery of 'Cessio bonorum'*, «Index» 22 (1994), s. 323-342 .
- PAWŁOWSKA A., *Sposoby wykonania kary śmierci w relacjach Tacyta i Swetoniusza*, [w:] *Materiały z Ogólnopolskiego Zjazdu Romanistów w Ostródzie 16 – 18 czerwca 2006 r.*, «Studia Prawnoustrojowe» nr 7 (2007), s. 77-90.
- PEPPE L., *Riflessioni intorno all'esecuzione personale in diritto romano*, «AUPA», 53 (2009), s. 116-163.
- PEPPE L., *Studi sull'esecuzione personale. t. I. Debiti e debitori nei primi due secoli della Repubblica romana*, Milano 1981.
- PERNICE A., *Marcus Antistius Labeo. Römisches Privatrecht im ersten Jahrhunderte der Kaiserzeit III*, t. 1, Halle 1892.
- PEROZZI S., *Instituzioni di diritto romano*, Rome 1928.
- PETRUCCI A., *Древнее международное коммерческое право и римское банковское право В III-I BB. до Н.Э.*, [w:] *IVS ANTIQVVM, Древнее Право*, 3 (28) 2013.
- PETRUCCI A., *In margine a Gai. 4,126a. Osservazioni sulla exceptio mercis non traditae e sulla praedictio ne aliter emptori res traderetur quam si pretium solverit in un'auctio argentaria*, [w:] *Iuris vincula. Studi in onore di Mario Talamanca*, Napoli 2001, s. 100 i n.
- PETRUCCI A., *Rozważania o exceptio mercis non traditae oraz praedictio ne aliter emptori res traderetur quam si pretium solvevit przy auctio argentaria*, przek. KAZANA L., «Miscellanea Historico- Iuridica» 4 (2006).

- PETRUCCI A., *L'impresa bancaria: attività, modelli 'organizzativi funzionamento e cessazione*, [w:] CERAMI P., DI PORTO A., PETRUCCI A., *Diritto commerciale romano. Profilo storico*, Torino 2010, s. 100 i n.
- PETRUCCI A., *'Mensam exercere'*. *Studi sull ' impresa finanziaria romana (II sec. a. C. – metà del III sec. d. C.)*, Napoli 1991.
- PETRUCCI A., *Per una storia della protezione dei contraenti con gli imprenditori*, t. I, Torino 2007.
- PIETRUCCHI A., *Profili giuridici delle attività e dell' organizzazione delle banche romane*, Torino 2002.
- PETRUCCI A., *Resame del ruolo dei banchieri nelle auctiones private nel diritto clasico romano*, [w:] *Pistoi dia tèn technèn'. Bankers, loans and archives in the Ancient World. Studies in honour of Raymond Bogaert*, «*Studia Hellenistica*» 44 (2008), s. 277 i n.
- PETRUCCI A., *Qualche riflessione sulla possibile configurazione di un 'diritto bancario 'romano nell 'età commercial (età del III secolo a. C. – età del III secolo d. C.)*, «*Studi Senesi*» 15 (2005), s. 71 i n.
- PICHONNAZ P., *Les fondements romains du droit privé*, Zürich 2008.
- PIKULSKA – RADOMSKA A., *Rzymskie tributum ex censu jako instrument finansowy*, [w:] *Krytyka prawa. Niezależne studia nad prawem*, t. V, *Przedsiębiorczość aspekty prawne*, Warszawa 2013, s. 167-173.
- PIKULSKA – RADOWSKA A., *Uwagi o rzymskim fiskalizmie epoki wczesnego cesarstwa*, «*Studia Iuridica Toruniensia*», *Studia monograficzne ofiarowane Prof. Ryszardowi Łaszewskiemu*, pod red. A. MOSZYŃSKA, Toruń 2012, s. 37-49.
- PIKULSKA – ROBASZKIEWICZ A., *Le problème de l'usure en Rome republicaine*, «*OIR*», 6 (2000), s. 124 i n.
- PIKULSKA – ROBASZKIEWICZ A., *Lichwa w państwie i prawie republikańskiego Rzymu*, Łódź 1999.
- PIKULSKA – ROBASZKIEWICZ A., *Represja Lichwiarstwa w rzymskiej republice*, [w:] *'Salus rei publice suprema lex'. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, pod red. DEBIŃSKI A., KOWALSKI H., KURYŁOWICZ M., Lublin 2007, s. 193-219.
- PIKULSKA – ROBASZKIEWICZ A., *Ustawowa regulacja obyczajów w prawie rzymskim. Wykład habilitacyjny*, «*Studia Iuridica*» 37 (1990), s. 213-219.
- POKROWSKI J. A., *Istoria rymkowo prawa*, Moskwa 1917 (przedruk Sankt – Petersburg 1998).

- POLARA G., *Marciano e l'elemento oggettivo del reato. Delinquitur aut proposito aut impetu aut casu*, «BIDR» 77 (1975), s. 89-138.
- POLLERA A., *Un intervento di politica economica nel IV sec. a. C.: lex de creandis quinqueviris mensariis (352 a.C.)*, «Index» 12 (1983), s. 447-464.
- PUCHTA B. F., *Cursus der Institutionen*, Leipzig 1893.
- PUDLISZEWSKI J., *Prywatne uroczystości nagrobne w świetle epitafiów łacińskich w okresie wczesnego cesarstwa*, Gdańsk 1997.
- PUGLIESE G., *Istituzioni di diritto romano*, Torino 1991.
- PUGLIESE G., *Linee generali dell'evoluzione del diritto penale pubblico durante il Principato*, [w:] *Scritti Giuridici Scelti*, G. PUGLIESE, t. II, *Diritto Romano*, Napoli 1985, s. 651-889.
- PUGLIESE G., *L'onere della prova nel processo romano 'per formulas'*, «RIDA» 3 (1956), ser. 3, s. 349-422.
- PUGLIESE G., *Il processo civile romano*, t. I. *Le 'legis actiones'*, Roma 1962.
- PUGLIESE G., *Il processo civile romano*, t. II. *Il processo formulare*, Milano 1963.
- PULITANÒ F., *Studi sulla prodigalità nel diritto romano*, Milano 2002.
- RADITSA L. F., *Augustus' Legislation Concerning Marriage, Procreation, Love Affairs and Adultery*, «ANRW» II. 13 (1980), s. 278-339 .
- REGGI R., *Ricerche intorno al beneficium inventarii*, Milano 1967.
- REVUELTA M. S., *La gratuidad del mutuum en el derecho romano*, Jaén 1999.
- ROBAYE R., *L'Obligation de garde: essai sur la responsabilité contractuelle en droit Romain*, St. Louis 1987.
- ROBLEDA O., *Matrimonio en derecho romano. Esencia, requisitos de validez, efectos, disolubilidad*, Roma 1970.
- ROSS HOLLOWAY R., *The Archaeology of Early Rome and Latium*, London 1994.
- ROTONDI G., *Leges publicae populi Romani. Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi romani*, Milano 1912 (Nachdruck Hildesheim 1966).
- ROZWADOWSKI W., *Istota małżeństwa w starożytnym Rzymie*, «Gdańskie Studia Prawnicze» 14 (2005), s. 773-784.
- ROZWADOWSKI W., *Nowe badania nad istotą małżeństwa rzymskiego*, «Meander» 42/1987, z. 4-5, s. 237-247.
- ROZWADOWSKI W., *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł*, Poznań 1992.
- ROZWADOWSKI W., *Przelew wierzytelności w prawie rzymskim*, Poznań 1969.

- ROZWADOWSKI W., *Reskrypt Marka Aureliusza o kompensacji w doktrynie romanistycznej i w źródłach*. Cz. I. *Przegląd krytyczny doktryny XIX i XX wieku*, «CPH» 26 (1974), z. 2, s. 1-24.
- ROZWADOWSKI W., *Reskrypt Marka Aureliusza o kompensacji w doktrynie romanistycznej i w źródłach*. Cz. II. *Źródła*, «CPH» 27 (1975), z. 1, s. 23-53.
- ROZWADOWSKI, B. WALCZAK, *Rzymski proces formułkowy czy formularny?*, «Gdańskie Studia Prawnicze» 25 (2011), s. 633-639.
- RÖHLE R., *Das Problem der Gefahrtragung im Bereich des römischen Dienst- und Werkvertrages*, «SDHI» 34 (1968), s. 183-222.
- SACCOCCIO A., *Si certum petetur. Dalla conditio dei veteres alle condictiones giustinianee*, (Milano 2002).
- SACCONI G., “*Conventio*” e “*mutuum*”, «Index» 15 (1987), 423-438.
- SADOWSKI P., *Privilegium fori duchowieństwa w konstytucjach cesarskich IV w. n.e.* [w:] *Salus rei publicae suprema lex. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, pod red. DEBIŃSKI A., KOWALSKI H., KURYŁOWICZ M., Lublin 2007, s. 261-272.
- SADURSKA A., *Archeologia Starożytnego Rzymu od epoki królów do schyłku republiki*, t. I, Warszawa 1975.
- SALOMONE A., *Iudicati vel obligatio. Storia di un dovere giuridico*, Napoli 2007.
- SANNA M. V., *Matrimonio e altre situazioni matrimoniali nel diritto romano classico. ‘Matrimonium iustum-matrimonium iniustum’*, Napoli 2012.
- SARGENTI M., *Il diritto privato nella legislazione di Costantino*, Milano 1938.
- SAWYER D. F., *Kobiety i religie w początkach naszej ery*, przekł. CIEKOT K., Wrocław 1999.
- SCEVOLA R., ‘*Utilis publica*’, t. II, *Elaborazione della giurisprudenza severiana*, Padova 2012.
- SCHERILLO G., *Separazione*, «NNDI» 9 (1963), s. 8 i n.
- SCHMIDLIN B., *Die römischen Rechtsregeln. Versuch einer Typologie*, Böhlau – Köln – Wien 1970.
- SCHULZ F., *Classical Roman Law*, Oxford 1951.
- SCHULZ F., *Storia della giurisprudenza romana*, przekł. NOCERA G., Firenze 1968.
- SCHWARZ F., *Die Grundlage der conditio im klassischen römischen Recht*, Münster, Köln 1952.

- SCOTTI F., *Il deposito nel diritto Romano. Testi con traduzione italiana e commento*, Torino 2008.
- SELB W., *Zu den Anfängen des Formularverfahrens*, [w:] *Festschrift für Werner Flume zum 70. Geburtstag*, pod red. JAKOBS H. H., KNOBBE-KEUK B., PICKER E., WILHELM J., t. I, Köln 1978, s. 199-204.
- SENN F., *Le Nexum Contrat de Pret Du Tres Ancien Droit Romain (1905)*, 2010.
- SERRAO F., *Diritto private economia e societa nella storia di Roma*, Napoli 1984.
- SERRAO F., *Sulla 'mutui datio 'da parte del servo commune (Contributo alla dottrina romana del 'mutuo')*, [w:] *Studi in onore di Vincenzo Arangio-Ruiz nel XLV anno del suo insegnamento*, t. III, Napoli 1953, 51-87.
- SETHE K., PARTSCH J., *Demotische Urkunden*, Leipzig 1920.
- SITEK B., *Infamia w ustawodawstwie cesarzy rzymskich*, Olsztyn 2003.
- SITEK B., *Koncepcja małżeństwa w rzymskim prawie klasycznym a kultura prawna Europy. Uwagi o małżeństwie w oparciu o tekst Modestyna D. 23, 2, 1*, «CPH» 50 (1998), z. 1, s. 11-29.
- SITEK B., *Najem mieszkań w czasach Plauta*, «PK» 37, 1994, nr 1 – 2, s. 181-188.
- SITEK B., *Prawo municypalne (samorządowe) antycznego Rzymu*, [w:] *Funkcjonowanie samorządu terytorialnego w wybranych krajach UE*, pod red. SITEK B., BARAŃSKA D., NAUMOWICZ K., Olsztyn 2011, s. 13-41.
- SITEK B., *The infamy of the consequences of insolvency of the debtor in Roman law and the consequences of announcing bankruptcy by the insolvent entity in modern legal systems*, [w:] *Au-delà des frontières: Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*, pod red. ZABŁOCKA M., KRZYNÓWEK J., URBANIK J., SŁUŻEWSKA Z., t. II, Warszawa 2000, s. 841-857.
- SITEK B., *Ustawy municypalne (samorządowe) antycznego Rzymu: Lex colonie Genetivae Iuliae seu Ursonensis, lex Irnitana, (lex Malacitana). Tekst, tłumaczenie i komentarz*, Olsztyn 2008.
- SMITH R. E., *The Lex Plotia agraria and Pompey Spanish Veterans*, «Classical Quarterly» 2 (1957), s. 82-85.
- SOBCZYK M., *Świadczenie w zamierzonym celu, który nie został osiągnięty. Studium z prawa rzymskiego*, Toruń 2012.
- SOKALA A., *Meretrix i jej pozycja w prawie rzymskim*, Toruń 1998.
- SOLAZZI S., *Di alcuni punti controversi nella dottrina romana dell'acquisto del possesso per mezzo di rappresentanti*, [w:] *Scritti di diritto romano*, t. I, Napoli 1955, s. 295 i n.

- SOLAZZI S., *Il concorso dei creditori nel diritto romano*, Napoli 1943.
- SOLAZZI S., *Interdizione cura del prodigo nella legge delle XII Tavole, Scritti di diritto Romano III*, Napoli 1960.
- SOLAZZI S., *La restituzione della dote nel diritto romano*, Castello 1899.
- SOLAZZI S., *L' estinzione dell' obbligazione nel diritto Romano*, t. I, Napoli 1935.
- SOMMARIVA G. B., *Lezioni di diritto privato romano. Istituzioni*, 2012, t. III.
- SOHM R., *Instytucje, historia i system rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1925.
- SONDEL J., *Les „leges sumptuariae” considèrèes comme d'expression des conditions sociales et èconomiques de la Rome antique*, «Archivum Iuridicum Cracoviense» 6, 1973, s. 101-124.
- SONDEL J., *Szczególne rodzaje depozytu w prawie rzymskim*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego» CLIX, Prace Prawnicze, Zeszyt 30, Kraków 1967.
- SOŚNIAK M., *'Contractus' prawa rzymskiego*, «Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego» 782, «Studia Iuridicia Silesia» 11, 1986, s. 139-156.
- SOŚNIAK M., *Rozwój historyczny konstrukcji umowy obligacyjnej*, Katowice 1986.
- SOŚNIAK M., *Zarys ewolucji pojęcia umowy obligacyjnej w kontynentalnej cywilistyce europejskiej ostatniego wieku*, [w:] *Prace prawnicze wydane dla uczczenia pracy Karola Gandora*, Katowice 1992, s. 187-202.
- SÖLLNER A., *Zur Vorgeschichte und Funktion der 'actio rei uxoriae'*, Köln-Wien 1969.
- SPINA A., *Ricerche sulla successione testamentaria nei Responsa di Cervidio Scevola, Università degli Milano facolta di giurisprudenza pubblicazioni dipartimento diritto privato e storia del diritto-sezione diritto romano e diritti dell'antichita'*, 2012.
- SPITZL T., *Lex Municipii Malacitani*, [w:] *Vestigia Beiträge zur Alten Geschichte*, Munchen 1984, s. 1-131.
- SPENGLER H. D., *Münchener Beiträge zur Papyrusforschung Heft 85: Studien zur interrogatio in iure*, München 1994.
- STAGL J. F., *Favor dotis: Die Privilegierung der Mitgift im System des römischen Rechts*, Wien-Köln-Weimar 2009.
- STANOJEVIĆ O., «*La mutui datio du droit romain*», «Labeo» 15 (1969), s. 311-326.
- STEPHENSON A., *A History of Roman Law With a Commentary on the Institutes of Gaius and Justinian*, Boston 1912.
- STĘPKOWSKA A., *Charakter zakazu alienacji nieruchomości posagowych w rzymskim prawie klasycznym*, «Zeszyty Prawnicze» 11.1 (2011), s. 295-316.

- STĘPKOWSKA A., *De iure dotium. XII tytuł V księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie – komentarz*, «Zeszyty Prawnicze» 2.2 (2002), s. 169-201.
- STĘPKOWSKA A., „*Dos receptica*” i „*dos aestimata*” w świetle „*Lex Iulia de fundo dotali*”, [w:] *Materiały z Ogólnopolskiego Zjazdu Romanistów w Ostródzie 16 – 18 czerwca 2006 r.*, «Studia Prawnoustrojowe» nr 7 (2007), s. 203-217.
- STĘPKOWSKA A., *Ochrona majątku posagowego w kontekście manumissio servi dotalis*, «Zeszyty Prawnicze » 8.2 (2008), s. 55-73.
- STĘPKOWSKA A., *O „actio rei uxoriae” przekształconej w „actio ex stipulatu” i o naturze nadanej posagom - 13 tytuł 5 księgi Kodeksu Justyniańskiego. Tekst - tłumaczenie – komentarz*, «Zeszyty Prawnicze» 5.2 (2005), s. 243-280.
- STĘPKOWSKA A., *Ustanowienie a ukonstytuowanie się posagu w prawie klasycznym*, «Zeszyty Prawnicze», 6.1 (2006), s. 195-217.
- SUDER W., *Kloto, Lachesis, Atropos. Studia społeczno – demograficzne i medyczne z historii starożytnego Rzymu*, «Acta Universitas Wratislaviensis», Nr 1676, «Historia» 120/1994.
- SZCZEPAŃSKI J., *Cycero. Wybór mów*, III, Łwów – Warszawa 1923.
- SZPRINGER I., *Pierwszeństwo zastawów w prawie rzymskim*, Lublin 2006.
- SZPRINGER I., *Privilegium exigendi – instytucja prawa rzymskiego czy nowożytna? (Rozważania na gruncie prawa rzymskiego i regulacji Code civil)*, [w:] *W kręgu historii i współczesności polskiego prawa. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Arturowi Korobowiczowi*, pod red. W. WITKOWSKI, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej, Lublin 2008, s. 259-270.
- SZPRINGER I., *Ochrona interesów fiskalnych państwa rzymskiego poprzez zabezpieczenia rzeczowe i egzekucyjne wierzytelności publicznych*, [w:] *Salus rei publicae suprem lex. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, «Studia Prawnicze KUL» 2007, nr 2-3, s. 315.
- SZPRINGER I., *Wybrane przywileje egzekucyjne w prawie rzymskim*, [w:] *Quid leges sine moribus. Studia nad prawem rzymskim dedykowane Profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65 rocznicę urodzin oraz 40-lecie pracy naukowej*, pod red. AMIELAŃCZYK K., Lublin 2009, s. 125-141.
- ŚWIACZNY S., *Nierozzerwalność małżeństwa a rozwiązanie małżeństwa naturalnego w prawie kanonicznym*, Katowice 2004.
- ŚWIĘCICKA P., *Proces Jezusa w świetle prawa rzymskiego. Studium prawno – historyczne*, Warszawa 2012.

- ŚWIRGOŃ-SKOK R., *Beneficjum (beneficium) w źródłach prawa rzymskiego*, *Materiały z Ogólnopolskiego Zjazdu Romanistów w Ostródzie 16 – 18 czerwca 2006 r.*, «*Studia Prawnoustrojowe*» nr 7 (2007), s. 229-239.
- ŚWIRGOŃ – SKOK R., *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, Rzeszów 2011.
- ŚWIRGOŃ – SKOK R., *Przywileje prywatnorawne w państwie rzymskim (zagadnienia wybrane)*, [w:] *Spółczeństwo a władza. Ustrój, prawo, idee*, pod red. PRZYGOCKI J., PTAK M. J., Kolonia Limited 2010, s. 161-172.
- TAFARO S., „*Pubes*” e „*viripotens*” nella esperienza giuridica Romana, Bari 1988.
- TALAMANCA M., ‘*Argentarii*’, «*NNDI*» 1.2 (1957), s. 940 i n.
- TALAMANCA M., *Instituzioni di diritto romano*, Milano 1990.
- TALAMANCA M., *Le origini della procedura formulare e l’editto del pretore*, [w:] *Lineamenti di storia del diritto romano*, pod red. TALAMANCA M., Milano 1979.
- TALAMANCA M., *Per la storia della giurisprudenza romana*, «*BIDR*» 80 (1977), s. 195-344.
- TARWACKA A., *As Far as the Bedroom... The Censor's Mark in Family Matters in Republican Rome*, «*Zeszyty Prawnicze*» 13.2 (2013), s. 187-202.
- TARWACKA A., ‘*Incensus*’, czyli co groziło Rzymianom uchylającym się od płacenia podatków i służby w armii, «*Kwartalnik Prawa Publicznego*» 10.3, 2010, s. 173-185.
- TARWACKA A., *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2012.
- TARWACKA A., *Rozwód Carviliusa Rugi. Czy naprawdę pierwszy?*, «*CPH*» 54 (2002), z. 1, s. 301-308.
- TASSI SCANDONE E., *Leges Valeriae de provocatione. Repressione criminale e garanzie costituzionali nella Roma repubblica*, Napoli 2008.
- TAUBENSCHLAG R., *Die kaiserlichen Privilegien in Recht der Papyri*, «*ZSS*» 70 (1953), s. 277-298.
- TAUBENSCHLAG R., *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1969.
- TAUBENSCHLAG R., *Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych*, Warszawa 1955.
- TERLIKOWSKI F., *Życie publiczne, prywatne i umysłowe starożytnych Rzymian*, Lwów 1925.
- TIGERSTRÖM F. W., *Das römische Dotalrecht, Eine zivilische Abhandlung*, t. 1, Berlin 1831, przedruk Aalen 1983.
- THOMAS J. A. C., *Transporto marittimo, locazione ed ‘actio oneris aversi’*, [w:] *Antologia giuridica romanistica e antiquaria*, t. I, Milano 1968.
- TOYNBEE J. M. C., *Death and Ritual in the Roman Word*, Baltimore – London 1996.

- TREGGIARI S., *Roman Marriage. Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, Oxford 1991.
- TYLBOR S., *Rozwój historyczny zastawu (pignus) w prawie rzymskim*, Warszawa 1922.
- URBANIK J., *Tabliczki Sulpicjuszy i rzymska praktyka prawa*, «CPH» 51 (1999), z. 1-2, s. 51-75.
- USSANI V. S., *Il "testamentum militis" nell'eta di Nerva e Traiano*, «Atti Accademica», Napoli 1983, t. 94, s. 187-197.
- USSANI V. S., *Le forme del privilegio. Beneficia e privilegia tra Cesare e gli Antonini*, Napoli 1992.
- USSANI V. S., *Privilegium exigendi e ideologia della citta negli anni di Marco Aurelio*, «Labeo» 29 (1983), s. 255-279.
- VAN DER WALL N., *Punti di vista. La codification de Justinien et la pratique contemporaine*, 10.1 (1964).
- VELASCO L. M. R., *El Reconocimiento de la Legitimación de la Mujer en el Derecho Romano: el privilegium exigendi dotis*, «Novos Estudos Jurídicos», 2005, s. 9-30.
- VENTURINI C., *I privilegia da Cicierone ai romanisti*, «SDHI» 56 (1990), s. 155-196.
- VIARD P. E., *La „mutui datio”. Contribution à l'histoire du fondement des obligationes à Rome*, Paris 1939.
- VISKY K., *Das Seedarlehn und die damit verbundene Konventionalstrafe im römischen Recht*, «RIDA» 16/1969, s. 389-419.
- VISSCHER F., „*Conubium*” e „*civitas*”, «IURA» 2 (1951), s. 140-144.
- VOCI P., *Istituzioni di dirritto romano*, Milano 1954.
- VOCI P., *Diritto ereditario romano, Introduzione. Parte generale*, t. I, Milano 1967
- VOLTERRA E., *Istituzioni di dirritto romano*, Roma 1961.
- VOLTERRA E., *L'aquisto della cittadinanza romana e il matrimonio del peregrino*, [w:] *Studi E. Retendi*, t. 3, Milano 1951 [= Scritti giuridici, t. 2], s. 403-422.
- VOLTERRA E., „*Precisioni in tema di matrimonio...*”, *Osservazioni sul pegno di cosa altrui in diritto romano*, Roma 1930.
- VOLTERRA E., *Quelques observations sur mariage des "filiifamilias"*, «RIDA» I (1948), [= Scritti giuridici, t. 2], s. 213-242.
- VON DER FECHT W. R., *Die Forderungspfändung im römischen Recht*, Köln-Weimar-Wien 1999.
- VON WOESS F., *Personalexekution und cessio bonorum im römischen Reichsrecht*, «ZSS» 43 (1922), s. 485-529.

- WACKE A., *Die Zahlung mit fremdem Geld*, «BIDR» 79/18 (1976) s, 49-144.
- WAGNER H., *Die Entwicklung der Legalthypothen am Schuldnervermögen im römischen Recht (bis zur Diokletians)*, Köln 1974.
- WAGNER H., *Voraussetzungen Vorstufen und Anfänge der römischen Generalverpfändung*, Magdeburg 1968.
- WALKER G. A., *Gatherings from Graveyards: Particularly those of London*, London 1839.
- WATSON A., *Law of succession in the later roman republic*, Oxford 1971.
- WATSON A., *The Law of Obligations in the Later Roman Republic*, Oxford 1965.
- WATSON A., *Roman private law and the leges regiae*, Oxford 1972.
- WATSON A. *The Law of Persons in the Later Roman Republic*, Oxford 1967.
- WATSON A., *The Law of Succession in the Later Roman Republic*, Oxford 1971.
- WEISS E., *Pfandrechtliche Untersuchungen. Beiträge zum römischen und hellenischen Pfandrecht enthaltend*, Weimar 1909.
- WENGER L., *Institutes of the Roman law of civil Procedure*, New York 1940.
- WENGER L., *Procedura civile romana*, Milano 1948.
- WENGER L., 'Receptum argentarii', «RE» 2.1 (1920) [przedruk 1.1A (1953)], szp. 374-379.
- WENGER L., *Zur Lehre von der 'actio iudicati'. Eine rechtshistorische Studie*, Graz 1901.
- WENDT O., *Reurecht und Gebundenhit bei Rechtsgeschäften*, t. 1, *Die conditionen ex paenitentia. Beitrag zur Lehre vom dare ob. Causam*, Erlangen 1878.
- WESENERBERG G., *Privilegium*, [w:] «RE», Stuttgart 23, 1/1957.
- WESENER G., *Vicesima hereditatum*, «RE» VIII A. 2, 1958, s. 2471-2477.
- WIEACKER F., *Protopraxie und ius pignoris im klassischen Fiskalrechts*. Festschrift Koschaker I, Weimar 1939.
- WIELING H., *Privilegium fisci, praediatura und Protopraxie*, «ZSS» 106 (1989), s. 404 – 433.
- WIELING H., *Privilegium exigendi*, «TR» 1988, t. 56, s. 279 – 298.
- WINNICZUK L., *Ludzie, zwyczaje i obyczaje – Starożytna Grecja i Rzym*, cz. 2, Warszawa 1985.
- WITTE H., *Die Bereicherungsklagen des gemeinen Rechts*, Halle 1859.
- WLASSAK M., *Die Litiskontestation im Formulaprozess*, Leipzig 1889.
- WLASSAK M., *Römische Processgesetze: ein Beitrag zur Geschichte des Formularverfahrens*, t. I, Leipzig 1888, t. 2, Leipzig 1891.
- WOLFF H. J., *Dos und erneuerte Ehe*, «ZSS» 66 (1948), s. 31-41.

- WOLFF H. J., *Zur Stellung der Frau im klassischen römischen Recht*, «ZSS» 53 (1933), s. 333 i n.
- WOJCIECHOWSKI R., *Organizacja legionu i jej przemiany*, [w:] *W kręgu dziejów sił zbrojnych i prawa wojskowego. Materiały IV konferencji historyków państwa i prawa, Polanica 4-6 września 2000*, Wrocław 2001, s. 13-25.
- WOŁODKIEWICZ W., *Czy prawo rzymskie przestało istnieć?*, Zakamycze 2003.
- WOŁODKIEWICZ W., *Europa i prawo rzymskie, Szkice z historii europejskiej kultury prawnej*, Warszawa 2009.
- WOŁODKIEWICZ W., *Ius et lex w rzymskiej tradycji prawnej*, «Ius et Lex», nr 1, 2002, s. 51-61.
- WOŁODKIEWICZ W., *Materfamilias*, «CPH» 16 (1964), z. 1, s. 103-142.
- WOŁODKIEWICZ W., *Obligaciones ex variis causarum figuris. Studia nad źródłami zobowiązań w rzymskim prawie klasycznym*, Warszawa 1968.
- WOŁODKIEWICZ W., *Rzymskie korzenie współczesnego prawa cywilnego*, Warszawa 1979.
- WOŁODKIEWICZ W., *Some Remarks on the Modern Research on Roman Marriage*, [w:] *Marriage. Ideal – Law – Practice, Proceedings of a Conference held in Memory of Henryk Kupiszewski*, pod red. SŁUŻEWSKA Z., URBANIK J., Warsaw 2005, s. 219-233.
- WOŁODKIEWICZ W., *Tradycja prawa rzymskiego we współczesnym prawie cywilnym*, «Palestra» 10 (1987), s. 66-85.
- WRÓBLEWSKI S., *Zarys wykładu prawa rzymskiego. Historia stosunków wewnętrznych Rzymu i źródeł prawa. Losy prawa rzymskiego po śmierci Justyniana. Nauki ogólne rzymskiego prawa prywatnego*, Kraków 1916.
- WUBBE F., *Ius singulare quid sit*, [w:] *Ars boni et aequi, Festschrift für W. Waldstein zum 65. Geburtstag*, Stuttgart 1993, s. 451-469.
- ZABŁOCKA M., *Confarreatio w ustawodawstwie pierwszych cesarzy rzymskich*, «PK» 31/1988, nr 1—2, s. 237—246.
- ZABŁOCKA M., *Ius trium liberorum w ustawodawstwie dynastii julijsko-klaudyjskie*, «PK» 29/1982, nr 1—2, s. 243—264.
- ZABŁOCKA M., *Osiągnięcia polskich romanistów w ciągu ostatnich dwóch lat (2006/2007-2007/2008)*, «Zeszyty Prawnicze» 8.2 (2008), s. 7-35.
- ZABŁOCKA M., *Przemiany prawa osobowego i rodzinnego w ustawodawstwie dynastii julijsko-klaudyjskiej*, Warszawa 1987.
- ZABŁOCKA M., *Realny charakter 'mutuum' w rzymskim prawie klasycznym*, «CPH» 31 (1979), z. 2, s. 1-30.

- ZABŁOCKA M., *Regulae iuris romani ad „Leges Divinarum Tabularum Decem”*, [w:] *Łacińskie paremie w europejskiej kulturze prawnej i orzecznictwie sądów polskich*, pod red. WOŁODKIEWICZ W., KRZYNÓWEK J., Warszawa 2001, s. 31-43.
- ZABŁOCKA M., *Romanistyka polska po II wojnie światowej*, Warszawa 2002.
- ZABŁOCKA M., *Romanistyka polska od 1980 roku*, «PK», 37/1994, nr 1-2, s. 189-222.
- ZABŁOCKA M., *Romanistyka polska w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku*, Warszawa 2013.
- ZABŁOCKA M., *Stan badań polskiej romanistyki*, [w:] *Materiały z Ogólnopolskiego Zjazdu Romanistów w Ostródzie 16 – 18 czerwca 2006 r.*, «Studia Prawnoustrojowe» nr 7 (2007), s. 9-19.
- ZABŁOCKA M., *Zanikanie instytucji tutela mulierum w prawie rzymskim*, «PK» 30/1987, nr 3-4, s. 239-252.
- ZABŁOCKA M., *Zmiany w ustawach małżeńskich Augusta za panowania dynastii julijsko-klaudyjskiej*, «PK» 30/1987, nr 1-2, s. 151-178.
- ZABŁOCKI J., *Consortium ercito non cito w Noctes Atticae Aulusa Gelliusa*, «PK» 31/1988, nr 3-4, s. 271-282.
- ZABŁOCKI J., *‘Consortium vitae’*, [w:] *‘Finis legis Christus’*. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin, pod red. J. WROCENSKI, J. KRAJCZYŃSKI, II, Warszawa 2009, s. 44.
- ZABŁOCKI J., *Kompetencje ‘patres familias’ i zgromadzeń ludowych w świetle ‘Noctes Atticae’ Aulusa Gelliusa*, Warszawa 1990.
- ZABŁOCKI J., *‘Leges de plebiscitis’*, «PK» 35, 1992 nr 1-2, s. 237-246.
- ZABŁOCKI J., *‘Leges de plebiscitis’*. Equiparazione i ‘plebiscita’ ai ‘leges’, [w:] *Forum Romanum*. Dokłady III międzynarodowej konferencji. *‘Rimskoe czastnoe i publicznoe pravo: Moskva 2003*, s. 15-18.
- ZABŁOCKI J., *Postępowanie egzekucyjne w ustawie XII tablic*, [w:] *Czynić sprawiedliwość w miłości*. Księga pamiątkowa od Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego dla Jego Eminencji Józefa Kardynała Glempa w dwudziestą rocznicę posługi Prymasowskiej, Zebrał i opracował CHROSTOWSKI W., Warszawa 2001, s. 301-334.
- ZABŁOCKI J., *Procedura esecutiva nella Legge delle XII Tavole*, [w:] *Studi in onore di Antonino Metro* [a cura di C. Russo Ruggeri], VI, Napoli 2010, s. 513-538.
- ZABŁOCKI J., *Procedura esecutiva nella legge delle XII tavole*, [w:] *VIII Colloquio dei romanisti dell’Europa Centro-Orientale e d’Italia*, «Le persone nel sistema del diritto

- romano. *La difesa dei debitori. Lo studio e l'insegnamento del diritto romano*», Vladivostok, 3-7 ottobre 2000, Vladivostok 2000, s. 1-27.
- ZABŁOCKI J., *Rodzina rzymska w świetle Noctes Atticae Aulusa Gelliusa*, [w:] *Rodzina w społeczeństwach antycznych i wczesnym chrześcijaństwie. Literatura, Prawo, Epigrafika, Sztuka*, pod red. JUNDZIŁ J., Bydgoszcz 1995, s. 45-57.
- ZABŁOCKI J., *Rozważania o procesie rzymskim w 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, Warszawa 1999.
- ZABŁOCKI J., *Si mulier vinum bibit condemnatur*, «PK» 32/1989, nr 1-2, s. 223-232.
- ZABŁOCKI J., *Uchwały rzymskich zgromadzeń ludowych*, [w:] *'Regnare, gubernare, administrare'. Prawo i władza na przestrzeni wieków. Prace dedykowane profesorowi Jerzemu Malcowi z okazji 40-lecia pracy naukowej*, pod red. GRODZISKI S., DZIADZIO A., Kraków 2012, s. 3-15.
- ZABŁOCKI J., *Zgoda małżeńska w prawie rzymskim*, [w:] *Honeste vivere ... Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego*, pod red. A. SOKALA, E. GAJDA, Toruń 2001, s. 303-312.
- ZABŁOCKI J., TARWACKA A., *Publiczne prawo rzymskie*, Warszawa 2011.
- ZELGER U., *Separatio bonorum. Zum Schulz der Gläubiger des Erblassers im römischen, österreichischen und italienischen Recht*, Innsbruck 2003.
- ZIELONACKI J., *Pandekta czyli wykład prawa rzymskiego, o ile jest ono podstawą prawodawstw nowszych. Część pierwsza obejmująca Ogólne zasady prawne i naukę o stosunkach rzeczowych*, Kraków 1862.
- ZIMMERMANN R., *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford 1996.
- ZOLL F., *Historia prawodawstwa rzymskiego*, Kraków 1902.
- ZOLL F., *Pandekta, czyli nauka rzymskiego prawa prywatnego*, t. II, Prawo rzeczowe, Kraków 1913.
- ZOLL F., *Rzymskie prawo prywatne (Pandekta)*, t. II. A. Część ogólna, Warszawa – Kraków 1920.
- ZUBERT B., *Przeszkoda wieku do zaręczyn i małżeństwa w prawie rzymskim*, «RTK» 13/1966, z. 5, s. 87–98.
- ŻAK E., *„Cura prodigi” w prawie rzymskim (praca doktorska)*, Lublin 1992.
- ŻAK E., *Marnotrwa, chory umysłowo, niedojrzały – o wspólnych uregulowaniach w rzymskim prawie klasycznym i justyniańskim*, [w:] *Quid leges sine moribus? Studia nad*

prawem rzymskim dedykowane Profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65. rocznicę urodzin oraz 40-lecie pracy naukowej, pod red. AMELAŃCZYK K., Lublin 2009, s. 161-173.

ŻAK E., *Postępowanie w sprawach o ustanowienie kuratora dla furiosus i prodigus w prawie rzymskim*, «Annales UMCS», SECTIO G, Ius 35 (1988), s. 39-51.

ŻAK E., *Stanowisko pisarzy rzymskich przełomu republiki i pryncypatu wobec marnotrawców (prodigi)*, «Annales UMCS», SECTIO G, Ius 34 (1987), s. 411-421.

ŻAK E., *The Historical Development of Roman Guardianship of a Spendthrift (cura prodigi)*, [w:] *Au-delà des frontières. Mélanges offerts à WOŁODKIEWICZ W.*, t. 2, Varsovie 2000, s. 1133-1156.

ŻAK E., *Z badań nad pojęciem marnotrawstwa w rzymskim prawie prywatnym*, «Folia Societatis Scientiarum Lublinensis» t. 28, Hum. 1, Lublin 1986, s. 69-76.

ŻEBER I., *O pojęciu skarbu państwa w starożytnym Rzymie*, [w:] *Z dziejów Skarbowości*, pod red. WOJCIECHOWSKI R., Wrocław 2009, s. 101-117.

ŻOŁNIERCZUK M., *Rzymskie sądownictwo polubowne (okres przedklasyczny i klasyczny)*, Lublin 1978.